

ISSN: 2636-8641

SAYI / ISSUE 10 – 2022

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi

INTERNATIONAL JOURNAL of HUMAN STUDIES

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi yılda iki sayı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

.....

International Journal of Human Studies is a peer-reviewed, biannual journal.

The responsibility of statements or opinions uttered in the articles is upon their authors.

Bu dergi *International Scientific Indexing(ISI)*, *Index Islamicus*, *Modern Language Association(MLA)*, *Cite Factor*, *Directory of Research Journals Indexing(DRJI)*, *ASOS Index*, *ResearchBib*, *Scientific Indexing Services(SIS)*, *Eurasian Scientific Journal Index(ESJI)*, *Rootindexing* veri tabanında yer almaktadır.

.....

Articles in this journal are indexed or abstracted in *International Scientific Indexing(ISI)*, *Index Islamicus*, *Modern Language Association(MLA)*, *Cite Factor*, *Directory of Research Journals Indexing(DRJI)*, *ASOS Index*, *ResearchBib*, *Scientific Indexing Services(SIS)*, *Eurasian Scientific Journal Index(ESJI)*, *Rootindexing*

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi

INTERNATIONAL JOURNAL of HUMAN STUDIES

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Akmatali Alimbekov - Prof. Dr. Ayşe Nur Tekmen

Prof. Dr. Durmuş Ali Arslan - Prof. Dr. Elif Asude Tunca

Prof. Dr. Gürkan Gökçek - Prof. Dr. Haluk Tanrıverdi

Prof. Dr. Hasan Kaplan - Prof. Dr. Hüseyin Gül

Prof. Dr. Mehmet Taşpınar - Prof. Dr. Necla Türkoğlu

Prof. Dr. Tamas Dezsö - Prof. Dr. Tuba Hasdemir

Prof. Dr. Uli Schamiloğlu - Doç. Dr. Cristina Ilie Goga

Ankara 2022

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi / INTERNATIONAL JOURNAL of HUMAN STUDIES

Sayı / ISSUE 10 – Yıl / YEAR 2022

Sahibi/ Published : Zeynel Karacagil
under the auspices of
Yazı İşleri Müdürü

Baş Editör / : Prof. Dr. Meryem Bulut
Chief Editor

Yayın Kurulu / : Prof. Dr. Akmatoli Alimbekov - Kırgızistan - Türkiye Manas
Editorial Board Üniversitesi
: Prof. Dr. Ayşe Nur Tekmen - Ankara Üniversitesi
: Prof. Dr. Durmuş Ali Arslan - Mersin Üniversitesi
: Prof. Dr. Elif Asude Tunca - Girne Amerikan Üniversitesi
: Prof. Dr. Gürkan Gökçek - Nevşehir Hacı Bektaş
Veli Üniversitesi
: Prof. Dr. Haluk Tanrıverdi - İstanbul Üniversitesi
: Prof. Dr. Hasan Kaplan - İbn Haldun Üniversitesi
: Prof. Dr. Hüseyin Gül - Süleyman Demirel Üniversitesi
: Prof. Dr. Mehmet Taşpınar - Gazi Üniversitesi
: Prof. Dr. Necla Türkoğlu - Ankara Üniversitesi
: Prof. Dr. Tamas Dezsö - Eötvös Lorand Üniversitesi
: Prof. Dr. Tuba Hasdemir - Ankara Hacı Bayram
Veli Üniversitesi
: Prof. Dr. Uli Schamiloglu - Nazarbayev Üniversitesi
: Doç. Dr. Cristina Ilie Goga - Craiova Üniversitesi

Yay. Kur. Sekreteri/ Sec. of the Ed. Board : Murat Batuhan Ezgü

Ön Dil Kontrolü / Grammer Check : Sema Şişman

Mizanpaj Editörü / Assing Loyout Editor : Buket GEVİŞ FARHADZADA
Son Okuma / Proofreading : Elif Akkaş

Editör-Hakem(Yayın Danışma) Kurulu
Review Board

Abdullah Ballı - Ostim Teknik Üniversitesi

Ahmet Dinçer Çevik - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Ayşe Gönüllü Atakan - Manisa Celâl Bayar Üniversitesi

Buket Akgün - İstanbul Üniversitesi

Cihat Kartal - Kırıkkale Üniversitesi

Doğa Filiz Subaşı - Yozgat Bozok Üniversitesi

Erkin Emet - Ankara Üniversitesi

Hacı Ahmet Çakır - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Halil Erdem Çocuk - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Hasan Rençber - Süleyman Demirel Üniversitesi

Hatice Keten - Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Hilal Kılınç Boz - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İskender Gümüş - Kırklareli Üniversitesi

İsmail Dönmez - Muş Alparslan Üniversitesi

Kadriye Şahin - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Mahmut Ayaz - Hacettepe Üniversitesi

María Antonia Panizo Büyükkoyuncu - İstanbul Üniversitesi

Mehmet Ali Çelikel - Marmara Üniversitesi

Mehmet Önal - İnönü Üniversitesi

Meryem Ayan - Celal Bayar Üniversitesi

Mete Han Arıtürk - Dokuz Eylül Üniversitesi

Özge Barut - Beykent Üniversitesi

Öztürk Ağırbaş - Bayburt Üniversitesi

Sadık Hacı - Ankara Üniversitesi

Sema Şişman - Ankara Üniversitesi

Seyfi Kılıç - Süleyman Demirel Üniversitesi

Tuncay Oral - Pamukkale Üniversitesi

Zeynep Atayurt Fenge - Ankara Üniversitesi

Zeynep Harputlu Shah - Siirt Üniversitesi

Zeynep Zafer - Ankara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Arendt'e Göre Şiddet ve Şiddetin Keyfiliği Üzerine Bir Değerlendirme / Violence and the Impotence of Violence According to Arendt • 310 - 319

Serkan YORGANCILAR

Al Borde de la Realidad y la Razón: "Delirio" de Restrepo / Gerçekliğin ve Aklın Sınırında: Restrepo'nun Delirio Romanı • 320 - 330

Nur Güliımsır İLKER

Çocuk Gelin ve Kadına Şiddet Durumunun İncelenmesi (Malazgirt Örneği) / Investigation of Child Bride and Violence Against Women (Malazgirt Example) • 331 - 341

Yılmaz GÜLEN, Salih GÜLEN

İzmir'deki Franchising Restoranlarda Motokuryeler: İş İlişkileri, Sorunları ve Beklentileri / Motorcycle Couriers in Franchise Restaurants in İzmir: Labor Relations, Problems and Expectations • 342 - 366

Gazanfer KAYA, Yılmaz AKGÜNDÜZ, Burçak AHİ

Mevlânâ'nın Hürriyet Kavramına Yaklaşımı / Mevlana's Approach to the Concept of Freedom • 367 - 384

Murat ERTEN

Farklı Branşlarda Spor Eğitimi Alan 10-14 Yaş Arası Bireylerde Statik Dengenin Farklı Değişkenler Işığında İncelenmesi / Investigation of Static Balance in the Light of Different Variables in Individuals Aged 10-14 Who Receive Sports Training in Different Branches • 385 - 393

H. Bayram TEMUR, Cibran GÜRBÜZ, Ramazan DOĞAN, Hamza KARAKULAKLI

Teknolojinin İlerici Potansiyeli ve Emeğin Dönüşümü / The Progressive Potential of Technology and the Transformation of Work • 394 - 417

Çağlar KARACA

Yaşam Tarzının ve Çevresel Duyarlılığın Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Satın Alma Niyetlerine Etkisi / The Effect of Lifestyle and Environmental Awareness on Consumers' intention to Purchase Environmentally Friendly Products • 418 - 432

Sümeyye IŞIK GÜLTEKİN, Ahmet GÜRBÜZ

Goody Two-Shoes as a Self-Made Child: Children's Literature in the Age of Enlightenment / Kendini Yaratan İyilik Timsali Margery: Aydınlanma Döneminde Çocuk Edebiyatı • 433 - 443

Mürüvvet Mira PINAR DOLAYKAYA

Svilen Kapsızov'un Romanı "Akarsuların Sonu"nda Geçen Türkçe Kelimeler / Turkish Words in Svilen Kapsızov's Novel "The End of the Streams" • 444 - 453

Denizcan ÖZBAŞ

Çince'de İnternet Ortamında Kullanılan Sayıların Dili / Used in Chinese on the Internet Language of Numbers • 454 - 463

İnci ERDOĞDU

COVID-19 Pandemi Döneminde Bireylerin Geleneksel ve Sosyal Medyaya Yönelik Güven ve Tutumları / Attitudes and Trust of Individuals towards Traditional and Social Media during the COVID-19 Pandemic • 464 - 481

Kamuran CERİT, Seda CAN

Language Impasse in Bilingual Societies: The Case of Ukraine and Russia-Ukraine War / İki Dilli Toplumlardaki Dil Çıkma: Ukrayna Örneği ve Rusya - Ukrayna Savaşı • 482 - 501

Filiz Karakale

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

Pandemi Döneminde Üniversitelerin Dijitalleşme Performanslarının Öğrenci Gözünden Değerlendirilmesi: Meta-Sentez Çalışması / University Students' Experiences in Digitalization and Distance Education During the Pandemic Period: A Meta-Synthesis Research • 502 - 521

Aykut GÜNLÜ

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 21-05-2022 – Kabul/ACCEPTED: 12-11-2022

Arendt'e Göre Şiddet ve Şiddetin Keyfiliği Üzerine Bir Değerlendirme

Violence and the Impotence of Violence According to Arendt

Serkan YORGANCILAR¹

Abstract

Violence is applied systematically or symbolically in both individual and social life. The phenomenon of violence, which covers many different definitions, includes a physical situation applied to the individual as well as all kinds of harmful actions applied by the economic and political systems. It is possible to come across many different definitions of violence in the literature. The general feature of these definitions is that they have reached a generalization over the individual and social reasons that reveal violence. The common feature of these generalizations is that they focus on the harmful and negative aspects of violence. In the literature review on violence, it has been seen that many different aspects of the

Öz

Şiddet, gerek bireysel hayatta gerekse toplumsal hayatta sistematik veya simgesel olarak uygulanmaktadır. Birçok farklı tanımı kapsayan şiddet olgusu bireye uygulanan fiziksel bir durumu içerdiği gibi ekonomik ve politik sistemler tarafından uygulanan her türlü zarar verici eylemleri de kapsamaktadır. Literatürde şiddet ile ilgili birçok farklı tanıma rastlamak mümkündür. Bu tanımların genel özelliği şiddeti ortaya çıkaran bireysel ve toplumsal nedenler üzerinden bir genellemeye vardıkları görülmüştür. Bu genellemelerin ortak özelliği şiddetin zarar verici negatif yönleri üzerinde yoğunlaşmış olmalarıdır. Şiddet üzerine yapılan literatür taramasında şiddet olgusunun birçok farklı yönlerinin ele alındığı ancak şiddetin

¹ Serkan YORGANCILAR, Dr, Orcid: 0000-0002-8438-2012

phenomenon of violence are discussed, but there is a gap on the arbitrariness of violence. This gap was filled by Arendt. According to Arendt, who said that violence is in front of everyone's eyes and around, violence has a social and cultural history. Arendt, who made an analysis of violence through social events in history, developed a unique and original violence analysis from other social scientists in this context. The definition that Arendt developed over the concepts of power, power and force emphasizes the sociality of violence. In addition, it has been revealed that the violence is based on the arbitrariness of the powerless against the powerless for the expansion and systematization of the phenomenon. Therefore, the arbitrariness he especially emphasized in his definition differs from other social scientists. Violence, which is frequently used by governments to maintain their own authority, has also been accepted as one of the legitimate tools of the state in the definitions of the nation-state. In this context, the article focuses on the different emphases of violence, which was redefined on the axis of arbitrariness by Arendt, compared to other social scientists. The forms and limits of violence are limited by Arendt's interpretations and compared with the definitions of other social scientists.

Keywords: Arendt, Violence, Arbitrariness of Violence, Impotence, Power.

keyfiliği üzerine bir boşluğun olduğu görülmüştür. Bu boşluk Arendt tarafından doldurulmuştur. Şiddetin herkesin gözü önünde ve ortalıkta olduğunu söyleyen Arendt'e göre şiddetin toplumsal ve kültürel bir tarihi vardır. Tarihte yaşanmış toplumsal olaylar üzerinden bir şiddet analizinde bulunan Arendt bu bağlamda diğer sosyal bilimcilerden farklı ve özgün bir şiddet analizi geliştirmiştir. Arendt'in iktidar, güç ve kuvvet kavramları üzerinden geliştirdiği tanımlaması şiddetin toplumsallığına vurgu yapmaktadır. Ayrıca şiddet olgunun genişlemesi ve sistematikleşmesi için gücü elinde bulunduranların güçsüzler karşısında keyfiliğine dayandığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla onun tanımında özellikle vurguladığı keyfilik diğer sosyal bilimcilerden ayrılmaktadır. İktidarların kendi otoritelerini ayakta tutabilmek içinde sıkça kullanılan şiddet ulus-devlet tanımlarında da devletin meşru araçlarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda makalede Arendt tarafından keyfilik ekseninde yeniden bir tanımlamaya gidilen şiddetin diğer sosyal bilimcilerden farklı vurguları üzerinde durulmuştur. Şiddetin biçimleri ve sınırları Arendt'in yorumları ile sınırlandırılmış ve diğer sosyal bilimcilerin tanımları ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Arendt, Şiddet, Şiddetin keyfiliği, İktidarsızlık, Güç.

Giriş: Şiddetin Biçimleri ve Şiddeti Yeniden Tanımlamak

Bireysel ve toplumsal hayatta, insanlık tarihi boyunca, içeriği ve biçimi farklılıklar göstermiş olsa da olumsuz anlamda yaşanan bir gerçeklik olarak şiddet her zaman var olmuştur. Bu bağlamda şiddet konusu felsefeden psikolojiye, sosyolojiden hukuk bilimine kadar birçok sosyal bilimin ana konularından birisi olmuştur. Sosyal bilimciler şiddeti anlamlandırmak, gerekçelerini sınıflandırabilmek, bireye ve topluma verdiği olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek farklı şiddet biçimleri ortaya koymuşlardır. Bazı sosyal bilimciler şiddete maruz kalan gruplar açısından bir şiddet sınıflandırması yapmışlardır. Onlara göre bu tip şiddetler; kadına yönelik şiddet, çocuğa yönelik şiddet, akran şiddeti, flört şiddeti ve engellilere yönelik şiddet gibi türlerden oluşmaktadır. Bir diğer şiddet sınıflandırmasında ise belirleyici unsur şiddetin tipi olarak belirlenmiştir. Fiziksel, cinsel, duygusal, ekonomik ve siber şiddet ise bu sınıflandırma içerisinde değerlendirilmiştir. Şiddet üzerine yapılan tüm çalışmaların bu iki sınıflandırmanın içerisine hapsedildiği, ya şiddete maruz kalan gruplar üzerinden ya da şiddetin tipi üzerinden yapıldığı görülmüştür. Ayrıca literatürde bu iki sınıflandırmanın birbirinden keskin biçimde ayrılmadığı, kendi içerisinde geçirgenlikler gösterdiği görülmüştür. Yapılan çalışmalarda aynı şiddet biçiminin kimi zaman maruz kalan gruplar açısından yapılması kimi zaman ise şiddet tipine göre yapılmış olması bütüncüllüğü bozmuştur. Bu kapsamda Arendt tarafından şiddet üzerine yapılan değerlendirmelerin bu iki tipi içerdiği gibi aslında onun daha derinlerde yatan felsefi/ontolojik boyutuna da vurgu yapmış olması onun şiddet yorumunu diğerlerinden daha farklı kılmaktadır. Arendt şiddet olgusunu diğer düşünürlere göre daha bütüncül değerlendirmiştir. Arendt şiddet üzerine düşünme konusunda insanlık tarihinde ciddi bir boşluğun olduğunu altını çizmiştir. Ona göre şiddet herkesin gözü önünde ve ortalıkta olduğu için onun üzerine fazlaca düşünülmemiştir. Çalışma bu kapsamda Arendt'ı merkeze alarak, onun şiddetle ilgili genel kanıları ile sınırlandırılarak, şiddetin çok daha az ele alınmış bir tarzı ile alana katkı yapmak amaçındadır.

Arendt toplumsal tarihte yaşanmış olaylar üzerinden bir şiddet analizi geliştirmiştir. Ona göre öğrenci hareketleri, işçi sınıfı ve siyahi hareket kendi doğrularını ispat etmek adına çeşitli şiddet şekilleri geliştirmiştir. Bu hareketler militarist, anarşist, nihilist gibi isimlendirmelerle suçlandığı gibi “makine düşmanı, makine kırıcılar olarak da isimlendirilmiştir. Bu hareketler ise kendilerine karşı duranları “polis devleti, geç kapitalizmin gizli faşistleri, tüketim toplumu, popüler kültür” gibi isimlendirmelerle nitelendirmişlerdir. Aynı zamanda bu şiddet hareketleri kendilerine karşı şiddet hareketlerini de doğurmuştur. Mesela Sartre, Fanon'un *Yeryüzünün Lanetlileri* kitabına yazdığı önsözde Cezayirli köylülerin kurtuluşunun şiddetten başka bir yöntemde olmadığını yazmıştır. Arendt bu görüşünden dolayı Sartre'yi haksız bulmuş, şiddetsiz kurtuluş yollarını olabileceğinin altını çizmiştir. Hatta Sartre'nin “tüm az gelişmiş ülkelerin yerlileri birleşin” şeklinde bir beyanda bulunmasını da şiddetle eleştirmiş ve bu durumu Marx'ın en kötü yanılmasını haksız bir biçimde yenilemek olarak nitelendirmiştir (Arendt, 1997, s. 27). “Marjinal bir fenomen” olarak şiddeti Clauswitz savaş bağlamında değerlendirmiş ve şiddetin en somut biçimi savaşı siyasetin başka araçlarla yapılması olarak tanımlamıştır. Engels ise şiddeti iktisadi gelişmenin hızlandırıcısı olarak tanımlamıştır.

Zizek, özsel, sistemik ve simgesel olmak üzere üç tür şiddet varsaymıştır. Özsel şiddet; geleneksel biçimde anlaşılan, bir kişinin veya birinin fiziksel olarak dayak yemesi, yumruk yemesi gibi

fiili olayları kapsamaktadır. Sistemik şiddet ise genellikle ekonomik ve politik sistemler tarafından uygulanmakta olan ve sistemleri varlıklarını devam ettirmek için uyguladıkları her türlü zarar verici eylemi kapsamaktadır. Sembolik şiddet ise her iki somut şiddet türünden daha farklı olmak üzere dil ile uygulanan şiddettir. Dil üzerinden yapılan şiddet eşyanın tabiatında bulunan yüksek yerini ortadan kaldırarak onu olduğundan daha basit düzeylere indirger. Bunu yaparken eşyanın bütünlüğünü bozar, onu daha küçük ve birbirleri ile ilintisiz parçalara bölerek gerçekleştirir. Bu durumu daha net olarak açıklayabilmek için Zizek altın örneğini vermiştir. Ona göre altın madenini “altın” olarak nitelendirdiğimizde onu herhangi bir maden olma özelliğinin dışarısına çıkartıp, diğer madenlerden ayırıştırıp onu servet, güç ve güzelliğin bir parçası haline getiririz. Dolayısıyla altını aracısız gerçekliğinin dışarısına çıkarmış oluruz (Zizek, Şiddet 61).

Audi şiddeti "bir insana veya hayvana karşı, fiziksel saldırı, etkin fiziksel aşağılama ya da aktif fiziksel kavgaya, insana veya hayvana karşı, etkin psikolojik aşağılama ya da keskin, onur kırıcı psikolojik saldırı, kişisel mülkiyete veya potansiyel mülkiyete oldukça etkin ya da yakıcı, kötü niyetli yok etme veya zarar verme çabasıdır" diye tanımlamıştır (Audi, 1971). İnsan, hayvan ve mülkiyete karşı olmak üzere şiddet üç şeye karşı uygulanırken, bunlara karşı uygulanma biçimlerine göre ise fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki tiptir. Ayrıca uygulanan şiddetin boyutları da farklılıklar göstermektedir. Şiddet, kimi zaman aşağılanmaya, kimi zaman sadece kavgaya kimi zaman ise tamamen yok etmeye yöneliktir. John Dewey'e göre şiddet kuvvetle ilişkili bir eylem olup, kuvvetin kötü sonuçlanması durumunu ifade eder.

1. Şiddetin Yüzyılı Olarak 20 Yüzyıl

Arendt, 20. yüzyılı yaşanmakta olan yıkıcı savaşlar ve geleneksel düzenleri yerinden eden devrimlerden dolayı şiddetin yüzyılı olarak tanımlamıştır (Arendt, 1997, s. 9). İnsanlık tarihi boyunca şiddetin bir biçimde var olduğunu ancak şiddetin araçlarının bu yüzyılda tahayyüllerin çok ötesine çıktığını belirten Arendt iktidar (power), güç (force) ve kuvvet (strength) gibi kavramların anlamlarından farklı olarak şiddetin kendini ortaya çıkarabilmesi için farklı araçlara muhtaç olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla şiddet eylemi kendini var edebilmesi için araç-amaç kategorisi gereklidir. Bireyler kendilerine amaç olarak belirledikleri şeylere ulaşabilmek için farklı araçlar kullanırlar. Bazen hatta çoğu zaman amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar amaçlardan önce gelmeye başlar. Çünkü araçları kullanan ve amaçlar için çabalayan insandır. İnsan ise niyetleri önceden bilinebilmesi en zor varlıktır. Arendt bu durumunu insan eylemlerinin sonuçlarının eylemcilerin denetimlerini aşmasına örnek olarak verir.

Arendt'in “*şiddetin yeni vazîleri*” (Arendt, 1997, s. 28) olarak nitelendirdiği ve tarihe sürekli bir ilerleme gözlüğü ile bakanların savaş ve devrim ikileminin şiddeti doğurduğu tezinin yanlış olduğunu belirtmektedir. Aslında siyasal alanda şiddet olgusu farklı biçimlerde kendini var etmiştir. Tam da burada Arendt Sorel'den bir anekdotla şiddet meselesinin hala aydınlatılamamış karanlıkta kalmış yönlerinin olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca ona göre şiddet, içinde keyfilik taşır (Audi, 1971, s. 10). Keyfilik ise gücü elinde bulundurmanın güçsüz olan karşısında uygulamış olduğu zora dayalı eylemleri kapsar. Zora dayalı eylemler karşıdakinin gönülsüzce kabullenmek zorunda kaldığı, bu kabulleniş bazen ölüm korkusu bazen yerinden edilme korkusu bazen de yerinden edinme korkusu içermektedir. Aslında

zora dayalı eylemi Hobbes “*kılıç olmadan sözleşmeler sözden başka bir anlam taşımaz*” diyerek bazı durumlarda olumlulamıştır.

Şiddet konusunda Walter Benjamin’in özellikle hukukun doğası bağlamında yapmış olduğu yorumlar önemlidir. Benjamin şiddetin iki teması olduğunu söylemiştir. Ona göre yasalar amaç-araç ilişkisi içerisinde şekillenmektedir. Bir bağlamda yasayı koyan da yasayı koruyan da şiddeti elinde bulunduran güçtür. Dolayısıyla şiddet hukukun kökeninde yer almakla birlikte amaca uygun veya amaçları düzenleyen bir araçtır (Witte, 1999). İkincisi de bu görüşle yakından ilgilidir. Bu görüşe göre de şiddetin ortadan kaldırılıp kaldırılmayacağı şiddeti hiçbir amaca hizmet etmeyen biçiminin imkânına göre belirlenir. Benjamin hukuk koruyucu şiddet ile hukuku koruyucu şiddet kavramlarını geliştirmiştir. Bu durumu açıklayabilmek için ölüm cezası ve polis şiddeti örnekleri vermiştir. Dolayısıyla Benjamin’e göre hukuk, şiddet ve gücün doğrudan bir görüntüsü olmakla birlikte hukukun amacının hukukun kendisi olduğunu belirtmiştir (Benjamin, 2012, s. 48).

Tolstoy’a göre şiddet acı çektirme veya öldürme tehdidiyle istedikleri veya istemedikleri şeyleri başkalarına yaptırmaktır. Bazılarına göre şiddet insanları istedikleri doğrultuda yönlendirebilecekleri bir araçtır. Tolstoy bu görüşü kabul etmez ve böyle bir şey mümkün değildir demiştir. Şiddet ona göre hem acıların nedeni hem de akla muhalif bir şeydir (Tolstoy, 2012, s. 18). Dewey’e göre de şiddet yıkıcı ve zararlı kuvvet anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Dewey’in de yaklaşımında göze çarpan iki nokta yıkıcılık ve zararlı kuvvettir. Şiddet unsurunun ortaya çıkmasında veya bir olgunun şiddet olarak nitelendirilmesinde zarar vermekte belirleyici bir unsur olarak belirtilmiştir.

Gayner’e göre şiddette en önemli unsur hak ihlalidir. Hak ihlali kişinin vücuduna yönelik olduğu gibi saygınlığına da yönelik olabilir. Bu kapsamda Gayner dört tür şiddetten bahseder: Soygun, tecavüz ve öldürme gibi olayları içeren açık kişisel şiddet, savaş ve isyan gibi toplu olayları kapsayan açık kurumsal şiddet, saygınlık ihlali ve korkutmadan oluşan gizli kişisel şiddet ve kölelik ve sömürgecilik gibi olayları içeren gizli kurumsal şiddet.

Değişik şiddet biçimleri arasında ayrımlar yapan Fromm, şiddetin en normal ve hastaliksız biçiminin oyunda ortaya çıkan şiddet olduğunu belirtmiştir. Bu tür şiddet aslında çocuklar arasında bir hüner gösterisi olup, karşdakine zarar verme amacı gütmeyen ve içerisinde nefret barındırmayan bir türdür. İlkel kabile oyunlarından Budistlerin kılıç oyunlarına kadar çok farklı kültürlerde çok farklı biçimlerde ortaya çıkan bu şiddet türünde amaç öldürmek değildir. Bir diğer şiddet türü ise tepkisel şiddettir. Tepkisel şiddette bir insanın onurunu, yaşamını ve özgürlüğünü korumak amaçtır. Bu tür şiddet ötekinin saldırısından kendini güvende hissetmeme halinden korkudan doğmaktadır. Bu tür şiddette amaç yıkım ve ölüm değil, kendini korumaktır. Şiddeti doğuran diğer bir neden ise engellemelerdir. Engellemeler sonucunda ortaya çıkan gerginlik durumu bir isteklerinin karşılanmaması saldırgan davranışların doğmasına neden olabilmektedir. Fromm’a göre gıpta ve kıskançlıktan doğan şiddet ve oç alıcı şiddet gibi başka türlerde mevcuttur (Fromm, 1997, s. 20-26).

2. İktidar ve Şiddet Arasındaki İlişki

İktidar ve şiddet arasındaki ilişki 20. yüzyılda tersine dönmüştür. Arendt uluslararası şiddet olarak tanımladığı şiddet türünde devletlerin elinde bulundurduğu askeri güçlere vurgu yapmıştır.

Aslında devletler ellerinde bulundurdukları kuvvetlerle ne kadar büyük savaşları göze alabileceklerini rakiplerine göstermektedirler. Bu gösteri bir savaş istemi değil tam tersine barış istemidir. Herhangi bir ülkenin sahip olduğu şiddet araçları ya da şiddet kapasitesi ülkenin vatandaşları için bir güvenilirlik göstergesi olarak anlaşılmaktadır. Aynı şekilde başka ülkeler tarafından yıkıma, işgale ve saldırıya uğraması karşısında bir güvence olarak değerlendirilmektedir.

Siyasal alanda şiddet kendi başına bir fenomen olarak da ele alınmıştır. İktidarlar kendi otoritelerini tekellerinde bulundurdukları meşru şiddet uygulama araçlarına borçludurlar. Bu düşünce modern sosyal bilimlerde her tür görüşten insanın rahatlıkla kabul edebildiği ortak bir görüş haline gelmiştir. Dolayısıyla modern-ulus devletler başta kendi vatandaşlarına olmak üzere belirli sınırlar ve kurallar çerçevesinde tekelinde bulundurduğu bu gücü uygulayabilmektedir. Mills bu durumu “tüm siyaset iktidar mücadelesinden ibarettir, iktidarın nihai biçimi ise şiddettir” diyerek özetlemiştir. Gene bu sözü destekler mahiyette olan ve günümüz sosyal bilimcilerine kadar tartışmasız bir görüş olarak kabul edilen Weber'in devlet tanımı şöyledir: “İnsanın insan üzerinde meşru şiddet araçları yoluyla egemenlik kurması”. Gene Weber şiddet ve iktidar arasında gördüğü ilişkide feodalizmi askeri şiddet araçları üstünde özel mülkiyet ve yönetim mülkiyeti olarak açıklar (Weber, 1998, s. 89). Arendt bu düşüncelere doğrudan katılmamıştır. Hatta Weber'in ve Weberyen tarzda devlet ve şiddet ilişkisini açıklayanların düşüncesini kendi bakış açılarıyla çelişkili bulmuştur. Çünkü ona göre şiddetin örgütlenmesi ancak Marx'ın devleti egemen sınıfların elindeki tahakküm aracı olarak tanımladığımızda gerçekleşebileceğini söylemiştir. Bu durumda ifade edilen düşüncelerde bir tutarsızlık görmüştür. İktidar mekanizmasını ya da araçlarını egemen sınıfların sadece baskıcı üst yapıları olarak görmesini eleştiren yazarlardan Jouvenel'in İktidar adlı kitabında devletlerin varlığını savaşla ilintilendirmiştir. İktidar için yönetmek ve itaat etmek ilişkisi gerekli görülmüştür. Arendt eğer güçlü yönetim ve güçlü iktidar yönetim mekanizmalarının güçlenmesi, sorgulanmaması ve değerinin düşürülmemesi gerektiği savı kabul edilirse silahın namlusunda büyüyen iktidardan daha güçlü bir iktidarın olmayacağını söyler. Voltaire iktidarı başkalarını benim tercih ettiğim biçimde eyleme mecbur etmektir diye tanımlamıştır. Sonuç olarak burada iktidarı şiddetin en bariz dışavurumu olarak görmekte bir tür “hafifletilmiş şiddet” olarak görmekte eksiktir.

İktidar, güç, kuvvet, otorite ve şiddet gibi kavramlar siyaset bilimlerde birbirleri ile sıkça kullanılan kavramlardır. Arendt bu kavramların hepsinin birbirinden ayrı anlamlar taşıdıklarını ancak siyaset bilimcilerin bu kavramların ayrı anlamları üzerine fazlaca odaklanmadığını belirtmiştir. Ona göre tüm bu kelime toplulukları insanın insan üzerindeki egemenlik kurma araçlarından başka bir şey değildirler. Ayrıca siyaset bilimcilerin bu kavramları eş-anlamli gibi kullandıklarını tespit eden Arendt bu kavramlar aracılığı ile aynı işlevlerin yerine getirildiğini belirtmektedir. Bu durumdan kurtuluş ise yönetim meselesinin hâkimiyet meselesinden ayrıldığında her bir kavramın kendi özgün anlamını ortaya çıkarabileceğini belirtmiştir.

Bu konudaki anlam karmaşasını gidermek amacıyla Arendt iktidar (power) hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Ona göre iktidar insanın “uyum içerisinde eyleme” kabiliyetini göstermektir (Arendt, 1997, s. 50). İktidarın bir kişinin yetkisi altında olamayacağını, olmaması gerektiğini, bunun yerine bir grup insanın kendileri adına eyleme kudretini birinde devretmesi olarak tanımlamıştır. Bu

durumda bir kişinin iktidarda olduğunu söylemek bir kişinin belirli bir grup tarafından yönetme yetkisiyle donatılmasını söylemektir. Bu grup dağılmadığı müddetçe kişinin iktidarı devam etmektedir. Bu grup dağılır ya da ortadan kalkarsa kişinin yönetme yetkisi de ortadan kalkar. Kuvvet (strength) ise bir nesne veya kişide içkin olan nitelik olup başka kişilerle veya nesnelere ilişkide kendini gösterebilen bir şey olduğu gibi özde onlardan bağımsız olarak kişide mevcut olan bir durumdur. Otorite kavramını bu kavramlar içerisinde en kaypak kavram olarak gören Arendt anne-baba ve çocuk ilişkisinde olduğu gibi kişilere ait olan ya da Kilise gibi makamlara ait olan bir şeydir. Otorite kendine itaat edenlerden sorgusuz sualsiz bir kabul beklemektedir. Otorite kendini koruma altına alabilmek için itaat edenlerden saygı beklentisi içerisindedir. Dolayısıyla Arendt'a göre otoriteyi zayıflatmanın ve onun kodlarını bozmanın en iyi yolu “*kabkabadır*”.

İktidarlar kendi konumlarını bazen şiddet araçlarını kontrolsüzce kullanarak savunmaya çalışırlar. Ancak bu her zaman iktidarların sonunu getiren bir hareket olmuştur. İktidarların şiddet uygulamaya başladıklarında hem iktidar sahipleri iktidarlarını kaybeder hem de iktidar karşısında şiddete uğrayanlar yaşam konforlarını hatta yaşamlarını ve özgürlüklerini kaybederler. İktidar ve şiddet arasındaki ilişkiyi birinin mutlak hakimiyet kurduğu yerde diğerrinin barınamayacağını düşünen Arendt ikisi arasında bir karşıtlık olduğunu belirtmiştir (Arendt, 1997, s. 62). Ona göre şiddet, iktidarın tehlikeye girmeye başladığı anlarda ortaya çıkar. Bu aşamada şiddet, iktidarlar tarafından aşırı arttırılırsa iktidarı korumak yerine onun yıkılmasına aracılık eder. Şiddete dayalı olmayan bir iktidar olmadığı gibi şiddet iktidar yaratma kabiliyetinde de değildir. Dolayısıyla iktidar ve şiddet arasındaki ilişki karşıtların birbirlerini yok etmesi üzerine değil birbirlerini dönüştürmeleri üzerine kurulur.

Zaman içerisinde şiddetin uluslararası siyasette müphem bir hale geldiğini düşünen Arendt iç siyasette ise bunun tam tersinin gerçekleştiğini iddia etmiştir. Bu görüşünü ispat edebilmek için Mao'nun ünlü “*iktidar namlunun ucunda büyür*” sözünü referans almıştır. Mao ve çağdaşı Marksist düşünürler toplumsal değişimin şiddet olmadan olanaksız olduğu görüşünü savunmaktaydı. Oysa Marx şiddeti toplumsal değişimde rol oynayan ve eski toplumdaki yeni topluma geçişte aracı işlevi olan bir eylem olarak değerlendirmekteydi. Bu bakış açısına göre devlet elinde bulunan şiddet egemen sınıfların elinde olan bir araçtı. Her ne kadar egemen sınıflar şiddet aracılığıyla değil de üretim süreçlerindeki rollerle güçlerini pekiştiriyor olsalar da şiddetin kullanımını reddeden yorumlarda zaman içerisinde gelişmiştir.

Şiddetle beslenen erk kavramını doğası gereği yayılmacı bulan Arendt erk'i içsel olarak büyüme dürtüsüne sahip olarak tanımlar. Doğal hayatta herşey ya büyür kendine yeni yer açar ya da kendi alanı daralır ve ölür. Erk'i de böyle değerlendirir Arendt, erk kendine alan açtıkça büyür, kendi alanı daraldıkça ölür.

“Sınıfsız boş geçenlere” iman eden, “isyanın kentsel öncü gücünü lumpemproleteryada bulacağına” inanan gangsterlerin halkın yolunu aydınlatacağına güvenen bir ideolojiye kim Marksist diyebilir ki?” (Arendt, 1997, s. 26)

3. Saldırganlık Güdüsü Olarak Şiddetin Kaynağı

Öncelikle Arendt kendine gelen eleştirileri önlemek amacıyla şiddetin doğası ve nedenleri hakkında iki nedenden dolayı konuşma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Aşırı kalabalıklaşmayla

tedirginlik ve bir bağ kuran Arendt insan ve hayvan davranışları arasında benzerlikler üzerinden bir şiddet yorumunu doğru bulmamıştır. Gelişen güncel bilimlerin sayesinde bazı hayvanların insanlar gibi davranışlarının keşfedildiğini, bu durumun şaşırtıcı hatta kimi zaman ise zevk verici bir deneyim olduğunu söyleyen Arendt bu durumun insan davranışı hakkında yapacağı açıklamaları farklı değerlendirmiştir. Ayrıca Arendt insanın grup davranışlarının hayvan türüne benzetilmesini eksik bularak neden tersinin yapılmadığını sormuştur. İnsanların ne kadar hayvansı olduklarını ortaya koymayı da anlamsız bulan Arendt davranış bilimlerinde ki insansılık ve hayvansılık ayrımını doğru bulmamıştır. İkincisi şiddet veya saldırganlık bilimin tanımladığından daha fazla olarak doğada ve insanda zaten bulunmaktadır. Doğada saldırganlık türün devamı için başvurulan bir yöntemdir.

Arendt insan ve hayvan arasında kurulan ilişkiler ve benzerlikler üzerinden şiddet ve saldırganlık eylemini tanımlamanın temelinde *“insan düşünen bir hayvandır”* varsayımının yattığını ifade etmiştir. Bu varsayımı eski bulan ve çağdaş biliminde bu eski varsayımı eleştirmeden kabul ettiğini ifade eden Arendt insanın akıl yoluyla daha fazla canavarlaştığı varsayımını reddetmiştir.

Bazı kaynaklarda şiddetin kaynağı olarak hiddet gösterilmiştir. Hiddet patolojik ve akıl dışı olarak tanımlanabilir. Ancak insan davranışlarının tamamını akılla açıklamakta eksiktir.

Mesela adalet duygumuz rencide olduğunda göstereceğimiz en önemli tepki hiddettir. Dolayısıyla bireylerde hiddet duygusunun ortaya çıkmasına neden olan her durumda haksızlık olmayabilir. Arendt, şiddetin bazen adaletin terazisinin yeniden dengelenmesinde işe yarayacağını iddia etmiştir (Arendt, 1997, s. 72). Böylesi durumlarda hiddetten kaynaklanan şiddeti *“doğal insan duygularından”* gören Arendt insanı hiddet duygusundan arındırmanın onu insanlıktan çıkarmak ve hadım etmek anlamı taşıdığını da iddia etmiştir. Arendt bu görüşlerinde çeliştiğinin ve bu görüşlerinin fazlaca eleştirileceğinin farkında olmuş olmalı ki bu tarz şiddet eylemlerinin anayasal düzenlere aykırı olduğunun altını çizmek zorunda kalmıştır. Belli ki burada büyük bir kafa karışıklığı yaşamıştır. Bu kafa karışıklığını azaltmak içinde Melville'nin bir öyküsüne atıf yaparak bu konudaki görüşlerine ortak aramıştır.

Arendt gene de hiddet ve şiddet arasında ki denge unsurunu açıklayabilmek amacıyla bireyin dayanılmaz bir trajedi karşısında kaldığında makul bir tepki göstermesini olağan bulur. Şöyle söyler: *“duygusallığın (emotional) tersi rasyonellik değil müteessir olma yeteneğinden yoksun olma ya da aşırı hassas olma (sentimentality) yani duygulanımın sapkın halidir.* (Arendt, 1997, s. 73)”. Bu durumu daha açık biçime kavuşturabilmek amacıyla Arendt hiddet ve şiddetin asıl nedenlere değilde ikame edilen başka nesnelere yöneldiklerinde irrasyonelleştiğini belirtmiştir. Bu argüman için siyah ve beyazlar arasında ki çatışmalar üzerinden bir yorum denemesi yapan Arendt, Black Power hareketinin şiddete yönelmesinin nedeninin beyazlar olduğu varsayımı üzerinden bir yorumlama yapar. Aslında bu süreçler birbirlerini tetiklemektedir. *“Bir mücadele sürecinde tepki (re-action) eyleme (action) dönüştüğü anda şüphelilere yönelik psikolojik bir süreç avı da başlar.”* (Arendt, 1997, s. 75)

Saldırganlık eylemini şiddet ile ilişkilendirdikten sonra Arendt *şiddetin etkililiği* konusunu da yorumlamıştır. Tek bir makineli tüfek yüzlerce iyi örgütlü insanları kontrol altında tutabilir diyen Arendt şiddeti bir araç olarak kullananların etkili olabileceğini belirtmiştir. Şiddetin etkililiği gücü elinde

bulunduran iktidar seçkinlerinin iktidarlarını sağlamlaştırdığı varsayılır. Ancak tarih göstermiştir ki şiddet gösteren hiçbir iktidar uzun süre ayakta kalamamıştır. Dolayısıyla şiddet bir dönem, kısa bir zaman veya belirli bir yerde etkili olabilir. Kitleleri korkutabilir, insanları yıldırabilir ancak zaman içerisinde re-action sayesinde bu sarmal tam tersi bir duruma evrilir. “Şiddet görüntüsünün edilgen alıcısı” (Sanders, 2010, s. 12) insan ve toplumdur. Şiddet kendini halkalaştırmak ister. Kısa vadeli amaçlar güttüğünde rasyoneldir. Şiddet davaları destekleyemez, ne tarihi ne de devrimi ne de ilerlemeyi (Arendt, 1997, s. 88). Sıkıntıları dramatize edebilir ve bunları kamuoyunun dikkatine sunabilir.

Sonuç

Arendt'in, şiddet konusunda değerlendirmelerde bulunduğu eseri üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde aydınlanma sonrasında Avrupa'da başlayan sosyal olayların bir değerlendirmesini yaptıktan sonra 20. yüzyıl bir savaş yüzyılı olarak tanımlamıştır. Eserinin ikinci bölümünde özellikle Avrupa ve Amerika'da yaşanan öğrenci hareketleri toplumsal olaylar üzerinden bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu değerlendirmeler içerisinde şiddeti olumluyan, bir hareketin başarıya ulaşabilmesi için meşru şiddeti kabul edenleri eleştirmiştir. Şiddetsiz bir toplumsal mücadelenin de olabileceğinin altını çizmiştir. Arendt'in ayrıca şiddet ve iktidar arasındaki ilişkileri de farklı bir bağlamda değerlendirdiği görülmüştür.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını yaşamış, Avrupa tarihinde Fransız Aydınlanması ile başlayan süreç içerisinde Avrupa toplumlarının yaşadığı kargaşaları derinden hissetmiş bir düşünür olarak Arendt savaş karşıtı bir düşünürdür. Hatta ona göre soğuk savaş yıllarında artan silahlanma sonucunda her iki taraf da ölümcül kitle imha silahlarına sahip olmuşlardır. Bu silahlardan birisi kullanıldığında, her iki taraf da kaybedecektir. İki tarafın da elinde bulundurduğu kitlesel imha silahları tahmin edilemez sonuçlar doğuracak olup bunları hiçbir biçimde kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir.

Arendt'in şiddet ve iktidar ilişkisi konusunda kuvvet, güç ve otorite kavramları üzerinden bağlantılar kurduğu tespit edilmiştir. Kuvvet, güç ve otorite her biri iktidar araçlarının merkezi konumlarını arttırmak üzere tasarlanmıştır. İktidar aygıtları bu kavramlar üzerinden çok farklı eylemlerine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla şiddete başvurma tekeli modern ulus devletlerde devlete veren görüşler dikkate alındığında şiddet bu her üç işlevi de daha fazla kullanışlı hale getirmektedir. Arendt'a göre insanın doğasında şiddet bulunmaktadır. Bu şiddeti ortaya çıkarabilmek için de ne deneysel araçlara ne de farklı gözlemlere ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Arendt, H. (1997). Şiddet Üzerine. (B. Peker, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Audi, R. (1971). On the Meaning and Justification of Violence. Jerome A. Shaffer içinde, Violence: Award-Winning Essays in the Council for Philosophical Studies Competition (s. 45-99). New York: David McKay Company.
- Benjamin, W. (2012). Son Bakışta Aşk. İstanbul: Metis Yayınları.
- Fromm, E. (1997). Sevginin ve Şiddetin Kaynağı. (Y. S.-N. İçten, Çev.) İstanbul: Panel Yayınları.
- Sanders, B. (2010). Öküzün A'sı- Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tolstoy. (2012). Aşkın Yasası Şiddetin Yasası. İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Weber, M. (1998). Sosyoloji Yazıları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Witte, B. (1999). Walter Benjamin. İstanbul: YKY Yayınları.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 22-04-2022 – Kabul/ACCEPTED: 03-12-2022

Al Borde de la Realidad y la Razón: "Delirio" de Restrepo

Gerçekliğin ve Aklın Sınırında: Restrepo'nun Delirio Romanı

Nur Gülümser İLKER¹

Abstract

Laura Restrepo ofrece una perspectiva social de la década entre los años 1980 y los 2000 en Colombia en su novela *Delirio*. En ella el desorden creado por el terror y la lucha contra el narcotráfico y la brecha entre las clases sociales se colocan en el fondo, mientras que el estado mental del individuo se revela en este ambiente violento. La protagonista de la novela, Agustina, pierde el juicio en los desequilibrios de su familia, que es el indicador de la sociedad colombiana. Algunos datos importantes sobre el manejo de la razón y la percepción de la realidad surgen cuando se examinan las causas subyacentes de la

Öz

Laura Restrepo *Delirio* romanında Kolombiya'nın 80'lerine ve 2000'lerine toplumsal bir bakış açısı sunar. Romanda, terör ve uyuşturucu savaşlarının yarattığı kargaşa, toplumsal sınıflar arasındaki uçurum arka plana yerleştirilirken, bu karmaşada bireyin ruhsal durumu gözler önüne serilir. Birey korku, öfke ve huzursuzlukla sarmalanmış toplumda aklıyla sınanır. Romanın başkarakteri Agustina bu toplumun göstergesi olan ailesinin dengesizlikleri içinde aklını kaybeder. Agustina'nın delirmesinin altında yatan sebepler incelendiğinde, gerçekliğin reddinin ve kişinin kendini kandırmasının

¹ Nur Gülümser İLKER, Öğr. Gör. Dr., TED Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Temel Bilimler Birimi, gulumser.ilker@tedu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2151-2289

This text was presented as a paper in IV. Simposio Internacional Sobre Literatura y Cultura Hispánicas, 2021, 16-17 de Diciembre, Universidad de Ankara, and then reconsidered, expanded and turned into an article.

locura de Agustina. La sociedad colombiana rodeada de terror y rabia y la familia donde hay inquietudes son determinantes en la desquicia de Agustina. Pero lo más importante en su pérdida de la razón es la negación de la realidad. Un disfraz de todo lo que sale mal, un orden construido con mentiras y una percepción falsa de la realidad son los elementos que asestan un golpe mortal a Agustina. En este punto, se discutirán en el estudio los efectos de crear realidades falsas y producir mentiras como si todo estuviera bien en la salud mental del individuo. También se discutirá la funcionalidad y destrucción de la mentira en la realidad social e individual. Además se intentará revelar la relación entre la pérdida de la percepción de la realidad y estar al borde de la razón. Por lo tanto, se determinará de qué manera los factores como la aceptación, el rechazo, la confrontación y la lucha afectan la salud mental del individuo.

Keywords: Literatura colombiana, Laura Restrepo, Delirio, Autoengaño, Negación de la realidad

yarattığı ruhsal tesirler hakkında önemli veriler ortaya çıkar. Ters giden her şeye giydirilen bir kılıf, yalanlarla inşa edilmiş bir düzen ve çizgisinden uzaklaşmış bir gerçeklik algısı Agustina'ya en ağır darbeyi vuran noktalardır. Çalışmada, her şey yolundaymış gibi sahte gerçeklikler yaratmanın ve yalanlar üretmenin bireyin akıl sağlığı üzerindeki etkilerine değinilecektir. Ayrıca, yalanın toplumsal ve bireysel gerçeklikte ne gibi bir işlevselliğe ve de yıkıma sahip olabileceği ele alınacaktır. Gerçeklik algısının yitimi ve dolayısıyla da aklın sınırında olmanın birbiriyle olan ilişkisi de ortaya konmaya çalışılacaktır. Böylece gerçekliğin reddi, kişinin kendisini kandırması gibi unsurların bireyin akıl sağlığını hangi yönlerde etkilediği belirlenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeleri: Kolombiya Edebiyatı, Laura Restrepo, Delirio, Gerçekliğin Reddi, Kişinin Kendini Kandırması.

1. Introducción

Laura Restrepo, una de las autoras contemporáneas de la literatura colombiana, arroja luz sobre los períodos de Colombia durante la década desde los años 1980 hasta los 2000 en su novela *Delirio*. Esos años fueron un intenso período de terror, tráfico de drogas, violencia y, en consecuencia, malestar social para Colombia. En esta novela de Restrepo, este período se aborda desde diversos ángulos y se pone en evidencia el malestar que ha surgido en las capas de la sociedad. La autora cuestiona el concepto de "razón" al hacer énfasis en el individuo a quien considera un reflejo de la sociedad. En esta sociedad agitada, turbulenta y violenta, el individuo inevitablemente es puesto a prueba por su razón. Por lo tanto, la razón y los problemas que surgen con la pérdida de la cordura son los elementos en los que debería hacerse hincapié en detalle en la novela.

La protagonista de la novela, Agustina, pierde la cordura en este ambiente. Hay diversos factores subyacentes con respecto a esta situación mental de Agustina y su deriva hacia el delirio; Carlos

Vicente Londoño, un padre enojado y violento que nunca ha amado a sus hijos; Bichi Bichito, que se somete constantemente a la violencia de su padre por sus tendencias homosexuales; Joaco, un hermano mayor imprudente que intenta definir su identidad con “masculinidad”, “poder”, “vagancia”; Eugenia, una madre que encubre todo lo malo y lo acepta como si no hubiera problemas; y, la tía Sofi que tiene un apasionado amor con su cuñado Carlos Vicente, lo que queda enterrado como un secreto por años. Hay muchos elementos en la familia Londoño que cruzan los límites y el orden en que Agustina se ve puesta a prueba por su razón.

El objetivo principal de este estudio² es revelar que el principal factor de la deriva de la protagonista hacia el delirio es escaparse de la verdad, negarla, para crear un entendimiento entretejido con mentiras y engañarse a sí misma. En este estudio, por un lado, se establecerá que la negación y creación de una realidad que se aleja en gran medida de la esencia de la verdad es un mecanismo de defensa individual. A continuación, se intentará mostrar que el autoengaño y caso omiso a la verdad constituyen un elemento constructivo que conecta al individuo a la vida y lo mantiene vivo. Por otro lado, se arrojará luz sobre los aspectos destructivos del autoengaño y la negación de la realidad. Se examinará el efecto de todos estos aspectos sobre la razón y la relación entre el escape de la realidad y el delirio. Por lo tanto, se revelará qué tipo de “sentido” tendrá enfrentarse a la verdad y aceptarla.

2. La sociedad colombiana y el individuo

Mientras construye la ficción de su novela, Restrepo crea a Agustina como un resumen y una representación de la sociedad colombiana. En este caso, el delirio y la pérdida de la cordura de Agustina, en realidad, se refieren a los desequilibrios mentales a los que se enfrenta la sociedad. “No hay diferencia entre lo privado y lo público”, dice Fuentes (2015, p. 27). Lo que el individuo experimenta no queda fuera del marco social. En la novela, se incluye la siguiente oración: “Quizá por gracia de ese húmedo y tímido encanto de las tierras calientes que tan seductoras resultan para hombres como él, propensos a la ensoñación y al desvarío” (Restrepo 2004, p. 12). Si bien esta frase afirma que el olvido y la ensoñación que están arraigados en la sociedad podrían estar relacionados con la región, está claro que arroja luz sobre la estructura del país y la sociedad. Así agrega Birdsong (2014): “Si Agustina es Colombia, ¿qué representa su delirio? Pues, el delirio es todas las cosas que son malas con la

---

² Esta novela de Laura Restrepo, *Delirio*, ha sido objeto de diversos estudios académicos y científicos en otros países. Entre ellos, estos dos libros siguientes ofrecen una detallada aproximación académica a la obra: Sánchez-Blake, E. (2007) "El universo literario de Laura Restrepo"; Sánchez-Blake, E. y Kanost, L. (2015) "Latin American Women and the Literature of Madness: Narratives at the Crossroads of Gender, Politics and the Mind". Además, los siguientes artículos sobre la novela también son importantes: Sánchez L. y Alejandro, S. (2014) "Surcar la moral. *Delirio* de Laura Restrepo"; Birdsong, B. (2014) "La locura y violencia en *Delirio* como una reflexión de la vida violenta en Colombia"; Davies, L. H. (2021) "The Politics of Pretence: Woman and Nation in Laura Restrepo's *Delirio*"; Fuentes, B. (2015) "Psychotic Determination in *Delirio* by Laura Restrepo". Al lado de estos, hay que mencionar la siguiente tesis sobre la dicha obra: Sánchez Cardona, S. X. (2016). "Delirio en la Colombia de Laura Restrepo: Ideas utópicas en medio de una sociedad distópica". Sin embargo, no existe ningún estudio sobre esta obra de la autora en Turquía. Por ello, este artículo es considerado como el primer estudio sobre la dicha novela de Restrepo en Turquía.

infraestructura de Colombia, en un nivel político; en un nivel de la gente. Y esos problemas tienen una forma expresable en los personajes que rodeaban a Agustina” (p. 57).

Hay una conexión inevitable entre la realidad social y la razón individual. La negación de la realidad y el autoengaño que hicieron que Agustina perdiera la cordura en realidad se han convertido en un hábito social. La actitud negadora de la sociedad frente a la realidad nace como una manera de escapar de la violencia, el terror y el descontento del país. Davies (2021) dice: la inestabilidad psicológica de Agustina está asociada con el delirio social de Colombia. El delirio se ha convertido en una norma social y la cultura de Colombia (pp. 3-4). Todos son conscientes de lo que sucede, son testigos de la violencia, pero actúan como si nunca hubiera sucedido. Es como si se tratara de una obra de teatro (Taussig 2004, p. 145) con títeres e ilusiones. En este tipo de entorno, es muy difícil que una persona se mantenga firme en su propia realidad y siga adelante con su vida sin que esta la afecte. Pero cabe mencionar que también es una manera inevitable de vivir la vida. Sánchez Lopera (2014) dice: “Colombia es una sociedad regida por olvidos voluntarios y amnesias compartidas selladas por pactos familiares” (p. 69). Si no hay olvidos y negación, no habrá pie sobre el cual sostenerse ni base alguna para seguir viviendo. Desde este punto de vista, es posible decir que la negación y los olvidos provocan depresión y delirio. En la novela, hay una oración acerca del delirio que tiene al abuelo de Agustina como protagonista: “Y no es la cabeza reseca y reloca de Portulinus la única que disocia; es sobre todo la propia realidad” (Restrepo, p. 59).

La realidad social es decisiva para la razón del individuo. En este aspecto, la relación entre la sociedad y el individuo se torna más evidente. La negación, el olvido y el escape que se han transformado en un hábito social contienen datos importantes que deben analizarse debido a su impacto afirmativo y destructivo en el individuo.

3. El autoengaño y las mentiras para salvarse la vida y sobrevivir

Como puede observarse en otros sectores de la sociedad, también hay una tendencia en la familia Londoño a ignorar lo que está mal, a engañarse a sí mismos y a crear una realidad llena de mentiras. Cada tragedia, desamor, violencia, enojo y agitación que experimenta la familia se reemplaza con otras mentiras. En particular, Eugenia, la madre, y Joaco, el otro hermano, entran en acción con sus iniciativas habilidosas de encubrir todo lo que no está bien en la familia. El siguiente párrafo sobre esta cualidad de Eugenia es importante:

“[...] Tu madre se aproxima al tema y se aleja de él dando rodeos y endulzando las frases con ese asombroso don de encubrir que siempre le ha caracterizado y al que Joaco le hace el juego con tanta agilidad porque desde pequeño se viene entrenando, y las verdades llanas van quedando atrapadas en ese almíbar de ambigüedad que todo lo adecua y lo civiliza hasta despajarlo de sustancia, o hasta producir convenientes revisiones históricas y mentiras grandes como montañas que el consenso entre ellos dos va transformado en auténticas” (Restrepo, p. 144-145).

Las mentiras, los encubrimientos y las negaciones, que se acumulan en capas, se profundizan y se convierten en un hábito irreversible, han permeado los cimientos de la familia. En este caso, se vuelve imposible percibir la realidad y analizar las emociones de esa realidad. Incluso después de años, las tragedias de la familia nunca han sido aceptadas como tales. Lo que ha sucedido en verdad es lo siguiente:

“El Bichi se fue para México porque quería estudiar allá, y no porque sus modales de niña le ocasionaron repetidas tundas por parte de su padre. [...] El señor Carlos Vicente Londoño quiso por igual a sus tres hijos y fue un marido fiel hasta el día de su muerte. Joaco no despojó a sus hermanos de la herencia paterna sino que les está haciendo el favor de administrarla por ellos. La niña Agustina no está loca de remate sino que es así. [...], o está nerviosa y debe tomar Ecuamil, o durmió bien anoche, o necesita psicoanálisis, o hace sufrir a su mamá sólo por llevarle la contraria, o siempre ha sido un poco rara” (p. 145).

Para este caso de la novela, se usa la siguiente definición: “el Catálogo Londoño de Falsedades Básicas” (p. 145). Se han inventado otras realidades en la familia con gran habilidad y negación, además de las tragedias reales, el dolor, los miedos y las penas, y se ha seguido adelante con la vida con una serie de realidades falsas. Si bien este juego, que lleva años vigente, ha sido parte del carácter de la familia, la participación de todos en este juego ha hecho que toda esta realidad falsa sea más creíble. “Pero en fin, nosotros los de afuera ponemos oídos sordos, y en boca cerrada no entran moscos” (p. 145). Este juego, que lleva muchos años en curso, se ha continuado de manera tal que actúa como un títere para sobrevivir y no salir del juego. Estos teatros y papeles son las mentiras que se crean para no “perder la paz” y sobrevivir a todas las dificultades. Mientras tanto, Agustina empieza a perderse en el abismo complejo y oscuro de su razón dentro del juego.

La tendencia de los Londoño a seguir adelante con sus vidas inventando una realidad falsa y engañándose a sí mismos es un mecanismo de defensa que surge para sobrevivir a la agitación y los miedos del país, la sociedad y la familia. Este es un método que el individuo elige para poder sobrevivir a un entorno lleno de malestar y violencia. “La verdad se esconde porque en ocasiones no agrada a la mayoría”, dice Rodríguez (2018, p. 207). No es sencillo para el individuo seguir adelante con su vida aceptando la cruda y cruel realidad. Si la vida familiar se acepta tal como es y los sentimientos dolorosos de los acontecimientos se aceptan tal como son, se teme que no se pueda continuar viviendo. Por lo tanto, la forma de sobrevivir y adaptarse es cerrar los ojos para no ver lo malo ni los sentimientos y pensamientos maliciosos. La familia Londoño elige hacer esto frente al malestar en su país y en su interior. Al respecto de esta situación, Catalán (2010) dice lo siguiente: “En ocasiones, cuando el sufrimiento o la frustración nos sobrepasan, se cae en la tentación de eludir la difícil tarea de cambiar la realidad y se opta a cambio por la de transfigurarla, valiéndonos de la imaginación, en una realidad psíquica más placentera” (p. 2).

La razón por la cual el individuo inventa una nueva realidad plagada de mentiras es que los hechos que ha experimentado y presenciado le causan dolor, enojo y miedo. Desde este punto de vista, es comprensible crear una nueva realidad en la razón e intentar seguir adelante con la vida aferrándose

a ella. Es un método de escape y existencia. Con referencia al aspecto protector del autoengaño de un individuo y su creación de una realidad falsa, Marcos (1995) señala lo siguiente: “Gracias al autoengaño superamos una realidad devastadora con una ilusión reconfortante, neutralizamos una verdad implacable con una falacia benevolente, justificamos una conducta intolerable con una excusa persuasiva.”

Al igual que en otras partes del país, los sentimientos de violencia, miedo, tristeza y terror son una experiencia constante en la familia Londoño. Agustina tiene relaciones con vagos para ganarse el amor y la atención de su padre; su hermano menor Bichi recibe continuamente las tundas de su padre y su cuerpo está herido; la tía Sofi ha estado enamorada en secreto de Carlos Vicente, la cabeza de la familia, desde hace años; Joaco lleva su vida como una persona egoísta y sin amor; Eugenia, quien elige desempeñar el papel “perfecto” a pesar de ser consciente de todo lo malo, lleva su vida sin que nadie le importe. Si se tiene en cuenta todo esto, parece difícil llevar una vida pacífica. Por lo tanto, el deseo del individuo de sentir que su realidad es otra puede considerarse un modo de protegerse a sí mismo tanto del mundo exterior como de sus propias emociones. De tal modo que Acevedo (2018) establece que no es una elección consciente engañarse a uno mismo y crear una realidad plagada de mentiras, y añade:

“El autoengaño no es un producto de alguna clase de intención del agente, sino de una compleja combinación de sesgos cognitivos no conscientes y estados emocionales y motivaciones, parece mucho más difícil, a excepción de ciertas circunstancias muy específicas, adjudicarle responsabilidad moral” (p. 17).

El autoengaño y la negación que se observan en la familia Londoño mediante la creación de una realidad falsa no son elecciones conscientes. Son un mecanismo de defensa generado por la razón para aferrarse a la vida. Como señala Acevedo (2018), evaluar esta situación con una interpretación moral creará una perspectiva incompleta y sesgada de la realidad tanto social como individual. Friedrichs (2014) comenta lo siguiente: “En el momento en que se establece un régimen de negación, el costo de la negación es, por supuesto, menor que el costo de la afirmación. De lo contrario, las personas no recurrirían a la negación en primer lugar” (pp. 224-225). Es entendible que un individuo elija el camino más fácil mientras lidia con los problemas y sentimientos maliciosos en la vida. Porque la confrontación, la afirmación, el sentir las emociones reales y el permitir que estas experiencias negativas se asienten en la razón son elecciones sumamente agotadoras, desgastantes y difíciles de sostener. Por este motivo, es posible interpretar la vida que lleva la familia Londoño como si estuviera actuando en una obra de teatro como una manera de aferrarse a la vida de la forma más fácil. De lo contrario, el individuo deberá experimentar emociones fuertes y situaciones derivadas de la cruda verdad. Esta es, tal vez, la última opción para elegir en un principio.

4. El autoengaño y las mentiras que dirigen al delirio

Como se comenta en el capítulo anterior, si bien el dolor y la agitación en la familia Londoño son intensamente evidentes, estos problemas se han ignorado y negado desde hace años por medio del autoengaño y la fabricación de mentiras como si nunca hubieran ocurrido. Esto ha tenido un alcance

tal que los sentimientos y pensamientos respecto de la realidad se han tornado complejos e inconcebibles. De niña, Agustina es testigo de la muerte de un hombre apuñalado frente a su puerta. Nadie quiere hablar ni explicar este horrendo acontecimiento. El hecho permanece encubierto y se dejan atrás los sentimientos de miedo y confusión. La pequeña Agustina no ha entendido lo que ha sucedido, no puede encontrarle sentido a que alguien haya muerto ensangrentado frente a sus ojos. “La sangre se le iba saliendo despacio, abriéndose camino fuera de su cuerpo. [...] Sin moverme, convocada por aquello que estaba sucediendo y que era la muerte de un hombre, por primera vez en mi vida la muerte de un hombre” (Restrepo, p. 91). Inmediatamente después de este acontecimiento, sus padres siguen con su vida cotidiana sin siquiera pronunciar una palabra al respecto. Esta incertidumbre crea una percepción y comprensión poco realistas. No se ofrece explicación alguna de lo que sucedió con el hombre que yacía en su sangre, y todos actúan como si la niña pequeña no hubiera sido testigo de nada. Por ello, Agustina no está segura de qué sentir y qué pensar. Este caso es un ejemplo de cómo Agustina se ha visto expuesta a situaciones similares desde que era pequeña.

El hecho de que estas incertidumbres y recuerdos sin sentido comenzaron a socavar su razón se expresa en la siguiente oración: “La angustia de no saber qué burbujas son las que le estallan por dentro, qué peces venenosos recorren los canales de su cerebro” (pp. 10-11). La deriva de Agustina hacia el delirio parece estar relacionada con su incapacidad de encontrar su camino en esta realidad falsa y la incertidumbre que la ha acompañado desde su infancia. Esta atmósfera oscura que se ha asentado en su razón está reforzada por el peso de la obra de teatro, los títeres y las realidades artificiales que se vienen desarrollando desde hace años. Las huellas que han dejado las mentiras en la vida real se profundizan y crean una situación complicada: “Ya me percataba de que cada mentira era para ti un martirio y cada omisión era una trampa para tu razón resquebrajada” (pp. 10-11). Hay tragedias, dolor y violencia en la familia, pero todos ellos permanecen ambiguos como si nunca hubieran sucedido, como si no tuvieran efecto en las emociones. Agustina, quien no puede encontrarles significado a los hechos en las brechas de sentido en su razón, no puede encontrar el destinatario de sus reacciones y duda sobre qué pensar y siente que empieza a perder su equilibrio mental al apartarse de la realidad. El no aceptar nada de lo que ocurre en realidad, hacer de cuenta como si nunca hubiera sucedido y fabricar mentiras azota la razón de la joven.

La joven no puede comprender la hipocresía y el manejo de su familia, ni tampoco el hecho de que continúan con sus vidas creando realidades ficticias y artificiales con tanta facilidad. Son muchas las cosas que han sucedido, pero los resultados, las reacciones, los sentimientos y los pensamientos que deberían haber tenido lugar en respuesta a estas experiencias no se han materializado. Por sus dificultades para percibir y detectar las nuevas realidades que la familia ha creado por medio del autoengaño, Agustina se ha visto puesta a prueba por su razón. En medio de este desequilibrio mental y emocional, el vacío y la falta de sentido, Agustina paga el precio personal por su deriva hacia el delirio. “¿El precio de todo aquello, aparte de la insondable confusión en la cabeza de Agustina?” (p. 176). En este caso, lo que Agustina necesita es poder hablar de los hechos tal como acontecieron, poder expresar lo sucedido aunque sea bochornoso y doloroso, sin desconectarse de la realidad, y aceptar que los hechos han ocurrido en lugar de inventar mentiras. Todas estas parecen ser emociones naturales vivas tal como son y de cara a la realidad. La psiquiatra Miller (2013) afirma que aceptar la realidad tiene un efecto positivo en la salud tanto física como mental (p. 148), a la vez que señala el impacto devastador

de abusar de los problemas y sufrimientos en la salud mental (p. 151). La negación, el rechazo y el autoengaño solo ofrecen una salvación superficial. La negación repetida desconecta a la persona de la vida real y, a su vez, de su cuerpo y razón. Porque no se da permiso a los sentimientos que deberían experimentarse y a los pensamientos que deberían crearse. Con el autoengaño y la negación, los sentimientos y pensamientos reales se convierten en un tabú y se inhibe su flujo natural. Miller dice que sentir las emociones puede tener un efecto terapéutico a largo plazo en lugar de rechazar la realidad (p. 166). Esta expresión también se refiere a la fluidez y libertad que vienen aparejadas con sentir las emociones tal como son.

Las soluciones que parecen funcionar a corto plazo pueden convertirse en situaciones que envenenan la razón y el cuerpo del individuo a largo plazo. Con relación a esta situación, Miller (2013) señala que las mentiras, los engaños y las negaciones creados dentro de la familia pueden alterar el funcionamiento del cuerpo en el futuro a causa de la presión que generan al impedir que la persona experimente emociones reales (p. 198). La desaparición de Agustina en su propia razón inevitablemente también afecta su existencia física en la novela: "Agustina chiquita, la locura te lleva de sacudón en sacudón y de porrazo en porrazo, como en rodeo tejado" (Restrepo, p. 83).

Cabe señalar que enfrentarse a la realidad y sentir las emociones generadas por las experiencias en su estado natural es, por supuesto, extremadamente desafiante y agotador. Sin embargo, tal como se puede ver, la negación y el autoengaño también tienen consecuencias devastadoras a largo plazo. Parece que el factor determinante positivo en la salud mental de Agustina es existir sin apartarse de la realidad, el significado y las emociones. Aunque sea doloroso, bochornoso e hiriente, la joven necesita actuar con las emociones y conductas en esta realidad. Askenas (2021) dice que es importante vivir, tanto de modo individual como social, sin alejarse de la realidad y trazar una hoja de ruta a la cual atenerse, sin importar cuán perturbadora y dolorosa sea. De manera similar, Friedrichs (2014) arroja luz sobre las consecuencias de un estilo de vida estancado que desconecta al individuo de la vida al decir que las puertas a una posible solución o a una nueva perspectiva se cerrarán cuando se nieguen los problemas de la vida real. Este fenómeno de "enfrentar", "aceptar", "seguir adelante con los problemas" puede ser importante en el largo plazo gracias a sus características transformadoras, analíticas, regenerativas y mejoradoras, a pesar de sus efectos destructivos. Desde la perspectiva de Agustina, parece que la manera de aferrarse a la vida sin perder la cordura y sin dejarse arrastrar hacia una vida de delirio consiste en aceptar las experiencias tal como son, y definir un camino hacia esta dirección y continuar viviendo de este modo.

5. El sentido y el significado

Con anterioridad, se estableció que los motivos del delirio de Agustina fueron la agitación, la violencia y las tragedias de la familia y, en mayor medida, intentar seguir adelante con su vida con mentiras y rechazando todo esto. Se puede afirmar que el motivo por el que las mentiras, el autoengaño y la negación afectan tanto a la razón humana es la pérdida de sentido provocada por la desconexión de la realidad. Es posible asociar la lucha por encubrir y evitar el miedo causado por la violencia, el dolor causado por las tragedias, la vergüenza causada por la agitación y los "errores" con la pérdida de la realidad y la integridad semántica de la propia existencia. Miller (2002) dice que la realidad puede

salvar a la persona; si el individuo no habla de los hechos y los acepta como si no hubieran ocurrido, las emociones provocadas por estos hechos no se pueden asentar en la razón, las brechas que deben llenarse no se pueden llenar y quedan suspendidas en el aire y, por lo tanto, aparece la incertidumbre. Debido a esta situación, hay una pérdida de sentido respecto de los hechos, las experiencias y las emociones. La vida se vuelve cuestionable a causa de la pérdida de sentido. La siguiente frase se utiliza al final de la novela: "Meter en la vida cosas auténticas" (Restrepo, p. 187). Esta oración resalta la importancia de poder existir con cosas reales, aunque sea doloroso u hostil. Reconocer que algo está mal, que causa dolor, que genera malestar puede ser decisivo para que una persona desarrolle una percepción diferente de su propia existencia. Por supuesto, esta no es una situación que pueda desarrollarse fácilmente en la primera etapa. Por el contrario, se puede afirmar que es difícil lograr este equilibrio. El peso de la realidad es tan grande que escaparse parece ser la única solución. La realidad es demasiado impactante para expresarse y confrontarse. En su reseña de la novela, Sánchez Lopera (2014) dice:

"Es lo que todo el mundo sabe, pero aun así, es esquivo, difuso, opaco. Todo el mundo lo sabe y nadie lo dice; o más precisamente, nadie lo quiere decir. Por eso es un secreto que no se puede confesar. No lo dice nadie porque, justamente, eso sería revelar la complicidad de todos con la ley del mundo: es el perfecto autoengaño" (p. 69).

El autoengaño es un elemento difícil que se ha convertido en un hábito social. La conciencia y la concientización son necesarias para deshacerse de él. Estas fenómenos de la vida y de uno mismo en medio del malestar y las tragedias no son algo que pueda lograrse fácilmente. Askenas (2021) aborda la negación, la invención de mentiras y el autoengaño con la expresión «mecanismo de evasión inconsciente». Tomar conciencia de este mecanismo y entrelazarse con la realidad trae aparejados sentimientos reales tal como son. Esto se puede evaluar como no perder el sentido en la vida y existir con este.

Sirvent Ruiz y Moral Jiménez (2016) dicen a través de Rosset: "El autoengañado sabe lo que pasa pero ignora lo que eso significa". Aquí, se puede entender que, cuando un individuo se engaña a sí mismo, en realidad, se escapa del significado del objeto, el hecho y la existencia. Si no se atribuye significado a las experiencias, la carga que se experimenta no será tan desgastante. No obstante, las experiencias quedan sin sentido y el significado de las emociones se ignora, la voluntad de la existencia del individuo en la vida puede quedar atascada en un área muy estrecha. Esto se considera un obstáculo para la expansión, la sanación y el progreso del ser humano. Cuando se pierde el sentido, el desarrollo revolucionario del hombre y la vida se debilita. La siguiente oración en la novela revela la importancia de esta noción: "Eso que llamamos sentido y que es invisible pero que cuando falta, la vida ya no es vida y lo humano deja de serlo". (Restrepo, p. 11). Por lo tanto, el sentido es un elemento importante que añade conciencia y concientización a la vida y las experiencias del individuo. En el camino hacia estas fenómenos, es decisivo enfrentarse a las experiencias y la realidad, para percatarse de ellas y seguir adelante con la vida aceptándolas. Cuando no se pierde el sentido, hay esperanza de sanación y cambio.

6. Conclusión

La familia Londoño en la novela *Delirio*, como reflejo de la sociedad colombiana, se aborda dentro del marco de elementos completamente negativos como la violencia, la traición, el miedo y el conflicto. En esta familia, que se considera equivalente a la estructura social y una proyección de la sociedad, la joven Agustina se ve conducida al delirio debido a los problemas que ocurren desde hace años. Si bien los motivos detrás de esto parecen ser la violencia, el miedo y el desamor tanto en el país como en la familia en un inicio, esta obra sugiere que la razón del delirio es la negación, la creación de una realidad falsa con mentiras y autoengaño.

Los hechos, el dolor, los miedos y el malestar al que se enfrenta la sociedad y, por ende, la familia, han ocasionado la aparición de ciertos mecanismos de defensa inconscientes para continuar viviendo en un mundo persuasivo. Por lo tanto, la negación, la ocultación detrás de realidades falsas y el autoengaño se consideran una manera de aferrarse a la vida. En lugar de reconocer, comprender, aceptar y seguir adelante con los problemas entrelazados, complicados y destructivos, se ha evaluado como una situación sumamente entendible en la que el individuo prefiere una forma más simple al negar la verdad y la realidad, además de elegir el autoengaño.

Asimismo, se ha establecido que las tendencias a la negación y el autoengaño, que se han convertido en un hábito social y familiar, podrían tener consecuencias más devastadoras para ciertos individuos en el largo plazo. Siempre que uno ignore y niegue lo que ha sucedido, no puede experimentar los sentimientos y pensamientos reales generados por los hechos. En esta incertidumbre, él no puede cubrir las brechas en su razón con las consecuencias de lo que ha sucedido. No se puede definir lo que -y por qué- se experimenta, cómo afecta las emociones y cuáles son sus consecuencias dentro del proceso, y se deja de lado el sentido. Las experiencias emocionales y físicas que no se codifican y se tornan insignificantes a largo plazo pueden tener un efecto negativo en la salud mental de una persona. En este sentido, el motivo por el que Agustina pierde la cordura se ha interpretado como el hecho de haber sido arrastrada a una irrealidad por la negación de lo acontecido. Por lo tanto, el individuo pierde el sentido de la vida y las experiencias. Como se ha mencionado, esto no se lleva a cabo como una elección consciente. Seguir viviendo sin perder el sentido requiere de un nivel determinado de conciencia y concientización. Por esta razón, se ha establecido que los factores determinantes de la salud mental de Agustina en la novela *Delirio* son la concientización, la aceptación y la confrontación. De esta manera, se determina que un cambio transformador, sanador y esperanzador será posible tanto para la vida social como para la vida personal de la joven.

Referencias

- Acevedo, G. F. (2018). Seis décadas de estudios sobre el autoengaño. *Páginas de Filosofía*. No: 22, 9-32.
- Askenas, R. (2021). The Dangers of Denial. *Harvard Business Reviews*. <https://hbr.org/2013/10/the-dangers-of-denial> (17.10.21)
- Birdsong, B. (2014). La locura y violencia en "Delirio" como una reflexión de la vida violenta en Colombia. *Revista Cadencias*. No:2, 56-59.
- Catalán, M. (2010). *La ilusión y el autoengaño. La mentira y el autoengaño en la sociedad actual*. Madrid: Fundación Instituto Spiral.
- Davies, L. H. (2021). The Politics of Pretence: Woman and Nation in Laura Restrepo's Delirio. *Culture and History Digital Journal*. Vol. 2, No: 1, 1-13.
- Friedrichs, J. (2014). Useful Lies: The Twisted Rationality of Denial. *Philosophical Psychology*. Vol. 27, No: 2, 212-234.
- Fuentes, B. (2015). Psychotic Determination in "Delirio" by Laura Restrepo. *Revista de Estudios Colombianos*. No: 46, 25-32.
- Marcos, Luis Rojas. (1995). Autoengaño: Sí, gracias. *El País*. https://elpais.com/diario/1995/06/20/opinion/803599209_850215.html (10.10.2021)
- Miller, A. (2002). *The Truth Will Set You Free: Overcoming Emotional Blindness and Finding Your True Adult Self*. Tra. A. Jenkins. New York: Basic Book.
- Miller, A. (2003). *El cuerpo nunca miente*. Tras. M. T. L. Lamadrid. Buenos Aires: Tusquets Editores.
- Restrepo, L. (2004). *Delirio*. Lectulandia.
- Rodríguez, A. M. (2018). El engaño de la verdad. *Claridades: Revista de Filosofía*. No: 10, 205-209.
- Sánchez L. y Alejandro. S. (2014). Surcar la moral. "Delirio" de Laura Restrepo. *Estudios de Literatura Colombiana*. No: 34, 63-80.
- Sánchez-Blake, E. y Kanost, L., (2015). *Latin American Women and the Literature of Madness: Narratives at the Crossroads of Gender, Politics and the Mind*. US: McFarland Publishing.
- Sánchez-Blake, E., (2007). *El universo literario de Laura Restrepo*. Madrid: Taurus.
- Sánchez Cardona, S. X. (2016). "Delirio" en la Colombia de Laura Restrepo: Ideas utópicas en medio de una sociedad distópica. Trabajo de grado de sociología. Director F. R. Martínez Cleves. Universidad de Tolima.
- Sirvent Ruíz, C. y Moral Jiménez, M. V. (2016). *Evolución del autoengaño*. https://www.researchgate.net/publication/294892922_Evaluacion_del_autoengano_Validacion_del_instrumento_IAM-40 (15.10.21)
- Taussig, M. (2004). *My Cocaine Museum*. Chicago: University of Chicago Press.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN Studies

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022 Alındı/RECEIVED: 11-06-2022 – Kabul/ACCEPTED: 12-03-2022

Çocuk Gelin ve Kadına Şiddet Durumunun İncelenmesi (Malazgirt Örneği)

Investigation of Child Bride and Violence Against Women (Malazgirt Example)

Yılmaz GÜLEN¹ | Salih GÜLEN²

Abstract

The main purpose of this research is to determine the age at marriage and exposure to psychological-physical violence during the marriage process of women in Malazgirt district. Data were collected by conducting a survey, one of the quantitative research methods. Data were collected face to face using a questionnaire. The data collected in the research were analyzed using the Microsoft Excel Program with frequency (f) and percentage (%) techniques. At the end of the analysis of the data, it can be said that a significant part of the women got married under the age of 18 and formed a structure with many children. It has been determined that almost half of the women have been subjected to violence

Öz

Bu araştırmanın temel amacı Malazgirt ilçesindeki kadınların evlenme yaşı ve evlilik sürecinde psikolojik-fiziksel şiddete maruz kalma durumlarının belirlenmesidir. Nicel araştırma yöntemlerinden tarama (survey) yapılarak veriler toplanmıştır. Veriler anket formu kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada toplanan veriler Microsoft Excel Programı kullanılarak frekans (f) ve yüzde (%) teknikleri ile analiz edilmiştir. Verilerin analizi sonunda kadınların önemli bir bölümünün 18 yaşının altında evlendiği ve çok çocuklu oldukları söylenebilir. Kadınların neredeyse yarısının eşleri başta olmak üzere aile üyelerinden şiddet gördüğü belirlenmiştir. Sonuçların doğrultusunda öneriler sunulmuştur.

¹ Yılmaz GÜLEN, Milli Eğitim Bakanlığı Uşak, yilmazgulen74@hotmail.com Orcid: 0000-0002-3164-770X

² Salih, GÜLEN, Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, sgnova@windowslive.com Orcid: 0000-0001-5092-0495

by their family members, especially their spouses. Suggestions were presented in parallel with the results.

Anahtar Kelimeler: Çocuk gelin, Erken yaşta evlilik, Kadın, Kadına Şiddet, Malazgirt.

Keywords: Child bride, Early marriage, Woman, Violence against Women, Malazgirt.

1. Giriş

Çocuk; fizyolojik, fiziksel ve psikolojik olarak ergin hale gelmeyen 0-18 yaş arasındaki bireylere denilmektedir (Birleşmiş Milletler, 1959; Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), 2004). Bireyin ergin hale gelmesi veya her ne kadar olgunlaşmış olursa olsun 18 yaşının altında olan herkes çocuktur. Çocuk kavramı, bu yaş grubunun kimlerden oluştuğu ve bu yaş grubunun özellikleri ile kanuni haklarının bilinmesi için önem arz etmektedir. Nitekim bazı toplumlarda belli bir yaş üstündeki kadınların (12 yaş ve üstü) olgunlaşmış olarak algılanması veya ergin olduğunun iddia edilmesi hatta eski tabirle ergenlik çağını doldurmuş veya girmiş olması gibi çeşitli nedenlerle evlenmeye hazır veya evlilik çağında olarak nitelendirilmektedir. Bu durum 12 yaşından büyük ama 18 yaşından küçükler için çok hayati bir önem taşımaktadır. Toplumun bu yaş grubunu çocuk olarak tanıması ve haklarını bilmesi onlara yapılacak olan evlenme planlarını tekrardan düşünmelerini sağlayarak erteleme ve iptal etme davranışını sağlayacaktır.

Modern toplumlarda çocuk gelin sayısı çok olmasa da gelişmekte olan veya geri kalmış toplumlarda erken yaşlarda evlenme durumları söz konusudur. Nitekim dünya geneli yaklaşık 700 milyon kadın 18 yaşından önce evlenmektedir. Bunların nerdeyse üçte biri 15 yaşının altında evlenmektedir (Evgin vd., 2018). Bu yaş grubu kadınların evlilikleri yani 18 yaş altı kadınların evlilikleri “çocuk gelin” kavramı ile açıklanmaktadır. Dünyada birçok ülkede çocuk gelin sayısı oldukça fazlayken bazı ülkelerde bu oran son derece azdır. Fakat bu oranın sıfır olduğu ülke maalesef yoktur. Öyle ki Afrika ülkelerinin çoğunluğunda her on kadından yedisi, Türkiye’de ise her yirmi kadından biri (Kıran, 2017), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) raporuna göre Avrupa ülkelerinin genelinde neredeyse on kadından biri (çoğu göçmen) çocuk gelin olmaktadır. Aynı rapora göre Türkiye’de on kadından ikisi iken günümüze yakın zamanda bu oranın azalmış olması sevindiricidir (Aydemir, 2011). Bunlara ek olarak raporda, Avrupa ülkelerinin ortalamasına göre bir oran çıkartılmış olsa da günümüzde bu oran yüzde bir civarında ve çoğunlukla göçmen ailelerden oluşmaktadır (Arslan, 2018). Erken yaşta evlilik veya çocuk gelin olgusu dünyanın birçok noktasında mevcuttur. Özellikle Asya ve Afrika ülkelerinde oldukça fazladır. Gelişmiş ülkelerde de evlilikten ziyade sex işçiliği olarak kullanma amaçlı çocuk yaştaki kadınlar kullanılmaktadır (Sarkar, 2016). Avrupa ülkelerinde de benzer durumların olduğu söylenebilir. Fakat özellikle çocuk gelin sayısı bakımından Avrupa ülkelerinde bu oranın az olması tamamen bu alanda çıkarılan yasalarla ve insanların bilinçlenmesiyle mümkündür. Çocuk gelinlerin önlenmesine yönelik yasalar çocuk gelin sayısına hatta düşük yapan kadın sayısını bile etki etmektedir (McGavock, 2021). Çocuk gelinlerin genelinde, vücut ağırlığının yetersiz gelişimi, şişmanlık, anemi,

cinsel problemler, sık gebelikler, sorunlu doğumlar, doğum sonrası sorunlar, anne ölümleri gibi tıbbi problemler yaşanmaktadır. Bu problemlere ek olarak sosyal yaşantıda sınırlılık, iş fırsatı kaybı, stres, depresyon, madde kullanımı, boşanma hatta hayatından vazgeçme gibi psiko-sosyal problemlere yol açmaktadır (Coşkun vd., 2016; Yılmaz, 2020)

1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde” evliliğin ancak özgür ve tam iradeye sahip insanlar arasında yapılabileceği yazılmaktadır. Fakat toplumların çeşitli inanç veya değerler çerçevesinde nedenler oluşturarak çocukların evlenmesine yönelik faaliyetler sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Çocuk gelin nedenleri incelendiğinde dini değerlerin yanlış algılanması, ekonomik sebepler, eğitimsizlik, gelenekler ve ataerkil yapı veya toplum baskısı gibi etkenler rol oynamaktadır (Durdu ve Yelboğa, 2016; Eren, 2020; Kıran 2017). Bunlara ek olarak aile içi şiddet, aile içi istismar ve kadınların günlük yaşantılarının düzenlenmesi gibi sebeplerde rol oynamaktadır (Evgin vd., 2018; McCloskey ve Eisler, 2022). Ayrıca toplumda erkek çocuk sahibi olma isteği, daha fazla kız çocuğu doğumuna ve daha genç gelinlerle ilişkilidir. Bu durum daha fazla çocuk gelin sayısına neden olmaktadır (Leeson ve Suarez, 2017). Söz konusu nedenler toplumlarda çocuk gelin sayısını artırmaktadır. Erken yaşta evlilik bir istismar durumudur ve cezai işlem gerektirmektedir (Duman ve Coşkun 2019). Mevcut yasaların bu paralelde düzenlenmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle çocuk gelin eşlerinin bu yasalar sayesinde caydırılabileceği düşünülmektedir. Nitekim toplumda çocuğa yönelik yapılan bu istismarın en büyük rolü eş tarafından gerçekleşmektedir (Anagol, 2020). Çocuk gelin sayısının artması bir insani suç konumundadır. Bu suça ilaveten çocuk istismarı ve psikolojik-fiziksel şiddete maruz kalma durumları da yaşanmaktadır (Ata, 2019; Evgin vd., 2018).

Şiddet bir bireyin özgürlüğünün sınırlanmasına neden olan her türlü eylemdir. Kişiye yönelik cinsel, fiziksel, psikolojik veya ekonomik sözlü veya yazılı tutum ve davranışlardır (Aragbuwa, 2020; Çalışkan, 2019). Söz konusu bu davranışların kadına yapılması kadına yönelik şiddeti doğurur. Kadına yönelik, cinsel meta olması, sözlü ya da fiziki istenmeyen davranışlar yöneltilmesi, tecavüz, aile içi şiddet, eş şiddeti, işyeri tacizi gibi resmi kayıtlara geçmiş şiddet uygulamaları yapılmaktadır. Kadına yönelik psikolojik istismar, şiddet içermeyen cinsel zorlama (şantaj, tehdit, ekonomik, aile geleceği) gibi resmi verilere yansımayan gizli şiddet uygulamalarının da olduğu bilinmektedir (Ajzenstadt, 2008; Zada, 2021). Çok eski zamanlardan beri, her yaştan, ırktan ve sınıftan kadın, erkekten veya kadından şiddet görmektedir (Aragbuwa, 2020). Dolayısıyla dünyanın her noktasında kadına yönelik şiddet söz konusudur. Eğitim durumu ve kadının ekonomik kazancının şiddeti önleyeceği düşünülse de bazı ülkelerde bu durum aile içi kadına yönelik şiddeti etkilememiştir (Lewis vd., 2008). Örneğin en gelişmiş ülkelerden biri olan ABD’de bile bu durum söz konudur. ABD’de özellikle Afrikalı göçmenlerin aile yapısı veya ekonomik sebeplerden dolayı kadın şiddeti yaşadıkları belirlenmiştir (Mose ve Gillum, 2016).

Kadına yönelik şiddetin varlığı her ne kadar insani bir suç olsa da teknolojinin gelişmesi, eğitimin yaygınlaşması, diploma sahibi bireylerin artması ve sivil toplum örgütlerinin (dernek, vakıf faaliyetlerinin artması) çalışmalarının yaygınlaşması gibi etkenlerden dolayı bu çağda çocuk gelin ve kadına yönelik şiddetin azalacağı hatta yok olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırmada Türkiye’nin doğu bölgesinde, görece gelişmemiş ve kırsal bölgede kalan bir ilçede çocuk gelin ve kadına yönelik şiddetin analizinin yapılması hedeflenmiştir.

1.1. Araştırmanın amacı

Ülke genelinde araştırmalar olsa da, belirli alanların ya da bölgedeki sorunların incelenmesi, araştırmacılara ve okuyuculara yeni araştırma alanları açacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı; Muş ili Malazgirt ilçesindeki kadınların evlenme yaşı ve evlilik sürecinde psikolojik-fiziksel şiddete maruz kalma durumlarının belirlenmesidir. Bu kapsamda aşağıda belirtilen soruların cevapları aranmıştır.

1. Malazgirt ilçesindeki kadınların evlenme yaşı nedir?
2. Malazgirt ilçesindeki kadınların çocuk sayısı kaçtır?
3. Malazgirt ilçesindeki kadınlar şiddet görüyor mu?
4. Malazgirt ilçesindeki kadınlar ne tür şiddete maruz kalmaktadır?
5. Malazgirt ilçesindeki kadınlar kimlerden şiddet görüyor?

2. Yöntem

Nicel araştırma yöntemlerinden tarama (survey) yapılarak veriler toplanmıştır. Tarama; bir seferde birden çok katılımcıya oluşmak için tercih edilen bir yöntemdir (Çepni, 2010). Bu veriler araştırmacılar ile katılımcıların yüz yüze görüşmesi ile toplanmıştır. Araştırmaya gönüllü olan kadınlar katılmıştır. Araştırma 2022 Nisan-Mayıs aylarında yapılmıştır (2 ay sürmüştür).

2.1. Veri toplama aracı

Yüz yüze görüşmelerde katılımcılar tarafından hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Araştırmacı katılımcılara anket formundaki soruları sorar ve verilen cevapları formun ilgili yerlerine kayıt eder. Bu formada beş soru sorulmuştur.

1. Kaç yaşında evlendiniz?
2. Kaç çocuğunuz var?
3. Hiç şiddet gördünüz mü? (cevap evet ise)
  - a. Gördüğünüz şiddet çeşidini söyler misiniz?
Fiziksel Psikolojik Fiziksel&Psikolojik
  - b. Kimden şiddet gördüğünüzü söyler misiniz?

2.2. Verilerin analizi

Araştırmada toplanan veriler Microsoft Excel Programı kullanılarak frekans (f) ve yüzde (%) teknikleri ile analiz edilmiştir.

2.3. Örneklem

Amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak gönüllü katılımcılara ulaşılmıştır. Bu katılımcıların araştırmanın amacına uygun olarak tamamının kadın olması hedeflenmiştir. Bu kapsamda Malazgirt ilçesinde ikamet eden 395 kadın araştırmaya katılmıştır. Malazgirt Muş iline bağlı 20 bin nüfusu olan tarihi bir ilçedir. Erkek ve çocuk sayıları da tahmin edildiğinde 395 kadından alınan verilerin temsil gücünün yeterli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 1. Örneklem grubunun ikametgâh yerleri

Sıra	Yerleşim	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	X Mahallesi	135	34,18
2	Y Mahallesi	78	19,75
3	Z Mahallesi	75	18,99
4	T Mahallesi	57	14,43
5	A Köyü	50	12,66

Tablo 1’de görüldüğü gibi örneklem çeşitliliğinin sağlanması için ilçenin farklı mahallelerinden ve bir köyünden veriler toplanmıştır. Buna göre en fazla katılımcı % 34,18 ile X Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca % 12,66 ile en az katılımın A Köyünden olduğu görülmektedir (Mahalle ve köy ismi kodlanmıştır).

3. Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen veriler araştırma problemlerinin sırasına göre verilmiştir. Öncelikle kadınların evlenme yaşı sorgulandığında Tablo 2 oluşmaktadır.

Tablo 2. Kadınların evlilik yaşı

Sıra	Yaş aralıkları	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	18 yaş altı	142	35,95
2	18-30	251	63,54
3	30+	2	0,51
Toplam		395	100

Tablo 2’ye göre araştırmaya katılan kadınların % 63,54’ü 18-30 yaş aralığında evlenmiş % 0,51’i ise 30 yaşından sonra evlenmiştir. Fakat katılımcıların % 35,95’i 18 yaşını doldurmadan evlendiği görülmektedir. 18 yaşın altında evlenen kadınların istatistikî verileri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Malazgirt ilçesinde çocuk gelinlere ait istatistikî veriler

Sıra	Yaş	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	12	2	0,51
2	13	9	2,28
3	14	17	4,30
4	15	22	5,57
5	16	37	9,37
6	17	55	13,92
Toplam		142	35,95

Tablo 3 araştırmaya katılan kadınlardan 18 yaşın altında evlenenlere ait istatistikî veriler içermektedir. Buna göre 12 yaşından başlayarak aritmetik olarak 17 yaşına kadar evlenebilen 142 kadın olduğu görülmektedir. 18 yaşın altındaki evliliklerin çoğunluğunun 17 yaşa ait olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan kadınların tamamı Mayıs 2022 itibarıyla 18 yaşın üstündedir. Sadece bir kadın 17 yaşında ve ebeveyn rızası alınarak resmi nikâhı yapılmış olduğu belirlenmiştir. Tablo verilerinin dışında görüşme esnasında 17 yaşın altında olup ve yeni evlenen kadına rastlanılmamıştır (Belki de gönüllü bir

katılım yapmak istememişlerdir). Bu verilere ek olarak araştırmaya katılan kadınların çocuk sayısı incelendiğinde Tablo 4 oluşmaktadır.

Tablo 4. Kadınların çocuk sayısı

Sıra	Çocuk sayısı	Frekans(f)	Yüzde (%)
1	Çocuk yok	14	3,54
2	1 çocuk	31	7,85
3	2 çocuk	80	20,25
4	3 çocuk	75	18,99
5	4 çocuk	57	14,43
6	5 çocuk	40	10,13
7	6 çocuk	23	5,82
8	7 çocuk	20	5,06
9	8 çocuk	18	4,56
10	9 çocuk	14	3,54
11	10 çocuk	10	2,53
12	11 çocuk	7	1,77
13	12 çocuk	3	0,76
14	13 çocuk	1	0,25
15	14 çocuk	1	0,25
16	22 çocuk	1	0,25
Toplam	1654	395	100,00

Tablo 4 incelendiğinde, kadınların % 3,54'nün çocuklarının olmadığı % 20,25'nin (80 kişi) 2'şer çocuğunun olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların % 49,25'nin yani neredeyse yarısının 4 ve üzeri çocuk sahibi olduğu, % 5,81'i ise 10'dan fazla çocuk yaptığı görülmektedir. Nitekim frekansları az olsa da 13, 14 hatta 22 çocuklu kadınlar olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan tüm kadınların toplamda 1654 çocuğunun olduğu görülmektedir. Ortalama olarak kişi başı 4,19 çocuk düşmektedir. Tüm bu verilerin dışında kadınların şiddet görme oranları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Kadınların şiddet görme durumu

Sıra	Şiddet durumu	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	Yok	208	52,66
2	Var	187	47,34
Toplam		395	100,00

Tablo 5'te kadınların % 52,66'sının şiddet görmediği fakat % 47,34'nün şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Bu şiddetin çeşidi incelendiğinde Tablo 6 karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 6. Kadınlara şiddet uygulayanlar

Sıra	Şiddet Çeşitleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	Fiziksel-Psikolojik	114	28,86
2	Psikolojik	40	10,13
3	Fiziksel	33	8,35
	Toplam	187	47,34

Tablo 6 incelendiğinde şiddet gören kadınların % 28,86'sının hem fiziksel hem de psikolojik şiddete maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınların % 10,13'ü sadece psikolojik, % 8,35'i sadece fiziksel şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Bu şiddetin kimler tarafından uygulandığı Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Kimler kadına şiddet uygulamaktadır

Sıra	Şiddeti uygulayan	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	Eş	143	36,20
2	Aile (Eş+Kayınpeder+Kayın+Kaynana)	31	7,85
3	Belirtmeyen	13	3,29
	Toplam	187	47,34

Tablo 4'te görüldüğü gibi kadınların % 36,20'si eşinden şiddet görmektedir. Kadınların % 3,29'u şiddet kaynağını belirtmezken % 7,85'i ise eşinden, kaynından, kayınpeder ve kaynanadan şiddet gördüğünü belirtmiştir.

4. Tartışma

Malazgirt'teki kadınların çoğunluğunun 18 yaşından sonra evlendiği fakat % 35,95'nin 18 yaşının altında evlendiği söylenebilir. 18 yaşının altında evlenenlerin tamamı şuanda 17 ve üstünden yaş almaktadır. Bazı kadınların gönüllü olmaması veya başka nedenlerle araştırmaya katılmaması olasıdır. Dünya'da çocuk gelinler bakımından Nijer (%76), Orta Afrika Cumhuriyeti (%68) ve Çad (%67) gibi ülkeler başı çekmektedir. Bu ülkelerde neredeyse her 10 kadından 7'si çocuk yaşta evlenmektedir. Türkiye'de 2015 yılı verilerine göre çocuk gelin oranı % 5,2 ve 2016 yılı verilerine göre % 4,6'ya gerilemiştir. Ayrıca il bazında % 15,7 ile en yüksek oran Ağrı, en düşük oran ise % 1.1 ile Tunceli'dir. Araştırmanın yapıldığı ilçenin bağlı olduğu il olan Muş'ta bu oran % 14,1'dir (Kıran, 2017). Erken yaşta evliliklerin birçok nedeni olsa da kültürel değerlerin, dini inançların, ataerkil yapı gibi nedenleri bulunmaktadır (Eren, 2020). Malazgirt ilçesinde erken yaşta evliliklerin nedenleri sorgulanamamıştır. Fakat benzer nedenlerin olduğu tahmin edilmektedir. Erken yaşta evlilikler, çocuk gelinlerde psikolojik, fiziksel veya tıbbi problemlere yol açmaktadır (Coşkun vd., 2016; Yılmaz, 2020). Erken yaşta evliliğin getirdiği bu sonuçlar derinlemesine incelenmelidir. Erken yaşta evliliklerin azaltılması veya önüne geçilmesi için toplumsal hareketlilik gerekmektedir. Günümüzde en etkili silah olan basın yayın kuruluşları ile beraber toplumsal bir farkındalığın oluşturulmasının erken yaşta evliliği azaltabilir (Duman ve Coşkun, 2019). Bu bulgulara ek olarak Malazgirt'te hiç çocuğu olmayan, tek çocuklu veya çok çocuklu kadınlar bulunmaktadır. Her ne kadar yarısının 4 çocuktan az çocuğu bulursa da diğer yarısının 4 ve üzeri çocuğu olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 10 ve üzeri çocuk sahibi kadınlar bulunmaktadır. Malazgirt'te veri toplanan kadınların toplamda 1654 çocuğunun olduğu belirlenmiştir. Malazgirt'te, ebeveynlerin çocukları ile oyun oynama durumlarının sorgulandığı çalışmada 400

ebeveynin toplamda 1748 çocuğunun olduğu belirlenmiştir (Gülen ve Barış, 2021). Bu veriler araştırma verileri ile benzerlik göstermektedir.

Malazgirt'teki kadınların neredeyse yarısının şiddet gördüğü belirlenmiştir. Bu kadınların psikolojik, fiziksel şiddet görmesinin yanında çoğunluğunun her iki şiddet türünü de yaşadığı belirlenmiştir. Ayrıca kadınların en fazla eşlerinden şiddet gördüğü, eş dışında aile üyelerinden de şiddet görenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Dünyanın birçok yerinde kadına yönelik şiddet olaylarının olduğu söylenebilir. Papua Yeni Gine'de kadınların yarısı psikolojik ve fiziksel şiddet görmektedir (Lewis vd., 2008). Hindistan (Rudd, 2001) ve Afganistan kadına şiddetin olduğu ülkelerdendir. Hatta Afganistan kadına uygulanan şiddetin önlenmesi hususunda 189 ülke içerisinde 168 sırada yer almaktadır (Zada, 2021). ABD gibi gelişmiş ülkelerde bile kadına yönelik şiddet (Afrika kökenli göçmen ailelerde) söz konusudur (Mose ve Gillum, 2016). Tüm bunlarla beraber dünyada (Avrupa ülkeleri de dâhil) kadınlara yönelik psikolojik ve ruhsal şiddetinde var olduğu bilinmektedir. Özellikle sex işçisi olarak çalıştırılan kadın ve çocukların bu faaliyetleri zorla yaptıkları belirlenmiştir (Sarkar, 2016). Türkiye'de ise her üç kadından biri şiddet görmektedir (Altınay ve Arat, 2008). Dünya geneli kadına yönelik şiddetin varlığı kadın özgürlüğünü etkilemektedir. Psikolojik ve sosyolojik olarak nedenleri araştırılıp önlemlerin alınması gerekmektedir. Ayrıca kadına yönelik şiddetin temel etkeni aile olsa da (Yuksel, 2016) en çok yakın partnerinden yani eşinden şiddet gördüğü bilinmektedir (Durğut ve Kısa, 2018; Horn vd., 2016). Bu bulgular araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Yapılan çalışmalar kadına yönelik şiddetin genel olarak yaş, eğitim seviyesi ve geleneklerle ilişkili olduğunu göstermektedir (Durdu ve Yelboğa, 2016). Eğitim durumu ve kadının ekonomik kazancının şiddeti önleyeceği düşünülse de bazı ülkelerde bu durum aile içi kadına yönelik şiddeti etkilememiştir (Lewis vd., 2008). Fakat kültürel yada dini değerlerden ziyade insani değerlerin ön planda tutulmasının, kadın haklarını tanıma ve bilme, yaptırımların gerekliliği, evden ayrılma ya da geçici ayrılmaların şiddeti önleyebilme olasılığının olduğu düşünülmektedir (Horn vd., 2016).

4.1. Sonuç ve Öneriler

Malazgirt'teki kadınların önemli bir bölümünün 18 yaşının altında evlendiği tespit edilmiştir. 18 yaşının altında evlenenlerin tamamı şuanda 17 ve üstünden yaş almaktadır. Bu yüzden şuanda 17 yaş ve altında evlenen kadınların kolluk kuvvetleri ile tespitinin yapılması sorumluların cezalandırılması ve bu konu ile ilgili bilinçlendirme faaliyetlerinin yapılması, sivil toplum örgütlerinin etkinliklerinin artırılması gerekmektedir.

Malazgirt'teki kadınların çok çocuklu bir yapıda oldukları söylenebilir. Özellikle 10 ve üzeri çocuk sahibi kadınların olması gelecek nesillerin aile planlaması konusunda eğitim görmeleri gerekmektedir. Ayrıca çocuk gelişimi, bakımı ve ihtiyaçlarının (fizyolojik ve psikolojik) neler olduğu ve nasıl karşılandığı konusunda özellikle kadınların eğitilmesi gerekmektedir.

Malazgirt'teki kadınların neredeyse yarısının şiddet gördüğü tespit edilmiştir. Bu kadınların çoğunluğunun hem psikolojik hem de fiziksel şiddet yaşadığı belirlenmiştir. Ayrıca kadınların en fazla eşlerinden şiddet gördüğü, eş dışında aile üyelerinden de şiddet görenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Kadın ve erkeklerin evlilik ve evlilikte anlaşma ya da şiddet durumları üzerinde eğitilmesi ve insani değerler çerçevesinde yaşantı sağlamaları gerekliliği hususunda kazanımlar sağlanmalıdır. Bu konuda özellikle erkeklerin eğitilmesi gerekmektedir.

Araştırma Muş ili Malazgirt ilçesi ve örneklem grubuyla sınırlı olsa da, benzer özelliklerdeki bölgelerde benzer araştırmalar yapılarak durum tespitleri yapılmalıdır. Tüm sonuçlar ele alındığında kadına yönelik şiddet ve çok çocuklu yapının nedenleri sorgulanmalıdır. Tarım toplumunda işçi ihtiyacından dolayı erken evlilikler ve çok çocuklu aile ortamı gerekliliği önemliydi ama şimdi sanayi toplumunda böyle bir işçi oluşturma durumu söz konusu değildir. O halde neden çok çocukluluk? Toplumun “çocuk” kavramına bakışı incelenmelidir. Malazgirt genelinde şuan erken yaşta evlenen var mıdır? Çocuk gelinler var mı? Erken yaşta evlenmenin nedenleri sorgulanmalıdır. Son olarak erken yaşta evlilik ve şiddet konusunda erkekler örneğinde benzer çalışmaların yapılması önerilmektedir.

5. Kaynakça:

- Ajzenstadt, M., (2008). Women, violence against. *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict*, <https://doi.org/10.1016/B978-012373985-8.00202-6>
- Altınay, A. G., & Arat, Y., (2008). *Violence against women in Turkey*. KAMER foundation
- Anagol, P. (2020). Historicizing child sexual abuse in early modern and modern India: patriarchal norms, violence and agency of child-wives and young women in the institution of child marriage. *South Asian Studies*, 36(2), 177-189, <https://doi.org/10.1080/02666030.2020.1821515>
- Aragbuwa, A., (2020). Dialogic contractions in online news discourse on violence against women in Nigeria. *Journal of Gender Studies*, 29(2), 130-145, <https://doi.org/10.1080/09589236.2019.1584553>
- Arslan, Y. (2018). A research on criminal concealment methods in child marriages. *International Anatolian Journal of Social Sciences*, 2(2), 4-17.
- Ata, Z., (2019). Child victimization from past to present. *Turkish Journal of Social Work*, 3(1), 47-60.
- Aydemir, E., (2011). Evlilik mi evcilik mi? Erken ve zorla evlilikler: Çocuk gelinler USAK rapor. <https://books.google.com.tr/books?id=jpHHAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> Erişim, 28.11.2022
- Coşkun, A. M., Şenturan, L., Çayır, G., & Yakıt, E. (2016). Socialsensitivity development about the problem of child brides. *Journal of Human Sciences*, 13(1), 1107–1122.
- Çalışkan, M., (2019). A quantitative - qualitative study of “violence against women” and “femicide” cases in Istanbul. *Bolu Abant İzzet Baysal University Journal of Graduate School of Social Sciences*, <https://dx.doi.org/10.11616/basbed.vi.513032>
- Çepni, S. (2010). *Introduction to research and project work (Araştırma ve proje çalışmalarına giriş)*. Celepner Printing
- Duman, N., & Coşkun, B. N. (2019). A psychosocial view to the phenomenon of “child marriage” or “child bride”. *Journal of the International Scientific Research*, 4(2), 267-276. <https://doi.org/10.21733/ibad.536029>
- Durdu, Z., & Yelboğa, Y. (2016). A study on child brides in Turkey: Mersin example. *The Journal of International Social Research*, 9(44), 800-808.
- Durğut, S., & Kısa, S., (2018). Predictors of marital adjustment among child brides. *Archives of Psychiatric Nursing*, 32(5), 670-676. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2018.03.006>
- Eren, G. T., (2020). *Child brides*. Astana publications
- Evgin, D., Caner, N., Küçük Öztürk, G., & Calpbıncı, P., (2018). The opinions of university students about early marriage and child brides. *The Journal of International Social Research*, 11(55), <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185537221>
- Gülen, S. & Barış, S. (2021). Examination of the reasons why parents do not play games with their children. *Gazi Journal of Educational Sciences*, 7 (1), 20-38. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gebd/issue/60851/787573>
- Horn, R., Puffer, E. S., Roesch, E., & Lehmann, H., (2016). I don't need an eye for an eye: Women's responses to intimate partner violence in Sierra Leone and Liberia. *Global Public Health*, 11(1-2), 108-121, <https://doi.org/10.1080/17441692.2015.1032320>
- Karal, D., & Aydemir, E., (2012). *Violence against women in Turkey*. International Strategic Research Institution
- Kıran, E., (2017). Child brides in Turkey in the context of gender roles. *Balkan Journal of Social Sciences*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/399340>

- Leeson, P. T., & Suarez, P. A., (2017). Child brides. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 144, 40-61. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2017.10.001>
- Lewis, I., Maruia, B., & Walker, S., (2008). Violence against women in Papua New Guinea, *Journal of Family Studies*, 14(2-3), 183-197, <https://doi.org/10.5172/jfs.327.14.2-3.183>
- McCloskey, L. A., & Eisler, R., (2022). Family structure and family violence. *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict*, 3, 283-290. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-820195-4.00057-1>
- McGavock, T., (2021). Here waits the bride? The effect of Ethiopia's child marriage law. *Journal of Development Economics*, 149, <https://doi.org/10.1016/j.jdevco.2020.102580>
- Mose, G. B., & Gillum, T. L., (2016). Intimate Partner Violence in African Immigrant Communities in the United States: Reflections from the IDVAAC African Women's Round Table on Domestic Violence. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 25(1), 50-62, <https://doi.org/10.1080/10926771.2016.1090517>
- Rudd, J., (2001). Dowry-murder: An example of violence against women. *Women's Studies International Forum*, 24(5), 513-522. [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(01\)00196-0](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(01)00196-0)
- Sarkar, S., (2016). Child marriage trafficking in India: victims of sexual and gender-based violence. *Anthropology Now*, 8(3), 62-70. <https://doi.org/10.1080/19428200.2016.1242911>
- Uluç, G., Erçetingöz, A., & Süslü, B., (2018). Child brides phenomenon with legal and social dimensions and child brides of Turkish cinema after 2010. *Journal of Istanbul Aydin University*, 10(4), 75-94.
- UNICEF (2004). *Convention on the rights of the child*. <https://www.unicef.org/turkey/pdf/cr23.pdf>
Access: 06.06.2022
- United Nations, (1959). *Convention on the rights of the child*. https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilles.pdf
Access: 08.06.2022
- Yılmaz, E., (2020). *Child bride problem in Turkey a review on corporate social responsibility projects (Master thesis)*. Marmara University
- Yuksel, A. B. (2016). *Violence against women and honor killings*. (master's thesis), Çanakkale Onsekiz Mart University.
- Zada, S. Q., (2021). Breach of Afghanistan's international obligations using the due diligence standard to combat violence against women. *The International Journal of Human Rights*, 25(10), 1857-1886, <https://doi.org/10.1080/13642987.2021.1895764>

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/Volume 5 Sayı/Issue 10 Yıl/YEAR: 2022 ALINDI/RECEIVED: 09-09-2022 – KABUL/ACCEPTED: 23-10-2022

İzmir'deki Franchising Restoranlarda Motokuryeler: İş İlişkileri, Sorunları ve Beklentileri

Motorcycle Couriers in Franchise Restaurants in İzmir: Labor Relations, Problems and Expectations

Gazanfer KAYA¹ | Yılmaz AKGÜNDÜZ² | Burçak AHİ³

Abstract

Although the restrictions caused of COVID-19 have decreased on the tendency of consumers to go to restaurants, they have increased their demands for take-out services offered by restaurants. In order to meet the demand, it has caused the restaurants that did not provide take-out service before to employ motorcycle couriers or to increase the number of their existing motorcycle couriers. In this research, it is aimed to determine the demographic characteristics, working relationships, problems, solution

Öz

COVID-19'un neden olduğu kısıtlamalar, tüketicilerin restoranlara gitme eğilimini olumsuz şekilde etkilemesine rağmen, restoranların paket servis hizmetine yönelik talepler artmıştır. Talebi karşılamak için daha önceden paket servis hizmeti vermeyen restoranların motorsikletli kurye çalışmalarına veya mevcut motorsikletli kurye sayılarını arttırmalarına neden olmuştur. Bu araştırmada franchising restoranlarda çalışan motokurye demografik özelliklerinin, çalışma ilişkilerinin,

¹ Gazanfer KAYA, Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, gazanferky@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8236-4419.

² Yılmaz AKGÜNDÜZ, Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Uygulmalı Bilimler Yüksek Okulu Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, yilmaz.akgunduz@deu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8887-9280

Burçak AHİ, Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.Bölümü, burcakahi1@gmail.com, Orcid 0000-0002-0577-772X

³ Burçak AHİ, Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.Bölümü, burcakahi1@gmail.com, Orcid 0000-0002-0577-772X

suggestions and expectations of the motorcycle couriers working in franchise restaurants. In this study, in which the qualitative research approach was preferred, 41 questions determined by the researchers were collected in April 2022 with the semi-structured in-depth interview technique. The interviews were conducted on the basis of convenience sampling method with 27 motorcycle couriers working in franchise restaurants operating in Buca and Bornova districts of İzmir. The data collected by qualitative research methods were subjected to content analysis. The findings show that motor couriers have some problems that caused by work, seasonal conditions, the business relationship with the employer, the traffic and the physical conditions of the city, and the customers. They are hardly any associations or union organizations, and they think that they are not supported enough by public.

Keywords: Motorcycle Courier, Labor Relations, Expectations, Problems, Franchise Restoran, İzmir.

yaşadıkları sorunların, çözüm öneri ve yöntemlerinin, beklentilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımının tercih edildiği bu çalışmada, araştırmacılar tarafından belirlenmiş 41 soru yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği ile Nisan 2022 tarihinde toplanmıştır. Mülakatlar İzmir'in Buca ve Bornova ilçelerinde faaliyet gösteren franchising restoranlarda çalışan 27 motosikletli kuryeyle kolayda örnekleme tekniği esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri ile toplanan veriler içerik analizine tabii tutulmuştur. Araştırma bulguları motokuryelerin işten, mevsimsel koşullardan ve işveren ile olan ilişkilerinden kaynaklı sorunları olduğu, ayrıca trafik ve kentin fiziksel koşullarından kaynaklı sorunları olduğunu göstermektedir. Dernek ve sendikal örgütlenmeleri yok denecek kadar az olan motokuryeler, kamuoyu tarafından yeterince desteklenmediklerini düşünmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Motokurye, İş İlişkileri, Beklentiler, Sorunlar, Franchising Restoran, İzmir.

Giriş

“Her şeyden önce insanız.”*

Günümüz dünyasında hizmetler sektörü, hemen bütün toplumlarda ağırlıklı bir yere sahiptir. Bir diğer deyişle gelişmiş ülkelerde 20. yüzyılın ikinci yarısında hızlanan hizmetler sektöründeki hareketlilik, yüzyılın sonuna doğru neoliberal küreselleşmeye bağlı olarak bir çok ülkeye de sirayet etmiştir. Bu süreçte Batılı ileri sanayileşmiş ülkeler imalat sanayilerini ucuz ve enformel emek piyasalarının olduğu çevre ülkelere kaydırırken; çevre ülkelerde öne çıkan neoliberal tarımsal politikalar, milyonlarca tarımsal üreticiyi kentlere yöneltmiştir. Dolayısıyla gelişmekte olan ve gelişmemiş ülke

* İstanbul Motosikletli Kuryeler Derneği'nin sitesindeki “Biz Kimiz” kısmından bir alıntı.

kırsallarından kentlere yönelen göçlere bağlı olarak, kentleşmenin hızlandığı bir gezegen karşımızda durmaktadır.

Kentlerde yaşayan tüketici nüfusun arttığı bir gerçeklikte, tüketim eğilimleri de değişmektedir. Günümüz dünyasına damgasını vuran fast food tarzı franchising (zincir) restoranlar ve de diğer yiyecek-içecek işletmeleri, ev/ofis dışında yeme içme tüketiminin öne çıkan mekanlarıdır. Bununla birlikte eve/ofise, yemek siparişleri giderek artmakta olup, sipariş edilen ürünler motokuryeler aracılığıyla tüketicilere ulaştırılmaktadır. Hemeh her türlü ürünü alıcıya ulaştırmaya çalışan motokuryeler, günümüz kentlerindeki gündelik yaşamın sıradan bir görüntüsüne dönüşmüştür. Covid-19'un getirdiği sokağa çıkma sınırlamaları ve salgının yarattığı endişeler ise tüketici davranışlarında çeşitli değişimler yaratmış ve de geniş toplumsal kesimler paket servis uygulamalarını daha fazla tercih eder hale gelmişlerdir. İnternet mobil teknolojinin de etkisiyle online sipariş vermenin basitleşmesi, bu süreci hızlandırmıştır. Artan tüketici talepleri, işletmeleri paket servis hizmetlerini karşılayabilme noktasında motokuryeler çalıştırmaya yöneltmiştir. Özellikle eğitilmiş işsiz gençler için motokurye olarak çalışma, yeni bir meslek alanı olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye İş Kurumu da 8321.02 meslek kodu ile Motosikletli Kuryeliği meslek olarak kabul etmiştir. Kamu yönetimi tarafından bir meslek olarak kabul edilmesine rağmen bu işi icra edenler tarafından nasıl algılandığı, yaşadıkları sorunların ve çözüm önerilerinin neler olduğu, işletmelerden ve kamu yöneticilerinden neler bekledikleri hala belirsizliğini korumaktadır. Bu sorulara cevap verilerek motokuryelik mesleğini yapan çalışanların tutumlarının araştırılması gerekmektedir. Bu araştırmada restoranlarda çalışan motokuryelerinin demografik özelliklerinin ve mesleki deneyimlerinin; çalışma ilişkilerinin, yaptıkları işten kaynaklanan sorunların ve bu sorunlar karşısındaki çözüm arayışlarının ve beklentilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye'de motokuryeler ile ilgili yapılan sınırlı araştırmanın bulunması, yine uluslararası alanyazında da sınırlı ampirik araştırmanın olması nedeniyle ulusal alanyazındaki bu boşluğu doldurmasına katkı sunması ve uluslararası alanyazını zenginleştirilmesi bağlamında bu araştırmanın bulguları önem taşıyacaktır. Yine bu araştırmanın bulgularının, motokuryelerin iş ilişkilerinin ve mesleğe yönelik tutumlarının belirlenmesine, çözüm önerileri sunulmasına ve böylece restoran/kamu yöneticilerine yol gösterici olması beklenmektedir.

Değişen Tüketim Eğilimleri ve Franchising Restoranlar

Tüketim, hayatta kalmak için gerekli olan temel ihtiyaçların elde edilip kullanılmasına karşılık gelir. Tüketim kavramının temel ihtiyaçların karşılanması ötesinde birçok yönü bulunmaktadır. Bu çalışmada tüketim, yeme içme davranışı ile sınırlandırılmıştır. Özellikle de yemek hizmeti veren franchising restoran işletmeleri bağlamında tüketim gerçekliğinin toplumsal bağlamına ve bu gerçekliğin değişen görünümüne odaklanılmıştır.

Yeme içme eylemi, tüm canlılar gibi insanların da yaşamını sürdürebilmelerinin zorunlu bir unsuru olmakla birlikte, yeme içme, salt beslenmenin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bu tüketim eyleminin demografik, coğrafik, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal birçok boyutunun olduğu açıktır. On iki bin yıl önceki tarım devriminden sonra, ikinci büyük devrimin mekanı olan Batı'nın son iki yüz elli yılı, modern toplumsal düzen ve ilişkileriyle şekillenmiştir. Bu düzenin şekillenmesinde Batı'da gerçekleşen sanayi devrimi ve onu hazırlayan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel birikimin önemli izi vardır. Modern sanayi toplumuna evrilme, toplumsal yapının unsurlarında önemli değişmelere yol

açmıştır. Bu değişimlerin bir yüzünü muazzam kapital birikim oluştururken, diğer yüzünü ise sefalet manzaraları oluşturmuştur. Bu nedenle 19. yüzyıl Batı gerçekliğinde temel besinleri tüketememe, hastalıklar ve ucuz emek sömürüsü, kent yoksullarının/çalışan yoksulların gündelik yaşamında merkezi bir yerinde yer almıştır. Simmel'in ifadesiyle bireyselliğin ve rasyonelliğin öne çıktığı modern metropol kent yaşantısında paranın merkezi bir role sahip olduğu ve herşeyi belirlediği bir dönemde (1996, s. 82), tüketmenin veya tüketememenin ölçütü de yine sahip olunan maddi olanaklardır. Bu bağlamda tüketim, hane halkının üretilmiş mal ve hizmetleri satın almasını ve de ekonomide harcamaları ifade etmektedir (Emiroğlu, 2006, s. 898). Modern çatışmacı sanayi toplumunda süreç içerisinde ortaya çıkan ekonomik krizler ve süreç içerisinde işçilerin örgütlü bir güce erişmesi, sistem içinde işçilerin lehine bir takım sosyal ve ekonomik hakların yaşama geçirilmesini getirmiştir. Batı ve Batı dışı toplumlarda 20. yüzyılın son çeyreğine kadar içe dönük sanayileşme ve kamucu/korumacı ekonomik politikaların belli düzeylerde yaşama geçirilmesi, söz konusu durum üzerinde belirleyici olmuştur. Bu politikalar çalışanların ve geniş toplumsal kesimlerin refahının görece iyileşmesine kaynaklık etmiştir Nitekim Bilton vd. 1950'ler ve 1960'ları, Batılı sanayileşmiş ülkelerde kitle tüketiminin altın dönemi olarak nitelendirmektedir. Böylece gelişmiş dünyanın her yerinde, gerçek gelirdeki sürekli artışlar tüketim mallarının yaygınlaşmasına katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir (Bilton vd., 2009, s. 29). Tüketimin öne çıktığı bir dönemde Ritzer, 1950'lerde hazır yiyecek restoranları çağına geçildiğine işaret eder. Kısa sürede buzdolaplarının yaygınlaşması, donmuş gıdaların daha fazla üretilmesine, haliyle de daha fazla tüketilmesine yol açmıştır. Mikro dalga fırınların yaygınlaşması da bu süreci tetiklemiştir (2016, s. 117).

Franchising sistemi belirli bir süre ve belirli bir bedel karşılığında franchise verenin ticari ve/veya hizmet markasını, bilgi birikimini, işletme sistemini, diğer sınai ve mülkiyet haklarını kullanma hak ve sorumluluğunu üstlenilmesine dayanmaktadır (Nart'tan alıntılan Görkem, 2015, s. 269). Dünyada fast food tarzı franchising restoranların en bilineni ve sosyolojik kuramsallaştırmalara (Ritzer, *Toplumun Mcdonaldlaştırılması*⁴) kaynaklı edeni McDonald's Restoranı olup, ilk McDonald's 1940'lı yıllarda açılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ise dünyanın pek çok kıtasında binlerce McDonald's restoranı hizmet vermeye başlamıştır. Burger King, Dominos, KFC gibi fast food tarzı franchising restoranlar da hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Modern kitle toplumunun tüketim eğilimleriyle ilişkili olan franchising yemek restoranlarının işletme yaklaşımlarının, fordist üretim ilişkileriyle de kesiştiği görülmektedir.

Simmel'in de vurguladığı gibi modern toplumda zaman, hız, dakiklik, rasyonalite toplumsal düzenin ve gündelik yaşamın merkezi unsurlarıdır (Simmel, 1996). Öyleki F. Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* eserindeki zaman ve hareket etütleriyle, işçilerin çalışma sürelerindeki verimliliğin en üst noktaya çıkarılmasına ilişkin ilkelere vurgular yapmış ve bu ilkeler sonrasında Henry Ford'un fabrikasında akan montaj hatla otomotiv üretimine uygulanmıştır. Ritzer, Mcdonald's gibi franchising restoranlarındaki işleyişin Taylorizm ve Fordizmden, bu bağlamda modernitenin yaklaşımlarından önemli izler taşıdığına

⁴ Ritzer'in aynı adlı kitabında temellelendirdiği bu kuramsallaştırma, Amerikan'ın ünlü fast food zinciri McDonald's modeli üzerinden gerçekleştirilen sosyolojik analizlere dayanmaktadır. Ritzer neoliberal küreselleşme sürecinin de etkisiyle McDonald's modelinin sadece gıda alanında sınırlı kalmadığını, diğer alanlara da (sağlık, eğitim, meslekler gibi) yansımaları olduğunu örneklerle analiz etmiştir.

işaret eder. Özellikle McDonaldaylaştırma'nın dört niteliği üzerinde durmaktadır: Verimlilik, Hesaplanabilirlik, Öngörülebilirlik, Kontrol. Bu dört nitelik şu şekilde tanımlanır. Verimlilik: Arzu edilen sonuç için en hızlı ve en az maliyetli araca önem verilir. Hesaplanabilirlik: Kalite yerine niceliğe odaklanır ve genellikle görevlerin büyük bir zaman baskısı altında yapıldığı anlamına gelir. Öngörülebilirlik: Ürünler neredeyse tamamen aynıdır ve yaşanan deneyimler büyük ölçüde öngörülebilir ritüellerdir. Kontrol: İnsanlar ve ürünler üzerindeki artan kontrolü mümkün kılan gelişmiş teknolojiler kullanılır (Ritzer, 2021, s. 31).

1980'lerin başında öne çıkan sosyal refah devleti anlayışından neoliberal politikalara geçiş, franchising restoran işletmeciliği için de yeni durumlar yaratmıştır. Bir diğer deyişle 1980'li yıllarda neoliberalizm adı altında dünyada ülke ekonomilerinin yeniden yapılandırılması ve ilerleyen süreçte soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte adeta dünya, kapitalizmin hareket alanı için düz bir konuma gelmiştir.⁵ Ritzer'in ifadesiyle küresel ekonomideki vurgu, tüketimle ilişkili her şeyin akışının büyük ölçüde artışı ve bu akışların karşısındaki engellerin büyük ölçüde azalması üzerinedir. Her türden tüketim mal ve hizmetinin küresel akışının ve bu akışlara olanak sağlayan mali süreçlerin ve araçların hızlandırılması özellikle önemlidir (Ritzer, 2021, s. 569). Bir diğer deyişle dünyadaki mal, hizmet üretiminde, lojistikinde ve dağıtımında zamanın hızlandığı ve gezegenin adeta küçüldüğü bir gerçeklik deneyimlenmektedir. Harvey'in bu değişen dönemi betimlemek için ifade ettiği "zaman-mekan sıkışması" bu bağlamda önemlidir. Zamanın hızının bu denli arttığı ve değerlendirildiği bir dünyada, yeme içme davranışlarının da bu değerlendirilen zamana uyarlandığı görülmektedir. El zanaatlarına dayalı üretimdeki değişimi vurgulamak için kullanılan "Şimdi her şeyin hazır makbul" ifadesini; geleneksel mutfak kültürüne dair yemek üretiminin, "endüstriyel yemek fabrikasına" dönüşmesine uyarlamak mümkündür. Nitekim Ritzer'e göre 1994 yılında hızlı yiyecek restoranlarındaki satışlar ilk kez tam hizmet veren geleneksel restoranların satışlarını geçmiştir. Yine Fransız mutfağına alışık insanların yaşadığı Paris'te hızlı yiyecek kruvasancılarının açılması da dikakt çekicidir (2019, s. 58-59). Televizyon şirketi BBC'nin *The Home Belgeseli*'nde tekrarlanan bir slogan olan "*Giderek Hızlanıyoruz*"u, esasında bu çağdaki değişimlere uyarlamak mümkündür. Üretim hızlanıyor, tedarik hızlanıyor, kurye hizmeti hızlanıyor (ki irrasyonelliğin sınırlarını zorlayan bir hız⁶) ve tüketim de hızlanıyor. Üstelik evde yemek yapmanın, dışarıdan yemek siparişi vermekten çok daha pahalı olduğuna, zaman/enerji kaybına yol açtığına ilişkin sosyal medya paylaşımları artıyor. Böylece insanlar giderek hızlanan daha zahmetsiz bir zamana ayak uydurmaya çalış(tırıl)maktalar.

Yukarıda ana hatlarıyla üzerinde durulduğu gibi, neoliberalizmin ülke ekonomilerini şekillendirdiği süreç, modern toplumsal düzenden postmodern bir döneme geçildiği savlarının da öne çıktığı dönemle çakışmıştır. Bir diğer deyişle modernitenin temel parametlerine eleştiriler getiren postmodernite, neoliberal küreselleşmenin söylem ve eylemleriyle birçok noktada örtüşmüştür. Dolayısıyla dünyadaki yeme içme sektöründeki değişen tüketim eğilimleri ve franchising restoran

⁵ "Dünya düzdür" ifadesi, Thomas Friedman tarafından küreselleşmeyi ele alan eserinde kullanılmıştır (Friedman, *Dünya Düzdür: Yirminci Yüzyılın Kısa Tarihi*, 2006, İstanbul: Boyner Yayınevi).

⁶ Sofranızdaki patates kızartmasının sıcaklığı geçmeden size ketçap getireceğini veya siz duştayken biten şampuanın yenisini getireceğini vaat eden dağıtım şirketlerinin reklamları televizyon ekranlarına yansımaktadır.

işletmelerini, modern ve postmodern topluma ilişkin bazı parametreler üzerinden ayrıntılandırmak ve aralarındaki bağlantıları analiz etmek mümkündür. Böyle bir analiz, motokuryelerin çalıştığı franchising restoranların yeni zamanların tüketim toplumu ile nasıl bir ilişkisi olduğunun anlaşılmasına kaynaklık edecektir.

Franchising restoranlar, tüketim toplumunun öne çıktığı 1980 sonrasında yaygınlık kazanmakla birlikte, bu işletmeler postmodern yaklaşımın tüketim kültürüne olan yaklaşımlarından da önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Featherston'un vurguladığı gibi postmodern tüketimin, kullanım değerlerinin tüketimi olarak, maddi bir fayda olarak değil, her şeyden önce göstergelerin tüketilmesi olarak anlaşılması gerekir (1996, s. 144). Belli ürünlerin marka imajı, simgeleri ürünün kendisinin önüne geçmektedir. Baudrillard'a göre McDonald's restoranlarında Big Mac alırken sadece yemek almayız; aynı zamanda McDonald's markasının bizim hakkımızda yemek yemenin ve Big Mac yemenin bizim hakkımızda söylediğini de tüketmiş oluruz (Ritzer ve Spenisky, 2015, s. 205). McDonald's restoranının "McDonald's Gibisi Yok" reklamı, restoran tüketicilerine burada olmanın ayrıcalıklı imajını sunmaktadır. Ritzer'in McDonald's'a ilişkin belirttiği üzere, restoranta standart ve bildik ürünler, yazılı standart sözcükleri ifade eden robot gibi çalışanlarla karşılaşılır. Bu anlamda bir yandan modernitenin rutin ve hesaplanabilen ilişkileri anlam bulur ve de rahat olmayan sandelyelerde oturanların hızlı yemek yemeleri amaçlanırken; diğer yandan ise bu restoranda kalındığı sürede tüketiciyi büyüleyecek ortamlar yaratılır. Mesela bir McDonald's şubesinde, restoranın kendisi ve nesnelere (sürekli promosyon olarak verilen oyuncaklarla) orada çalışan ve yemek yiyen insanlardan daha fazla ilişki kurarız (Ritzer ve Spenisky, 2015, s. 205).

Günümüzde tüketim toplumunun mekanları olarak da öne çıkan AVM (Alışveriş Merkezleri) tarzı yerler, küresel tüketim markalarını içinde barındırma özelliği ile milyonlarca tüketiciyi kendine çekmektedir. İçinde her şeyin olduğu ve dış/iç mimarısıyla büyümlü bir mekan yaratılmaya çalışılan bu merkezlerde, küresel franchising restoranlar (yerli franchising restoranlarla birlikte) önemli bir yer tutmaktadır. Küresel franchising restoran işletmeciliğinin postmodern dönemin tüketim anlayışıyla örtüşen bir yanı da hibrit (melez) yemek çeşitlerinin öne çıkartılması ve yerel tüketicilerin değerlerinin/inançlarının gözetilmesidir. Küresel ve yerel tatların eklektik edildiği bir yaklaşıma uygun olarak, zincir yemek restoranlarının menüleri de değişime uğramaktadır. Örneğin Dominos dürüm kavurmayı, adana kebablı pizzayı menüsüne almakta ve de ramazan ayında iftar menüsü oluşturmaktadır. Yine Burger King'in Sultan Menüsü, McDonald's'ın bir zamanlar satışta olan McTurca'sı da dikkat çeken örneklerdir. McDonald's markasının Hindistan'da koyun etli hamburgerler yaptığı da bilinmektedir. Bu stratejilerin kuşkusuz daha fazla satışla karşılık bulan bir tarafı vardır. Nitekim, Aydın İlindeki franchising restoranlar üzerine yapılan bir araştırmanın sonucuna göre "uluslararası fast food restoranlarının yerel ürünler sunmada başarılı olduğunu düşünüyorum"; "Fast food restoranlarını tercih etmemin sebebi yerel ürünler sunmasıdır" ve "uluslararası fast food restoranlarının sunmuş olduğu yerel ürünler satın alma kararımı olumlu etkiler" ifadeleri en fazla faktör yoğunluğuna sahiptir (Çakır, F., Çakır M., Özden, G., 2011, s. 115).

Yeni tüketim alışkanlıklarında geç saatlere kadar yemek yeme davranışının artması da, zincir restoranlar açısından zamansal bir esneklik yaratmaktadır. Jonathan Crary 7/24 adlı çalışmasında geç

kapitalizm döneminde tüketimin ne denli zamansal bir esneklik kazandığına ve de bireylerin sürekli tüketime teşvik edildiğine ilişkin önemli saptamalarda bulunmuştur. Ona göre elektronik hayatlarımızın izlenmesi sonucunda bize tavsiye edilen ürünleri satın alıyor, sonra da satın aldığımız şeyler hakkında başkaları için gönüllü olarak yorumlar bırakıyoruz (2019, s. 65). Günümüz küresel yeme içme markalarının tüketimleri açısından mekan ve zaman oldukça esnekleşmiştir. Yakın zamanlara kadar tüketiciler zincir restoranlara daha fazla gitmekteyken, günümüzde zincir restoranlarının evlere/ofislere siparişleri artmıştır. Üstelik McDonald's markasının online sipariş sitesindeki reklamında “*Efsane lezzet sıcak sıcak kapıda*” sloganı kullanılarak, hız vurgu yapılmaktadır. Bir diğer deyişle, McDonalddlaşma'nın bir nüvesi olan hız basamağı bu süreçte motokuryelerle sağlanmış oluyor. Yine Getir Yemek de yemekleri sıcak sıcak “Getir”ecek şeklinde bir ifadeyi kullanmaktadır.

Dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisinin yarattığı endişe ve evlere kapanma/ kısıtlılıklar, insanları sağlıklarının korumak için dışarıdan yemek isteme durumunu daha da artırmıştır. Bu bağlamda fast food tarzı küresel franchising restoran markalar, motokuryeler aracılığıyla da ürünlerini dağıtmaya hız vermişlerdir. Yine internet teknolojisinin ve mobil cihazların yaygınlaşması ve gündelik yaşamın olağan bir parçası haline gelmesi, restoranların online sitelerinden veya restoranların da dahil olduğu “yemeksepeti”, “getiryemek” ve “trendyol yemek” gibi aracı platformlar üzerinden yemeklerin sipariş edilmesini yaygınlaştırmış ve hızlandırmıştır. Artık telefondaki veya bilgisayardaki simgelere dokunarak, kredi kartıyla ödeme yaparak dakikalar içinde siparişler verilmekte; son zamanlarda ise sıkça artan yemeksipariş sitelerinin reklamlarıyla/promosyonlarıyla, kapıya getirilecek ürünlerin akla daha fazla getirilmesi için (*Aklındaysa Kapıda/Yemeksepeti*) büyük çabalar sergilenmektedir.

Türkiye'deki Franchising Restoranlar ve İki Tekerlek Üstü EmegİN Özneleri Motokuryeler

Türkiye'de 1980 yılına kadar nüfusun yarısından fazlası kırsal kesimde yaşamakta ve de tarım/hayvancılık faaliyetleriyle geçimini sağlamaktaydı. Bu manzara son kırk yılda önemli bir değişim geçirmiş ve bugün her beş kişiden dördü kentlerdedir. 1980'li yıllarda hayata geçirilen neoliberal ekonomi politikalara bağlı olarak tarımsal desteklemelerin ve devlet korumacılığının azalması kırsaldaki çözülmenin başat nedenidir. Geniş toplumsal kesimlerin ağırlıklı olarak geleneksel yemek kültürüyle beslendiği Türkiye'de, 1980'li yıllarda fast food tarzı küresel restoran markaları hizmet vermeye başlamıştır. Bu çalışmanın kuramsal kısmında bir fast food ikonu olduğundan üzerinde analizler yapılan McDonald's restoranlarının ilki Ekim 1986 yılında İstanbul Taksim'de açılmış ve bu açılış Milliyet Gazetesinde “Kompütrlü Hamburger” başlığı ile haber yapılmıştır. Bu haberde bir hamburgerin 65 saniyede hazırlandığı bilgisine de yer verilmiştir (Çapın, 1986, s. 3). Yine ilk açılan bu restoranın önünde müşteriler kuyruk oluşturmuştur. Türkiye pazarına ilk giren franchising restoran olan McDonald's markası simgesel bir önem taşır. McDonald's restoran tüketim ve üretimde köklü değişikliklerin başlangıcı olarak görülebilir. Küresel ölçekte beslenme alışkanlıklarının hızla değişimine paralel olarak büyüyen yiyecek içecek sektörü, franchising sistemi uygulayan fast food işletmelerinin artmasına sahne olmuştur (Görkem, 2015, s. 267). YemeğİN birden fazla anlamının olduğu Türk toplumunda fast food kültürü oldukça farklı görünse de kısa sürede yaygınlaşmıştır. Birçok yemeğİN ve yemek kültürünün birleştiği bu coğrafyada bunca zenginliğin küresel tekdüze bir nokta olan ve en önemli özelliklerinden

birinin de her yerde aynı ürün ve lezzet olan franchising ile birleşmesi, küresel reklamların ve iletişim araçlarının kitleleri nasıl etkilediğinin bir göstergesi olarak görülebilir (Güler, 2010).

Türkiye'de açılan ilk küresel franchising restoranın açıldığı tarihten günümüze 36 yıl geçmiş olup, artık yüzlerce yabancı ve yerli franchising restoran hemen hemen her kentte bulunmaktadır. Günümüz tüketim eğilimlerinde online sipariş vermenin artışı, sipariş edilen ürünlerin kuryeler (iki tekerlek üstü emeğin öznelere) aracılığıyla dağıtımını daha da ön plana çıkartmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün araştırmasına göre Türkiye'de Covid-19 salgınının başlangıcından itibaren mobil perakende satışları yüzde 200, ulusal market zincirlerine dijitaldeki talep yüzde 150 artmıştır. Yine bu araştırmada yer verilen T.C. Ticaret Bakanlığı'nın verilerine göre 2020 yılının ilk 6 ayındaki e-ticaret hacmi, bir önceki yıla göre yüzde 64 oranında artarak 91,7 milyar TL olmuştur. Motosikletli kuryeler, e-ticaret piyasasında perakende satışların müşteriye ulaşmasını sağlayan sistemdeki en önemli çalışan gruplarından birisidir (ILO, 2022, s. 20). Motokuryelerin taşıyacağı ürünler, mobil internet hattı olan telefonlarla dakikalar içinde sipariş verilmektedir. Üstelik online indirilen sipariş programları bu zamanı daha da kısaltmakta ve de kolaylaştırmaktadır. Bu noktada Türkiye İş Kurumu'na göre motosikletli kurye, kendisine teslim edilen her türlü yemek siparişi, evrak, kargo ve paketlerin alıcı adresine istenilen zamanda ve güvenli bir şekilde ulaştıran kişidir (www.esube.iskur.gov.tr/). Bu tanımda ürünlerin/nesnelerin dağıtım “zamanı” ve “güvenli” olması vurgulanırken, iki tekerlek üstünde siparişleri taşıyan öznelere işçi sağlığı ve iş güvenliği ise motosikletli kuryelerin on iki başlıkta görev ve işlemlerinin sıralandığı internet sayfasının en sonuncu maddesidir. Türkiye İş Kurumu tarafından meslek olarak kabul edilen motokuryeler ile ilgili dikkat çekici bir gelişme ise meslek standardına dönük çalışmaların somutlaşmasıdır. Bu bağlamda MYK Motosikletli Kurye Çalışma Grubu'nun katkıları ile hazırlanan Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ 29 Kasım 2017 tarihli ve 30255 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu belgeye göre Motosikletli Kurye; iş sağlığı güvenliği, çevre koruma ve trafik kuralları ve güvenli sürüş teknikleri çerçevesinde; kendisine teslim edilen gönderiyi yerine motosikletle ulaştırma amacıyla, kuryelik faaliyetlerinin iş organizasyonunu, güzergâh belirleme ve ulaştırma faaliyetlerini gerçekleştiren, iş süreçlerinin kalitesinin artırılmasına ve bireysel mesleki gelişimine yönelik faaliyetleri yürüten kişidir. (Mesleki Yeterlilik Kurumu, 2017, s. 7). Bu tanımda da yer verildiği gibi kent içindeki pek çok risk ortamında, ticari malların taşıyıcılığı yapan motokuryeler, adeta gündelik yaşamın sıradan bir görüntüsüne dönüşmüşlerdir. Bir diğer ifadeyle, artık onlar her kentte ve de kentlerin her yerindedir. Bu kısımda, kısa sürelerde verilen zincir restoran siparişlerini, yine kısa sürelerde dağıtmaya çalışan motokuryelerin iş ilişkileri, sorunları ve bu sorunların çözümü karşısındaki girişimleri üzerinde durulacaktır.

Motokuryelik meslek pratiği, ekonomipopilit olarak neoliberal küreselleşmenin, tüketim kültürü bağlamında postmodernitenin ve de postfordist çalışma ilişkilerinin kesiştiği bir dönemin mesleği olmakla birlikte, modernitenin ilkeleri ve fordist çalışma ilişkilerinden de izler taşımaktadır. Sosyal refah devletinin/kamucu ulusal ekonomilerin güç kaybetmesiyle öne çıkan küresel piyasa ilişkilerine eklenmiş özelleştirmeci devlet modelinde güvenceli ve kadrolu çalışma ilişkileri de değişime uğramıştır. Nitekim çalışmanın pek çok alanında taşeronluk, esneklik, güvencesiz ve

geleceksiz çalışma düzeni öne çıkmıştır. Söz konusu ilişkilerin motokuryeliğe de yansıdığı görülmektedir. Motokuryelikte iki tür çalışma tarzı vardır. Bunlardan biri restoran işletmesinin motokuryesi olarak çalışma, ikincisi ise kendi motosikleti olup restoranın ürünlerini dağıtmak üzere anlaşma yapan kuryeler. İkinci çalışma biçimi esnaf kurye veya “kendi işinin patronu” olarak da adlandırılmaktadır. Şimşek’in aktarımına göre Türkiye’de 100 bini aşkın motokurye bulunurken şirketlerin uyguladığı esnaf kurye modeli ile bunların küçük bir bölümü e-ticaret firmalarının kendi çalışanı olarak görev yapıyor. Geri kalan ise kendi şahıs şirketini kurarak "esnaf kurye" adı altında şirketle iş ortaklığı sözleşmesi imzalayarak taşıdığı kargo kadar ücret alıyor (2022). Geleneksel hızlı teslimat sektöründe çalışan kuryeler ile şirketler arasında süresiz iş sözleşmeleri yaygın durumda. Bu sözleşmelerle kuryeler görece olarak bir güvenceye sahip ve karşılaştıkları haksızlık ve hukuksuzluk karşısında yargıya başvurma hakkına sahip. Ücret, fazla çalışma ücreti, dinlenme, işveren tarafından korunma ve gözetilme, yıllık izin, zorla çalıştırma yasağı ve benzeri haklar işçinin İş Kanunu kapsamında sahip olduğu haklardan bazıları. Diğer yandan işveren, işçinin sosyal güvenlik primini ödeyerek karşılayacağı kısa ve uzun vadeli risklere karşı da güvence sağlamakla yükümlü. Ancak esnaf kurye modeli aracılığıyla, şirketler kuryelere karşı yükümlülüklerini rahatlıkla ortadan kaldırılabiliyor (Örüş ve Akkoç, 2022).

Esnaf kurye modeli, ana aracı şirketin bireysel alt işvereni (taşeronu), bir diğer ifadeyle fason dağıtımcısı konumundadır. Örüş ve Akkoç’a göre asıl işi kargo hizmetleri olan şirketler, internet üzerinden alışveriş olanağı sunan platformlar, yemek ve gıda benzeri satış hizmeti sunan işletmelerin birçoğu dağıtım işlerini fason hale getirmenin formülü olarak “esnaf kurye” modelini kullanıyor. Söz konusu model, ilgili işlerde işçi istihdam etmek yerine, dağıtım hizmeti yerine getirmek üzere şahıs şirketi kuran kuryelerden hizmet almak üzerine kurulu. Şirketler bu model sayesinde geleneksel işçi- işveren ilişkilerinin ötesine geçerek emek maliyetlerini azaltabiliyor. Esnaf kuryeler firmaların belirlediği koşullar altında çalışmak zorunda. Paket başı veya saatlik ücretler karşılığında mesai yapıyorlar. Hukuki statü açısından kendi hesabına çalışan gibi görünse de kuryeler, gerçekte tam anlamıyla ‘işçi’ niteliği taşıyor. Esnaf kurye modelinde performans dayalı bir denetim mekanizması işliyor. Kuryelerin siparişleri ne zaman teslim aldığını, yolu kaç dakikada gittiklerini, teslimatı ne kadar zamanda gerçekleştirdikleri ve kaç paket taşıdıkları takip ediliyor. Uygulama üzerinden elde edilen verilere göre dönemsel performans raporları hazırlanıyor (2022). Motokurye çalışma ilişkilerinde bir yandan modernitenin ve fordizmin rasyonellik, hesaplanabilirlik, hız, denetim ve parça başı performans dayalı ödeme biçimleri öne çıkarken; esnaf kurye gibi taşeron ve fason dağıtımcılığı biçimindeki postfordist esnek çalışma ilişkileri bir arada görünmektedir.

Motokuryelere olan ihtiyacın artması, yeni bir istihdam alanı yaratmıştır. Nitekim bir iş bulma sitesinin (eleman.net) verilerine göre, 2021’de firmaların en çok aradığı pozisyon motokurye olurken lojistik ve satış pozisyonlarında da önemli oranda ihtiyaç oluşmuştur (Önder, 2022). Motokuryelere olan ihtiyacın artması, kendi mezuniyet alanlarında iş bulamayan bir çok üniversite mezununun motokuryeliğe yönelmesini getirmiştir. Türkiye’de resmi rakamlarda da eğitilmiş genç işsizliğin yüksekliği, bu yönelişi tetiklemektedir. Yeni bir iş arayışına bağlı olarak motokuryelik mesleğini yapanların sayısını artarken, bu mesleğin taşıdığı pek çok sorun ve hayati risk daha fazla gündeme

gelmeye başlamıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) "Motosikletli Kuryeler Odağında Teslimat Sektörü Çalışanlarında Psikososyal Risk Analizi" başlıklı raporuna göre kuryeler birden fazla psikososyal risk faktörüne maruz kalmaktadırlar. Özellikle salgın döneminde artan iş yükü, çalışma saatlerindeki ve yoğunluğundaki artış, çalışma temposuna oranla yetersiz molalar kuryeleri etkileyen psikososyal risklerin başında gelmektedir. İşin bağlamı konusunda değerlendirildiğinde yoğun ve sürekli bir iş yükü çalışanlarda stres yaratmakta ve bu durum onları psikososyal açıdan risk altında olmalarına neden olmaktadır (ILO, 2022, s. 25). Yine bu çalışmaya göre Motokuryelerin yüzde 21,3'ü ehliysiz çalışıyor (ILO, 2022: 46) ve de kuryelerin yüzde 20'sinin sosyal güvencesi bulunmuyor (ILO, 2022, s. 13).

Motokuryeler kentsel altyapının ve yolların oldukça sorunlu olduğu, trafik kurallarına uyma davranışının tam olarak yerleşmediği Türkiye kentlerinin yollarında, pek çok hayati risk içerisinde çalışmaktadırlar. Yine kuryelerin koruma malzemelerinin olmaması can kayıplarını beraberinde getiriyor. Kazalardaki artışın büyük nedenlerinden biri de mobil uygulamalardaki hız puanlaması (Abdulvahap Kartal). Nitekim İstanbul Motosikletli Kuryeler Derneği Başkanı Murat Tomis, üzerlerindeki zaman baskısından ve insanların kendilerine davranış şekillerinden şikayetçi olduklarını belirterek, hız ve zaman baskısının tehlikeyi ve psikolojik baskıyı artırdığını belirtmiştir (Kartal, 2021). Tüm Anadolu Motosikletleri Kurye Federasyonunun tespit ettiği rakamlar, motokurye ölümlerinin ciddi boyuta ulaştığını gösteriyor. Sadece Mart 2020 - Haziran 2021 tarihleri arasında yaklaşık 227 motorlu kurye hızlı teslimat yapabilmek uğruna geçirdikleri trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. İş Sağlığı ve Güvenliği (İSİG) Meclisi verilerine göre 2021 yılında hayatını kaybeden motokuryelerin yarısına yakını 20'li yaşlardaki gençlerden oluşuyor (Örüş ve Akkoç). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Türkiye Direktörü Numan Özcan da bu meslek dalının tehlikeli işler sınıfında olması gerektiğini belirtmektedir. Özcan'a göre aslında motor kuryelikle ilgili mesleki standart ve yeterlilikler belirlenmiş durumda. Bunların bir şekilde uygulamaya konması lazım. Motokuryeye başlamadan önce bir meslek eğitimi alınması ve güvenlik eğitimin alınması gerekiyor. Sektör olarak aslında motosikletin tehlikeli işler sınıfında olması gerekiyor (Kartal, 2021).

Motokuryeler yaşadıkları sorunlar karşısında dernek, sendika ve konfederasyon adı altında örgütlenme içerisine girmişlerdir. Yine motokuryeler, sorunlarını kamuoyuna duyurmak için iş bırakma eylemleri yapmakta, sosyal medya araçlarını da etkili bir şekilde kullanarak, bu eylemleri kamuoyunun gündemine taşımaktadırlar. Bu bağlamda Trendyol Express işçileriyle başlayan ardından Aras Kargo, Sürat Kargo, Yurtiçi Kargo ve Yemeksepeti gibi şirketlerin kurye çalışanlarının da dahil olmasıyla büyüyen grev dalgasının önemli bir parçası haline geldi. Yaşları 20-40 aralığında olan ve de çoğunluğunu üniversite mezunu genç işsizlerin oluşturduğu Trendyol kurye işçilerinin grevi sonucu, % 11 olarak belirlenen zam oranları % 38'e çıkartılmış ve işten atılan kurye çalışanların işlerine geri dönmeleri sağlanmıştır (Eroğuz, 2022).

Yöntem

Bu araştırmada bireylerin davranışlarını ve bu davranışlarının altında yer alan temel sebepleri ortaya çıkaran ve sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel

araştırma ile katılımcıların deneyimlerini, algılarını, duygularını ve düşüncelerini ilk ağızdan elde edilerek incelenmesi mümkün olmaktadır. Böylelikle derinlemesine bir anlayışa ve bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Nitel araştırmaların ötekileştirilmiş grupların ve kısılmış seslerin yükseltilmesi gibi temel olgulara sahip olması gerekmektedir. Ayrıca bu araştırmalar, insanın kendi sınırlarını çözmek ve kendi çabasıyla biçimlendirdiği toplumsal sistemlerin derinliklerini keşfetmek üzere geliştirdiği bilgi üretme yollarından birisi olarak da kabul edilmektedir (Özdemir, 2010). Özellikle hassas konular çalışılırken derinlemesine bilgi sağlamak amacıyla nitel araştırmalar tercih edilmektedir (Merriam, 2018). Bu çalışmada motokuryelerin mesleki deneyimleri, çalışma ilişkileri, işten kaynaklı karşılaştıkları sorunları ve bu sorunlar karşısındaki etkileşimleri, çözüm arayışları ve beklentilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu gerekçeler çalışmada nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Motokuryeler üzerinde yapılan bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi uygulanmıştır. Katılımcıların araştırma konusuna bakış açılarını belirlemek için tasarlanan bu yöntem, araştırma yapan kişinin (mülakatçı) önyargılı olmaktan kaçınmasını, tüm soruları tarafsız sormasını, gelen cevapları dikkatlice dinlemesini ve bu cevapları referans alarak bir sonraki soruya geçmesini gerektirmektedir (Boyce ve Neale, 2006). Katılımcı motokuryeler belirlenirken tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden biri olan kolayda örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Bu teknik ana kütlede en kolay, hızlı ve ekonomik veri toplama tekniğidir (Malhotra, 2004). Ayrıca bu araştırmada evren içerisinde yer alan ve ulaşılan her bir motokuryenin araştırma örnekleme dâhil edilmek istenmesi nedeniyle kolayda örnekleme tekniği tercih edilmiştir.

Veri Toplama Süreci ve Analizi

Çalışmada franchising restoranlarda çalışan motokuryeler ve esnaf motokuryelerle görüşmeler sağlanmış ve bu görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular detaylıca incelenmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında ilk olarak literatür taraması sonucu araştırmacıların kendisi tarafından oluşturulmuş yapılandırılmamış görüşme formunda yer alan soruları test etmek amacıyla 3 akademisyenin görüşü alınmış, araştırmaya katkı sağlamayan ve araştırmanın amacına uygun olmayan sorular çıkarılmış, yazım ile ilgili düzeltmeler yapılmıştır.

Çalışmanın sonraki sürecinde 41 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme süreleri katılımcıların konu hakkındaki bilgisi ve ilgisine bağlı olarak 20-30 dakika arasında farklılık göstermiştir. Nitel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilen araştırmalarda veri toplama işlemine verilerin belirli bir seviyeye kadar ulaştığı (Robinson, 2014) ve birbirini tekrar etmeye başladığı aşamada veri toplama işlemi sonlandırılabilir (Creswell, 2003; Silverman, 2016). Buna istinaden 27 katılımcıya ulaşıldığında veri toplama işlemi sonlandırılmıştır.

Görüşmeler 2022 Nisan ayında İzmir Buca ve Bornova ilçelerinde bulunan motokuryeler ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara görüşme başlamadan araştırmacı kendini tanıtmış, araştırmanın amacı ve içeriği hakkında detaylı bilgi vermiştir. Görüşmeye başlamadan önce katılımcıların hepsinden onay

alınmış, kişisel verilerinin ve yanıtlarının mutlak surette korunacağı, yalnızca bilimsel amaçlı kullanılacağı belirtilmiştir. Görüşmede etkileşim sürecini olabildiğince uzun tutulmaya çalışılmış, görüşmede katılımcılara açık uçlu sorular yöneltilmiş ve görüşme boyunca katılımcılar hiçbir şekilde manipüle edilmemiş, verilen yanıtlar hakkında olumlu veya olumsuz yorum yapılmamıştır. Böylece görüşmeler planlandığı gibi sağlıklı bir şekilde tamamlanmıştır.

Verilerin Analizi

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle gerçekleştirilen veri toplama sürecinde katılımcıların görüşleri araştırmacılar tarafından not alınmıştır. Veri analizinin ilk aşamasında ise bu görüşme notları bilgisayar ortamında harfiyen yazıya dökülmüştür. Yazıya dökülen tüm kayıtlar sağlıklı analiz yapabilmek için tek bir dosyada derlenmiştir. Katılımcılara ait görüşmeler, görüşmelerin gerçekleştirildiği sıraya göre K1, K2, K3...K27 olarak isimlendirilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle elde edilen verilere hem içerik analizi hem de betimsel analiz uygulanmıştır. İçerik analizi görüşme yöntemiyle toplanan verilerden araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcıların verdikleri cevaplarda gizli kalmış veya bu cevaplarda asıl anlatılmak istenen düşünceleri ortaya çıkaran, söz konusu düşünceleri belirli bir yöntemle sınıflara veya kategorilere ayırmaya olanak veren veri analiz yöntemidir (Cohen, Manion ve Morrison, 2013) Betimsel analiz ise görüşme tekniğiyle elde edilen verilerin yorumladıktan ve düzenledikten sonra çalışmada kullanılmaya hazır hale getirilmesidir. Toplanan veriler önceden oluşturulmuş belirli sınıflar içerisine ayrılarak bir araya getirilmekte ve sonrasında özetleme yapılarak yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel yöntemle gerçekleştirilen araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği sağlamanın birtakım yolları mevcuttur. Araştırmacının veri çeşitlendirme tekniklerini kullanması, elde edilen bulguların üzerinde katılımcılarla uzlaşılması, benzer alanlarda çalışan araştırmacılar ile sonuçlar hakkında tartışmak veya sonuçları meslektaş onayına sunmak geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için başvurulacak yöntemlerdendir (Holloway ve Wheeler, 1996; Merriam, 2013). Geçerlik ve güvenilirliği sağlamanın diğer yolları ise araştırmanın nerede, kaç katılımcıyla, kaç soruyla, kiminle ve ne zaman gerçekleştirildiğidir (Houser, 2015; Streubert ve Carpenter, 2011). Bu çalışmada da benzer alanlarda çalışan 2 araştırmacı ile sonuçlar hakkında tartışılmış ve sonuçlar meslektaş onayına sunulmuştur. Son olarak, araştırmada veriler kendini tekrar etmeye başladığı için 27 katılımcı yeterli görülmüştür.

Bulgu ve Yorumlar

Bu çalışmada 27 katılımcı ile görüşme yapılmıştır. Görüşülen motokuryelerin %85'i erkek, %26'sı lisans mezunu ve %26'sı lisans eğitimine devam etmekte olan öğrenci, %96'sı 35 yaşın altında, %78'si bekâr, evli ve çocuğu olanların tamamı 1 çocuk sahibi, Buca'da oturanların %15'i Adatepe ve %11'i Atatürk Mahallesinde ikamet etmektedir. Ayrıca katılımcıların %41'i 3 kişiyle, %44'ü ailesiyle ve %33'ü öğrenci arkadaşıyla birlikte yaşamaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	n	%		n	%			n	%
Cinsiyet			Yaş			Yaşadığı İlçe/Mah.			
Kadın	4	15	25 yaş ve altı	13	48	Buca	Adatepe	4	15
Erkek	23	85	26-35	13	48		Atatürk	3	11
Eğitim			47	1	4		Kuruçeşme	2	7
İlkokul	1	4	Medeni Durum				Fırat	2	7
Ortaokul	3	11	Evli	6	22		Çamlıpınar	1	4
Lise	6	22	Bekâr	21	78		İşçievleri	1	4
Önlisans	3	11	Çocuk Sayısı				Yaylacık	1	4
Lisans	7	26	1 çocuk	5	100		Buca Koop.	1	4
Lisans (devam ediyor)	7	26	Kiminle Yaşıyor				Yıldız	1	4
Hanedeki Kişi Sayısı			Yalnız	5	19		Vali Rahmi Bey	1	4
Tek yaşayan	5	19	Öğrenci arkadaşıyla	9	33	Bornova	Atatürk	2	7
2 Kişi	5	19	Ailesiyle	12	44		Mevlana	1	4
3 Kişi	11	41	Kardeşi ve ev arkadaşı	1	4		Kazımdirik	3	11
4 Kişi	4	15					Evka 4	1	4
5 Kişi	1	4					Çamdibi	1	4
6 Kişi	1	4					Kızılay	1	4
							Adalet	1	4

Katılımcı motokuryelerin aile eğitim durumları ve anne-baba mesleklerine ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmaktadır. Tabloya göre motokurye annelerinin ve babalarının sadece %8'i lisans mezunu olup, annelerin yarısı ortaokul ve altı, babaların %60'ının ortaokul ve altı eğitim düzeyine sahiptir. Motokurye annelerin %54'ü ev hanımı, %23'ü ise emeklidir. Babaların %36'sı işçi, %32'si serbest meslek sahibidir. Görüşülen motokuryelerin anneleri arasında memur bulunmamasına rağmen sadece bir baba devlet memurudur.

Tablo 2. Katılımcıların Aile Eğitim Durumu ve Meslekleri

Aile Eğitim Durumu	Anne		Baba		Aile Mesleği	Anne		Baba	
	n	%	n	%		n	%	n	%
İlkokul	9	35	10	40	Emekli	6	23	6	24
Ortaokul	4	15	5	20	Ev Hanımı	14	54		
Lise	9	35	7	28	İşçi	5	19	9	36
Önlisans			1	4	Serbest Meslek			8	32
Lisans	2	8	2	8	Çiftçi	1	4	1	4
					Memur			1	4

Katılımcıların Mesleki Deneyimleri Hakkında Verdiği Bilgiler

Motokuryelerin büyük çoğunluğu (26 motokurye) motokuryelikten önce farklı işler yaptığını belirtmiştir. Katılımcıların motokuryelik deneyimleri 3 ay ile 6 yıl arasında değişmektedir. Neden motokuryelik yaptıklarına ilişkin 27 katılımcıdan 17'si doğrudan ekonomik nedenlerin ve gelirin etkili olduğunu belirtmiştir. Üniversite öğrencisi olan kadın kurye K7, mağazada daha önce partime çalıştığını 3 ay önce kuryeliğe başladığı belirtmektedir. Motokuryeliği neden ve nasıl yaptığını ise “Okul ihtiyaçları, ev masrafları gibi sebeplerle. Bir arkadaşımın aracılığıyla başladım.” şeklinde ifade etmiştir. Benzer şekilde K21 “Bu dönemde öğrenciyken maddi açıdan en çok para kazanabileceğim iş kuryelik olduğu için.” şeklinde cevaplamaktadır.

Ekonomik nedenlerin dışında motor sevgisi ve izin gün/saatlerini düzenleme imkanı da motokuryeliğin tercih edilmesinde etkili olmaktadır. 5 katılımcı çalışma süresinin 8 saat ile sınırlı olmasını ve izin günlerini ayarlanabilmesinin motokuryelik yapmayı tercih etmelerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Lisans mezunu olan K18, motokuryelikten önce 6 yıl din kültürü öğretmenliği yaptığını belirtmektedir. Motokuryeliği ise “Mesleğimi annemin sağlık sıkıntıları sebebiyle bırakmam gerekti. Öğretmenken istediğim zaman izin alamıyordum hem öğrencileri ihmal etmeyi de doğru bulmuyordum. Bu işte istediğim zaman işi bırakabiliyorum ya da izin günümü kendim belirliyorum.” olarak ifade etmiştir.

Lisans mezunu olan K18, motokuryelikten önce 6 yıl din kültürü öğretmenliği yaptığını belirtmektedir. Motokuryeliği ise “Mesleğimi annemin sağlık sıkıntıları sebebiyle bırakmam gerekti. Öğretmenken istediğim zaman izin alamıyordum hem öğrencileri ihmal etmeyi de doğru bulmuyordum. Bu işte istediğim zaman işi bırakabiliyorum ya da izin günümü kendim belirliyorum.” olarak ifade etmiştir.

Özellikle pandeminin neden olduğu işsizlik ve motokuryelik istihdamının artışı da bireyleri motokuryeliğe yöneltmektedir. 27 katılımcıdan 24'ünün mesleki deneyimi 2 yıl ve altındadır. Bu COVID-19 vakalarının 2020 Mart ayından itibaren ülkemizde görülmeye başlanması nedeniyle motokuryeliğe pandemi döneminde başladıklarını göstermektedir. Katılımcıların ifadeleri de bunu

doğrulamaktadır. Garsonluk ve ön muhasebede 1,5 yıl çalışan K16, motokuryeliğe başlama nedenini “Kendi motorumu aldım, pandemide kuryelik patlayınca devam ettim.” olarak ifade etmektedir.

Çalışma İlişkilerine İlişkin Verdiği Bilgiler

Araştırmaya katılan 27 motokuryenin 19’u esnaf motokurye olarak çalışmaktadır. 8 motokurye franchising restoranın sabit maaşlı çalışanıdır. Motorsikletlerini nasıl aldıklarına ilişkin soruya işletme kuryeleri, motorun işletmeye ait olduğunu belirterek cevap vermekte, esnaf motokuryelerin büyük çoğunluğu kuryelik için kredi kullanarak/ taksit yaptırarak ya da nakit aldıklarını belirtmektedirler.

Daha önce çalıştığı işyerinde kendisine teklif edilen zam yetersiz olduğu için motokuryeliğe başlayan esnaf kurye K1, “Daha önce de motorum vardı ancak onu motora binmeyi sevdiğim için almıştım. Ama şu anki motorumu doğrudan bu iş için aldım, taksitle aldım.” olarak belirtmektedir. Parasızlıktan motokuryeliğe başlayan ve 6 yıllık esnaf kurye olan K22 “Şu anki motorumu sadece iş için aldım 2 ay önce nakit aldım.” olarak belirtmektedir.

Katılımcılar sosyal güvenlik kurumu ile ilgili soruya 19 esnaf kurye Bağ-kur, 8 işletme kuryeleri ise SSK olarak cevap vermektedir. Cevaplar katılımcılar arasında kayıt dışı çalışan olmadığını göstermektedir. Ayrıca esnaf kuryelerin genç girişimci desteği alanlar 1 yıl sigortanın (K13 süreyi 30 yaşına kadar olarak belirtmektedir) devlet tarafından karşılandığını ifade etmektedirler. K13 bu soruyu “Bağ-Kur, genç girişimci olduğumdan 30 yaşına kadar devlet ödüyor.” olarak, K1 ise “Var, genç girişimci desteği alıyorum sigortamı ilk bir yıl devlet karşılıyor.” olarak belirtmektedir.

Günlük çalışma sürelerine ilişkin verilen cevaplar çalışma şekli ile yakından ilişkilidir. Esnaf kuryeler hangi saatler arasında çalışacaklarına kendileri karar vermekte olup çalışma sürelerini günlük 9 saat ile 12 saat arasında; full time çalışan işletme kuryeleri günlük 8 saat, part time çalışan işletme kuryesi ise 4-6 saat arasında olarak ifade etmektedirler. Esnaf kurye olan K22 “Sabah 9’dan gece 12’ye kadar istediğin kadar çalışıyorsun. İstersen bir saat çalış istersen 15 saat çalış ben genelde 9-10 saat çalışıyorum.” olarak, işletme kuryesi K6 ise “Genelde 8 ama işler yoğunlaşırsa 1-2 saat artabiliyor.” olarak belirtmektedir.

Motokuryelerin günde ortalama kaç adet paket dağıttıklarına ilişkin yanıtlar farklılık göstermektedir. Günde 20-25 paket dağıtan motokurye (K18) de bulunmaktadır, günde ortalama 60-65 paket dağıtan motokurye (K20) de bulunmaktadır. 20 paketin altında dağıtan sadece 1 kurye (K16) vardır. Yanıtlardan dağıtılan paket sayısında hava durumunun, mevsimin ve ekonomik durumun önemli olduğu anlaşılmaktadır. İşletme kuryesi K11 “Günde 20-25 arası paket, kışın 40-50 paket. Ekonomik krizden dolayı sipariş düştü, özellikle son 2 aydır” olarak, Esnaf kurye K3 ise “Yaklaşık 35 tane dağıtıyorum ama havaya bağlı yağmurlu havada daha yavaş gidiyoruz 30 falan oluyor” olarak belirtmektedir.

Haftalık çalışmadıkları güne ilişkin soruya, tüm motokuryeler en az 1 gün çalışmadıklarını ifade etmektedirler. Hangi gün çalışmadıklarını ise esnaf kuryeler kendileri belirlerken, işletme kuryeleri işletmenin iş yoğunluğuna göre belirlendiğini ifade etmektedir. Esnaf kurye K1 “Haftada 60 saati doldurmamız bekleniyor, 60 saati doldurduğunuz sürece izini hangi gün yaptığımız kendi isteğimizle

bağlı. Ben perşembeleri izin yapıyorum.” olarak, başka bir esnaf kurye (K16) ise “Pazartesi-salı-çarşamba günlerinden birinde çalışmıyorum ayrıca pazar da çalışmıyorum.” olarak belirtmektedir.

Motokuryeler molalarının ve dinlenme aralıklarının ne şekilde olduğuna ilişkin soruya 30-45 dakika arasında değişen yemek molaları olduğunu, birden fazla çay molası olduğunu, paketlerin hazırlanma sürecinde dinlendiklerini ve ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirtmektedirler. Ayrıca çay ve yemek gibi ihtiyaçlarının nasıl ve kim tarafından karşılandığına ilişkin soruya esnaf kuryeler masrafların kendilerine ait olduğunu, işletme kuryeleri masrafların çalıştıkları işletme tarafından karşılandığını ifade etmektedirler. İşletme kuryesi K6 “İşyeri karşılıyor ihtiyaçları, sabit bir mola ya da yemek saati yok, paket ne zaman olmazsa mola ya da yemek ihtiyacını karşılıyorum.” olarak; diğer bir işletme kuryesi K10 “Yemeği şirket karşılıyor, 30 dakika yemek molası, paket olmadığı zaman bekliyoruz.” olarak, esnaf kurye K16 “Paket olmadığında zaten molada gibiyim, çay ve kahve ihtiyaçlarımı kendim karşılıyorum.” Diğer bir esnaf kurye K18 “45 dakika yemek molamız var paketlerin hazırlanmasını beklerken mola yapmış oluyoruz zaten.” olarak ifade etmektedir.

Motokuryeler ortalama aylık gelirlerinin ne kadar olduğuna ilişkin ve bu geliri belirleyen unsurlar neler olduğuna ilişkin soruya esnaf kurye ve işletme kuryesi olma durumlarına göre farklılaşan yanıtlar vermektedirler. Verilen cevaplar motokuryelerin gelirlerinin 5 bin ile 13 bin arasında değiştiğini göstermektedir. Esnaf kurye K2 “5 bin lira kalıyor bana motor masrafları çok fazla. Paket sayısına göre değişiyor. Saatlik ücret artı paket başı ücret alıyoruz.” şeklinde, esnaf kurye olan K18 “Saat başı garanti ücretimiz var saatlik 33 TL ve paket başı 8 TL alıyoruz. Aylık yaklaşık 13 bin yapıyor ama masrafları çıkınca 6-7 bin civarı para kalıyor.” olarak, diğer bir esnaf kurye (K23) ise “Paket başı ve saatlik ücret alıyoruz. Giderler dışında 13 bin.” olarak belirtmektedir. Part-time işletme kuryeliği yapan K17 geliriyle ilgili soruya “2.500 lira kazanıyorum.” olarak full-time çalışan işletme kuryesi K16 ise “5 bin lira ortalama” olarak ifade etmektedir.

Motokuryeler gelirlerini barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak ve borç/kredi ödemek için kullandıklarını, bazı motokuryeler ise gelecek planları için tasarruf yapmak amacıyla motokuryelik yapmaktadırlar. K5 “Evlenmek için birikim yapıyorum.”, K9 “Kira, fatura, temel ihtiyaçlar.”, K10 “Kendi ihtiyaçlarım, aile ihtiyaçları. Motor kredisi ödüyorum.” ve K21 “Kredi ödüyorum ayrıca borçlarım var onları ödüyorum. Geri kalanı da hayati ihtiyaçlar; kira, yemek, fatura gibi.” şeklinde belirtmektedir.

Motokuryelerin yaptıkları iş ile kendilerini bağdaştırıp bağdaştırmadıklarına ilişkin soruyu 27 katılımcıdan 14'ü yaptıkları iş ile kendilerini bağdaştırmadıklarını, 12 kurye yaptıkları iş ile kendilerini bağdaştırdıkları yönünde cevaplamışlardır. Bağdaştırmanın alternatiflerinin olmaması, daha önceki iş deneyimleri ve motor sevgileri bu bağdaştırmada etkili olmaktadır. K3 “Evet, bağdaştırmayıp ne yapayım.”, K9 “Diğer işlere göre daha kolay bir iş, garsonluk kadar zoruma gitmiyor.”, K26 “Motoru seviyorum, ama koşulların daha iyi olmasını isterdim, çalışma saatinin düşmesini.”, K12 “Hayır, alakam yok.” ve K14 “Hayır, iş bulursam bu işi bırakırım.” olarak belirtmektedir.

Uzun süre bu işi yapmayı düşünüp düşünmediklerine ilişkin soruya 27 motokuryeden sadece 3'ü uzun süre bu işi yapmayı düşündüğünü belirtmektedir. Öğrencilerin okullarını bitirdikten sonra, iş

arayanların yeni bir iş bulmaları halinde motokuryeliği bırakacaklarına ilişkin açıklamaları vardır. K19 “Hayır, hızlı para döndüğü için buradayım. Borçları kapatınca bırakacağım.”, K16 “Öğrencilik döneminde kuryeliğe devam edebilirim ama insan kaynakları departmanında çalışmak istiyorum.”, K5 “Evlendikten sonra da yapmayı düşünüyorum ama uzun saatler biraz sıkıntı, şimdilik başka arayışım yok.” ve K22 “Ekonominin düzelmesine bağlı ekonomi düzeline kadar yapmak zorundayım.” şeklinde belirtmektedir.

Motokuryelerin Sorunlara İlişkin Görüşleri

Motokuryelerin karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar, sorunların yapılan işten kaynaklı, mevsimsel koşullardan kaynaklı, işveren ile olan iş ilişkisinden kaynaklı, trafik ve kentin fiziksel koşullarından kaynaklı, müşterilerden kaynaklı olduğunu göstermektedir. İşten kaynaklı sorunlar arasında özellikle performansı belirlemek için uygulanan puanlama sistemini dolmuş, otobüs ve taksi başta olmak üzere trafikteki diğer sürücülerin olumsuz davranışları, hava durumunun (yağış ve rüzgar başta olmak üzere) olumsuz etkisi, trafiğin yoğun olması, bozuk yollar ve müşterilerin olumsuz davranışları öne çıkmaktadır. K11 “Yorumlara göre belirlenen puan kaldırılmalı. Hız, lezzet, servis puanlaması var. 20-30 dakika arası dağıtılması bekleniyor.”, K1 “Araç sürücülerinin dikkatsizlikleri, bize bisiklet yolundan git diyen bile oluyor ancak bir araba kadar trafikte hakkımız var.”, K18 “Işıksız sokaklar sıkıntı çok. Yakaköye gittim ortalama 5 km civara sipariş götürmemiz gerekiyor ama bunun maksimumu 9 km. Telefon çekmiyor navigasyon çalışmıyor haliyle, müşteriye arayamıyorum da. En son flaş yakıp kapatarak haberleştik. Bir de yollar bozuk çukurlar çok.”, K19 “Trafikteki ESHOT, dolmuş ve taksiler. En sıkıntılı olanlar onlar. Kural falan tanımıyorlar.” ve K21 “Trafik çok kötü. Karmaşa var sürekli. Kuryeler paket başı çalıştığı için kuralları ihlal ediyorlar riskli hareketler yapıyorlar. Daha fazla paket atmak için. Diğer şoförler motorları hiç sevmiyor zaten.” olarak belirtmektedir.

Motokuryelerin müşterilerin hız beklentilerinin, telefonlara cevap vermemelerinin, kapıyı açmamalarının, paketin teslim edilememesinin ve müşterilerin kaba davranışlarının müşteri kaynaklı sorunlar olarak öne çıktığını belirtmektedirler. Özellikle K13 “Konum, adres düzgün verilemiyor. Kadın kurye görünce çok şaşırıyorlar, sayımız az olduğundan. Kadınların kuryecilik yapmasını destekliyoruz diyenler oluyor. Bu nedenle daha fazla bahşiş alıyoruz. Bazen bahşişler sistem üzerinden veriliyor.”, K10 “Müşterilerin egoları çok fazla. Fırtına ve yağmurlarda canımızı ortaya koyup paketleri götürüyoruz. Hızlı gelsin ve soğuk gelsin isteniyor.”, K3 “Kapıyı açmıyorlar binaya giremiyoruz uğraştırıyorlar.” ve K17 “Müşterilerin ev zillerinin çalışmaması, telefonla ulaşamama sorun oluyor.” olarak cevap vermektedir.

Motokuryeler yaşadıkları zorlukların bir kısmı mevsimsel koşullara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle mevsim şartları olarak yağmur, soğuk ve rüzgar en önemli zorluklar olarak belirtilmektedir. Özellikle K11 “Kışın soğukta dağıtım yapıyoruz. Yağmurlarda ise yerler kaygan oluyor.”, K22 “Yağmurda çok ıslanıyoruz. Kıyafetler kurumuyor.”, K23 “Yağmur, trafik, düşmedim diyen kurye yoktur yağmurda.” olarak belirtmektedir.

İşveren ile yaşanan sorunlara esnaf kuryeler kendi işlerinin patronu oldukları için böyle bir sorunları olmadığını, işletme kuryeleri ise işverenleri ile iletişim başta olmak üzere ilgili bazı sorunları olduğunu belirtmektedirler. Özellikle esnaf kurye K1 “Her şeyimizi telefon üzerinden yapıyoruz. Bu nedenle kişilerle muhattap olmuyoruz.” ve esnaf kurye K2 “Her şey dijital olduğu için muhattap bulamıyoruz. Yöneticilerin yetkileri kısıtlı herkes başka bir yetkiliye yönlendiriyor. Bu da zaman kaybı yani. Şirket yetkilisine ulaşmak çok zor.” olarak belirtmektedir. İşletme kuryesi K6 ise “Boş durmamızı istemiyor patron. Paket olmayınca başka işleri yaptırmak istiyor restorandaki.” ve işletme kuryesi K12 “Sorunlarımızın çözümü geç oluyor, hiyerarşi fazla.” olarak belirtmektedir.

Pandemi döneminin kuryeliğe etkisine ilişkin olarak motokuryeler, pandeminin kuryeliğe olan talebi ve kurye gelirini arttığını, istihdamın artmasına katkı sağladığını ve trafiğin nispeten az olması nedeniyle kuryeliğin daha rahat olduğunu ancak çeşitli olumsuz etkilerinin de olduğunu belirtmektedirler. Özellikle K2 “Kuryeler için iyiydi. Daha fazla iş oluyordu. Trafik yoktu, yollar boştu. Daha rahattık anlayacağın.”, K6 “Daha çok kişi kurye oldu, yeni bir iş kapısı oldu.”, K9 “İşimiz arttı, insanlar dışarı çıkmadığı için.”, K10 “Olumlu olarak iş yükü/dağıtımını arttı. Olumsuz olarak ise çok yoğunluktan siparişler aksadı/karıştı. İş yükünün getirdiği yorgunluk.” olarak yanıt vermektedir. Ayrıca K13 “Olumlu olarak siparişler fazlaydı, daha çok kazandık. Olumsuz olarak yorgunluk. Gerçi bugün çok çalışmışsan, yarın çalışmıyorsun. Saatleri ben belirliyorum.”, K21 “Olumsuz, pandemi döneminde insanlar işlerinden olduğu için kuryelik yaptılar. İhtiyaçları olduğu için çok düşük ücretlere çalıştırıldılar. Fırsatçılık yapıldı yani.” ve “Maddi açıdan olumlu, yorgunluk olarak kötü.” olarak belirtmektedir.

Kuryelik yaparken geçirilen kazalara ilişkin ise 27 motokuryeden sadece 2 motokurye kaza geçirmediğini, 25 motokurye ise en az bir defa kaza geçirdiğini fakat kalıcı bir sağlık sorunu oluşmadığını belirtmektedirler. Özellikle K2 “Evet geçirdim, kalıcı hasar olmadı ama 2 kaza yaptım.”, K4 “1 kere araba çarptı ama 3 dikişle kurtuldum, ufak kazalar da oldu.”, K11 “1 kez omuz bölgesinde. Trendyol’da çalışırken kaza yaptım. Bu süreçte bir Allah’ın kulu (çalıştığı işletmeyi kastederek) arayıp sormadı beni.”, K16 “Motorum kaydı ve vücudumda sürtünme izleri oldu.”, K19 “16 kaza yaptım 1 tanesi kendi hatamdı sadece. Kalıcı hasar olarak yara izleri sadece.” ve K23 “Araba çarptı, caddeye atlayan yaya çarptı, ciddi kazalar değil.” olarak belirtmektedir.

İşverenin kazalara ilişkin aldığı önlemlere ilişkin esnaf kuryelerden bazıları tüm önlemleri kendilerinin aldığını, bazıları ise temel koruyucu ekipmanların verildiğini; işletme kuryeleri ise motorsiklet kullanırken bazı koruyucu ekipmanların işletme tarafından tedarik edildiğini belirtmektedir. Özellikle esnaf kurye K1 “Her şey bize ait, iş ortağı sayılıyor. Bu nedenle işletme bu konularla ilgilenmiyor.”, esnaf kurye K8 “Kask ve koruyucu kıyafet aldım. Dikkatli kullanıyorum.” ve esnaf motokurye K18 “Var Vigo’nun full face kask takma zorunluluğu var ama kaskı kendimiz alıyoruz. Saatte 55 km hızı geçmemiz yasak. Trafik kurallarına uymazsak işten çıkarılıyor. Sistem bizi takip ediyor.” olarak belirtmektedir. İşletme kuryesi K6 “Kask ve kıyafet sağlıyorlar.” ve işletme kuryesi K23 ise “Koruyucu ekipmanı işletme veriyor, kaskı piyasadan daha ucuza bize sattı.” olarak belirtmektedir.

Motokuryeler bireysel olarak kazalara ilişkin aldıkları önlemleri 27 kuryeden 11’i sadece yavaş da gitmek dahil olmak üzere motorsikleti dikkate kullanmak olarak ifade ederken, 5 motokurye kişisel

olarak bir önlem almadığını, 11 motokurye hem koruyucu ekipman kullandıklarını hem de motoru dikkatli kullandıklarını ifade etmektedirler. Özellikle K27 “Dikkatli ve daha yavaş kullanmak. Çünkü kaza yaparsam kadın olduğum için ilk ben suçlanıyorum.”, K24 “Dikkatli olmak kalıyor bana sadece.”, K21 “Trafikte konsantremi bozacak hiçbir şey yapmamaya özen gösteriyorum.”, K16 “Dizlik ve kask kullanıyorum.” ve K14 “Yavaş gidiyorum.” şeklinde belirtmektedir.

Sorunlar Karşısında Etkileşimleri, Çözüm Arayışları ve Beklentileri

Motokuryeler bir önceki soruda sorunlarını belirlemişlerdir. Bu sorunlar trafik, mevsim koşulları, müşteri ve/veya işletmeden kaynaklanan sorunlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sorunlar karşısında kendi aralarında nasıl iletişim kurdukları öncelikli olarak belirlenmiştir. Verilen cevaplar 27 kuryeden 6'sı kendi aralarında iletişimleri olmadığını, 17 kurye yüz yüze ve/veya whatsapp grupları kanalıyla iletişim sağladıklarını göstermektedir. Özellikle K13 “Dayanışma var, yüz yüze. 150 kişiden oluşan whatsapp grubu var. Gruptan Üçkuyularda yağ döküldü uyarısı yapılabilir, kazalar bildiriliyor.”, K18 “Sorunumuz yok ama pek bi iletişimimiz de yok yolda kornalaşyoruz, paket beklerken sohbet ediyoruz o kadar.”, K19 “Whatsapp grubu var o gruptan çevirmeleri, bozuk yolları falan söylüyoruz birbirimize. Mesela geçen bir caddeye yağ dökülmüş boydan boya, bi arkadaş gruba yazdı gibi.” ve K22 “Hep beraberiz dayanışma gelişmiş kuryeler arasında. Birbirimize yol veriyoruz trafikte birbirimizi kolluyoruz.” olarak belirtmektedir.

Motorsikletli kuryelerin sorunlarına ilişkin takip ettikleri internet siteleri veya sosyal medya hesaplarını (facebook, twitter, instagram gibi) belirtmeleri istendiğinde, görüşülen 27 kuryeden 19'u sorunları takip etmediğini; sorunları takip eden motokuryelerin ise whatsapp gruplarını takip ettikleri, Motokurye Derneği ve Motokurye Federasyonu hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahip oldukları belirlenmiştir. Özellikle K3 “Pek yok İzmir Kurye Federasyonunun Facebook hesabını biliyorum sadece.”, K14 “Motokurye derneği var.” ve K15 “Whatsapp kurye gruplarını takip ediyorum.” şeklinde cevaplamaktadır.

Katılımcıların motokuryelerin eylemlerini takip edip etmedikleri ve takip ettilerse bunu nasıl değerlendirdiklerine ilişkin olarak 27 motokuryeden 8'i yapılan eylemleri takip etmediği, takip edenlerin tamamının yapılan eylemleri haklı bulduğu belirlenmiştir. Özellikle K1 “Takip ettim. Haklılar işveren zam yapmış gibi görünüyor ama zaten asgari ücrete de zam geldi insanlar neden asgari ücrete canını riske atsın ki (bir fast food restoranını göstererek) içeride hamburger sararlar. Kelle koltukta gezmezler.”, K2 “Haklılar tabii takip ettim. Kim yok pahasına çalışmak ister bütün masraflar artıyor maaş yarısı kadar bile artmıyor neredeyse asgari ücret seviyesinde kalıyor.” ve K10 “Getir yemek, banabi ve yemeksepetini takip ediyorum. Haklılar, çok riskli bir iş yapıyoruz. Motorda kaporta insanın kendisidir.” olarak belirtmektedir.

Katılımcılara Türkiye'deki motorsikletli kuryelerin dernek ve sendika olarak örgütlenmelerine ilişkin bilgileri sorulduğunda, katılımcıların 22 motokurye bilgisi olmadığını, 5 motokurye ise bilgisi olduğunu ama katılmadıklarını belirtmişlerdir. Var olan örgütlerin faaliyetlerini yeterli olarak görenler olduğu gibi yetersiz olarak değerlendiren motokuryeler de vardır. Özellikle K1 “Bilgim var, Buca Motokurye Derneği, İzmir Motosiklet Kulübü ama bu kulüp aktif değil pek.”, K9 “Yok ama olması

gerekiyor.” ve K16 “Dernek ve sendikalar var. Paketi 4. Katın üzerine çıkarma zorunluluğumuzun olmadığını biliyorum.” şeklinde cevap vermektedir.

İşinizden kaynaklı sorunların çözümü için beklentilerinin ne olduğu sorusuna katılımcılar yoğun olarak ekonomik sorunların çözümüne yönelik beklentilerini ifade etmişlerdir. Özellikle ücret, benzin fiyatları, motor bakım masrafları gibi giderlerin azaltılması başta olmak üzere trafik sorunlarının çözümü ve adreslerdeki karmaşanın çözülmesi gibi farklı beklentileri olduğunu da belirtmektedirler. Özellikle K1 “Çalıştığım firma oldukça rahat ama bütün işlerimizi uygulama üzerinden yaptığımız için bir problemimiz olduğunda sorumlu birine ulaşmak neredeyse imkansız oluyor. İş güvenliği için önlemler alınabilir. Motor malzemelerine %38 ÖTV ve ekstra KDV ödüyoruz bu bizim işimiz özel bir tüketim değil. Bu vergilerin azalmasını bekliyorum.”, K4 “Benzin fiyatlarının düşmesi, giderlerin düşmesi.”, K6 “Sabit maaşların artması, adreslerin daha düzenli olması, saatlerin azaltılması.”, K7 “Önyargıların olmamasını, diğer sürücülerin daha anlayışlı olmasını, vergilerin düşürülmesini istiyorum.” ve K11 “Bizim işimiz yüksek riskli gruba dahil edilmeli. Esneklik kaldırılmalı.” olarak cevaplamaktadır.

Motokuryeler taleplerinin kamuoyunda destek bulup bulmadıklarına ilişkin soruyu 27 motokuryeden 16 motokurye destek bulmadıklarını belirterek cevap vermişlerdir. Destek bulduğunu düşünen 5 motokurye ise desteğin sosyal medya ile sınırlı olduğunu ve bu desteğin yeterli olmadığını belirtmektedir. Özellikle K2 “Hayır kimsenin umurunda değil.”, K3 “Sosyal medyada destek oluyor bence.”, K7 “Evet ama yeterli desteği bulamıyoruz.”, K16 “Kamuoyu desteğinin yeterli olduğunu ama yüzeysel kaldığını düşünüyorum.” ve K20 “Evet buldular yemeksepetinin siparişleri düşmüştü bir ara.” olarak cevaplamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

İnsanlığın deneyimlediği “yeni zamanlar”, yeme içme davranışlarında da bir takım değişimlerin yaşanmasını getirmiştir. Endüstriyel gıda ürünlerinin kitlesel ve seri üretiminin hızlandığı ve arttığı bir dönemde, tüketimin de hızlandığı ve arttığı görülmektedir. Fast food tarzı beslenme kültürünü ve bu beslenme mekanlarını da bu bağlamda ele almak mümkündür. Bu beslenme tarzına dönük zincir restoranlar ilk olarak Batı’da ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış, sonrasında da dünyanın hemen her coğrafyasında zincir restoranların şubeleri açılmıştır. Özellikle 1980’li yıllarda gittikçe hızlanan serbest piyasa ekonomisini esas alan neoliberal politikalara ülkelerin yönelişi, zincir restoranların ulus ötesi (küresel) yaygınlığını daha da arttırmıştır. Günümüz dünyasında (özellikle de son pandemi salgınında) ev eksenli yaşam ilişkilerinin daha fazla öne çıkmasıyla birlikte bir çok tüketim nesnelere evlere taşınmaya başlanmıştır. Zincir restoranların da bu süreçte, evlere paket servislerinde büyük bir artış yaşanmıştır. Dijital çağa uygun olarak indirilmiş uygulamalar üzerinden yemek (ve de herşey) sipariş verilme süreci kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Bu tüketim davranışının öznelinin sipariş ettiği yemeklerin “sıcak sıcak” kapıya getirilmesini sağlayacak, kurye taşımacılık sektörü yükselen bir meslek alanı olarak öne çıkmıştır. Motokuryeler, neredeyse 7/24 gerçekleştirdikleri taşımacılıkla, adeta kentlerin sıradan bir görüntüsüne dönüşmüşlerdir. Sayıları gittikçe artan motokurye çalışanlarının (bir diğer deyişle iki tekerlik üstü emeğin öznelininin) yaşadıkları sorunların boyutları, özellikle de pandemi sürecinde

sıklıkla kamuoyunun gündemine gelmiştir. E-ticaretin patlama yaptığı bir dönemde bu ticaretin önemli bir ayağı olan motokuryeler; gerçekleştirdikleri gösteriler ve yaptıkları iş bırakma eylemleri aracılığıyla kamuoyunun gündemine gelmişlerdir. Bu çalışmada Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olan İzmir'deki zincir restoranlarda çalışan motokuryelerin iş ilişkilerine, sorunlarına, örgütlenmelerine ve beklentilerine odaklanılmıştır. Nitel bir araştırma deseni çerçevesinde İzmir'in Bornova ve Buca ilçelerinde çalışan 27 motokurye çalışanıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylece motokurye çalışanlarının demografik profili, mesleki deneyimleri, çalışma ilişkileri, sorunları ve sorunları karşısında etkileşimleri betimlenmeye çalışılmıştır.

Saha araştırmasındaki görüşmelerden elde edilen bulgulardan ilki, motokuryelerin demografik özellikleridir. Motokuryelerin büyük çoğunluğu 20'li ve 30'lu yaşlar arasındaki gençlerden oluşmakta olup, yarıdan fazlası ya üniversite mezunu ya da üniversitede öğrencidir. Bu bulgular eğitimli genç işsizlik gerçekliğinin, taşımacılık alanında artan talebin olduğu bu meslek alanına gençleri yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim 27 katılımcıdan 17'si ekonomik nedenlerle motokuryelik mesleğini yaptığını belirtmiştir. Yine 27 katılımcıdan 24'ünün mesleki deneyiminin 2 yıldan az olması, motokuryeliğin özellikle son yıllardaki artışını ortaya koymaktadır. Bir katılımcının "pandemide kuryelik patlayınca" (K16) şeklindeki ifadesi bu bağlamda dikkat çekicidir.

Görüşme yapılan 27 motokuryeden 19'u esnaf kurye olup, taşımacılık sektöründeki taşeronluk hizmet sağlamanın ne denli yaygın olduğunu da göstermiştir. Neoliberal küreselleşme dönemle birlikte, kadrolu ve güvenveli fordist çalışma ilişkileri yerini sözleşmeli, güvencesiz ve esnek karaktere sahip postfordist çalışma ilişkileri almaya başlamıştır. Yapılan görüşmelerde motokurye alanında da sözleşmeye dayalı bu iş ilişkisi başatır. Diğer çalışmalarda sosyal güvencesi olmayan kayıt dışı çalışmaya rastlanırken, bu çalışmada kayıt dışı çalışan tespit edilmemiştir. Esnaf kuryelerin iş ilişkilerindeki çalışma saatlerinin esnek olduğu bulgulanmış olup (İstersen bir saat çalış istersen 15 saat çalış-K22), bu zamansal esnekliğe mekansal esnekliğin de eklendiği görüşmecilerce ifade edilmiştir. Örneğin Buca'da bir zincir restorana kayıtlı çalışan motokurye, online iş programında çalıştığı gün başka bir bölgeyi işaretleyip, o bölgede dağıtım da yapabiliyor. Motokuryelerin genel olarak asgari ücretin biraz üzerinde gelire sahip olmakla birlikte, oldukça risk taşıyan bir mesleği yaptıkları görülmektedir. Yine motokuryelerin büyük bir çoğunluğu yaptıkları işi geçici olarak yaptıklarını ve şartları iyileşirse bırakacaklarını belirtmişlerdir.

Motokuryelerin yaşadıkları en önemli sorunların başında kentlerin altyapı ve trafik sorunu gelmektedir. Özellikle görüşme yapılan İzmir'in ilçelerinde yolların kötü olması ve de inişli-çıkışlı yerlerin varlığı, motokuryelerin en çok şikayet ettiği noktalardır. Bir taraftan hızlı, dakik olmaları işveren ve de sipariş verenden beklenen, yani yemeği sıcak sıcak götürme vadinin gerçekleşmesi istenen motokuryeler, kentin altyapısı kötü yollarından ve trafiğinden oldukça sorun yaşamaktadırlar. Bu durumla yakından bağlantılı olarak, kuryelerin yaralanmasına veya hayatını kaybetmesine mal olan kazalar, motokuryelik mesleğinin en önemli risk taşıyan tarafıdır. Ayrıca kuryelerin yaptıkları hizmet üzerinden müşterilerce puanlanması da denetim unsurunda müşterinin rolünü göstermektedir. Dolayısıyla kuryelerin siparşi teslim zamanı, ne kadar sürede ürünü gerçekleştirdikleri takip edilmektedir. Bu durumlar, yani hız-dakiklik-paket başı performans -denetim fordist çalışma

ilişkilerinin temel esasları olması nedeniyle, motokuryelik mesleğinin bir yönünün bu ilkelere dayandığı söylenebilir. Fason (taşeron) çalışma biçimi olan esnaf kuryeliğinin ağırlıklı yere sahip olmasıyla da, postfordist dönemin güvencesiz, esnek (zamansal-mekansal) çalışma ilişkileri de diğer yönüdür. Bu bağlamda zincir restoranlardaki motokuryelerin çalışma ilişkilerine bakıldığında fordist ve postfordist çalışma ilişkilerinin bu mesleğin pratiklerinde kesiştiğini, İzmir'de gerçekleştirilen bu çalışmada görmek mümkündür.

Motokuryelerin kendi aralarındaki etkileşim düzeyleri ve de yaşadıkları sorunlar karşısındaki girişimleri ve de beklentileri bu çalışmada üzerinde durulmuştur. Motokuryelerin özellikle yakın çalışma arkadaşlarıyla etkileşim düzeylerinin iyi olduğunu belirtmekle birlikte, kendi sorunlarını ele alan (örgütleyen) sosyal medya hesaplarını takip etmedikleri ve de motokuryelerin dernek-senkada gibi örgütlerle bağının da oldukça zayıf olduğu bulgulanmıştır. Motokuryelerin beklentileri arasında iş güvenliği, işin yüksek riskli meslek grubuna dahil edilmesi, yakıt maliyesinin düşmesi ve ücretlerin artması öne çıkmıştır.

Yiyecek-içecek sektöründe sunulan hizmet ürününün hazırlanmasından müşteriye sunulmasına kadar geçen bir süreçten oluşmaktadır ve ürünün müşteriye ulaştırılması aşamasında motokuryelerin müşteri tatmini üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu nedenle kalifiye motokuryeler çalıştırmak veya motokuryelerle çalışılması müşteri beklentilerinin karşılanmasında ve işletmenin tekrar tercih edilmesinde etkili olmaktadır. Kalifiye motokuryelerin işe alınması veya sözleşme yoluyla işletmeye bağlanması, yiyecek içecek işletmelerinin motokuryelerin çalışma koşullarını iyileştirmeleri (ücret, bekleme alanı, koruyucu ekipman gibi), uygulanabilir ve insan odaklı performans değerlendirme süreçleri yürütmeleri motokuryeliğinin geçici bir iş olmaktan uzaklaşıp bir meslek olarak yaygınlaşmasına ve müşteri tatminine olumlu olarak yansımaya önemli katkıları olacaktır.

Kamuoyunda motokuryelere ve trafikte motokuryelerinin haklarına ilişkin yapılacak bilgilendirmelerle motokuryelerin trafikteki diğer araçlardan ve şoförlerden kaynaklı yaşadıkları sorunların önüne geçilebilir. Bu kapsamda kamu spotlarının hazırlanması motokuryelere yönelik farkındalığın artırılmasında önemli bir adım olacaktır. Ayrıca iş ilişkilerinden kaynaklanan sorun ve şikayetlerini aktarmaları için motokuryelere özel bir şikayet hattının oluşturulması da sorunların iletilmesini kolaylaştırabilir.

Esnaf motokuryelerin elde ettiği gelirin önemli bir bölümü yakıt ve motorun bakımı için kullanılmaktadır. Görüşülen motokuryelerin belirttiği gibi esnaf kuryeliğini belgelendiren girişimcilere KDV düşürülerek daha düşük fiyatlı yakıt sağlanması yapılan işin ekonomik karşılığının alınmasını sağlayacaktır. Böylelikle de bu işi alternatifsizlikten değil, isteyerek uzun süre yapmak isteyen bir motokurye havuzunun oluşturulması mümkün olabilir.

Günümüzde müşterilerin satın alma tercihlerinde paket servisi tercih etmeleri ve giderek bu eğilimin artması restoranlarda çalışacak motokurye sayılarının artmasını da beraberinde getirecektir. Sadece motorsiklet kullanmanın ötesinde müşteri ilişkileri, etkili iletişim ve temel motorsiklet bakımı gibi konularda eğitimler verilerek bu meslek daha formal hale getirilebilir. Böylelikle her isteyen değil,

belirli eğitimlerden geçmiş ve belirli sertifikasyonları olan kişilerin motokurye olarak çalışmaları sağlanabilir.

Gerekli koruyucu ekipmanların kullanılmaması kazalardaki yaralanma olasılığını artırmaktadır. Bu nedenle işletme yöneticilerinin koruyucu ekipmanları sağlanmasına ayrı bir önem vermeleri, motokuryelerin de sağlanan koruyucu ekipmanları kullanmaları gerekir. Ancak çeşitli nedenlerle ya bu ekipmanlar yeterince sağlanamamakta ya da kullanılmamaktadır. Öncelikle farkındalık oluşturmak için motokuryelerin takip ettiği online platformlarda bu konuya değinilmeli ve nasıl ki araçlarda ehliyet takmamanın oldukça yüklü bir cezası varsa motorsikletlerde de koruyucu ekipman kullanmayanlara caydırıcı cezalar uygulanmalıdır.

Yapılan bu araştırma keşifsel olarak motokuryelere yönelik bir farkındalık oluşturmak ve iş ilişkilerini belirlemek amacıyla nitel olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yapılan çıkarımlarda sadece görüşülen 27 motokuryenin görüşmeleri esas alınmıştır. Bu nedenle genelleme yapılamamıştır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda genelleme yapabilmek için daha büyük evrende nicel bir araştırma gerçekleştirilebilir. Franchising restoranlarda çalışan veya bu restoranlarla esnaf kurye ilişkisi olan motokuryeler ile görüşülmüş olması da bir sınırlılık olarak ele alınabilir. Gelecekte diğer restoranlarda veya restoran dışındaki işletmelerde çalışan motokuryelerle de görüşmeler yapılabilir.

Kaynakça

- Bilton, T. vd.. (2019). *Sosyoloji*. (K. İnal, Çev.). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Boyce, C. ve Neale, P. (2006). Conducting In-depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting In-Depth Interviews for Evaluation. *Pathfinder International Tool Series Monitoring and Evaluation*. (2), 1-16.
- Crary, J. (2009). *7/24 Geç kapitalizm ve yıkuların sonu*. (N. Çatlı, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, F., Çakır M., Özden, G. (2011). Global işletmelerin yerel ürün kararları ve tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 3(2), 107-116.
- Çapın, İ. (1986). *Kompütlü hamburger*. Milliyet Gazetesi, 24 Ekim 1968.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. (6th ed.). New York, NY, US: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. USA: Sage Publications.
- Emiroğlu, K. (2006). *Ekonomi sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eroğuz, K. (2022). *Türkiye'de grev dalgası*. Erişim Tarihi: 02-04-2022. <https://turkiyeraporu.com/arastirma/turkiyede-grev-dalgasi-7164/>.
- Featherston, M. (1996). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Friedman, T. (2006). *Dünya düzdür: yirminci yüzyılın kısa tarihi*. (L. Cinemre, Çev.). İstanbul: Boyner Yayınevi).
- Görkem, O. (2015). Organizational commitment in fast food businesses with franchising system: The case of Denizli. *Journal of Business Studies (İSARDER)*, 7(1), 267-279.
- Güler, S. (2010). Türk mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 24-30.
- Holloway, I. ve Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Oxford: Blackwell Science Ltd.
- Houser, J. (2015). *Nursing research: reading, using, and creating evidence*. (3rd ed.). Burlington: Jones ve Bartlett Learning.
- ILO (2022). *Motosikletli Kuryeler Odağında Teslimat Sektörü Çalışanlarında Psikososyal Risk Analizi*.
- Kartal, A. (2021). *Kuryelerle ilgili çarpıcı araştırma: Yüzde 21'i ehliyetsiz*. Erişim Tarihi: 10.12.2022 <https://www.trthaber.com/haber/gundem//kuryelerle-ilgili-carpici-arastirma-yuzde-21i-ehliyetsiz-634773.html>.
- Erişim Tarihi:
10.12.2022. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/kuryelerle-ilgili-carpici-arastirma-yuzde-21i-ehliyetsiz-634773.html>.

Malhotra, N. K. (2004). *Marketing research an applied orientation*. 4. Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan. Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.

Mesleki Yeterlilik Kurumu (2017). *Ulusal meslek standartlarına dair tebliğ*. Erişim Tarihi: 05.08.2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171129M1-1>.

Önder, N. (2022). *2021'de En çok hangi sektör çalışan aradı*. Erişim Tarihi: 04.01.2022. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/hangi-sektorler-calisan-aradi/>.

Örücü, V. ve Akkoç, H. B. (2022). *Esnaf kuryelik ve performans sistemi: Motorları sefalet ve ölümlere simiıyorlar!* Erişim Tarihi: 17.02.2022. <https://www.dokuz8haber.net/ozeldosya-esnaf-kuryelik-ve-performans-sitemi>.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsali üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323- 343.

Robinson, O.C. (2014), Sampling in interview-based qualitative research: a theoretical and practical guide. *Qualitative Research in Psychology*, 11(1), 25-41.

Ritzer, G. (2016). *Toplumun McDonalddlaştırılması. çağdaş toplum yaşamının değişen karakteri üzerine bir inceleme*. (A. E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ritzer, G. (2019). Toplumun Mcdonaldlaşması: çağdaş toplumsal yaşamın değişen karakteri. A.

Giddens (Ed.) *Sosyoloji başlangıç okumaları*. (s. 57-65). İstanbul: Say Yayınları

Ritzer, G. (2021). *Sosyolojiye giriş*. Çev. T. Banguoğlu. İstanbul. Ayrıntı Yayınları.

Ritzer, G. ve Spensky, J. (2015). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri*. (I. Ertuna Howison, Çev.). İstanbul: DeKi Yayınları.

Silverman, D. (2016), *Qualitative Research*. Sage New York, NY.

Simmel, G. (1996). Metropol ve zihinsel yaşam. (Z. Aygen, Çev.). *Cogito Kent ve Kültürü*, 8, 81-89, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şimşek, B. (2022). *Motokuryeler için yeni düzenleme yolda! Eylemler BTK'yı harekete geçirdi*.

Erişim Tarihi: 07.02.2022. <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/motokuryeler-icin-yeni-duzenleme-yolda-eylemler-btkyi-harekete-gecirdi-5859688>.

Streubert, H. J., & Carpenter, D. R. (2011). *Qualitative research in nursing*. (5th ed.). Philadelphia: Lippincott Williams ve Wilkins.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Türkiye İş Kurumu (2022). *Türk meslekler sözlüğü meslek bilgileri*. Erişim Tarihi: 07.09.2022. <https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/meslek.aspx>.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 31-05-2022 – Kabul/ACCEPTED: 22-06-2022

Mevlânâ'nın Hürriyet Kavramına Yaklaşımı

Mevlana's Approach to the Concept of Freedom

Murat ERTEN¹

Abstract

The two qualities that determine the value of one's actions are a healthy capacity to think, the determination and willpower to act in such a way. In short, it is thinking and doing. Freedom is the conscious choice of the good and the voluntary action of the good. It is understood that the person who acts in this way has a healthy mind and uses his will in the way his mind predicts. On the other hand, bad action is an action that is either rejected or punished, both individually and socially. Because it is inevitable that negative consequences will arise due to bad actions and that the responsibility for them is taken. In this case, it is understood that the person who chooses the bad one cannot think clearly, does

Öz

İnsanın eylemlerinin değerini belirleyen iki özellik, sağlıklı bir düşünme kapasitesi, böyle eylemeyi sağlayacak bir kararlılık ve irade gücüne sahip olmaktır. Kısaca düşünebilmek ve yapabilmektir. Hürriyet, insanın iyiyi bilinçli bir şekilde seçmesi ve iradî biçimde iyi eylemesidir. Böyle eyleyen kimsenin sağlıklı bir zihin yapısına sahip olduğu ve iradesini aklının öngördüğü biçimde kullandığı anlaşılır. Buna karşın kötü eylem hem bireysel hem toplumsal anlamda ya reddedilen ya da cezalandırılan eylemdir. Çünkü kötü eylemlerden dolayı ortaya olumsuz sonuçların çıkması ve bunların sorumluluğunun alınması kaçınılmazdır. Bu durumda, kötü olanı seçen kimsenin sağlıklı düşünemediği, akılsal

¹ Dr. Öğr. Üyesi Murat Erten, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Felsefe Bölümü, muraterten1@gmail.com, Orcid: 0000-0002-9933-4793

not act on rational grounds and cannot predict the consequences of his actions. In that case, choosing the bad acts takes away from freedom or deprives it altogether, let alone making it free. In this sense, freedom cannot have a negative meaning or a negative freedom of action cannot be mentioned. It is possible to consider Rumi's views on the concept of freedom in the context of divine-human will, freedom of will and the relationship between these concepts. Man is a will-powered being. Rumi uses the concepts of having the power to do whatever he wishes and making a choice in the same sense. Thus, just as a person with free will and freedom of choice is praised and appreciated when he chooses what is good, right and beautiful, he should know how to bear the consequences and take responsibility when he chooses what is bad, wrong and ugly. According to him, there is an intricate relationship between the concept of fate, which is seen as an obstacle to the freedom of will, and the freedom to act by choosing and conscious choice. A conscious person has the opportunity to act with his free will, the right and freedom to choose, and therefore he is held responsible for his actions. However, God is the eternal creator of the causes that form the basis of man's actions and preferences.

Keywords: Free Will, Freedom of Choice, Destiny, Divine Will, Slavery

gerekçelerden hareket etmediği ve eylemlerinin sonuçlarını önceden kestiremediği anlaşılır. O halde kötü olanı seçmek kişiyi hür kılmak bir yana hürriyetten uzaklaştırır veya tümünden yoksun bırakır. Bu anlamda hürriyet negatif bir anlama sahip olamaz veya negatif bir eylem özgürlüğünden söz edilemez. Mevlânâ'nın hürriyet kavramına ilişkin görüşlerini ilahî-insanî irade, irade hürriyeti ve bu kavramlar arasındaki ilişki bağlamında ele almak mümkündür. İnsan, irade eden bir varlıktır. Mevlânâ dilediğini yapma gücüne sahip olmak ile seçim yapmak kavramlarını aynı anlamda kullanır. Böylece hür irade ve seçme hürriyetine sahip insan iyi, doğru ve güzel olanı seçtiğinde nasıl övgü ve beğeniye mazhar olursa, kötü, yanlış ve çirkin olanı seçtiğinde de sonuçlarına katlanmayı ve sorumluluğu almayı bilmelidir. Ona göre irade hürriyetinin önünde engel olarak görülen kader kavramı ile seçerek eyleme hürriyeti ve bilinçli tercih arasında girift bir ilişki bulunur. Bilinç sahibi insan, hür iradesi ile hareket etme imkânına, seçme hak ve özgürlüğüne sahiptir, bundan dolayı yapıp ettiklerinden sorumlu tutulur. Bununla birlikte insanın fiillerinin ve tercihlerinin dayanağını teşkil eden sebeplerin ezelde yaratıcısı Tanrıdır.

Anahtar kelimeler: Hür İrade, Seçme Özgürlüğü, Kader, İlahî İrade, Kölelik,

Giriş

Hürriyet kavramı, hassas bir düşünsel derinlik içerisinde aşılması güç problemler barındırır. Kavramın ahlâkî ve toplumsal derinliği bağlamında *hürriyet nedir, nasıl elde edilir, insan davranışlarında hür müdür, ahlâkî ve sosyal davranış biçimlerinde hürriyetin bir sınırı var mıdır, bu sınır nedir/ kimdir* ve *Tanrı-insan ilişkisi hürriyet bağlamında nasıl değerlendirilebilir* gibi sorular mümkündür. Düşünce tarihinde yer alan pek

çok düşünür gibi Mevlânâ da hürriyet kavramına eserlerinde yer vermiş ve bu sorulara kendi düşüncesi bağlamında cevap aramıştır.

Hürriyet

Etimolojik olarak Arapça harâr/harâre kökünden türeyen hür kelimesi, mastar olarak '*âzât edilmek, bağımsızlığına kavuşmak*'; isim olaraksa '*köle olmayan, şerefli, soylu olmak*' anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette '*kölenin karşıtı/efendi*' anlamında (Bakara Suresi, 2/178), beş âyette '*köleyi hürriyetine kavuşturma*' anlamında kullanılır (örn. Nisâ Suresi, 4/92; Mâide Suresi, 5/89 ve Mücadele Suresi, 58/3 ve 4). Yer aldığı hadislerde de benzer şekilde toplumsal/siyasî bir anlam içeriğine sahiptir.

Bununla birlikte hür kavramı bireysel/ahlâkî bir içerikle '*her şeyin en iyisi*' anlamını da içerir. İslam felsefesinde ele alındığı şekliyle kavram, muğlak bir görüntü içerisinde Antik Yunan düşüncesine ve Sokrates'e dek uzanıyor denebilir. Böylece hürriyet, her şeyin en iyisi anlamıyla rasyonel bir bilme ve bilinçli bir yönelme süreci olarak, dolayısıyla '*bilginin gereğini yapmak*' ve '*cebaletten uzaklaşmak*' olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda mal, mülk, çeşitli hırslar ve verilmiş sözler hürriyetin önünde engel teşkil eden bağlar veya engeller olarak kavranır (Rosenthal, 2000, s.102). Mevlânâ da hürriyeti bu anlamıyla sıklıkla vurgular.

Franz Rosenthal (1914-2003), köleliğin veya köle olmanın zıddı olan hürriyetin, İslam düşüncesine metafizik, felsefî, siyasî ve ahlâkî bir kavram olarak Yunan düşüncesinden girdiğini iddia eder. Mustafa Çağrırcı'ya göre bu iddia yalnızca felsefî bir çerçeve içinde kalmak kaydıyla doğru kabul edilebilir. Çünkü Arapçada hür kelimesi, İslâm öncesi Câhiliye devri şiirlerinde de görülmektedir (Kırş. Rosenthal, 2000, s.99; Çağrırcı, 1998, s.502).

İslâm'ın temel dinî kaynaklarında ifade ettiği toplumsal anlamlarından İslâm felsefesi metinlerinde kısmen sıyrılan ve anlam içeriği zamanla ahlâkî bir yapıya evrilen hürriyet kavramını, Fârâbî (ö.950) iki aşırı davranışın, kibirlenme ve alçalmanın ortasında bulunan erdem olan kerem kavramıyla eş anlamda kullanır. Başka deyişle ahlâkî açıdan hürriyet, *eylemlerinin kendisine sağlayacağı peşin başlara kapılmadan, insanın iyi ile kötü arasındaki farkı gözetmesi ve iyi olanı seçerek yapma yeteneğidir*. Ona göre iyi olanı seçmek ve iyi eylemek için, sağlıklı bir düşünme kapasitesine ve böyle eylemeyi sağlayacak bir kararlılık ve irade gücüne sahip olmak gerekir. Kısaca insanın eylemlerinin değerini belirleyen iki özellik, *düşünebilmek* ve *yapabilmektir*. Bu iki özelliğe birden sahip olan kimseye *hür insan*, ikisinden birden yoksun olan kimseye *hayvanî insan*, düşünebildiği halde yapamayan kimseye *köle tabiatlı insan* denir. Yapabilme veya irade gücüne sahip olduğu halde sağlıklı düşünemeyen insanlarsa, sağlıklı düşünebilen insanlardan tavsiye alıp böyle eyleyebilirler. Bu durumda onlar da hür insan kategorisine dâhil olurlar. Ancak sağlıklı düşünebilen kimselerden tavsiye almayan veya aldıkları tavsiyelere uymayan irade sahibi kimseler hayvanî insan kabul edilirler (Fârâbî, 2001, s.69; Çağrırcı, 1998, s.502).

Fârâbî'nin bu sınıflamasından hürriyetin negatif bir anlama sahip olmadığı veya negatif bir eylem özgürlüğünden söz edilemeyeceği rahatlıkla çıkarılabilir. Hürriyet, insanın iyiyi bilinçli bir şekilde seçmesi ve iradî biçimde iyi eylemesidir. Böyle eyleyen kimsenin sağlıklı bir zihin yapısına sahip olduğu ve iradesini aklının öngördüğü biçimde kullandığı anlaşılır. Buna karşın kötü eylem ahlâken kötü, hukuken suç ve dinen günahdır. Başka deyişle kötü eylem hem bireysel hem toplumsal anlamda ya

reddedilen ya da cezalandırılan eylemdir. Çünkü kötü eylemlerden dolayı ortaya olumsuz sonuçların çıkması ve bunların sorumluluğunun alınması kaçınılmaz bir durumdur. Bu durumda, kötü olanı seçen kimsenin sağlıklı düşünemediği, akılsal gerekçelerden hareket etmediği ve eylemlerinin sonuçlarını önceden kestiremediği anlaşılır. O halde kötü olanı seçmek kişiyi hür kılmak bir yana hürriyetten uzaklaştırır veya tümünden yoksun bırakır.

Fârâbî'ye göre kötü olanın seçilmesi, aynı zamanda kişinin çeşitli tutkuların esaretinde bulunması anlamına gelir. Her istediğini içinden geçirdiği şekliyle eylemek hür olmak değildir. İyi olanı seçmek ve iyi eylemek de kendi içinde bir haz ve tutku barındırabilir. Bununla birlikte, iyi eylemek kendi başına ve amaç erdem olduğundan veya erdemli olana hizmet ettiğinden, doğrudan doğruya iyiye, hayırlı ve doğru olana hizmet etmek demektir. Fârâbî'nin bu yaklaşımını ve iyi eylemin kerem kavramıyla birlikte anlaşılması gerektiği düşüncesini İbn Sînâ (ö.1037) da benimser. Gazâlî (ö.1111) ise, hürriyet kavramını kerem anlamıyla birlikte '*bir tür gönül zenginliği veya cömertlikle onur kazanma*' anlamıyla kullanmıştır. Ona göre hürriyet aynı zamanda tasavvufî anlamda '*tutkuların esaretinden kurtuluş*' olarak da anlaşılabilir. Bu yaklaşım Mevlânâ tarafından da kuvvetle benimsenir (Fârâbî, 2001, s.70; Çağrı, 1998, s.505).

Fârâbî'nin erdemli toplum/ideal devlet tasarımında ferdin karşısında yer alan ve yetkin olmayan toplumlardan biri olan bir araya gelmiş toplulukta/*cemâî toplum* halk yönetimi esas alınır. Bu tip toplumda fertlerin diledikleri gibi davranacak biçimde hür olmaları amaçlanır. Ancak esas anlamıyla erdemli toplum, Platon'un filozof-kral formülasyonunun bir uzantısı olarak, bilgi ve ahlâkta topluma örnek olan ve toplumu topyekûn erdeme ve mutluluğa ulaştırma sorumluluğu taşıyan bilge kimselerin yönettiği toplumdur. Bu tip toplumda bütün yurttaşlar dilediğini yapmakta eşit bir serbestiyete sahiptir. Yasalar veya toplumda yerleşik gelenekler hiç kimseye hiçbir konuda diğerine göre üstünlük tanımaz. Dolayısıyla hürriyet kavramı Fârâbî'ye göre sosyolojik anlamda '*kişinin istekleri ve arzularını gerçekleştirme özgürlüğü*' anlamında da kullanılabilir. Bu itibarla otorite kullanma yetkisi veya yönetim yalnızca hürriyetlerin sınırlarını genişletecek kimselere verilir. Bununla birlikte halk dilediği şeyleri elde edebilmek üzere yönetenler üzerinde baskı kurar. Dolayısıyla herkesin istediği gibi davrandığı hür veya bilindik anlamıyla demokratik toplum, ideal toplum olarak kabul edilemez. Çünkü bu toplumda ahlâkî olarak hürriyet değil *hedonizm* hâkimdir. Bu olumsuz yönlerine karşın, demokratik toplum aynı zamanda filozofların, bilim adamlarının ve sanatçıların yetişmesine imkân verdiği için, Fârâbî'ye göre eksik yönetimler içinde yine de tercihe şayandır (Fârâbî, 2001, 92; Çağrı, 1998, s.503). Mevlânâ da hürriyeti, toplumla ilgisinden ve sosyolojik anlamından uzak, genel itibarıyla olumsuz bir kavrayışla ele alır ve toplumu bu konuda uyarmayı kendisine görev edinir.

Mevlânâ daha çok kavramın yukarıda dile getirilen ikinci anlamını benimser. Kuşeyrî'nin yaptığı '*insanın yaratılmışlara köle olmaması ve hirs, arzu ve istek gibi duygularla maddeler âlemindeki herhangi bir gücün etkisi altında bulunmaması*' anlamındaki tasavvufî tanım Mevlânâ için de geçerlidir. Buna göre kişi Allâh'tan başkasına kulluk etmez ve kalbindeki tevhîd inancı onun ahlâkına ve amellerine yansır. Allâh'a kullukta saflaşan insan, başka varlıklara olan bağlılığından giderek uzaklaşır ve kurtulur. Mevlânâ'nın poetik retoriği içerisinde *bağlarından/bukağlarından kurtulmak* olarak karşılık bulan bu yaklaşım, *Mesnevî*'nin özü/özeti sayılabilecek ilk on sekiz beyitte dile getirilmiştir. Yine tasavvufî bir kavram olan

fakr kavramı da benzer bir anlamda ele alınır ve genelde bilindiği şekliyle ‘*Allâh’tan başka hiçbir şeye sahip olmamak*’ anlamından çok, ‘*Allâh’tan başka hiçbir şeyin insana sahip olmaması*’ anlamında kullanılır (Çağrı, 1998, s.504). Böylece Mevlânâ düşüncesinde hürriyet, ulaşılması oldukça güç bir seviye olarak ahlâkî eylemlerin nihaî amacına dönüşür. O halde hür olmakla kölelik arasındaki farkı, kişinin arzu ve isteklerine yönelik tutumu belirlemektedir. Bilgelik yolunda ilerlemenin temel koşulu, kişisel hırs, arzu ve isteklerin kontrol altına alınmasıdır. Rosenthal’in şüursel ifadesiyle hür ile köle arasındaki en temel fark, gerçeğe bakışlarında gizlidir. Köle, gerçeğe korku ile yaklaşırken, hür, sevgi ile yaklaşır (Rosenthal, 2000, s.101).

Mevlânâ’da Hürriyet

Mevlânâ Muhammed Celaleddin-i Rûmî (1207-1273), siyaseti ve siyasal kavramları öncelikli bir sorun kabul etmek ve bu konuya özel bir mesai ayırmaktan uzak olmakla beraber, yaşadığı toplumun öncelikleri ve hassasiyetleri dolayımında siyasal problemlere önem vermiş ve toplumda kendisinden beklenen kanaat önderliği yükümlülüğünden kaçınmamıştır. Dolayısıyla toplumu çeşitli konularda bilgilendirmeyi ve toplumun vicdan ve aklına aynı anda hitap etmeyi kendisine görev bilmiştir. Bu konulardan biri de hürriyet kavramının sosyolojik anlamı ve Allâh’ın mutlak iradesi karşısında insanın irade hürriyetinin yeri ve mahiyetidir.

Mevlânâ’nın hürriyet kavramına ilişkin görüşlerini cebir-ihhtiyar veya küllî-cüz’î irade kavram çiftleri ve bu kavramlar arasındaki ilişki bağlamında ele almak mümkündür. Hürriyet kavramıyla yakından ilgili kavramlardan biri irade hürriyetidir. Mevlânâ, insan hürriyeti konusuna doğrudan teorik yaklaşmak yerine, toplumun tüm kesimlerince rahatlıkla anlaşılacak alegorik bir dil ve üslup benimser. Farklı bazı konularda görüşlerini dile getirirken yeri geldikçe bu konuya da değinir. Başka deyişle Mevlânâ’nın anlatım dili içerisinde ihtiyar, cebir ve irade hürriyeti, tüm diğer toplumsal konularla bir arada ele alınır.

Ona göre insan, isteyen/irade eden bir varlıktır. Dilediğini yapma gücüne sahip olmak/*irade* ile seçim yapmak veya tercih hakkına sahip olmak/*ihhtiyar* kavramlarını aynı anlamda kullanır. Böylece hür irade ve seçme hürriyetine sahip insan iyi, doğru ve güzel olanı seçtiğinde nasıl övgü ve beğeniye mazhar olursa, kötü, yanlış ve çirkin olanı seçtiğinde de sonuçlarına katlanmayı ve sorumluluğu almayı bilmelidir (Serdar & Özdemir, 2011, s.80). Çünkü seçmek, âgah, uyanık ve bilinçli olmayı gerektirir. Seçim yapabilmek ancak açık bir bilincin edimi olabilir. Bu anlamda kötülüğün, yanlışlığın veya çirkin davranışın pişmanlığını duymak da kişinin seçme hürriyetinin varlığının delilidir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel nitelik bilinçli seçim yapabilme hürriyetidir.

Buna karşın, Mevlânâ’ya göre irade hürriyetinin önünde engel olarak görülen kader kavramı ile seçerek eyleme hürriyeti ve bilinçli tercih arasında girift bir ilişki bulunur. Ona göre, *Kur’ân-ı Kerîm* açıktır ki iradesi olan insanı uyarmak için gönderilmiştir. Bu bağlamda bilinç sahibi insan, hür iradesi ile hareket etme imkânına sahip olduğundan dolayı yapıp ettiklerinden sorumlu tutulur. Bilinç ve irade sahibi olmayan insan (ve bilinç sahibi olmayan tüm diğer varlıklar) yaptıklarından sorumlu tutulamazlar (Mevlânâ, 2003, 5/3033).

“Bir mezardan üstüne bir kerpiç düşse ne yaparsın? Akıllılar, mezardan davacı olurlar mı hiç?

“Ölüye kızıp kin gütmeye kalkışma, kendine gel, hamamdaki resimle savaşa girişme,

“(…) odun resmini birisi çıkar da eşeğe bindirir mi?(…)”

“Zulüm nedir? Bir şeyi, yerinden başka bir yere koymak. Sen de onu lâyük olduğu yerden başka bir yere koyup da yitirme.” (Mevlânâ, 2003, 6/1551-1562).

“O gün, adalet günüdür, adalet, her şeyi yerine komaktır. Ayakkabı ayağındır, külah başın!” (Mevlânâ, 2003, 6/1892).

Bu bağlamda Mevlânâ'ya göre insanın başına gelen, kendisinin dâhilinde bulunmadığı, dışsal ve sorumlusunun tespit edilemediği birtakım olaylar kader olarak anlaşılmalıdır. Yukarıdaki beyitlerde yalnızca olumsuz ve bilinç sahibi olmayan cansız varlıklardan doğan örneklere yer verilmiş olması ilginçtir. Kader, yalnızca olumsuz sonuçlar doğuran olaylara mı içkindir? Tersine olumlu sonuçlar doğuran dışsal olaylar kader kavramına dâhil değil midir? Bilinç sahibi insanların fiillerinden doğan olumsuz birtakım olaylarla kaderin ilgisi nedir? Bu beyitler bağlamında bu türden sorulara cevap bulmak mümkün değildir.

Bununla birlikte insan, toplum yaşamında dışsal bazı olayların etkisine maruz kalabilir. Ancak olayların sorumlusu hakkında yanlış değerlendirme yapmak, varlığa karşı adaletsiz davranmak olacaktır. Adalet, şeyi ait olduğu yere koymaktır. Bunun tersi zulümdür. O hâlde kaderi inkâr etmek acizliktir, fakat her şeyi kadere bağlamak da cahilliktir. Cahillik, acizlikten beterdir (Mevlânâ, 2003, 5/3033). Oysa olayları olduğundan farklı biçimde değerlendirmek veya bilinçli bir tercihle kötü olanı seçmek ve kötü eylemek, şeyi ait olduğu yerin dışında bir yere koymaktır. Bu, varlığa karşı yapılmış bir adaletsizliktir. Fârâbî'nin yukarıda vurguladığı şekliyle sağlıklı düşünen bir zihnin hâkimiyetinde ortaya çıkan irade kuvveti, iyiye yönelme hassasını kendiliğinden doğurur. Kötüye yönelmek veya olayları olduğundan farklı yorumlamak, sağlıklı düşünme kuvvetinin eksikliğine işarettir. Bu türden durum, yorum ve anlamalar kader olarak anlaşılabilir. Bu itibarla, insan akıl yürütme, kıyas ve hayat tecrübesiyle, başına gelen olayların hangilerinin kaderin hangilerinin kendi yanlış veya kötü seçimlerinin sonuçları olduğunu değerlendirebilir.

Başka bir açıdan insanın iç dünyası tam bir özgürlükler âlemdir. Düşünmekten dolayı bir sorumluluk yoktur. Tanrının bilgisinin, iradesinin ve yaratma kudretinin her şeyi ihata edip kuşatıcı olması anlamında kader, insanı iradesi bakımından zorlanmış veya mecbur edilmiş kılmaz. Tersine hürriyet, kalıpları kırıp Tanrıya götüren en doğru yolu kendi içinde bulmaktır. Doğru seçimi yapmak için düşünmek, mülhaza etmek ve doğru ile eğriyi karşılaştırmak gerekir. Dış dünyada ve toplumsal yaşamında insanın seçenekler karşısında duraksaması veya seçenekler arasında tereddüt göstermesi irade hürriyetinin göstergeleridir. Dolayısıyla Mevlânâ'nın ideal insan tasarımı, kayıtlardan kurtulmuş tam manasıyla hür adamdır (Fîhi mâ Fih, 1985, s.135; Topçu, 1998, s.113; Karaismailoğlu, 2007, 167-171).

Peki, Enfâl Suresi'nde yer alan 'Onları siz öldürmediniz fakat Allâh öldürdü, attığın zaman sen atmadın fakat Allâh attı. Böylece kendi katından inananlara güzel bir nimet/bela vererek onları imtihan etmek istedi' âyeti (Enfâl Suresi, 8/17) nasıl anlaşılabilir? Mevlânâ âyetin şerhini şöyle yapmaktadır:

“Eğer biz okları atar isek, bizden değildir; biz yayız, oku atan Allâh'tır,

“Bu Cebri değil Cebbarlığın mânâsıdır, Cebbarlığın zikri, tazarru içindir.”
(Mesnevî, 1985, 1/617-618).

Cebbarlık 'dilediğini her durumda gerçekleştirebilme kuvvetidir'. Tazarru, 'Tanrı'ya dua etmek, yalvarmak, yakarmak ve O'nun büyüklüğünü kabul edip karşısında boyun eğmek demektir'. Cebbrilik ise özel anlamda, İslâm düşüncesinde Mutezîliliğin zıddı olarak doğmuş düşünce akımıdır. “Zorla, zor kullanılarak yaptırılan” anlamlarına gelen cebir kelimesinden hareketle, insanın fiillerinin hiçbir biçimde irade barındırmadığı savunulur. Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö.935)'ye göre insanın fiillerinin tümünün yaratıcısı Allâh'tır ve insan fiillerinde hakikî anlamda özgür olamaz. Tersine Mutezîlî düşünce ilahî adalet olgusundan hareketle insan fiillerinin tümüyle kendi iradesinden doğduğunu ve ortaya çıkan sorumluluğun da tümüyle kendisine ait olduğunu ileri sürer. Bu iki düşünce arasında yer alan Bâkullânî (941-1013) gibi düşünürler ise, Allâh'ın yaratma kudretinin yanında insanın yapma veya elde etme/kesb kudretinin bulunduğunu ve bu kudretin elde edilmesi mümkün her şeye taalluk ettiğini ileri sürerler (Thiele, 2021, ss.377-398 ve Fakhry, 1997, 315-329).

Mevlânâ'nın bu iki farklı ve zıt düşünce arasında yürüttüğü tartışmalar Mesnevî'nin geneline hâkimdir. Buna göre Mevlânâ, kulun kendi fiillerini yaratamayacağını, yaptığı işleri yaratanın Tanrı olduğunu ileri sürmektedir. Yine de kul kendisini bu durumun yaratabileceği bir baskı altında hissetmez. Çünkü tercihlerinde özgürdür ve Tanrının mutlak iradesi karşısında kendi sınırlı iradesi bulunur. Çünkü emir ve nehiy, lütuf ve azarlama ancak irade sahibi varlık için olabilir. Kendi iradesi ve karar verme/seçme özgürlüğü olmayan kimseye emir veya yasak teklif edilmez. Beyitlerde bahsedilen cebbarlık ve tazarru kavramları insanın Tanrı karşısındaki acizliğini ve bunun farkında olarak eylediğini işaret etmektedir.

Buna göre Tanrı yaratılışı, yaratılış içinde insanlığı, insanlık içinde bireyi ve yaratılış planında bireyle ilişkilenen eylemleri ezelde takdir ederken, bireyin iradesini hangi nedenlerle nasıl kullanacağını bilerek, zorlama veya dayatma olmaksızın, zamansız ve mutlak ilmiyle bilir ve böylece takdir eder. Başka deyişle Tanrı bireyin hür iradesi ile seçip gerçekleştirmeye yöneldiği eylemlerini bilmiş ve onların gerçekleştirilmesi yönünde ezeli takdirde bulunur. Dolayısıyla insanın eylemleri, insanın kendi iradesini ve kudretini kullanması sonucunda ve bunlarla birlikte yaratılmış olur. Yaratma eylemi Tanrıya, yaratılan şeyin ne olacağı ise, kendi eylemleri üzerinde tercih hakkına sahip olan insana mahsustur. İnsan düşünmekte özgür olduğu kadar, düşündüklerini eyleme dökmekte ve seçme hakkını kullanırken de özgürdür.

Kur'ân'da yer alan başka bazı âyetlere göre her şey bir ölçüye/*kader* göre yaratılmıştır (Kamer Suresi, 54/49) ve insan ancak Allâh'ın dilediğini dileyebilir (İnsan Suresi, 76/30). Bu âyetlerde, Allâh'ın inananları hem kendilerine verdiği akıl ve irade aracılığıyla çalışmaya ve rızık peşinde koşmaya teşvik ettiği, hem de mutlak hüküm ve takdir sahibinin kendisi olduğunu beyân ettiği görülmektedir. O hâlde

kişisel yaşamı içerisinde insanın üzerine düşen görev çalışıp çabalamak, sebeplerin doğurduğu sonuçlara göre hareket etmek, bununla birlikte sebepleri yaratmak konusunda Tanrıya güvenmektir denebilir. Fakat farklı anlama denemelerine karşın kader meselesinin güçlüğünün ortadan kalktığı söylenemez. Mevlânâ içinse kaza ve kader gibi, insanın çalışması ve hayatının gidişatını değiştirmek üzere tedbirli olması haktır, dolayısıyla hem insanın irade sorumluluğu hem de ilahî takdirin varlığı bir aynı anda mümkündür (Mevlânâ, 2003, 2/388; 5/2984-3004; Serdar ve Özdemir, 2011, s.83-85).

Mevlânâ, hürriyet kavramının sosyolojik anlamı dışında tasavvufî ve ahlâkî anlamı çerçevesinde halka ve yöneticilere yaşamlarında dünya nimetlerini fazlasıyla önemsemeleri dolayısıyla aslında hür olmadıklarını söyler. Ona göre hürriyet, dünya ile olan maddî (para, mal mülk) ve manevî (aile, şan, şöret, iktidar) bağlardan kurtulmakla mümkündür. Gerçek kölelik, bir kimsenin kölesi olmaktan çok dünya ve nimetlerine köle olmaktır. Gerçek hürriyet veya beyitlerde geçtiği şekliyle azâd olmak ise, dünya ve onunla ilgili şeylerin sevgisinden kurtulmakla mümkündür.

“Şeyh, ‘a beni Yaratan’ demişti, ‘ben âşıkım, senden başkasını ararsam kötü kişiyim,

“ ‘Sekiz cenneti gözüme alırsam yahut cehennem korkusundan sana hizmet edersem,

“ ‘Kendi esenliğini arayan bir inanmış kul olurum. Çünkü bu ikisi de bedene aittir.

“ ‘Allâh aşkıyla gıdalanın âşık, yüzlerce beden bir dut yaprağı değerinde bile değildir.(...)

“Kulluk et de, olur ya, belki sen de âşık olursun, kulluk da ibadetle elde edilen bir kazançtır.

“Kul, canla-başla âzad olmayı diler, âşıkça ebedî olarak kullukta kalmayı ister, âzad olmayı hiç istemez,

“Kul, boyunca elbise ister, bağış arar, âşıkın elbisesiyse boyuna dostu görmektir, sevgiliyle buluşmaktır,

“Aşk söze sığmaz, işitmekle anlaşılmaz, aşk, bir denizdir ki, dibi yoktur görünmez.”
(Mevlânâ, 2003, 5/2714-2732).

Bu beyitlerden anlaşıldığı şekliyle Mevlânâ'ya göre insanların bir kısmı Tanrıya, sevap kazanmak isteğiyle kulluk ederler. Burada temelde fayda arayışı ve tüccarca bir tavır vardır. Başka bir kısım insan günahlarının karşılığı olarak cezalandırılmak korkusuyla kulluk eder. Burada da korkuya dayalı kölece bir tavır olduğu söylenebilir. Bir başka kısım insanın kulluğu ise ilahî aşka dayalı hür insana özgü kulluktur. Tanrıya çıkarları yahut korkuları nedeniyle yönelmiş insan için bir hürriyet söz konusu değildir. Çünkü bu tip insan kendisini hür olmaktan uzak tutan bağlardan kurtulmuş değildir. İnsanın yaşamında yer etmiş her tür fayda, mal mülk edinmek, güç ve iktidar sahibi olmak veya bu amaçlara yönelik eylemlerde bulunmak yahut kişiye sıkıntı veren her tür korku ve endişe, aynı zamanda insanı dünya yaşamına bağlayan bağlardır. Dolayısıyla Mevlânâ'ya göre hür olmak isteyen insanın öncelikle ve temel olarak bu sınırların dışına ve ötesine yönelmesi gerektiğini düşündüğü rahatlıkla söylenebilir.

“(…)Hâslı şeriat kimya bilgisine benzer, hocadan yabut kitaptan kimya öğrenmek gibidir. Tarikat, ilaçları kullanmak, bakırı kimyaya sürtmektir. Hakikat kimya yoluyla bakırın altın olmasıdır. Kimya bilenler, ‘biz bu bilgiyi biliyoruz’ diye kimya bilgisiyile övünürler. Kimya yapanlar, ‘biz bu çeşit işler yapıyoruz’ diye sevinirler. Hakikati bulanlarsa, ‘biz altın olduk, kimya bilgisinden de kurtulduk; Allâh âzatlarıyız’ diye hakikatle sevinirler. Her bölük (insan), elde ettiği şeyle sevinir, övünür.

Yabut da şeriat tıp bilgisine benzer; tarikat tıp bilgisine göre perbiz etmek, ilaç yemektir; hakikatse ebedî olarak sağlık, esenlik bulmaktır, ikisinden de kurtulmaktır. İnsanoglu şu yaşayıştan ölüp gitti mi, onda şeriat de kalmaz, tarikat da. Fakat hakikat kalır.(…) Şeriat bilmektir, tarikat tutmak, hakikatse Allâh’a ulaşmak”(Mevlânâ, 2003, 5/Dibâçe, s.3-4).

Mevlânâ'nın bu sözlerini Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982) şöyle şerh etmektedir:

“Bir kimse şeriat hükümlerini gereği gibi bilse fakat hakikat yoluna yürümese, yani şeriatın gayesine uymasa, amellerini ya zorla yapar veya amellerini riya ile bulandırabilir yabut da bu amellerini yapması dolayısıyla kendisini büyük görür, başkalarını küçümser, benliğe düşer hatta şeriat hükümlerini dünya geçimine alet bile edebilir. Bu çeşit ibadet, riyası yoksa belki borcu ödemektir fakat bu ibadette ne huzur olabilir, ne vuslat. Böyle namaz ‘müminin nuru, imanın direği’ olamaz”(Gölpınarlı şerhi, Mevlânâ, 2003, 5/Dibâçe, s.6).

Bilindiği üzere, Çelebi Hüsameddin (1225-1284) Mevlânâ'dan, kendisinden sonraya kalacak bir eser yazmasını rica ettiğinde, Mevlânâ sarığının içinden *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti içeren kâğıdı çıkarıp vermiştir. İlk beyit *dinle* nidasıyla başlar. Daha önceden hazırlanmış olduğu anlaşılın söz konusu bu onsekiz beyitten sonra gelen on dokuzuncu beyit ise ‘bağlarını çöz ve hür ol’ emriyle başlar.

“Bağı çöz, hür ol ey oğul, niceye bir gümüşe, altına bağlanacaksın?

“Denizi bir testiye döksen ne kadar alır? Bir günlük su ancak.

“Harislerin göz testileri dolmadı gitti, sedef, elde ettiğin yeter bulmadıkça inciyle dolmadı.

“Kimin elbisesi bir aşk yüzünden yırtıldıysa, hırstan, ayıptan tamamıyla arındı o.

“Sevin a sevdası güzel aşkıımız bizim, a bütün illetlerimizin hekimi bizim.” (Mevlânâ, 2003, 1/19-23).

Bu anlamda insanın hırsları adeta insanın boğazını tıkayan bir çöp gibidir. Bu durumda insan nefes alamadığı gibi varlığını sürdürmesi için gereken gıdayı da alamaz. Hürriyet içsel bir kurtuluş ve sezgisel bir varoluştur (Sevgi, 2002, s.324). Bu beyitlerin şerhinde Gölpınarlı, hürriyet kavramının, ‘dünya ve ahiret, madde ve mânâ kayıtlarından kurtulmak, benlik ve bencillikten halâs olmak’ anlamlarına geldiğini kaydeder.

“Yalnız dünya kayıtlarından kurtulmayı; işten, güçten, çalışmaktan, kazanmaktan vazgeçmek; ahiret kayıtlarından kurtulmayı da ibadetten, sevap ümidinden geçmek gibi ters bir anlayışla anlamamak gerekir. Dünyadan kurtulmak; hırstan, nefsin dileklerinden halâs olmak; ahiret kayıtlarından kurtulmak da Allâh rızası için yapmak, emre emir olduğu için uymak,

nehiyden nehyedildiği için çekinmek, dünya dolusu mala mülke sahip olsa bile malı mülkü kendine kul etmek, onlara kul olmamaktır.(...) Bundan da anlaşılır ki gerçek hürriyet kulluktur ama gerçek kullukta! Hırstan, benlikten, bencillikten kurtulmak; Mevlânâ'ya göre gerçek aşkla mümkündür.” (Gölpınarlı şerhi, Mevlânâ, 2003, 1/19-23, s.46).

Bu anlamda hürriyet kavramı, Mevlânâ'da sosyolojik olmaktan çok ahlâkî ve dinsel bir anlam yüklüdür. İlk dönem İslâm düşüncesinde hürriyet bugün özgürlük olarak anladığımız durumun karşılığı olarak kullanılmıştır. Buna göre hür olmak, *varlığın sahip olduğu doğasının gereği veya zorunluluğu olarak var olması ve hareket etmesi* demektir. Bu itibarla hür kavramı köle olmanın zıddı olarak kullanılmıştır. Köle olmayı Spinoza (1632-1677) '*varlığı ve aksiyonu başka bir etken tarafından belirlenmiş olmak*' olarak tanımlar (Spinoza, 1949, s.253). Dolayısıyla hür kişi doğasının gereği olarak, kendisini sınırlayacak bir engel olmaksızın ve kendi iradesiyle hareket eder. Köle ise dışsal bir kuvvet tarafından kendisine tayin edilmiş sınırlar içerisinde ve dışsal bir iradeye bağlı olarak hareket eden kimsedir. Dinî kavramlaştırma açısından ise hür veya özgür kimse mutlak olarak özgür değildir, hareket özgürlüğü ilahî yasalarla çevrelenmiş durumdadır. Zaman içerisinde hürriyet anlayışında meydana gelen değişimler hukukî anlamda ihtiyar kavramını ortaya çıkarmıştır. Kindî (801-873)'ye göre ihtiyar, öncesinde düşünme, akıl yürütme ve tasarlanmanın/*tedbîr* bulunduğu, sonrasında özgür irade aracılığıyla gerçekleştirilen eylemleri ifade eder (Şahin, 2009, s.123).

Fârâbî'nin sağlıklı bilince ve serbest iradeye dayalı eylem vurgusuyla birlikte düşünüldüğünde, özgürlük epistemik bir etkinlik arz eder. Özgürce eylemek; sağlıklı düşünme yetisine sahip ve iradesi kendi kontrolü altında bulunan, dolayısıyla önünde engel bulunmayan insanın nötr bir durumdan kalkıp pozitif yönde eylemesi ve ileriye doğru atılması olarak anlaşılabilir. Özgürlük, ileriye, pozitif olana doğru bir atılımdır. Buna karşın, Mevlânâ'nın yaklaşımıyla hürriyet edimsel bir yapı arz eder. Onun da vurguladığı şekliyle hürriyet, bulunduğu durumda nötr olmayan, çeşitli bağlarla bağlanmış, engellerle çevrelenmiş ve iradesi içsel-dışsal etkenler altında olan insanın, negatif bir hayat durumundan geriye doğru hareket etmesini, bağlarından kurtulmasını, irade kuvvetini kendi eline almasını ve nötrleşmesini ifade eder. Hürriyet esaretten kurtulma veya esareti doğuran engel ve sebepleri ortadan kaldırma çabasıdır. Kişinin hür olmaya dönük hareketi de pozitif yönlü bir harekettir ancak öncelikle negatif unsurların ortadan kaldırılmasını ve nötrleşmeyi sağlaması gerekir. O hâlde özgürlük eylemekle, hürriyet eyleyebilmekle ilgilidir. Özgürlük hür iradenin hareketidir, hürriyet ise iradeyi özgürleştirme mücadelesidir. Mevlânâ, kavramı radikal bir temele dayalı olarak ele alır ve negatif yönlü durumunu vurgular. İnsanî zaafıların ortaya çıktığı, insanı esir eden tutku, arzu, istek, çıkar ve endişe gibi duygularla örülü toplumsal ilişkilerden şikâyet eder.

“İşığıyla karanlıktan kurtulsunlar diye, geceyin her eve bir kandil korlar hani,

“O kandil, şu bedene benzer, ışığı da cana. Ama fitile, şuna buna muhtaçtır o.

“Bu duyguların altı fitilli kandili, tamamiyle uykuya, yemeye, içmeye dayanır.

“Yemeden, içmeden, uyumadan yarım soluklu bir zaman bile yaşayamaz fakat yemekle, içmekle, uyumakla da yaşayamaz.

“Fitili; yağlı olmadan durmaz, durmaz ama fitile, yağda da vefa göstermez,

“Çünkü sebebe bağlı olan ışığı, ölümü arar durur, nasıl yaşayabilir ki, aydın gün, ölümüdür onun.” (Mevlânâ, 2003, 4/425-430).

Ona göre insan ne denli özgür hareket etmeye çalışsa da, yeme, içme, uyuma gibi varlığını muhtaç olduğu hayatî ve içsel unsurlar onu bağlı, esir ve hürriyetinden mahrum kılmaktadır. Bu içsel unsurların kendilerinden kurtulmak ve tam ve mükemmel bir hürriyete kavuşmak insan hayattayken mümkün değildir. Ancak dünya ve ahiret hayatına ilişkin dışsal bağlardan kurtulmak mümkün olduğunda, içsel unsurlar da insanı bağlayan bukağlar olmaktan çıkar ve kandilin fitilini besleyen yağ gibi yalnızca bedeni hayatta tutan desteklere dönüşür. Bu anlamda Mevlânâ hürriyeti varoluşsal bir kavram olarak anlamaktadır.

Mevlânâ'nın temel kavramları arasında yer alan insan ve insan haysiyeti de bu konuda belirleyici bir role sahiptir. İnsan, Tanrı tarafından en şerefli varlık olarak yaratılmış ve ona hiçbir varlığın yüklenmek istemediği bir yükü yüklemiştir. Böylece insan doğası gereği yüksek seviyede ahlak sahibi bir varlıktır. Bunu durum insanı diğer doğal varlıklar karşısında nitelikli haklarla donattığı gibi birtakım sorumlulukların yükümlülüğü altına sokar. Hakları sağlayan Tanrı olduğu için, sorumluluklar da Tanrıya karşıdır (Tellenbach, 1994, s.100).

Bu bağlamda Mevlânâ Tanrının mutlak iradesi üzerinde ısrarla durur. O'nun iyiliği ve kötülüğü irade edici olmasını ve iyiliği emrederken kötülüğü yasaklamasını, insanın varoluşsal dinamikleri ile açıklar.

“Bilgi, tümünden insanda bulunsaydı da bilgisizlik bulunmasaydı; insan yanardı, varlık kalmazdı. Demek ki bilgisizlik de istenmede; şu yüzden istenmede ki varlığın durması onunla. Bilgi de istenmede; şu yüzden istenmede ki Allâh'ı bilmeye sebep... Demek ki ikisi de birbirine yardımcı. Bütün zıtlar da böyle. Gece gündüzün zıddı amma ona yardımcı, gündüzle aynı işi görmede. Boyuna gece olsaydı hiçbir iş görülmezdi, hiçbir iş başa çıkmazdı.(...) Demek ki hiçbir, öbürüne zıt değil. Şu dünyada bir kötü iş göster ki onun içinde bir iyilik olmasın, hangi iyidir o iyi ki onda bir kötülük gizli bulunmasın?(...) Demek ki iyi-kötü, bir şeyden ibaret, birbirinden ayrılmalarına imkân yok.” (Mevlânâ, 1985, s.254-255).

Bu bağlamda her şeyi zıddı ile bilen insan kötülüğe de doğasının bir parça olarak ve iyiyi tanımak amacıyla yönelir. O hâlde insanın doğası gereği kötü olana meyletmesi, Tanrısal iradenin kapsayıcılığı bakımından iyiyi tanıtmak ve iyiye yöneltmek içindir. Böylece örneğin Tanrının bağışlamayı ve barışı emretmesi ancak savaşın ve kinin olduğu bir ortamda anlam kazanır. İnsanın kötülüğü istememesi ve onu yok etmeye yönelmesi de yine ancak kötünün varlığı ve insanın onu tanıması ile mümkündür.

Benzer şekilde insanî varoluşun eylemsel kudreti de Tanrının kural ve yapısını belirlediği bir doğaya tâbidir. Kişi bu durumun farkında olmayabilir ancak özgürce aldığını düşündüğü kararlar dahî, ilahî kudretin bir sonucu olabilir. Böylesi bir durum, Mevlânâ'ya göre insan için en büyük iyiliktir.

“Hiçbir şeyi aramadan bulamazsın ancak bu dost başka, bunu bulmadan arayamazsın. İnsanın araması şudur, bulmadığını arar insan, gece gündüz onu araştırır durur. Fakat bulduğunu, maksadına erdiği halde arayıp istemesi şaşılacak bir şeydir. Bu çeşit arayış insanın aklına sığmaz, insan bunu düşünemez bile. Çünkü insanın arayışı, bulmadığını elde etmek içindir.

Bulduğunu arayıp istemek, Allâh'ın arayıp istemesidir. Çünkü Ulu Allâh, her şeyi bulmuştur, her şey onun kudretindedir. 'Ol, der, olur!' Bulan ona derler ki her şeyi bulmuştur. Bununla birlikte Allâh, 'O'dur isteyen, O'dur üst olan' dediği gibi isteyendir de. Bu sözden maksat şudur: A insan, sen şu sonradan meydana gelen isteklere düşmüşsün ya, bu isteklere düşüş insanlık buyudur. Fakat böylece de maksattan uzaksın sen. İsteğin, Allâh'ı isteğinde yok oldu mu, Allâh'ın isteği kavrar, kaplar seni, o zaman Allâh isteğiyle isteyen bir hale gelirsin." (Mevlânâ, 1985, s.226).

Mevlânâ Tanrının mutlak iradesi ve kudreti yanında, insanın hür iradesine de aynı hassasiyetle yaklaşır.

"Mademki gece gündüz güller, gül bahçeleri, İrem bağları görebilirsin, elindedir bu, peki ne diye dikenlerde, yılanların bulunduğu yerlerde gezer dolaşırsın? Herkesi sev de boyuna güllükte, gülistanlıkta yaşa. (...) Erenler herkesi severler, iyi görürler ya, bunu başkaları için yapmazlar, kendileri için bu işe girişmişlerdir. Kötü, tiksiniilen bir hayal görmemek isterler. Mademki şu dünyada insanları anmaktan, hayallerini görmekten kaçınmaya imkân yok, nefret edilen bir kötülük, yollarını kesmesin diye anıplarının da, hatırlayışlarının da hep sevimli, hep güzel olmasına çalışırlar. Demek ki halka ne yapıyorsan, halkı nasıl hayırla, şerle anıyorsan hepsi de dönüp sana geliyor. Ulu Allâh bunun için 'Kim bir iyilik ederse kendisinedir o, kim bir kötülük ederse gene kendisinedir o' buyurur." (Mevlânâ, 1985, s.240).

Buna göre insan kendi hür iradesi ile iyiye veya kötüye yönelir. Tanrı ise insanın hep iyiye yönelmesini ister ve bunu emreder. Bunun için insana sağlıklı karar alıp uygulama yeteneği vermiştir. Bu, onun yapıp ettiklerinden sorumlu olması, sorgulanabilmesi, kötü üzerinden iyiyi tanınması, ona yönelmesi ve bu yöneliminin bilincinde olması için gerekli ve zorunludur. Ancak Mevlânâ'nın bu yaklaşım Mu'tezilî düşünürlerin yaklaşımıyla ortaklık arz etmez. Ona göre her niyet, karar ve iş, yine Tanrının takdir etmesi ile gerçekleşir. O istemediğinde hiçbir güç bunu sağlayamaz.

"Mu'tezîle der ki: İşleri yaratan kuldur. Kuldun beliren her işin yaratıcısı, yapıcısı kuldur. Böyle olmasına imkân yok. Çünkü kuldun beliren her iş ya akıl, can, kuvvet, beden gibi kulun araçlarından biriyle (vasıtah) belirir; ya da vasıtasız belirir. İki halde de kulun bir şey yaratmasına imkân yoktur. Bu organlarla bir iş görülse, bunları bir araya toplamaya güç yetmez, şu halde o, bu araçla bir işi yaratamaz. Çünkü araç, onun hükmü altına girmez. Bu araç olmadan da bir işi yaratamaz, çünkü araçsız bir iş görmesine imkân yoktur. Demek ki ne halde olursa olsun, işleri yaratan Allâh'tır, kul değil. Hayır olsun şer olsun, kuldun beliren her işi, kul bir kuruntuya uyar, bir şey umar da yapar. Fakat o işteki hikmet, kulun aklına, fikrine geldiği kadar değildir. O işte kendisine görünen anlam, kendisine beliren hikmet, elde ettiği fayda; gördüğü, elde ettiği kadardır da o yüzden o işi işlemiştir. Fakat onun tümünden bütün faydalarını Allâh bilir." (Mevlânâ, 1985, s.238).

Mu'tezilî düşünürlerin insanın tüm yapıp ettiklerinden sorumlu olduğunu ve niyetin de sonucun da insanın kontrolünde olduğunu söylediklerini belirten Mevlânâ, bunun bir yanılgı olduğunu belirtir. Çünkü ona göre her işin yapıp meydana çıkmasını başı ve sonu itibarıyla bir tek Tanrı bilir. İnsanın

hür iradesiyle ve faydası için gerçekleştirdiği bir eylemde bile esas faydası için bazen insanı bir araç olarak kullandığını ifade eder. Bu bağlamda Mevlânâ, ne tümünden cebrî bir yaklaşımla insanın hür iradesini/*cüzz'î irade* tümünden ortadan kaldırmaktadır, ne de onu Mu'tezilî bir anlayışla sonsuz sınırsız bir kuvvet kabul etmektedir. Kısaca insan yaratılışı gereği eylemlerinin yapıcısı olarak kendisini görmek ister ve bundan feragat etmek istemez. Buna karşın insanın dar görüşlülüğünün tersine tümel kapsayıcı iradesi ile/*küllî irade* Tanrı işleri nihaî sonucuna erdiren kuvvettir. İnsan neyi ararsa odur, aradığı şey adaletse kişi âdildir, kötülüğe niyet etmiş veya kötü olana yönelmişse kötüdür. İnsan erek olarak yöneldiği şey ile değerlendirilir. İnsanın genel, nihaî ve en yüksek iyiliğini bilense O'dur.

"Avcı dedi ki 'aklı anlayışı az olan kişi, akıllı katında taş, kerpice benzer,

"İstedği şey ekme olan kişi, eşek gibidir. Onunla konuşmak rahipliğin ta kendisidir.(...)

"Allâh'tan başka her şey yiter gider, her gelecek şey bir zaman sonra gelir çatar."

"Onun buyruğu da kablesi gibidir, değil mi ki ölü aramakta, ona ölü de, gitsin." (Mevlânâ, 2003, 6/487-490).

Dolayısıyla Mevlânâ'ya göre her şey kişinin kendinden, niyet, istek ve yönelimlerinden hareketle takdir edilir. İnsan bu lütuf veya cezaları kendi emeği ile elde ettiğini düşünmeye meyillidir. Ancak Tanrı bir şeyi takdir ettiğinde o şeyin olması engellenemez. Bunun için sebeplere de ihtiyaç yoktur. Tanrı, varoluşu bakımından tüm varlığı belli sebeplere bağlamış ve her oluşu bir sürece indirgemıştır. İnsan da bu sebepleri görür ve o sebeplerin sonuçlarına göre eylemlerini düzenler. Bundan hareketle de eylemlerinin yapıcısı olarak kendisini görmeyi tercih eder. Ancak determinizm ilkesine dayalı bu yapı mutlak değildir.

"Halk sebeplere, işlere bakar; işleri sebeplerden bilir, anlar. Fakat erenlerce açıkça anlaşılmalı, görülmüştür ki sebepler, sebepleri Yaratanı görüp bilmek için bir perdedir ancak. Hani birisi, perde ardında söz söyler, sanırlar ki perde söz söylüyor, bilmezler ki perdede iş yok, o bir örtüden ibaret. Fakat adam perde ardından çıktı mı, bilinir anlaşılır ki, perde babanemmiş.(...)

"Dağdan deve çıktı, Mûsâ'nın sopası yılan oldu, katı kayadan on iki kaynak fışkırdı aktı, Allâh rahmet eylesin, esenlikler versin Mustafa ayı araçsız yardı, Âdem babasız-anasız oldu, İsa babasız doğdu, İbrahim'e ateşten güller bitti, gülistanlar düzüldü koşuldu ya, bunlar gibi sonu gelmez neler oldu. Bunları gördüler de sebeplerin, halk onlarla oyalansın diye yüz örtüsünden, perdeden başka bir şey olmadığını anladılar." (Mevlânâ, 1985, 83).

Peki, her şeyin esas ve perde arkasında yapıcısı Tanrı ise, tüm işlerini Tanrıya bırakmak ve kendi başına çalışıp çabalamaktan uzaklaşmak mı gerekir? Mevlânâ, Tanrısal iradenin mutlaklığını teslim eder, ancak işlerini Tanrıya bırakmayı ve insanın iradesini yok saymayı da eleştirir. Ona göre Tanrının her şeyin arkasındaki güç olduğu düşüncesi, insanın hareketsiz kalmasını, çalışmaya ve sorumluluk almaya yüz çevirmesini gerektirmez, çünkü insan kendi dilediği gibi davranma şansına sahiptir ve bu özelliğini inkâr edemez.

"İblis bahse girişti, 'yüzüm, benim kıpırmızıydı, beni sen sararttın' dedi.

“Renk, senin verdiğin renk, beni boyayan da sensin, suçumun temelini de sen attın, uğradığım afete sen uğrattın beni. Yüzyüme vurduğun dağ, senin dağım!

“Kendine gel de ‘Rabbim, beni sen aldattın, sen azdırdın’ âyetini oku, cebrî olma, pek öyle eğri büğrü söyleme.

“Ne vakte dek cebir ağacına sızrayıp çıkacaksın da dilediğini yapma gücünü bir yana atacaksın, inkâr edeceksin?

“O İblis gibi, onun soyu sopyu gibi sen de Allâh’la savaşmada, söylenip durmadasn.

“Eteklerini çemreyip isteye dileye, gönül boşluğuyla isyana koşuyorsun; zorla olur mu bu, seni kim zorluyor?

“Böyle boş bir halde, isteye dileye, oynaya güle yol azıtmaya kim koşar?

“Yirmi kişi sana öğüt verse, o işin kötülüğünü söylese, sen yirmisiyle de savaşa girersin, (...)

“Zorla iş yapan kişi, böyle söz mü söyler, yolsuz kişi böyle savaşır mı?

“Nefsinin dilediği şeyde iraden elinde, dilediğini yaparsın; fakat aklının dilediği, buyurduğu şeyde direnir, ‘iradem elimde değil, ihtiyârım yok’ dersin,

“Bahtı yâver kişi bilir ki akıllı geçinmek İblis’tendir, aşksa Âdem’den,

“Akıllık denizlerde yüzmeye benzer, yüzenlerin pek azı kurtulur, onların sonu boğulup gitmektir,

“Yüzmeyi bırak, ululuktan vazgeç, kini at; yüzdüğün su ırmak değil, çay değil, denizdir, deniz, (...)

“Aşka gelince, o seçilmiş erlere gemi gibidir, gemideki adam afete az uğrar, çoğu kurtulur gider,

“Akıllığı sat da şaşkınlığı al, çünkü akıllık bir zandır, şaşkınlıksa görüş,

“Mustafa’nın buhurunda akıllı kurban et, ‘Allâhım yeter bana’ de, ‘Allâhım yeter!’

“Ken’ân gibi gemiden baş çekme, ona da her şeyi bilirim diyen akıllı ululuk vermişti,

“O da yüce, sağlam bir dağın üstüne çıkarım, ne diye Nûb’un minnetini çekecekmişim’ demişti,

“A sapık, onun minnetinden nasıl kaçır kurtulursun ki, Allâh bile ondan razı olmakta. (...)

“Keşke Ken’ân yüzmeye öğrenmeseydi de Nûb’un minnetine katlansaydı, gemiye girmeyi umsaydı,

“Keşki çocuk gibi bilgisiz olsaydı da, çocuklar gibi anasına sarılaydı,

“Yabut ilden bellenen bilgisi az olsaydı da, gönle vahiy bilgisini Allâh dostundan kapsaydı. (...)

“Kendini aptal say, ona uy da sonra yürü, kurtuluşu ancak bu aptallıkta bulabilirsin.

“Ey oğul, insanların padişahı bunun için, ‘Cennetliklerin çoğu aptaldır’ dedi,

“Akıllık, fikirlilik senin ululanmana benzer, senin toz, toprak koparan yelindir, aptal ol da gönlün düzelsin, buzura ersin,

“Ama aptallık dediğim, iki kat maskara olmak değil hâ, O'na karşı adamı şaşkırtan, adamı kendinden geçiren aptallık.” (Mevlânâ, 2003, 4/1391-1422).

İnsan, yapıp ettiği şeyler konusunda bilindik bir kabulden hareket eder. Gönlünce istediği işleri yaparken kendi iradesine dayandığını, yapmakta gönüllü olmadığı işlerinse kader olduğu düşüncesindedir. Oysa genel kabul görmüş bu noktada tam bir açıklık yoktur.

“Mademki O'nun cebrini görmüyorsun, cebirden söz açma. Yok, görüyorsan, görüş belirtisi hani?”

“Hangi işe gönlün akıyorsa, o işi yapmada kendi gücünü apaçık görür durursun,

“Gönlün hangi işe akmazsa, neyi istemezsen, o işte kendini cebrî yapar da ‘bu, Allâb’tandır’ dersin.

“Peygamberler, dünya işlerinde cebrîdir, kâfirler âbiret işlerinde cebrî,

“Peygamberlerin âbiret işlerinde ihtiyârları vardır, bilgisizlerin dünya işlerinde ihtiyârları.

“Çünkü her kuş, kendi cinsine doğru uçar durur.” (Mevlânâ, 2003, 1/638-643).

Mevlânâ'ya göre bu gündelik ön kabulün sebebi yine insanın varoluşsal belirlenmişliğinde gizlidir. Tanrının insana verdiği öz, hem onun varlık kalıbının sınırlarını belirler, hem de bu belirlenmişlik dâhilinde varlığından ve yapıp ettiği işlerden doğan çeşitli sorumluluklar yükler. Bu anlamda ilahî iradede söz açan kimse, eğer onun varlığını kabul ediyorsa, buna ilişkin delil göstermelidir. Bu delil, ilahî iradeye ve Tanrısal takdire uygun yaşamak olarak anlaşılabilir. Bunun tersine ilahî iradenin olmadığını ileri sürüyorsa, bu konuda düşünce ileri sürmeyi veya tartışma yürütmeyi bırakmalıdır. Bu türden bir yaklaşımın sonucu ise, akla uygun, rasyonel, sağlıklı düşünceye dayalı iradî bir yaşam sürmektir denebilir. Her iki durumda da içsel bir yönelimle insan, doğasının gereği olan fiilleri gerçekleştirir ve taşıdığı öze uygun davranmış olur.

Sonuç ve Tartışma

İnsanın seçme ve irade hürriyeti konusunda İslâm tarihinde ortaya çıkan kelimeli tartışmaların ilk ve en yaygın olanı Mu'tezile-Eş'ârî tartışmasıdır. Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî, insanın seçme ve irade hürriyeti olmadığını ileri süren salt kadercî cebrî düşüncenin önde gelen savunucularından biridir. Mu'tezile akımı ise insanın yapıp ettiği şeyler üzerinde mutlak kudret sahibi olduğunu ileri süren ve kaderin varlığını reddeden kaderiye düşüncesinin savunucusudur. Mâturidî ve Bâkılânî gibi düşünürler gibi Mevlânâ da, bu iki düşünce arasında bir tutum takınır. Uzlaşmacı bir yaklaşımla hem mutlak iradenin belirleyiciliğini, hem de insanın seçme özgürlüğünün varlığını kabul eden bir yaklaşım benimseyen Mevlânâ'ya göre, hayatın anlamlı bir şekilde yaşanabilmesi için insanın seçme özgürlüğüne ve irade hürriyetine ihtiyaç vardır. Bu, insanı tüm diğer varlıklardan ayıran temel niteliktir. İnsan, bu niteliği ile bilerek seçen/*muhtar* ve seçimlerinin ahlâkî, hukukî ve dinî sorumluluğunu yüklenen bir varlık seviyesine yükselir. İnsan, sağlıklı düşünen bir zihinle işlerini yola koymak üzere plan yapar. Bu

planlarını gerçekleştirmek için hür iradesiyle harekete geçer. Tercihleri arasında tereddüde düştüğü durumda ise akla dayalı mukayese ile güçlüğü aşar. Böylece insan Mevlânâ'ya göre seçme hak ve özgürlüğüne sahiptir. Bununla birlikte insanın fiillerinin ve tercihlerinin dayanağını teşkil eden sebeplerin ezelde yaratıcısı Tanrıdır.

Mevlânâ'ya göre Tanrının insan fiillerinin sebeplerini yaratması, kader olarak anlaşılabilir. Yarattığı ve insanın önünde verili bulunan seçenekler arasından kendisine uygun gelen birini serbestçe seçmek hakkı vardır. Peki, fiillerin yönelebileceği seçeneklerin sınırlı olması, dolaylı olarak fiillerin belirlenmişliği biçiminde yorumlanabilir mi? Mevlânâ bu konuda bir tartışma yürütmez. Onun kadere ilişkin beyitleri daha çok bilinç sahibi olmayan doğal varlıkların meydana getirdiği olumsuz sonuç doğuran olayları kapsar görünmektedir. Bu yaklaşımından hareketle, Mevlânâ'nın kader kavramıyla insanın dahil bulunmayan ve beklenmedik zamanda beklenmedik bir şekilde başına gelen olumsuz sonuçlar doğuran olayları kast ettiği düşünülebilir. Dolayısıyla olumlu sonuçlar doğuran doğal olayların bahse konu edilmemesi ilgi çekici olduğu kadar anlaşılabilir. Buna karşın başka bir insan tarafından meydana getirilen olumsuz olayların kader sayılmaması yine bilinç kavramıyla anlaşılabilir. İnsan bilinç varlığıdır, tüm seçimlerini sağlıklı düşünen bir zihnin kontrolündeki hür iradesiyle gerçekleştirdiği kabul edilir. İnsanı fiillerinden sorumlu tutan ilke de budur. O hâlde insanın başına gelen olumsuz olayların doğal olmayan kısmı, ya kendisinin ya da bir başka insanın yaptığı yanlış seçimlerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda hür irade ve seçim hakkının olduğu bir durumda kadere yer yoktur.

Sonuç olarak Mevlânâ için hürriyet kavramı, hukukî veya siyasal bir içerik taşımaz, temelde dinî yönler de barındıran ahlâk içeriklidir. Kavramın temellendirilmesinde dikkat çekici bir biçimde beklenenin aksine dinî, naklî veya tasavvufî deliller değil, akılsal deliller kullanır ve rasyonel bir tavır benimser. İnsanın yapıp ettiği her şeyde hürriyetini sağlayan sebepler, sonuçlar, istekler, eğilim ve yönelimler; aynı zamanda insanı bağlayan, onu serbest düşünmek ve eylemekten alıkoyan şartlar, koşullardır. Başka deyişle kişiye özgü yaşamsal şart ve koşullar, iyi ve doğru olana ulaşmanın imkânını ortadan kaldıran bağlar olarak kişiyi köleleştiren etkiler yaratmaktadır ve mutlak bir hürriyetten söz etmek mümkün görünmemektedir. Her şey zıddıyla bilinir, hürriyet de neligi ve değeri bakımından kölelikle anlaşılır. Dolayısıyla insanın iradesini tam bir hürriyetle kullanabilmesi için içsel bağlarından kurtulması gerekir.

Kaynakça

- Bilgiseven, A. K. (1989). Mevlânâ'nın sosyalleşme terbiyesi hakkındaki fikirleri. 3. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğleri (12-14 Aralık 1988, Konya), ss. 173-188.
- Bircan, H. H. (2001). *İslâm felsefesinde mutluluk*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çağrı, M. (1998). Hürriyet. *İslam ansiklopedisi* (18/502-505). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, N. (1991). Fihî mafih'i okumak. 2. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğleri (3-5 Mayıs 1990, Konya), ss. 125-130.
- Fahri, M. (2002). *İslâm felsefesi, kelâm ve tasavvufuna giriş*. (Ş. Filiz, çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Fahri, M. (2004). *İslâm ablâk teorileri*. (M. İskenderoğlu, A. Arkan, çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Fakhry, M. (1997). Ahlâkî gönüllülük-ilk Cebrîler ve Eş'ârîler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (F. K. Kazanç, çev.), Sayı 9, ss.315-329.
- Fârâbî. (2001). *el-Medînetu'l-fâzıla*. (N. Danışman, çev.) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fürûzanfer, B. (1997). *Mevlânâ Celaleddin*. (F. N. Uzluk, çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1999). *Mevlânâ Celaleddin, hayatı, eserleri, felsefesi*, 5. Baskı, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Karaismailoğlu, A. (2007). *Mevlânâ'nın gözüyle insan ve toplum*. Ankara: Hizmet-İş Sendikası Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm mealî*. (2001). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Melikoff, I. (1983). Batı hümanizmasının karşısında Mevlânâ'nın hümanizması. *Mevlânâ: 26 bilimadamının Mevlânâ üzerine araştırmaları*. Konya: Ülkü Basımevi, ss. 64-67.
- Mevlânâ (1985). *Fihî mafih*. (M. Ü. Tankahya, çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Mevlânâ (2003). *Mesnevi tercemesi ve şerhi*. (A. Gölpınarlı, şerh) İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Nicholson, R. A. (1978). *İslâm sufileri*. (E. R. Fıçlalı, çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rayyıs, Z. (1990). *İslâm'da siyasi düşünce*. (A. Sarıkaya, çev.) İstanbul: Nehir Yayınları.
- Rosenthal, F. (2000). *İslâm'da özgürlük kavramı, İslâm düşüncesinde özgürlük sorunu ve boyutları üzerine bir inceleme*. (V. Akyüz, çev.) İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları.
- Schimmel, A. (1999). *Ben rüzgârım sen ateş, Mevlânâ Celâleddîn Râmî*. (S. Özkan, çev.) İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Serdar, M., Özdemir, E. (2011). Mevlânâ'da irade hürriyeti. *Bilimname*, Sayı 21 (2), ss.75-92.
- Sevgi, A. (2002). Mevlânâ ve hürriyet. X. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler (2-3 Mayıs 2002, Konya), Cilt 1, ss. 323-326.
- Spinoza, B. (1949). *Ethics*. New York: MacMillan Publishing.

Şahin, E. (2009). İslâm felsefesi geleneğinde özgürlük düşüncesi üzerine. *Kelam Araştırmaları*, Cilt 7 (1), ss.121-130.

Tellenbach, S. (1994). Celaleddin Rumi ve insan hakları-beklenmeyen bir soruya cevap denemesi. *TBMM İnsan Hakları ve Mevlânâ Sempozyumu* (26-27 Ekim 1994, Konya), ss. 98-103.

Thiele, J. (2021, Haziran). IV. Yüzyıl İslâm kelâmında irade hürriyeti anlayışları: Tarihî bağlamında Bâkılânî'nin insan fiilleri teorisi. *Kader Dergisi*, (Z. B. Özdemir ve G. P. Durmuş, çev.), Cilt 19 (1), ss.377-398. <https://doi.org/10.1017/S0957423916000035>.

Topçu, N. (1998). *İslâm ve insan, Mevlânâ ve tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Yakıt, İ. (1993). *Batı düşüncesi ve Mevlânâ*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yeniterzi, E. (2002). Mevlânâ'nın eserlerinde ahlâkî unsurlar. *X. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğleri* (2-3 Mayıs 2002, Konya), Cilt 1, ss. 327-342.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 24-07-2022 – Kabul/ACCEPTED: 23-11-2022

Farklı Branşlarda Spor Eğitimi Alan 10-14 Yaş Arası Bireylerde Statik Dengenin Farklı Değişkenler Işığında İncelenmesi

Investigation of Static Balance in the Light of Different Variables in Individuals Aged 10-14 Who Receive Sports Training in Different Branches

H. Bayram TEMUR¹ | Cihan GÜRBÜZ² | Ramazan DOĞAN³
Hamza KARAKULAKLI⁴

Abstract

The aim of this study is to examine whether age, body weight, gender, branch and dominant foot have an effect on static balance in athletes between the ages of 10-14. A total of 45 volunteer athletes, 15 from each of whom received ski, basketball and taekwondo branch training, were included in the study. Of these, 30 were male (mean age; 12.80 ± 1.13 years, average height; 150.30 ± 38.29 cm, mean body weight; 52.31 ± 17.16 kg), 15 were female (mean age:

Öz

Bu çalışmanın amacı, 10-14 yaş arasındaki sporcularda yaş, vücut ağırlığı, cinsiyet, yaptıkları branş ve baskın ayağın statik denge üzerine etkisinin olup olmadığının incelenmesidir. Çalışmaya, kayak, basketbol ve tekvando branş eğitimi alan her birinden 15' er olmak üzere toplam 45 gönüllü sporcu dahil edildi. Bunların 30'u erkek (yaşları ortalaması; $12,80 \pm 1,13$ yıl, boy uzunlukları ortalaması; $150,30 \pm 38,29$ cm, vücut ağırlıkları ortalaması; $52,31 \pm 17,16$ kg),

¹ H. Bayram TEMUR, Doç.Dr, Bayburt Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Bölümü, temurbay@hotmail.com ORCID No: 0000-0002-5124-2523

² Cihan GÜRBÜZ, Arş.Gör., Bayburt Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Bölümü, cihanqurbuz@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-4131-3698

³ Ramazan DOĞAN, Yüksek Lisans, Gençlik Hizmetleri İl Müdürlüğü, rmzndgn1@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4096-6489

⁴Hamza KARAKULAKLI, Yüksek Lisans, yok, h_k_k_69@hotmail.com, ORCID No: 0000-0003-0221-5518

12.00 ± 1.56 years, average height: 156.00 ± 10.48 cm, average body weight: 46.73 ± 12.72 kg). Participants' ages, heights, body weights and dominant feet were determined. At the same time, the right and left foot flamingo static balance test was applied. The obtained data were transferred to the computer environment for statistical analysis. Analyzes were made using the anova and t test in the SPSS 23 package program. It was observed that the age variable had a $p=0.002$ effect on the static balance of the right and left feet. It was also revealed that there was a significant difference between the branches included in the study at the level of $p=0.047$ in terms of right foot static balance and $p=0.006$ in terms of left foot static balance. On the other hand, it was determined that the static balance of the right and left feet did not differ significantly ($p<0.05$) in terms of body weight, gender and dominant foot. As a result, in the light of the study findings, it would not be wrong to say that the age of the person and the branch he/she does are effective factors on static balance, and that body weight, gender and dominant foot have no effect on static balance.

Key words: Static Balance, Gender, Branch, Dominant Foot, Body Weight.

15'i kadın (yaşları ortalaması; 12,00 ± 1,56 yıl, boy uzunlukları ortalaması; 156,00 ± 10,48 cm, vücut ağırlıkları ortalaması; 46,73 ± 12,72kg) dir. Katılımcıların, yaşları, boy uzunlukları, vücut ağırlıkları ve baskın olarak kullandıkları ayakları belirlendi. Aynı zamanda sağ ve sol ayak flamingo statik denge testi uygulandı. Elde edilen veriler, istatistiksel analizler yapılabilmesi için bilgisayar ortamına aktarıldı. SPSS 23 paket programında anova ve t testi kullanılarak analizleri yapıldı. Yaş değişkeninin, sağ ve sol ayak statik denge üzerinde $p=0,002$ düzeyinde etkili olduğu görüldü. Yine çalışmaya dâhil edilen branşlar arasında da sağ ayak statik denge açısından $p=0,047$, sol ayak statik denge açısından ise $p=0,006$ düzeyinde anlamlı farklılık gösterdiği ortaya çıktı. Bunlara karşın vücut ağırlığı, cinsiyet ve baskın ayak açısından sağ ve sol ayak statik dengenin anlamlı ($p<0,05$) farklılık göstermediği saptandı. Sonuç olarak, çalışma bulguları ışığında, kişinin yaşı ve yaptığı branşın statik denge üzerinde etkili birer faktör olduğunu, vücut ağırlığı, cinsiyet ve baskın ayağın statik denge üzerinde etkisinin olmadığını söylemek yanlış olamayacaktır.

Anahtar kelimeler: Statik Denge, Cinsiyet, Branş, Baskın Ayak, Vücut Ağırlığı.

Giriş

Denge, insanın günlük yaşamının her alanında ihtiyaç duyduğu önemli bir özelliktir. Bu, gündelik yaşam için geçerli olduğu kadar, spor alanında performansının artırılabilmesi ve oluşabilecek sakatlıkların minimize edilebilmesi içinde motor özelliklerle birlikte önemli bir özelliktir. Dengenin ne olduğuna bakılacak olursa; Stack ve Sims (2009) dengeyi, tüm kuvvetlerin eşit karşıt faktörler tarafından iptal edilmesiyle karakterize edilen bir denge veya parite durumu olarak tanımlamışlardır. Ayrıca bunu

dik bir duruşu (statik denge) veya hareket halini (dinamik denge veya yürüyüş) koruma eylemi olarak ikiye ayırmışlardır.

Nashner (1997) dengeyi “Birden fazla duyuşal, motorsal ve biyomekaniksel komponentlerin koordine edildiği aktiviteleri barındıran karmaşık bir süreç” olarak tanımlarken, Browne ve O’Hare, (2001) ise “Dengeyi destek yüzeyimizin üzerinde ağırlık merkezimizin pozisyonlanmasıyla dengede olma durumunun sürdürülebilme yeteneği” şeklinde tanımlamışlardır.

Muratlı (2003), dengeyi, statik ve dinamik denge olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kuşakoğlu (2012) ise tek ayak statik dengeyi, insan bedeninin dengesini sabit bir konumda veya şekilde minimum seviyede tutularak dengede kalabilme yeteneği olarak, dinamik dengeyi ise mobilitenin tamamını veya bir kısmının dengesini sağlayabilme yeteneği olarak tanımlamıştır. Literatürde (Angelaki ve Cullen, 2008; Taube ve Gollhofer, 2011), dengenin görsel, vestibüler ve proprioseptif yapıların uyarıları algılaması neticesinde ortaya çıkan fizyolojik bir süreç olduğu bildirilmiştir.

Yağcı ve ark., (2004) ise karmaşık bir yetenek olarak gördüğü denge performansının boy, vücut ağırlığı, cinsiyet ve fiziksel aktivite gibi faktörlerden etkilenebileceğini ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra dengenin, spor türüne göre özgünlük gösterdiği ifade edilmiştir. Bir sporunun bütün spor branşlarında yararlanabileceği bir dengeyi elde edemeyeceği de bildirilmiştir. Bir branşta ihtiyaç duyulan dengenin o branşta uygulanan tekniğe özgü olarak geliştiği rapor edilmiştir (Singer, 1980).

Bu çalışmayla, kayak, basketbol ve tekvandon branşlarında eğitim gören, gelişim çağındaki sporcularda, yaş, vücut ağırlığı, cinsiyet, spor branş ve baskın ayağın statik dengeyi etkileyip etkilemediğinin araştırılması amaçlandı.

Yöntem

Araştırma Grubu (Evren-Örneklem)

Çalışmaya, kayak basketbol ve tekvando branşında eğitimi gören her birinden 15’ er olmak üzere toplam 45 gönüllü sporcu dâhil edildi. Bunların 30’u erkek (yaş $12,80 \pm 1,13$ yıl, boy $150,30 \pm 38,29$ cm, vücut ağırlığı $52,31 \pm 17,16$ kg), 15’i kadın (yaş $12,00 \pm 1,56$ yıl, boy $156,00 \pm 10,48$ cm, vücut ağırlığı $46,73 \pm 12,72$ kg) dır. Katılımcıların, yaşları, boy uzunlukları, vücut ağırlıkları ve baskın ayakları belirlendi. Aynı zamanda sağ ve sol ayak flamingo statik denge testi uygulandı.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada çalışılan parametrelerden boy uzunluğu, vücut ağırlığı, cinsiyet, baskın olarak kullandığı ayak ve flamingo statik denge testi ile ilgili ölçümler yapılmadan önce katılımcıların bu parametrelere ait verilerinin kaydedilebilmesi için her katılımcıya ait bir form oluşturuldu. Ayrıca katılımcılar bu ölçümler esnasında ne yapmaları gerektiği ile ilgili bilgilendirildiler.

Boy Uzunluğu ve Vücut Ağırlığı:

Çalışmaya dâhil edilen katılımcıların boy uzunluk değerleri, çıplak ayakla, topuklar bitişik, baş dik, vücut gergin bir şekilde iken 0,1 cm duyarlılıkla Tem eko-300 kg kilo/boy ölçümü yapabilen cihaz kullanılarak belirlendi. Vücut ağırlık değerleri ise yine aynı cihazla belirlendi. Katılımcılar ayakkabısız, sort ve forma giysileri ile tartıya çıkarıldı.

Statik Denge (Flamingo) Testi:

Katılımcıların statik denge düzeylerini saptayabilmek amacıyla, Flamingo denge testi kullanıldı. Ölçüm aleti, 50 cm uzunluğunda, 4 cm yüksekliğinde ve 3 cm genişliğinde tahta bir materyaldir. Katılımcıdan, denge tahtası üzerinde 1 dakika boyunca dengede kalması istendi. Denge tahtası üzerindeki denegin 1 dakika boyunca her düşüşü hata olarak kaydedildi. Dengesinin bozulduğu durumda (ayağını tutarken bırakırsa, tahtadan yere düşerse, vücudunun herhangi bir bölgesiyle yere temasında ve benzeri gibi hatalarda) süre durduruldu. Tekrar denge tahtasına çıkması istendi. Dengesinin sağladığı andan itibaren süre kaldığı yerden tekrar başlatıldı. Bir dakika süreyle test bu şekilde devam ettirildi. Test bitiminde kişiye ait hata sayısı test skoru olarak kayıt edildi (Altınkök ve ark., 2019).

Veri Analizi

Ölçümlerle elde edilen verilerin analizleri, SPSS 23 paket programı kullanılarak yapıldı. Önce bu verilerin normallik düzeyleri belirlendi. Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerleri (-1,5 ile +1,5 arası) bize verilerin normal dağıldığını gösterdi. Bundan dolayı verilerin analizinde parametrik testlerden descriptives, anova ve t testleri kullanıldı.

Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların statik denge düzeylerinin yaş ve vücut ağırlıklarına göre anova sonuçları

Değişken	Grup	N	Ortalama	S. sapma	F	p
Yaş (yıl)	10	8	9,50	3,59	5,650	,002
	12	6	6,17	3,43		
	13	22	4,27	3,78		
	14	9	3,11	2,80		
	Toplam	45	5,22	4,06		
Flamingo Sol Ayak	10	8	10,75	4,68	5,638	,002
	12	6	7,50	4,59		
	13	22	5,64	3,32		
	14	9	3,78	3,07		
	Toplam	45	6,42	4,26		
Vücut Ağırlığı (kg)	24-31	3	7,33	3,51	,894	,521
	32-39	9	7,22	4,99		
	40-47	11	4,27	3,85		
	48-55	6	4,67	3,83		
	56-63	6	4,17	2,99		
	64-71	5	3,00	4,80		
	72-79	3	6,00	3,46		
	80-87	2	7,50	3,54		
	Toplam	45	5,22	4,06		
	24-31	3	8,00	4,36		
32-39	9	8,89	5,75			
40-47	11	5,64	3,80			

	48-55	6	5,83	3,43
Flamingo Sol Ayak	56-63	6	5,67	2,88
	64-71	5	3,80	4,55
	72-79	3	6,67	4,73
	80-87	2	7,50	3,54
	Toplam	45	6,42	4,26

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların sağ ve sol ayak statik denge değerlerinin yaş değişkenine göre $p=,002$ düzeyinde farklılık gösterdiği saptandı. Aynı tabloda, katılımcıların statik denge düzeyleri vücut ağırlığına göre ele alındığında ise hem sağ hem de sol ayak denge düzeylerinin vücut ağırlığına göre anlamlı ($p<0,05$) farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların statik denge düzeylerinin spor türlerine göre anova sonuçları

Değişken	Grup	N	Ortalama	S. sapma	F	p	Anlamlılık
Flamingo Sağ Ayak (sn)	Kayak (a)	15	6,27	4,01	3,296	,047	b-a,c
	Basketbol(b)	15	3,13	3,64			
	Tekvando (c)	15	6,27	3,92			
	Toplam	45	5,22	4,06			
	Toplam	45	5,22	4,06			
Flamingo Sol Ayak(sn)	Kayak (a)	15	7,93	4,01	5,734	,006	b-a,c
	Basketbol(b)	15	3,67	3,39			
	Tekvando (c)	15	7,67	4,15			
	Toplam	45	6,42	4,26			
	Toplam	45	6,42	4,26			

Tablo 2'deki veriler ele alındığında, sağ ayak statik denge testi değerlerinin çalışmaya dahil edilen spor branşları arasında anlamlı ($p=0,047$) farklılığın olduğu görüldü. Yine sol ayak statik denge değerleri arasında da branşlar arasında $p=0,006$ düzeyinde anlamlı farklılığın olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların statik denge düzeylerinin cinsiyet ve baskın ayağa göre t testi sonuçları

Değişken	Grup	N	Ortalama	S. sapma	t	p
Flamingo Sağ Ayak(sn)	Erkek	30	4,80	4,18	-,987	,329
	Kadın	15	6,07	3,79		
	Erkek	30	5,73	4,22		
	Kadın	15	7,80	4,14		
Flamingo Sol Ayak(sn)	Sağ ayak	30	5,60	4,16	,881	,383
	Sol ayak	15	4,47	3,87		
	Sağ ayak	30	7,23	4,27		
	Sol ayak	15	4,80	3,88		

Tablo 3'deki denge değerleri cinsiyet özelinde irdelendiğinde hem sağ ayak hem de sol ayak denge düzeylerindeki farklılığın anlamlı ($p<0,05$) olmadığı tespit edildi. Bunla birlikte sağ ve sol ayak denge düzeylerinin baskın ayağa göre anlamlılık ($p<0,05$) bir farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmaya dâhil edilen katılımcıların sağ ayak statik denge düzeyleri yaş kategorisine göre göz önüne alındığında, 10 yaşındaki katılımcıların denge süreleri ortalamasının $9,50 \pm 3,59$ sn, 12 yaşındaki katılımcıların denge süreleri ortalamasının $6,17 \pm 3,43$ sn, 13 yaşında olan katılımcıların denge süreleri ortalamasının $4,27 \pm 3,78$ sn ve 14 yaşında olan katılımcıların denge süreleri ortalamasının ise $3,11 \pm 2,80$ sn olduğu ortaya çıktı. Bu ortalama değerler arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,002$) olduğu belirlendi. Bunun yanı sıra sol ayak statik denge süreleri aynı kategoride ele alındığında ise 10 yaşında olanların denge süreleri ortalamasının $10,75 \pm 4,68$ sn, 12 yaşında olan katılımcılara ait denge süreleri ortalamasının $7,50 \pm 4,59$ sn, 13 yaşında olanların denge süreleri ortalamasının $5,64 \pm 3,32$ sn ve 14 yaşında olan deneklere ait denge süreleri ortalamasının ise $3,78 \pm 3,07$ sn olduğu saptandı. Bu ortalama değerler arasındaki farklılıkların $p=0,002$ düzeyinde anlamlı olduğu belirlendi. Hurüz ve Ateş Çakır 2020 yılında yaptıkları çalışmada, statik dengenin yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediğini ifade etmişlerdir. Bunda yaşa bağlı kemik gelişimiyle birlikte, ayak ark yüksekliğindeki artışın etkili olabileceği düşünülmektedir.

Katılımcıların sağ ayak denge süreleri, vücut ağırlıklarına göre değerlendirildiğinde gruplar arasında anlamlı ($p=0,521$) farklılık olmadığı görüldü. Aynı şekilde vücut ağırlığına göre sol ayak statik denge ölçüm süreleri arasındaki farklılıklarında anlamlı ($p=0,549$) olmadığı görüldü. Bu konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda (Hills ve Parker, 1991; McGraw ve ark., 2000) vücut ağırlığı ile denge düzeyi arasında anlamlı ilişki olmadığı bildirilmiştir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen spor branşlarına göre sağ ayak statik denge süreleri ele alındığında, kayak eğitimi alan sporcuların sahip oldukları ortalamanın $6,27 \pm 4,01$ sn, basketbol eğitimi alan sporcuların sahip oldukları ortalamanın $3,13 \pm 3,64$ sn ve tekvando eğitimi alan sporcuların ise $6,27 \pm 3,92$ sn lik bir ortalamaya sahip oldukları saptandı. Bu ortalama değerlerin istatistiksel olarak karşılaştırılması sonucu basketbol eğitimi alanlar ile kayak ve tekvando eğitimi alan sporcular arasında anlamlı ($p=0,047$) farklılıkların olduğu, bu farklılığın ise kayak ve tekvando eğitimi alanlar lehinde olduğu ortaya çıktı. Bu spor branşlarında eğitim görenlerin sol ayak denge süreleri incelendiğinde ise kayak eğitimi alanların sol ayak statik denge ölçüm süreleri ortalamasının $7,93 \pm 4,01$ sn, basketbol eğitimi alan sporcuların $3,67 \pm 3,39$ sn ve tekvando eğitimi alan sporcuların ise $7,67 \pm 4,15$ sn olduğu tespit edildi. Basketbol eğitimi alanlar ile kayak ve tekvando eğitimi alanların ortalama değerler arasındaki farklılıkların anlamlı ($p=0,006$) ve bu anlamlılığında kayak ve tekvando eğitimi alan sporcular lehinde olduğu ortaya çıktı.

Çalışmaya grubundaki sporcuların statik denge süreleri cinsiyet değişkeni bağlamında ele alındığında erkeklerin sağ ayak denge süreleri ortalamasının $4,80 \pm 4,18$ sn, kadınların ise $6,07 \pm 3,79$ sn olduğu belirlendi. Ortalama değerler açısından kadınların denge süreleri daha fazla olsa da aradaki bu fark istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,329$) değildi. Yine sol ayak denge süreleri ortalaması erkeklerde

5,73±4,22 sn, kadınlarda ise 7,80 ± 4,14 sn dir. Sol ayak denge süreleri ortalamaları açısından da yine kadınlarda daha fazla olmasına rağmen, istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,126$) değildi. Yapılan bir çalışmada (Davlin, 2004), cinsiyetin, denge performansı açısından anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı ifade edilmiştir. Yapılan bir çalışmada (Hurüz ve Ateş Çakır, 2020), kadınlarda sol ve sağ bacak statik denge performans değerleri erkeklere oranla daha yüksek tespit edilmesine rağmen, sadece sağ bacak statik denge performans değerlerinin istatistiksel açısından anlamlı farklılık gösterdiği ileri sürülmüştür. Cinsiyet ve denge ile ilgili çalışmalarda farklı sonuçlara rastlamak mümkündür. Statik dengenin erkeklere nazaran kadınlarda daha iyi olduğunu bildiren çalışmalar da (Gribble ve ark., 2009; Riemann ve Davies, 2013) bulunmaktadır. Elde edilen bulgular literatürle örtüşmektedir. Gelişim çağındaki kadınlarda statik dengenin daha iyi olmasında kas kütlesi diğer etkili parametrelerden ziyade, bunlarda vücut ağırlık merkezin daha düşük olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Deneklerin statik denge süreleri, katılımcıların baskın olarak kullandığı ayağa göre ele alındığında, sağ ayağını baskın olarak kullanan deneklerin sağ ayak statik denge süreleri ortalamasının 5,60 ± 4,15 sn, sol ayağını baskın olarak kullananların ise 4,47 ± 3,87 sn olduğu saptandı. Bu ortalama değerler arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,383$) değildi. Sağ ayağını baskın olarak kullanan sporcuların sol ayak denge süreleri ortalaması 7,23 ± 4,27 sn iken, sol ayağını baskın olarak kullananların sol ayak denge süreleri ortalaması 4,80 ± 3,88 sn dir. Bu ortalama değerler arasındaki farkın anlamlı ($p=0,070$) olmadığı görüldü. Akkaya ve ark. (2020) yaptıkları çalışmada, baskın olmayan ayaklarının statik dengele performanslarıyla aralarında istatistiksel açıdan anlamlı ($p<0,05$) düzeyde ilişki olduğunu rapor etmişlerdir. Yapılan çalışmada (Lin ve ark., 2009), baskın olan ve baskın olmayan ayaktaki statik denge arasındaki farkın anlamlı olmadığı rapor edilmiştir. Ayrıca Göktepe (2016), futbolcular üzerinde yaptığı çalışmada, baskın ayağın statik denge üzerinde bir faktör olmadığını ortaya koymuştur. Buradaki farklılıkların, çalışma gruplarının antrenman düzeylerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akkaya, C.C., Tan, H., & Bingül, B.M. (2020). Denge performansında fiziksel yapının etkisi. *Sports Sciences*, 5(4):48-55.
- Altınkök, M., Esen, H.T., Eraslan, M., Gürbüz, C., Şeran, B., Kurnaz, M., & Eravşar, H. (2019). Farklı Hareket Eğitimi Alan Okulöncesi Çocukların Denge ve Esneklik Kapasitelerinin İncelenmesi. *Journal of Sportive*, 3(1), 42-53.
- Angelaki, D.E., & Cullen, K.E. (2008). Vestibular system: the many facets of a multimodal sense. *Annual Review of Neuroscience*, 31, 125-150.
- Browne, J., & O'Hare, N. (2001). A Review of the Different Methods for Assessing Standing Balance. *Physiotherapy*, 87(9), 489-495.
- Davlin, C.D. (2004). Dynamic Balance in High Level Athletes. *Percept.Mot. Skills*, 98: 1171-1176.
- Göktepe, M. (2016). Futbolcularda dominant ve non-dominant ayak statik denge parametrelerinin karşılaştırılması. *International Journal of Science Culture and Sport*, 4:(1): 260-269.
- Gribble, P. A., Robinson, R. H., Hertel, J., & Denegar, C. R. (2009). The effects of gender and fatigue on dynamic postural control. *Journal of sport rehabilitation*, 18(2), 240-257.
- Hills, A.P., & Parker, A.W. (1991). Gait characteristics of obese children. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 72(6), 403-407.
- Hurüz, M., & Ateş-Çakır. B. (2020). Sedanter Bireylerde Statik ve Dinamik Denge Performansı ile Antropometrik Özellikler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 59-72.
- Kuşakoğlu, Ö. (2012). Adölesan Dönemde Farklı Yaş Gruplarındaki Erkek Futbolcularda Çevikliğin Değerlendirilmesi. Master's Thesis, İstanbul Bilim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Lin, W.H., Liu, Y.F., Hsieh, C.C.C., & Lee, A.J. (2009). Ankle Eversion To Inversion Strength Ratio And Static Balance Control In The Dominant And Non-Dominant Limbs Of Young Adults. *Journal Of Science And Medicine In Sport*, 12(1), 42-49.
- McGraw, B., McClenaghan, B.A., Williams, H.G., & Dickerson. J. (2000). Gait and postural stability in obese and nonobese prepubertal boys. *Arch Phys Med Rehabil*, 81, 484-9.
- Muratlı, S. (2003). Çocuk ve Spor Antrenman Bilimi Yaklaşımıyla. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara, 197-219.
- Nashner, L.M. (1997). Practical Biomechanics and Physiology of Balance,” Handbook of Balance Function Testing”, (Ed. Jacopson G. P, Newman C. W, Kartush J.M.). Singular Publishing Group. Inc. San.Diego.

Riemann B., & Davies, G. (2013). Limb, Sex, and Anthropometric Factors Influencing Normative Data for the Biodex Balance System SD Athlete Single Leg Stability Test. *Athletic Training & Sports Health Care*, 5(5): 225-232.

Singer, R. (1980). *Motor Learning and Human Performance*. Mac Millan CO, 199-214.

Stack, B., & Sims, A. (2009). The Relationship Between Posture and Equilibrium and the Auriculotemporal Nerve In Patients with Disturbed Gait and Balance, *The Journal of Craniomandibular & Sleep Practice*, 27(4), 248-260.

Taube, W., & Gollhofer, A. (2011). Control and training of posture and balance. *Neuromuscular Aspects of Sport Performance*, Volume XVII, 254-269.

Yağcı, N., Cavlak, U., & Şahin, G. (2004). İşitme engellilerde denge yeteneğinin incelenmesi üzerine bir çalışma. *KBB Forum*, 3,45-50.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 01-09-2022 – Kabul/ACCEPTED: 23-11-2022

Teknolojinin İlerici Potansiyeli ve Emegın Dönüşümü

The Progressive Potential of Technology and the Transformation of Work

Çağlar KARACA¹

Abstract

The advent of full automation is now anticipated due to acceleration in technological discoveries. As a consequence of this, it is concerned that full automation would lead to a big global structural unemployment, and new debates on the transformation processes of work emerged. This study discusses the possibility and consequences of full automation, as well as its progressive potential with a labour-based approach. For this purpose, in the first section late inventions in robotics and AI are described and relevant social and philosophical problems are addressed. The second and third sections discuss technological unemployment, labour alienation, and new

Öz

Teknolojik keşiflerdeki ivmeyle birlikte tam otomasyonun gerçekleşme olasılığı artık beklenir hale gelmiştir. Bu durumla birlikte, tam otomasyonun geniş çaplı ve küresel ölçekte bir yapısal işsizliğe yol açacağı kaygısı doğmuş ve emegın nasıl bir dönüşümden geçeceği sorgulanır hale gelmiştir. Bu çalışmada, tam otomasyonun gerçekleşme olasılığı ve sonuçlarının yanı sıra ilerici potansiyeli emek eksenli bir yaklaşımla tartışmaya açılmıştır. Bu amaçla, makalenin ilk bölümünde yakın dönemde robotik ve yapay zeka alanında gerçekleşen gelişmeler betimlenmiş ve ilgili toplumsal problemler insan-makine ilişkisinin felsefî boyutu açısından ele alınmıştır.

¹ Çağlar KARACA, Dr. Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü, ckaraca@kastamonu.edu.tr, 0000-0002-4059-6916

environmental problems. It would be inconclusive to insist on utopic expectations without analysing the relationship between technology and capitalism, which leads to structural problems and new labour discipline mechanisms. Nevertheless, a call for being realistic does not necessarily mean refusing the transformative potential of technology. In the last section of this paper, negative and positive aspects of technology are addressed, current proposals to deal with technological unemployment are discussed, and solutions such as UBI are criticized. As an alternative to these criticized approaches, it is argued that demanding shorter working hours is both realistic and progressive as a long-term solution. This is because such a demand would not only support labour rights, but also deepen the rift between traditional forms of capitalism and a desirable future which machines could provide, keeping a post-capitalist alternative on the agenda.

Keywords: Automation, Alienation, Capitalism, Philosophy of Technology, Universal Basic Income

Makalenin ikinci ve üçüncü bölümünde ise teknolojinin yol açtığı işsizlik, emeğin yabancılaşması ve yeni çevre problemleri ele alınmaktadır. Teknoloji-kapitalizm ilişkisindeki yapısal krizler ve sermayenin emeği kontrol altında tutmasına yarayan olanaklar çözümlenmeden, otomasyonla ilgili ütopyik beklentiler temelsiz kalacaktır. Bununla birlikte, mevcut ekonomik koşullar açısından gerçekçi olmaya çağrı, teknolojinin yarattığı muazzam dönüştürücü potansiyeli reddetmeyi de gerektirmez. Teknoloji bir yandan işsizlik ve sosyal eşitsizlik yaratırken, diğer yandan da yüksek emek verimliliği aracılığıyla bolluk getirmektedir. Makalenin son bölümünde teknolojinin olumlu ve olumsuz yanları ele alınmakta, işsizlik konusundaki güncel çözüm önerileri tartışılmakta ve bu ETG gibi mevcut bazı yaklaşımlar eleştiriye tabi tutulmaktadır. Eleştirilen bu önerilere alternatif olarak, çalışma saatlerinin düşmesi talebinin hem gerçekçi hem de uzun vadeli bir çözüm olarak ilerici bir seçenek olduğu öne sürülmektedir. Bunun neden söz konusu talebin emeğin lehine bir durum yaratmanın yanı sıra, kapitalizmin geleneksel üretim biçimiyle makinelerin sunabileceği arzu edilir bir gelecek arasındaki çelişkiyi derinleştirecek ve post-kapitalist bir perspektifi gündemde tutacaktır.

Anahtar kelimeler: Otomasyon, Yabancılaşma, Kapitalizm, Teknoloji Felsefesi, Evrensel Temel Gelir

Giriş

Aristoteles'e göre, ancak dokuma tezgâhları Daidalos'un heykelleri veya Hephaistos'un oyunundaki tekerlekli sehpalara gibi kendi kendine çalışır hale gelseydi köle ve işçilere gerek kalmazdı (Pol. I.4.1253b23). Aristoteles'in bu sözünden binlerce yıl sonra gerçekleşen Amerikan İç Savaşı

sonrasında Güney'deki köleciliğe son verildi. Savaşta galip gelen Kuzey'in askeri ve ekonomik gücü – kendi kendine çalışmasa da— çok daha az emekle üretim yapabilen tekstil makineleri ve diğer endüstriyel aygıtlara dayanıyordu. Dünya genelinde makinelerin yaygınlaşması dolaylı olarak köleciliğin kalkmasına katkıda bulundu, çünkü makineleri kullanan modern kapitalizm topraktan bağıni koparmış “özgür” emeğe daha fazla ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla, bir anlamda makine, Kuzey Amerika'da köleciliğin ortadan kalkmasına dolaylı bir katkıda bulundu. Peki ya işçi? Aristoteles'in mitolojiye atıf yaparak tahayyül edebildiği üzere üretimin tamamen işçisiz hale gelmesi bugün gerçek olabilir mi?

Günümüzde, pek çok fütürist, ekonomist ve girişimci tam otomasyona geçişin başladığını ileri sürüyor (Diamandis ve Kotler, 2012; Bastani, 2019). Bu durum karşısında kötümser yaklaşım, otomasyonun birçok sektördeki çalışmanı işsiz bırakmakta olduğu gerçeğinin altını çiziyor (Ford, 2015, s. 43). İyimser yaklaşım ise makineler ve insan emeği arasında yeni iktisadî dengelerin kurulacağını, zira otomasyona rağmen yeni işkollarının ve gerekli istihdam kaynaklarının tarih boyunca ortaya çıktığını vurguluyor (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 198). Ford (2015), Bastani (2019), Danaher (2019) gibi fütürist yazarların tekno-ütopyacı analizlerindeki örtük teknolojik determinizm, teknolojinin önündeki engeller ortadan kaldırıldığında bir tür yeryüzü cenneti kurulabileceği inancı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda robotlaşmaya övgüler dizilmektedir. Gerçekten de teknoloji emek verimliliğini hızla artırmaktadır, ancak teknolojinin insanı kendi emeğine yabancılaştırıcı bir etkisi de bulunmakta, kapitalist üretimde kullanılan teknolojiler emek sömürsünü derinleştirmekte ve süreklileştirmektedir. Öte yandan, teknolojinin sunduğu imkânlar emeğin yabancılaşmasını derinleştiriyor olsa da bu durum tersine çevrilebilir. Teknoloji devrimiyle birlikte gelen sektörel daralma gibi sorunlara karşı böylesi bir dönüşüm için bilindik bir çözüme geri dönebiliriz: Çalışma saatlerinin düşürülmesi. Çalışma saatlerinin azalmasıyla sözü edilen fütüristlerin öngördüğü teknoloji temelli refah aşamasına yönelik bir ilerleme sağlanabilir. Bu çözüm Keynes'ten beri öne sürüldüğü gibi, günümüzdeki tartışmalarda da vurgulanmaktadır (ör. Danaher, 2019). Ancak yine de çalışma saatlerinin azalması işin tamamen ortadan kalkacağına yönelik fütürist beklentiden ayrılmaktadır. Bu fütürist yaklaşımda benimsenen, toplumsal engeller ortadan kalktığında yapay zeka ve otomasyonun insanî olanakları kendiliğinden sınırsızca genişleteceği beklentisi naif bir iyimserlik içermektedir. Tekno-ütopyacı yaklaşım bu anlamda insanların otonom bireyler olarak gelişmesi ve toplumsal üretime aktif bir şekilde katılması problemini görmezden gelmekte, insan ve makine ilişkisinde bu açıdan doğacak olumsuzlukları yok saymaktadır.

Bu makalede, teknolojinin emek-sermaye ilişkisi, yabancılaşma ve kapitalizmin iç çelişkileri karşısındaki rolü analiz edilecek, yukarıda bahsedildiği üzere, teknolojik devrimin yol açtığı toplumsal dönüşümle birlikte doğan sorunlar ve olanaklar ele alınacaktır. Öncelikle tam otomasyona ne derecede yakın olduğumuzu belirleyebilmek adına günümüzdeki teknolojik gelişmeler irdelenecek, ardından üzerine çok sayıda harareti akademik tartışmanın yürütüldüğü teknoloji nedenli işsizlik konusu ele alınacaktır. Makalenin son bölümünde ise, tam otomasyona dair tekno-ütopyacı ve teknolojik determinist yaklaşımlara alternatif olarak, teknoloji ile kapitalist ekonominin gelişimi arasındaki karşılıklı ilişki üzerinde durulacaktır. Otomasyonla birlikte gelen problemlere yönelik bir çözüm olarak çalışma saatlerinin düşürülmesi önerisi tartışılacak, bu önerinin toplumsal temellerini belirleyen insan-

makine ilişkisine dair felsefi bir sorgulamaya yer verilecektir. Bu bağlamda, kol emegine olan ihtiyacın azalmasıyla birlikte çalışmanın yeni bir anlam kazanması olanağının doğduğu vurgulanacaktır.

Otomasyonun Günümüzde Ulaştığı Seviye

Endüstrileşme ve otomasyonun getirdiği muazzam üretkenlik sayesinde, bugün tüm gelişmiş ülkelerde tarımda çalışan nüfusun toplam istihdam içindeki oranı %5'in altında (Herrendorf, Rogerson ve Valentinyi, 2014, s. 861); mısır, et ve süt üretiminde dünya lideri olan ABD'de ise bu oran %2'den daha az. Tarım alanında, meyve toplayıcılığı işi dünya genelinde hâlâ büyük oranda insanlar tarafından yapılıyor. Fakat meyve toplayıcılığının emek-yoğun bir iş kolu olması durumu da yakın gelecekte değişebilir, öyle ki meyve toplayan robotlar hizmete girdi ve ABD'de şimdiden oldukça yaygınlaştı. Bu alandaki otomasyonda, arazideki ağaç dikimi toplayıcı robotlara uygun olarak yapılıyor, hatta ağacın genetiği değiştirilerek dallarının toplamaya uygun hale getirilmesi sağlanabiliyor. Gelecekte, meyve toplamada robotların kullanılmasının gelecekte bu alandaki üretkenliğin önemli ölçüde arttırması, olası kıtlık durumlarına ve yükselen emek maliyetlerine çare olması beklenmektedir (Kuznetsova, 2020).

Özellikle otomotiv, elektronik eşya üretimi ve metal sektörlerinde endüstriyel robotların kullanımı hızla artıyor. 1970 yılında yeryüzünde 1.000 adet, 2016'da ise 1.8 milyon adet endüstriyel robot mevcuttu (Bastani, 2019, s. 76). 2019'da bu sayı 2.7 milyona yükseldi (IFR, 2020). Otomasyona bağlı olarak, 1997 ile 2005 yılları arasında ABD'de imalat sektörü üretimi %60 artmasına rağmen, bu alandaki işçi sayısı 4 milyon azaldı (Bastani, 2019, s. 76). İmalat sektörünün Asya ülkelerine kayması da sanayi işçilerindeki azalmayı tek başına açıklayamaz. Çin'de dahi, otomasyonun hız kazanmasıyla birlikte sektördeki işçi sayısı azalıyor. Sadece 2016 yılında, elektronik imalat sektörüne devasa bir işgücü ordusu sunan, insanlık dışı çalışma koşulları ile ünlü Çinli firma Foxconn'da 60 bin işçinin yerini robotlar aldı (Estlund, 2018, s. 257).

Robotlar tekrarlanabilir işlerde iyi olmakla birlikte, çevre duyarlılığı ve öngörülemeyen ortamlarda iş görebilme gibi temel insanî becerilerde şimdilik geri durumdadır. Fakat Boston Dynamics'in Atlas projesi gibi yeni nesil robotlar el becerisi ve uzamsal farkındalık konusundaki açığı kapatıyorlar. Hollanda'nın Drachten şehrindeki Philips fabrikasında faaliyete geçen 128 robot, bir vardiyadaki işçi sayısını aynı firmanın Çin'deki fabrikasına göre 10'da 1 oranında düşürdü (Bastani, 2019, s. 77-78). Bir video kamera tarafından yönlendirilen bu robotlar, insanüstü bir hızla parçaları birleştiriyor ve emek-yoğun üretime göre çok daha kaliteli tıraş makineleri üretiyorlar. Otomasyonun bir başka önemli ayağını, roket sanayiinden oyuncak üretimine sayısız alanda uygulamaları bulunan 3 boyutlu yazıcılar oluşturuyor. İnşaat sektöründe 3 boyutlu yazıcılar duvar gibi bina bileşenlerinin üretilmesi için kullanılmaya başlandı. Hatta bloklar şeklinde birleştirilen küçük evler ve yaya köprüleri bu şekilde inşa edilebildi. Bu alanda 3 boyutlu yazıcıların maliyetleri düşüreceği ve emek girdisini son derece azaltacağı öngörülüyor (Bellamy, 2022).

Otomasyonun işgücü piyasasındaki genel bir etkisi, tarım ve sanayi üretimindeki emek ihtiyacını azaltması oldu. Tarihsel olarak bu alanlarda ortaya çıkan işgücü fazlası ise, yine makineleşme ve yapay zekâyla birlikte gelişen mesleklere (yazılım mühendisliği gibi) ve hizmet sektörünün hâlihazırdaki vasıflı ve vasıfsız işlerine kaydı. Fakat robotlar ve yapay zekâ bu alanlarda da insan emeginin yerini alma

eğiliminde. ABD ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerde süpermarket kasiyerlerinin yerini robotlar almaya başladı ve bu alanda tam otomasyona geçilmesine kesin gözüyle bakılıyor. Amazon, 2018 yılında kasiyer de dâhil olmak üzere hiçbir çalışanın olmadığı ilk mağazasını uzun bir deneme süresinin ardından halka açtı (Day, 2018). Amazon Go adı verilen bu mağazada, alınan ürünün ödemesi bir cep telefonu uygulaması ile yapılıyor, ardından birçok kamera ve sensör müşteriye takip ederek sadece satın alınan ürünle birlikte çıkışın yapılmasını sağlıyor. Amazon lojistik alanında da otomasyona ağırlık verme eğiliminde. Amazon ardiyelerinde çalışan Kiva adı verilen robotlar, birbiriyle koordinasyon halinde yüzlerce kilogramlık rafları taşıyarak paketlenen ürünü çalışana ulaştırıyor. Bu robotlar taşıma ve paketleme işlemlerini hızlandırarak maliyetleri %20 oranında azalttı. Kiva gibi, insanlarla işbirliği yapabilen robotlara cobot (collaborative robot) deniyor. Cobotların satışı hızla artıyor ve 2025 yılına dek tüm robot satışlarının %34'ünü cobotların oluşturması bekleniyor (Bulao, 2021). Amazon paketlerini kaldırımlarda taşıyan 6 tekerlekli robot Scout, ABD'de hizmete girdi. Amazon yakın gelecekte dronelar aracılığıyla kargo hizmetine geçmeyi planlıyor. Bu model, robotların, yapay zekânın ve haberleşme teknolojileri aracılığıyla, depolamanın ve hatta üretimin piyasadaki talebi ölçen algoritmalar doğrultusunda gerçekleştirilerek verimliliğin azami seviyeye çıkarıldığı bir lojistik ağına dayanıyor.

Sürücüsüz araçların devreye girmesi ise, taşımacılık alanındaki emek-yoğun duruma son verebilir. Çeşitli firmaların geliştirdiği projelerle birlikte son yıllarda test sürüşlerinde başarı sağlanan sürücüsüz arabaların ticari kullanıma girmesi yakın görünüyor. Tesla, Google ve Uber bu konuda başı çeken şirketler olarak önümüzdeki yıllarda kişisel ve ticari kullanıma sunulabilecek insansız araçların seri üretimine geçmeyi planlıyor. Uber, zaten mobil uygulama üzerinden müşteri ve sürücülerini buluşturuyor ve yakın gelecekte sürücüsüz araç filosunu oluşturarak dijitalle otomasyonu bütünleştirmeyi hedefliyor. Sürücüsüz araç teknolojisinin gelişimi yüz binlerce taksi şoförünü ve kamyon sürücüsünü işinden edebilir. Fast-food sektöründe, hamburger ve kızartma üretimini üstlenen, servis yapabilen farklı robotların üretimi gerçekleştirildi. Fast-food restoranlarında, sipariş aşamasında zaten otomasyon yaygınlık kazanmış durumda. Zincir halindeki üretimi nedeniyle, fast-food sektörü %100'e yakın otomasyonun kısa veya orta vadede sağlanacağı bir alan olarak görülüyor.

Otomasyonun yalnızca düşük vasıflı işlerde yaygınlık kazanacağını sanmak yanlış olur. Örneğin, tıp alanında, cerrahiden tanı koyma ve tetkiklere değin geniş bir yelpazede otomasyonun etkisi görülüyor. Radyolojideki yapay zekâ uygulamaları, yapay sinir ağlarını ve yeni vakaları tarayarak sağlanan derin öğrenme sayesinde, bir uzmandan çok daha hızlı teşhiste bulunabiliyor. Da Vinci adlı robotik kollar, prostat ve tiroid kanseri başta olmak üzere birçok hastalığa karşı milyonlarca başarılı ameliyata imza attı (Koh ve ark., 2018). Bu sistemler henüz insanın el hassasiyetini arttırmak veya uzaktan ameliyat için kullanılıyor. Ancak daha az insan müdahalesine ihtiyaç duyan cerrahi robotlar geliştiriliyor. 2019'da yalnızca operasyon yapılacak bölgenin yeri işaretlendiğinde bağırsağa kendi kendine dikiş atabilen STAR (Smart Tissue Autonomous Robot) robotu geliştirildi. Hukuk alanında, davayla ilgili dosyaların taranması, sözleşmelerin, mülk devriyle ilgili belgelerin hazırlanması gibi rutin işler büyük oranda otomatize oldu. 2017'de doğal dili anlayabilen, hukuki araştırma yürütebilen, strateji geliştirilmesi konusunda insan avukatlara yardımcı olabilen ve başarı şansı konusunda öngörülebilir bulunan Ross adlı robot avukat davalarda profesyonel hizmet sunmaya başladı (Danaher, 2019, s.

12). Google'ın 109 dili kapsayan çeviri uygulaması, makine öğrenmesi ve veri madenciliği alanındaki gelişmeler sayesinde çeviri kalitesini oldukça yükseltti. Benzer uygulamalar, konuşma tanımlama ve simültane tercüme üzerinde çalışıyor. Bu alanlarda yapay zekânın minimum hata düzeyine ulaşması yakın gözüküyor.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, atık ayrıştırımadan gazeteciliğe, saat tamirciliğinden yazılım mühendisliğine değin birçok meslek, türlü biçimlerde otomasyonun etkisi altında. Bir başka deyişle, sektör ayrımı olmaksızın insanlar tarafından yürütülen işlerin büyük bir kısmı otomatize edilme potansiyeli taşıyor. 2013 yılında yayınlanan bir rapora göre ABD işgücü piyasasındaki işlerin %47'sinin yakın gelecekte otomatize olması bekleniyor (Frey ve Osborne, 2013, s. 265). Buhar gücü, elektrik ve haberleşme teknolojilerine dayalı önceki sanayi devrimleri üretimin ve dağıtımın organize edilmesi için gerekli bir yöneticiler sınıfına ihtiyaç duyuyordu, bu gereksinim ise orta sınıfın temelini oluşturuyordu. Akıllı algoritmalar, yapay zekâ ve robotlar bu işi de üstlenebilir duruma gelmektedir (Johanessen, 2019).

Makinelerle İlgili Madalyonun İki Yüzü: Emek Verimliliği ve İşsizlik

Otomasyonla ilgili yayınlarda şu anekdot sıkça anlatılır: Ünlü sanayici Henry Ford ve onun sahip olduğu fabrikadaki sendika önderi Walter Reuther bir fabrikayı gezmektedirler. Henry Ford, yeni faaliyete geçirdiği robotları işaret ederek, “Bu robotlara sendika aidatlarını nasıl ödetmeyi düşünüyorsun?” diye sorar. Walter ise şöyle karşılık verir: “Peki ya sen onlara nasıl araba satmayı düşünüyorsun?” (Bastani, 2019, s. 70). Bu diyalog, otomasyonun yarattığı olanakların yanı sıra yaratacağı muhtemel problemlere de göndermede bulunuyor. Makineler son derece verimli araçlardır, fakat yiyip içmez, sendika aidatı vermez, oy kullanmaz, araba satın almazlar. Dolayısıyla üretimin robotlar aracılığıyla yapılması insanların üretim, tüketim ve işbölümüne dayalı ekonomi anlayışının kökünden değişmesi anlamına gelmektedir.

1870 ile 1998 arasında emek üretkenliği ABD’de 15 kat, Avrupa’da 18 kat arttı (Hermann, 2014). Makineleşme ve yapay zekânın emeğin üretkenliğini bu derece arttırması yeni olanaklar kadar sorunları da beraberinde getiriyor. Üretkenlik artışı, aynı işi yapabilmek için çok daha az işgücü gerektiği anlamına geldiğinden, makinelerin yerinden ettiği işçilerin işsiz kalması, küresel ölçekte artık nüfus oluşması anlamına geliyor. İstihdam oranlarında ekonomik krizlere bağlı olarak dalgalanmalar beklenir. Teknolojinin kalıcı bir işsizlik yaratacağını öne süren ilk iktisatçılardan biri ise Keynes’tir ve bu sorunun ancak çalışma saatlerinin azaltılmasıyla aşılabileceğini belirtmiştir (Keynes, 1931, s. 325-329). Oysa 2008’deki büyük ekonomik durgunluğun ardından istihdamda tam bir toparlanma gerçekleşmedi ve bunun nedenini otomasyonda gerçekleşen ivmelenmede arayan görüşler yaygınlaşıyor (Ford, 2015). Acemoglu ve Restrepo (2018) otomasyonla gelen işsizlik konusunda nispeten iyimser bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışmada yeni işkollarının ortaya çıkışının otomasyonun etkisini dengeleyebileceği öne sürülür. Makinelerin ucuzlaması ekonomik büyüme getirir ve böylece otomatize olmayan alanlarda emeğe yönelik talep artabilir. Emeğe yönelik genel talebi arttıran bir diğer etmen ise otomasyonun derinleşmesiyle zaten otomatize olmuş işlerde verimlilik artışı gerçekleşmesi ve artan üretkenlikle birlikte sermaye birikimi oluşmasıdır. Diğer yandan, Acemoglu ve Restrepo meselenin olumsuz tarafına da dikkat çekmektedir. Buna göre, makinelerin yeni görevler üstlenebilmesi, emek arzı elastik değilse işsizliğe neden olur ve bu da ücretleri düşürür.

Makineleşme ile ilgili daha kötümser yaklaşımlar da mevcut. Marksist iktisatçıların dikkat çektiği üzere, makineleşmenin yarattığı bir başka sorun, uzun vadede kâr oranlarında düşüş yaşanmasıdır (Moseley, 2011, s. 59-71). Marksist görüşe göre, kapitalist ekonomide kârın temelinde artı değer sömürsü yatar. Artı değer, işçinin kapitalist tarafından el koyulan çalışma saatleriyle yaratılır. Kâr oranını belirleyen şey ise, artı değerın sabit sermaye ve emek gücünün değerinin toplamına oranıdır. Sabit sermaye, hammadde ve makinelerin değeri üzerinden üretilen ürüne yansır. Emek gücünün değeri ise, işçinin kendini geçindirmesi için ona verilen ücretle belirlenir. Sermaye, rekabet gücünü arttırabilmek adına üretimin ölçeğini büyütmeli ve teknolojiye yatırım yapmalıdır. Bu ise sabit sermayenin birikimi anlamına gelir. Sabit sermaye arttığı ölçüde, kârlılık oranı düşecektir. Diğer yandan, teknolojinin gelişmesiyle artan emek verimliliği, işçinin kendini geçindirmesi için gerekli metallerin ucuzlamasına neden olacaktır. Bu sayede kapitalist, emekçiyi daha ucuza çalıştırabilecek, böylelikle artı değer sömürsünü arttırabilecektir (Marx, 2000).

Benzer bir analizde, Moody (2018) sabit sermaye oranının artışı ve kâr oranlarının düşmesiyle birlikte teknolojiye yapılan yatırımın yavaşladığını öne sürer. Moody bu görüşünü bilgisayar teknolojileri alanında çalışan matematikçilerin yıllık istihdam sayısındaki düşüş, bilgi işleme ekipmanlarına yönelik yatırımın artışının yavaşlaması ve 1980'li yıllara kıyasla 2000'li yıllarda daha az startup şirketinin var olması gibi verilerle desteklemektedir. Küresel kapitalist ekonominin teknolojiye yatırımının kırılğan dinamiklerinin olduğu açık olmakla birlikte, istihdam oranındaki düşüş teknolojiye yapılan yatırımın veya teknolojik ilerlemedeki ivmenin düşüşe geçtiğine dair iddiayı desteklemek adına yeterli bir veri değildir. Örneğin, bilgi ekipmanlarına yatırımın azalması, bilgisayar işlemcilerinin boyutunun küçülmesi ve ucuzlaması gibi etmenlere bağlı olarak yapay zekadaki verimlilik artışıyla ilgili olabilir; veya startup firmalarının azalışı yatırım eksikliği yerine, sektördeki tekelleşme eğilimiyle ilgili olabilir. Kısacası, verimliliğe bağlı niteliksel dönüşümün olası katkısı ihmal edilmemelidir. Moody'nin savı doğru olsa dahi, bu durum teknolojik gelişmelerin mevcut işkollarındaki emek ihtiyacını azalttığı gerçeğini değiştirmeyecektir. Gerek teknolojik işsizliği öne çıkartan kötümserler, gerekse teknoloji odaklı yeni işkollarını öne çıkartan iyimserler emegın niteliğindeki dönüşümü inkâr etmemekte, yalnızca beklentiler konusunda ayrışmaktadır. Dolayısıyla Moody tarafından vurgulanan sermaye-odaklı etmenlerin yanı sıra, teknolojinin emek üzerindeki etkilerinin hayatî öneme sahip olduğuna dair bir fikir birliğinden söz edilebilir.

Teknolojiyle ilgili Marksist analizler ücretli emegın çeşitli kesimlerindeki artı değer sömürsündeki dönüşümlere odaklanmaktadır. Sömürü oranları ise sektöre, coğrafyaya ve diğer spesifik koşullara göre değişkenlik gösterecektir, çünkü teknolojinin belirleyici olduğu üretkenlik seviyesi bu değişkenlere göre ortalamadan sapsmaları getirir. Nitekim küresel sermayenin günümüzdeki yapısına baktığımızda, tasarım, yapay zekâ, inovasyon gibi alanlarda öncü role sahip büyük teknoloji firmalarının (Big Tech) astronomik kârlılık oranlarıyla son yıllarda yeryüzünün en büyük şirketleri haline geldiklerini görüyoruz. Teknolojinin üretkenlikte sağladığı büyük artış nedeniyle, her türlü teknolojik yenilik, yaratılan ekonomik değerde büyük oranda belirleyici hale gelmiştir. Bu nedenle, günümüzde bilgisayar ve haberleşme alanında en ileri teknolojiyi üreten ve uygulayan firmalar büyük rekabet üstünlüğü elde etmişlerdir. Dolayısıyla yaratılan artı değer araştırma-geliştirme alanında uzmanlaşan bu

şirketlere akmaktadır. Big Tech firmaları,² yeni kurulan inovatif şirketleri (startup companies) yutmak suretiyle tekel haline gelmiştir. 2021 yılı itibariyle piyasa değeri açısından dünyanın en büyük altı şirketinden beşi (2. sıradaki Suudi Aramco petrol şirketi hariç) Amerikan teknoloji firmalarıdır: 1. Apple (2.1 trilyon \$), 2. Aramco (1.9 trilyon \$), 3. Microsoft (1.8 trilyon \$), 4. Amazon (1.6 trilyon \$), 5. Google (1.4 trilyon \$), 6. Facebook (839 milyar \$) (Ross, 2021). Teknoloji firmaları dış kaynak kullanımı (outsourcing) aracılığıyla ucuz emeği (sendikal ve sosyal hakların sınırlı olduğu, geçim kaynaklarının ucuz olduğu bölgelerde üretim yapmak suretiyle) denetim altında tutan firmalardan satın almakta, böylece kâğıt üzerinde sömürünün gerçekleştiği fabrikalar Apple, Microsoft gibi teknoloji devlerinden bağımsız gözükmektedir. Fakat, emek sömürsünü dikkate almadan bu şirketlerin az sayıda uzmanın emeğiyle bu değeri yarattığını öne sürmek naif bir yaklaşım olurdu. Foxconn şemsiyesi altında aylık 300 dolardan az ücretle günde 10 ila 12 saat çalışarak iPhone üreten işçi olmaksızın Apple'ın bu kadar büyük bir değeri yaratması mevcut kapitalist koşullarda elbette mümkün olamaz. Dış kaynak kullanımının yaygınlaşmasını mümkün kılan yine teknolojik gelişmelerden başka bir şey değildir (Moore, Upchurch ve Whittaker, 2018). 1950'li yıllara değin geçerli olan, çalışanların merkezî bir yapıda organize edildiği ve fizikî olarak birbirine bağılı birimlerden oluşan şirket modelinin yerini, lojistik, haberleşme, veri analizi ve yapay zekâ sayesinde, Ar-Ge, tasarım ve üretimin ayrıştığı, sermayeyi oluşturan unsurların son derece esnek bir şekilde organize edilebildiği ve yeniden ilişkilenebildiği günümüz iş modeli almıştır.

Buraya kadar çizilen tabloda derin bir çelişki açığa çıkıyor: Özellikle rutin imalat işlerinde insan emeğini devreden çıkaran teknolojik gelişmelerdeki korkunç bir ivme söz konusuysen, kârın realizasyonu hâlâ yoğun bir emek sömürsüne dayanıyor. Teknolojiyle birlikte emek verimliliği artışının süreceği bir gerçek, ancak kapitalist koşullarda insan emeğine olan ihtiyacın tamamen ortadan kalkmasını veya çok önemsiz bir hale gelmesini bekleyebilir miyiz? Bu soruyu, insan-makine ilişkisi ve artı değer sömürsü bağlamında ele almadan önce, istihdamın niteliği tartışılmalıdır. Otomasyonun kapitalist ekonomilerde işgücüne yönelik ihtiyacı tam olarak azaltmadığını, makinelerin yerinden ettiği işçilerin yeni açılan iş kollarında istihdam edildiğini görüyoruz. Günümüzde otomasyonun en ileri seviyede olduğu Singapur ve Japonya'da işsizlik oranları hayli düşük. Bu etmenler teknolojik işsizlik beklentisine karşı çıkanların "iyimserliğinin" temelini oluşturuyor. Hatta bu konudaki iyimserler teknolojinin işsizlik getireceği argümanını, "Luddist yanılığa"³ kapılmakla itham ediyorlar (Danaher, 2019, s. 35). İyimserler, teknolojik işsizlik görüşünü savunanların tıpkı Luddistler gibi iş piyasasını değışmezliğini temel aldıklarını ve buna bağılı olarak kötümser bir yaklaşım sergilediğini iddia ediyorlar.

Autor (2015) otomasyonun etkisinin basit fakat el becerisi isteyen kol emeği, imalat sektöründeki rutin işler ve zihin emeğine dayalı işler üzerinde farklı etkileri olduğunu vurgular. Kol emeği, genellikle öngörülemeyen ortamlarda, çeviklik gerektiren bir niteliğe sahip olduğundan, otomasyona oldukça kapalıdır. İmalat işleri rutin doğası gereği en fazla otomatize edilen ve bu nedenle en çok işsizliğin ortaya çıktığı alan olmuştur. Entelektüel beceri ve uzmanlık gerektiren soyut işler ise hem rutin görevleri hem de yaratıcılık ve akıl yürütme becerilerini gerektirebilir. Bu alanda, bilgisayar

² ABD'de enformasyon teknolojisi alanında faaliyet gösteren en büyük 5 firma Big Tech olarak anılmaktadır. Bu firmalar şunlardır: Google (Alphabet Inc.), Meta (Facebook), Apple, Amazon ve Microsoft.

³ Luddistler, İngiltere'de 19. yüzyıl başlarında makineleşmeyle birlikte geleneksel dokuma atölyelerini kapatmak zorunda kalan, bu nedenle de tekstil makinelerini kırmaya yönelik bir işçi grubuydu.

kullanımı gibi otomasyonun getirdiği olanakları değerlendiren çalışanlar avantaj sağlayarak vasıf ve ücretlerini yükseltmiş, sağlayamayanlar ise ilgili işgücüne olan talebin azalmasıyla vasıfsız işlere yönelmek zorunda kalmışlardır. Autor (2015) ABD iş piyasasıyla ilgili 1979-2012 arasındaki verilerin vasıfsız fakat el becerisi ve problem çözme yeteneği gerektiren işlere olan talepte azalma olmadığına işaret ettiğini, bu durumun da kendi öngörüsünü desteklediğini belirtir.

İşsizlik konusunda iyimser yaklaşıma karşı çıkararak teknolojik işsizliğin kaçınılmaz olduğunu savunanlar, bu sefer işlerin tarihsel eğilimin aksi yönde ilerlediğini öne sürüyorlar. Kötümserler, otomasyonun çok fazla ivme kazandığının, hizmet sektörüne yönelik tehdidin yeni bir durum olduğunun, internet ile birlikte teknolojik bilginin koruma altına alınmasının olanaksızlaştığının ve bu nedenle teknolojik bilginin maliyetinin son derece aşağı çekilmekte olduğunun altını çiziyorlar (İnan, 2012; Brynjolfsson ve McAfee, 2014; Bastani, 2019). Bu görüşe göre, kapitalist ekonomilerde maliyetlerin düşmesiyle birlikte ürün bolluğu ve ucuzluğu yaşanmaktadır; ancak tarım ve imalat sektöründeki işgücü ihtiyacının aşırı düşmesiyle, 20. yüzyılda görülen istihdam oranları tekrar yakalanamamıştır. Dolayısıyla yaratılan bu aşırı arzı karşılayacak bir talep de doğamayacaktır. İnsan-insan ve insan-makine ilişkisinin belirlediği işbölümünün yerini makine ile makine arasında yapay zeka tarafından yönetilen işbölümünün alması kaçınılmazdır; bu nedenle insanlar zamanla siberetik üretim ağının dışında kalacaklardır. Robotlar arasındaki işbirliği, insansı becerileri taklit etmek zorunda değildir. Bu nedenle robotların tahmin ettiğimizden daha etkili ve hızlı bir şekilde insanın yerini alabileceği vurgulanmıştır (Danaher, 2019). Örneğin, bir duvarı boyarken insan gibi fırça tutan ve merdivene tırmanan bir android yerine birbiriyle koordinasyon halindeki bir drone grubu kullanmak daha verimlidir (Kaplan, 2015).

Bir İşçi Problemi: İnsan-Makine İlişkisi ve Yabancılaşma

Marx (1999) makineleşmeyi ölü emeğin canlı emek üzerindeki tahakkümü olarak değerlendirir. Teknolojik gelişmeyle birlikte, insanın kullandığı üretim aracı insanın organik yetilerini geliştirir olmaktan çıkar; tersine, insanın kendisi makinelerin temel rolü oynadığı bir üretim döngüsünde, üretmek için kullandığı makinenin uzantısı haline gelir. İşçinin kapitalistin mülkiyetindeki üretim araçları ile üretim yapması aynı zamanda kendi emeğine yabancılaşmasına neden olur; öyle ki işçi üretim sürecinde karar alıcı bir konumda değildir ve bu nedenle kendi emeği dışsal bir unsur olarak nesneleşerek kendisini tahakküm altına almaya katkıda bulunan bir araç haline gelir. Otomasyon herhangi bir üretkenlik artışının ötesinde işçiyi gereksiz hale getirmektedir. Buna bağlı olarak sanayide kol emeğinin tam otomasyonla birlikte tamamen gereksiz hale geleceği öngörülmektedir. Bu durumda yabancılaşma konusunda önemli bir soru ortaya çıkmaktadır: Endüstriyel otomasyonun işileşmeyi azaltarak insan makine ilişkisini derinleştirmek yerine tamamen ortadan kaldırdığını, dolayısıyla emeğin yabancılaşmasını tersine çevirerek sanayi işçisini özgürleştirdiğini söyleyemez miyiz?

Bu soruyu yanıtlamaya bir işçi problemi ile başlayalım. Yerel ölçekte baktığımızda, örneğin bir otomobil fabrikasında, otomasyon sayesinde 100 işçinin işi 10 işçi tarafından yapılabilir hale geldiyse, 90 işçi imalat sektörünün dışında kalacaktır. Bu durumda, ilk bakışta (işsiz kalan veya başka sektörlere kayan) bu işçilerin bedenleri artık makinenin doğrudan uzantısı olarak kullanılmayacağından, Marx'ın öngördüğu şekilde ölü emeğin tahakkümünün ve yabancılaşmanın bu işçiler için geçerli olmayacağını

düşünebiliriz. Diğer yandan, yalnızca bu işçiler açısından değil –Marx’ın da temel aldığı— türsel bir perspektiften bakıldığında, kapitalist formdaki makineleşmeyle birlikte insanın bir bütün olarak makinenin uzantısı haline geldiğine şahitlik etmekteyiz. Bu örnekteki durum da böylesi bir genel eğilimin yansıması olduğundan, günümüz küresel kapitalizmde endüstrisizleşmenin gerçek bir özgürleşme sunduğunu söyleyemeyiz. Emegın üretkenliğinin kat kat arttığı ve emekçilerin kitleler halinde işsiz kaldığı, sermayenin büyük oranda makineler ve yapay zekâ aracılığıyla üretimi sürdürdüğü koşullarda, endüstriyel üretim sürecinin dışına atılmış emekçilerin ve işsizlerin bu üretimin niteliği ve sonuçları üzerinde söz hakkı olmaması durumu sürmektedir. Nihayetinde, kapitalist üretimde, metaların değişim değeri esastır; buna bağılı olarak da üretim toplumun kontrolünde ve toplum yararına değil, kâr için; yani üretimi daha da arttırmak ve sermayeyi daha da genişletmek amacıyla gerçekleştirilir.

Otomotil fabrikasında işinden olan 90 işçi ve onların belki de hayatları boyunca hiç vardiyaya çıkmayacak olan çocukları, üretim süreci üzerinde söz sahibi olamadıkları sürece, emegın bütüncül olarak yabancılaştığı bir toplulukta yaşamayı sürdüreceklerdir. Bu toplulukta, sanayi dışına itilen kesimin prekaryaya⁴ dâhil olarak işsizlikle hizmet sektöründeki geçici işler arasındaki bir döngüye kapılması beklenebilir. Sonuç olarak, proletarya bu şekilde prekaryaya dönüştüğünde, ilgili özneler doğrudan insan-makine ilişkisinin yabancılaştırıcı bir koşulunda artık bulunmayacak olsalar bile, sanayi üretiminin insan türü üzerindeki yabancılaştırıcı etkisi dolaylı yoldan devrede olacaktır. Emekçinin bireysel niteliklerinin önemsizleşmesiyle, onun artık nüfusta yer alması veya bu nüfusa dâhil olma tehlikesi bir ayrıntı haline gelmekte, işsiz ve işçi sınıfsal olarak birbirine yakın bir yabancılaşma sürecine itilmektedir. 90 işçinin kol emegının sanayi açısından gereksiz hale gelmesi sonrasında, her iki durumda da (işsizlik veya alternatif işkollarına yönelme) işçinin emeği yaratıcı bir sürece dönüşemez, kafa ve kol emeği arasındaki kopukluk giderilemez ve dolayısıyla yabancılaşma ortadan kaldırılamaz. Sanayi dışına itilen 90 işçiden 30’u taşımacılık sektörüne dâhil olabilir, daha büyük bir kısmı işsiz kalabilir ve kalanı da başka sektörlerle yönelebilir; fakat her durumda, otomasyonla gelen üretkenlik artışı bu işçilerden herhangi birinin insanî olanaklarını geliştirmesine veya toplumsal karar alma süreçlerine dâhil edilmesine doğrudan bir katkı sunmak bir yana, bunları daha da olanaksızlaştırmaktadır. Yapay zekânın talebi ölçerek meta arzını ve dağıtımını organize ettiğini, robotik kolların üretimi gerçekleştirdiğini, sürücüsüz araçların dağıtımdaki mesafenin çoğunu katettiğini düşünelim. Taşımacılık sektöründe iş bulan bu 30 işçiye düşen tek görev ürünü apartman merdivenlerinden çıkarıp tüketiciye teslim etmek olsa bile, nihayetinde emek sarf etmektedirler. Bu işçilerin emeği, makineleşmiş bir zincirde insan türünün katkısının tali ve gözden çıkarılabilir bir unsur haline gelişini simgeleyecektir. Ürünü merdivenlerden çıkaracak bir robot geliştirildiğinde ise 30 işçinin tamamen işlevsizleşmesi ve artık nüfusa dâhil olması, geleneksel anlamdaki emekçinin sermayenin kâr maksimizasyonu açısından önemsizleşmesini beraberinde getirecektir. Fütürist ütopyacılar kol gücüne dayalı emegın dışına çıkmanın insanî olanakların gelişimi açısından bir fırsat olduğunu vurgulamaktadır (Bastani, 2019; Danaher, 2019); toplamda yaratılan boş zaman nedeniyle bu öngörüde haklılık payı bulunmaktadır da.

⁴ İstikrarsızlık kavramından türetilmiş bu kelime günümüzde iş güvencesi olmayan, genellikle sıfır saatlik sözleşmelerle veya yarı zamanlı olarak proje bazlı işlerde çalışan kesimleri tanımlamak üzere kullanılmaktadır.

Diyelim ki işsiz kalan bu 30 işçiden belki 2 tanesi –Evrensel Temel Gelir (bkz. bu makalenin son bölümü) gibi uygulamalar sayesinde— resim yeteneğini geliştirerek ressam olmaya karar verdi. Bu durumda piyasa toplumu işsiz kalan 100 işçiden 2’sinin dahi ressamlık mesleğine yönelerek daha iyi yaşam standartlarına kavuşmasına ve daha anlamlı bir yaşam sürmesine izin verecek midir? Örneğin, makineleşmenin sanatsal üretimin burjuva niteliğinde büyük bir dönüşüme yol açmasını beklemeli miyiz? Veya geriye kalan 98 işçiyi nasıl bir hayat bekleyecektir?

Bu sorular endüstrisizleşme ile birlikte emegın yabancılaşmasının yeni bir boyutunun ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu yeni olguyu anlamak için ise emek-sermaye çelişkinin somut koşullarına geri dönmek gerekiyor. Teknolojinin insanlığa sunabileceği devrimci potansiyeli ve yaratabileceği tehlikeleri tartışırken, artı değer sömürüsünün mevcut durumu ve yakın gelecekteki dönüşümünü ele almamak, teknolojinin analizini ütöpik bir çerçeveye hapsedecektir. Teknoloji, doğrudan emegın üretkenliğini arttırmanın yanında sermayenin emek sömürüsünü sürdürme ve genişletme araçlarını yaratır. Buna bağlı olarak, emekçilerin boş zamanının artması veya “yaratıcı bir aylak kesimin” oluşması bir yana, son elli yıldır çalışma saatleri artma eğilimindedir. Amazon, maliyetlerini yalnızca Kiva robotları üzerinden gerçekleştiren insan-makine işbirliğiyle değil, çalışanların anlık takip edilebilmesini, buna göre kotalar belirlenmesini ve işçilerin işyerindeki sosyalleşmelerinin bile denetlenebilmesini sağlayan bir gözetim mekanizmasına borçludur. Bunu mümkün kılan ise yine kameralar, GPS takip sistemleri, sensörler vb. teknolojik aygıtlardır (Moore, Upchurch ve Whittaker, 2018).

Kapitalizmin ardındaki temel güdü insanın otonom serpilmesi değil, kârın maksimizasyonudur ve ilki kadar ikincisini geliştirebilecek araçlar da mevcut beklentilerimizin ötesindedir. Dolayısıyla, insanın gelişimi açısından faydasız ve irrasyonel olsa bile yeni işkollarının icadı ve gelişiminin sınırlarına yaklaştığımızı düşünmek, piyasa mantığının yapısını ve onun tuhaf yaratıcılığını hafife almak olacaktır. Kapitalistler arası rekabet, özellikle küresel ölçekte etkili ve yüksek verimlilikte üretim yapan firmaların ürün fiyatı ve kalitesinin ötesinde doğrudan müşteri memnuniyetini hedeflemesini beraberinde getirir (Hardt ve Negri, 2020). Bu durum ise artı değer sömürüsünü satış sonrası hizmetler ağına içine alacak şekilde genişletir (van Onzen, 2021). Dolayısıyla değerın realizasyonu bir seferlik satılan bir metada gerçekleşmek yerine, üretici ile tüketici arasında, üreticinin hem malını pazarlamaya, hem de tüketicisiyle sürekli bir bağ kurmaya odaklandığı sürekli bir ilişkiye dönüşür.

Eski tarz bir tüketim ilişkisinde, bir tüketici bir teknoloji şirketinin ürettiği cep telefonunu satın aldığında, üreticinin müşterisiyle ilişkisi, şirket tarafından kârın realize edilmesi bakımından tamamlanmış olur. Günümüzdeki teknoloji temelli tüketim modelinde, genellikle bu ilişki tamamlanmak yerine yeni başlamış oluyor. Haberleşme teknolojileri, veri analizi ve ilgili yapay zeka algoritmaları sayesinde küresel ölçekteki şirketlerle bireyler arasında sürekli bir ilişki mümkün hale gelmiştir. Örneğin, cep telefonu ve bilgisayar üretimi yapan bir şirket doğrudan veya dolaylı olarak tüketicie yazılım güncellemeleri sunar. Bunun dışında, müşteriye teknik hizmet veren ücretsiz bir danışma hattı kurar. Bu danışma hattının daha nitelikli hizmet verebilmesi için çağrı merkezinde teknik personel istihdam eder. Dahası, bu hizmeti daha da iyi vermek adına algoritmalar geliştirebilir, çağrı merkezi çalışanlarının iletişim tarzını sistematize etmek amacıyla akademik araştırmalar yürütebilir ve bu doğrultuda bu alanda hizmet veren çalışanlarını eğitebilir. Müşteri memnuniyetini garanti altına

almak için çağrı merkezlerinin hizmet kalitesini sürekli olarak ölçebilir. Buna karşılık, tüketicinin kendi yazılım platformu üzerinden ücretli uygulamalar satın almasını, telefonla bağlantılı başka donanımlar satın almasını ve yeni bir model çıkardığında, eski telefon çalışıyor durumda dahi olsa telefonunu yenilemesini amaçlar (hatta eski modeli yazılım güncellemeleriyle kasıtlı olarak yavaşlatabilir). Bu memnuniyet odaklı satın alma ilişkisi de, cep telefonu gibi tek bir ürün etrafında dahi şekillenebilen, birbiriyle bağlantılı sektörlerdeki işgücünün entegre bir artı değer sömürsünün çarkları haline gelmesini sağlar. Sanayi işçisinin yanı sıra, mühendis, teknik eleman, yazılımcı, veri analisti, çağrı merkezi çalışanı, değerlendirme uzmanı ve araştırmacı, ürünün kullanım değeri açısından büyük ölçüde gereksiz bir performans ve kalite maratonu içerisinde yer alır. Sermaye açısından, bu ilişkiler ağı kendi değerini artırma mantığı üzerinden anlamlı hale gelir. Böylece sermayenin rekabet kabiliyeti ve daha fazla canlı emeği emebilme gereksinimi aynı potada erimiş olur.

Pazarlama odaklı işkolları başta olmak üzere, özellikle gelişmiş ülkelerde hizmet sektöründe çalışanların sayısı önemli ölçüde artmış, buna paralel olarak sanayide çalışan nüfusun oranı ise azalmıştır (van Onzen, 2021). Yazının ilk bölümlerinde sözü edildiği gibi, sanayideki üretkenlik artışı sonucu oluşan artık nüfusun hizmet sektörüne ne denli aktarılabilceği bu konudaki en önemli tartışmalardan birini oluşturmaktadır. Kanımızca, teknolojiyle birlikte gelen radikal dönüşümün kaynağına inmek için, hizmet sektöründeki potansiyelin yanı sıra otomasyonun sanayi toplumu ve üretim üzerindeki doğrudan etkilerine de odaklanılmalıdır. Yazılım mühendisliği gibi doğrudan meta üretimine eklenebilen işkollarının aksine, pazarlama benzeri iş türleri üretim biçimi üzerinde ciddi bir etkide bulunmamaktadır. Dolayısıyla, televizyon ve internet reklamcılığı gibi yeni işkollarının doğuşu, metalaşmanın karakterinde önemli değişiklikler yaratsa da, bu işkollarının üretici güçlerin gelişimindeki etkileri sınırlıdır. Finans ve pazarlamaya yönelik insanî ve maddî kaynak aktarımı ise meta üretimindeki bolluşma ile mümkün olmuştur. Genişleyen hizmet sektörü artık nüfusu belli bir ölçüde emiyor olsa da, hizmet sektöründeki gelişim üretim ile tüketici alışkanlıklarının dönüştürülmesi arasındaki karşılıklı ilişkiye bağlıdır. Metanın üretilmesinden satın almasına giden süreçte, somut olan meta ve onun üretimi, dağıtımı ve bölüşümü tüm ekonomik işleyişin merkezindedir. Otomasyonla birlikte sanayi üretiminin herhangi bir şekilde tali bir hale getirmesi bir yana, teknolojik gelişmelerin üretimin denetim ve idaresini kolaylaştırması sayesinde sermayenin işgücü piyasası üzerinde esnek bir kontrol kurabilmesi mümkün hale gelmiştir.

Sermayedarlar neo-liberal dönüşümle birlikte günlük çalışma saatlerinin küresel ölçekte artmasıyla artı değer sömürsünü yoğunlaştırmış ve bu sömürünün yollarını teknolojinin yardımıyla çeşitlendirmiştir. Teknoloji, bu dönüşümde sermayenin lehine bir etken olsa da otomasyonla kapitalist sanayi üretimi arasında bir çelişki meydana gelmektedir. Sermaye birikimi, emek sömürsü ile gerçekleşir, ancak tam otomasyon kol emeğini insanın hayatta kalması için zorunlu bir ihtiyaç olmaktan çıkarma idealini yansıtır. Sanayi üretiminde geleneksel emek biçimleri insanlık için gereksizleşmektedir, ancak bunların sermaye için de gereksiz hale gelmesinin ne kadar olası olduğu ve ne ölçüde teknolojinin kendiliğinden bir sonucu olarak dayatıldığı soru işaretleriyle doludur. Sanayi üretimindeki verimlilik sonucu gerçekleşen birikimin bir kısmı bilimsel araştırma, inovasyon ve tasarım gibi üretimle bağlantılı alanlara kaydırılabilir, ancak piyasa ekonomisinde bu alana yönelik sermaye akışı da kâr dürtüsü tarafından belirlenir. Finansal sermaye kendi kârını maksimize etme arayışıyla bu alana elverişli teknik

becerilere sahip işkollarını geliştirmekte, hatta 2008 finansal krizi sonrasında sıkça vurgulandığı üzere kaynakların üretimden çekilerek spekülative etkinliklere aktarılmasına öncülük etmektedir (Robinson, 2012). Buradan üretkenlik artışı sayesinde yaratılan değerin önemli bir kısmının teknoloji yatırımlarına aktarılmadığını (ve finans kapitalin bu etkisi sürdükçe aktarılamayacağını) çıkarsayabiliriz. Bu asimetrik ilişki sonrası biriken sermaye ise yine pazarlama, spekülasyon, şirket avukatlarına yapılan ödemeler ve lobicilik gibi alanlarda sermayedarların üretken olmayan bir şekilde kârını arttırmalarına yardımcı olmaktadır veya lüks tüketime ve toplumun en zengin (veya görece daha zengin) kesiminin ihtiyaçlarını karşılayan hizmetlere harcanmaktadır. Ortaya çıkan bu tür yeni sınıfsal tabakalaşma tekno-feodalizm (Varoufakis, 2021) veya tekno-kapitalist-feodalizm olarak tanımlanmıştır (Bellemare, 2020). Tekno-kapitalist-feodalizm tanımlamasının temelinde, ileri teknoloji üretim araçlarının küçük bir kapitalist azınlığın eline geçtiği, servetin büyük bir kısmının çok küçük bir nüfusun elinde birikmesi nedeniyle, ücretlerin ve ürün fiyatlarının Marx'ın öngördüğü gibi emek-zaman ekseninde değil, bu küçük azınlığın belirleyici olduğu güç ilişkileri ve ideolojik mekanizmalar sonucunda belirlendiği görüşü yatmaktadır (Bellemare, 2020). İster günümüzün bir gerçeği, ister yakın geleceğe dair bir kehanet olarak olarak değerlendirilsin, tekno-feodalizmi ortaya çıkaran etmen, kapitalistlerin toplumsal ilerlemenin önkoşullarına değil kendi çıkarlarına göre hareket etmesi ve finansal kapitalizmin sanayi kapitalizminin aksine üretkenliğin önünde bir engel haline dönüşmesidir. Bu duruma bağlı olarak günümüzde ortaya çıkan manzara, temelinde yine artı değerin yaratılması ve aktarılmasının yattığı, ancak insanlık adına gerçek bir ilerlemeden ziyade değer transferini kendi lehine çevirmedeki kapitalist maharetin ön plana çıktığı küresel bir finans ağının örülmesidir.

Kapitalist Çelişkiler ve Teknolojik Ütopyacılık

1970'li yıllardan beri özellikle gelişmiş ülkelerde çalışma saatleri yükselme eğilimindedir (Spencer, 2018, s. 4). Pandemiyle birlikte uzaktan çalışmanın yaygınlaşması, fiziksel işlerle uğraşmayan uzman kesime alternatif bir çalışma biçimi sunarken, bir yandan da boş zaman ile çalışma süreleri arasındaki sınırları oldukça silikleştirdi. Üstelik bu artış yalnızca vasıfsız işlerde gerçekleşmiyor. Rekabet ve hızın belirleyici olduğu şirket idaresi ve planlama gibi işlerde çalışanlar, yüksek kazanç elde etmelerine rağmen uzun süre çalışıyorlar. Parası olan fakat zamanı olmayan bu kesimin profesyonel hizmet talep etmesiyle, iş dışı üretim etkinlikleri ve hatta eğlence amaçlı işler dahi (çocuk bakımı, köpek gezdirme, yemek pişirme, ev temizliği, özel günlerin organizasyonu vs.) ücretli emegın parçası haline geliyor. Ortaya çıkan bu yeni ekonomik ilişkiler, eşitsizliğin son derece arttığı, toplumdaki küçük bir grubun ekonomik ve siyasal hegemonya kurduğu, toplumun geri kalanının bu kesimin çalışanı haline geldiği ve hukukî eşitliğin yerine aidiyet ilişkilerinin restore edildiği, neo-feodalizm denen yeni bir modeli doğuruyor. Uzaktan çalışma, işverenin çalışanı denetlemesini kolaylaştırarak, söz konusu kesim için işi daha da bireyselleştirdi. Böylece bu tür işlerle vasıfsız işler arasındaki fark belirginleşti. Performansın başarı kıstası olduğu işlerde çalışan meslekî uzmanlığa sahip kesim, beklenmedik angaryalarla yüz yüze kalıyor. Böylece çalışma saati ile boş zaman arasındaki sınırlar ortadan kalkıyor (Terranova, 2000).

Teknolojinin kapitalist toplumdaki rolüne dair bu tarz bir karamsar tablonun varlığına rağmen, mevcut üretim biçiminin iç çelişkileri yeni olanakları doğurabileceğinden iyimser bir açıdan da değerlendirilebilir. Bu makalede kısmen açıklandığı üzere, farklı siyasî görüşlerden birçok eleştirinin

uzlaştığı husus, kapitalizmin işe dair yaklaşımı ile endüstriyel otomasyon ve yapay zekânın üretici güçlerde yarattığı devrim arasında bir uçurumun açılmakta olduğu yönünde. Mevcut çelişkiler ve teknolojik işsizlik karşısında çözüm önerileri, yine kapitalizmin eski ihtiyaçlarının şekillendirdiği zihinsel sınırlar çerçevesinde geliştiriliyor. Muhafazakâr ve iyimser görüş yakın gelecekte otomatize edilmesi mümkün gözükmeyen iş alanlarındaki istihdama odaklanma ve yeni işkollarının doğuşunu ummaktadır. Bunun yanında, teknolojik işsizliği bir tehlike olarak gören pek çok yazar daha reformist bir seçenek olarak Evrensel Temel Gelir'i (ETG), yani mevcut istihdam ve gelir durumuna bakılmaksızın tüm yurttaşlara belirli bir miktarda karşılıksız aylık verilmesi düşüncesini savunuyor. ETG'nin kimi sol düşünürlerin yanı sıra Milton Friedman gibi neo-liberal iktisatçılar ve Elon Musk gibi sermayedarlar tarafından da savunulması, para politikası odaklı çözüm önerilerinin kapitalizm açısından cazibesini ortaya koymaktadır. Öyle ki, nitelikli bir eğitimin ücretsiz sunulması ve sağlık hakkı gibi daha köklü reformlara oranla, finans odaklı olan ETG sistemle daha barışçı ve bu açıdan daha ılımlı görülen bir seçenek olarak belirlemektedir. ETG, teknolojik işsizlik karşısında kuşkusuz kapitalizm içerisinde bir çözüm olarak tartışılmaktadır. Bu görüş teknolojinin işsizliğe yol açacağı kanaatinde olanlar arasında yaygın şekilde benimsenmekle birlikte başka öneriler de mevcuttur. ETG'ye eleştirel yaklaşan Bastani, bu çözüm önerisinin yukarıda sözü edilen handikaplarına dikkat çeker ve alternatif olarak, kamulaştırmayla birlikte devletin yurttaşlarının birçok hakkını ücretsiz olarak veya son derece ucuza sunduğu Evrensel Temel Hizmetler (ETH) görüşünü öne çıkarır (Bastani, 2019, s. 213). Bastani'ye göre, ETG yerine su, elektrik, demiryolları gibi temel ihtiyaçları karşılayan alanlar kamulaştırılmasına kaynak aktarılmalı, böylelikle kamunun bu hizmetleri erişilebilir hale getirmesi sağlanmalıdır. Yerel yönetimler odaklı politikalar aracılığıyla güneş enerjisi gibi temiz ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına yatırım desteklenmeli, devlet destekli projeler devreye sokularak konut fiyatlarının ucuzlaması sağlanmalıdır.

Bastani'nin (2019) ETH önerisi sosyal devlet uygulamalarını günümüz koşullarına uyarlamaya yöneliktir. ETG finansallaşmanın yarattığı kambura çözüm üretmek bir yana bu kamburu ağırlaştırmakta, ETH ise tam aksine üretimin ve enerjinin kamusal olarak denetlenmesini, güneş enerjisi gibi sürdürülebilir uygulamalara geçişi hızlandırmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda ETH daha kapsamlı bir yaklaşım önermekte, piyasa toplumunun yapısal sorunlarına karşı daha kökten çözüm önerilerine odaklanmakta, hatta anti-kapitalist bir açılım sunmaktadır. Bununla birlikte, Bastani'nin ETH ile bağlantılı olarak açıkladığı genel yaklaşımda eleştiriye açık birçok husus bulunuyor. ETH, adım adım reformlarla uzun vadede radikal bir dönüşümü hedeflemektedir. Bastani'nin kitabının adı *Tam Otomatize Edilmiş Lüks Komünizmi* olmasına rağmen sosyal reformlar yoluyla özel mülkiyetin ortadan kalktığı komünizme nasıl geçileceği ilgili eserde açık değildir. Bu konudaki örtük bir varsayım Bastani'nin kitabının başlığında yer alan "lüks komünizmi" kavramında yatıyor gözükmektedir. Öyle ki, yazar otomasyon sayesinde emegın, güneş enerjisinin ucuzlaması ve yaygınlaşmasıyla sayesinde enerjinin ve asteroid madenciliği sayesinde hammaddelerin sınırsız hale geleceğini, bilişim teknolojileri sayesinde bilginin aktarılmasının önündeki fiziksel engellerin kalkmakta olduğunu öne sürmektedir.

Bastani'nin (2019) öngördüğü üzere kaynaklar teknoloji ile sonsuz hale gelebilir mi, internet fikri mülkiyet haklarının sınırladığı bilgi aktarımını sınırsız hale getirebilir mi, bunlar ayrı ayrı birer tartışma konusu. Bu tartışmalara girmeksizin yazarın temel düşüncesine odaklanalım: Bastani, teknoloji

sayesinde emek, hammadde, enerji ve bilginin sınırsız hale gelmesiyle, “herkese ihtiyacı kadar” kaynak sağlanabileceğini savlamakta ve görünen o ki komünizmin “herkes için refah” prensibinin bu şekilde gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Esasında, bu görüş üretim araçlarının gelişmesiyle günümüz kapitalizminin “kıtlık-sonrası” (İng. post-scarcity) bir toplum aşamasına ulaştığı tespitinin fütürist bir versiyonu niteliğindedir. Kaynaklar “sonsuz” hale gelmemiş olsa da kapitalizm yeryüzündeki tüm insanların temel ihtiyaçlarının ve hatta daha fazlasının rahatlıkla karşılanabildiği bir üretim seviyesine ulaşmış bulunuyor; yoksunluk ise bölüşümdeki eşitsizliğe bağlı olarak ortaya çıkıyor.

Ancak, Bastani'nin kaynaklardaki ve üretimdeki artışa odaklanması kapitalizmle ilgili daha temel sorunların gözden kaçırılmasını, günümüzün esas problemi üretimdeki sınırlılıkmış gibi bir algı yaratılmasını ve böylece kurgusal bir tartışma alanının açılmasını beraberinde getirmektedir. Bu kurgusal tartışmada, mesela son derece önemli bir problem olarak, kapitalist ekonomide meta ederinin ve dolayısıyla kârın maksimize edilmesi amacıyla, arzın bilinçli olarak kısıtlandığı ve hatta duruma göre kıtlığın bilinçli olarak veya değişim ilişkilerinin ilkeleri uyarınca yaratıldığı gerçeği iskanlanmaktadır. Yapay kıtlığın örnekleri arasında, elmas üreticilerinin fiyatları kontrol etmek amacıyla elmas üretimini kısıtlaması, yakın dönemde Burberry'nin 38 milyon dolarlık ürünü yakması sayılabilir (Weinberg, 2018). Elbette kıtlığın oluşması için mutlaka ürünlerin imha edilmesi veya arzın bilinçli olarak kısıtlanması gerekmez. Talebi belirleyen önemli bir faktör ücretler olduğundan, sermayenin elde ettiği gelir ile emegın gelirinin arasındaki oran temel bir belirleyicidir. Emek gelirinin oranı düştükçe ücretli emegıyla geçinenlerin (yani çoğunluğun) metaları satın alabilme kapasitesi de azalacaktır. Buna karşın sermayenin gelirinin artması mutlaka belli bir ürüne erişebilen insan sayısının artması anlamına gelmez, çünkü – günümüz kapitalizminde ortaya çıktığı üzere— kâr oranları ilgili ürüne erişebilen kısıtlı sayıda insan üzerinden belirleniyor ve ürün maliyeti ile toplumdaki çoğunluğun ücretleri arasında uçurum bulunuyor olabilir. Örneğin, bir şehirde üretilen evlerin çoğunluğu yüksek maliyetli lüks konutlarsa ve/veya o şehirdeki emekçilerin büyük bir kısmı hayatı boyunca elde edeceği kazançla herhangi bir ev satın alamıyorsa, konut üretimi fazlasına rağmen konut sahibi olmayan kesim varlığını sürdürecektir. Bu nedenle teknoloji sayesinde sağlanacak üretim artışı böylesi bir sorunun çözümüne hiçbir katkı sunamayacaktır.

Kuşkusuz sözü edilen eserde Bastani (2019) ekonominin piyasa dinamiklerinin insafına bırakılması gerektiğini savunmaz, aksine emekçilerden yana çözümler adına kamucu politikaların devreye girmesi gerektiğini belirtir. Bu olumlu perspektife rağmen, ilgili eserde yapay kıtlık koşullarıyla ilgili herhangi bir tartışma yürütülmeksizin üretimdeki sınırsızlaşma potansiyeli ulaşılması gereken bir aşama olarak betimlenmekte ve yüceltilmektedir. Gelişen teknoloji bir ürünün üretim maliyetini düşürerek o ürünü daha ulaşılabilir kılabilir. Fakat bu, ilgili ürünün “sınırsızca” üretilmesinden farklı bir durumdur, tersine ürün ucuzladığı için ürüne olan talep artacak ve arzdaki artış ise bu talep artışından dolayı olarak etkilenecektir. Üretim araçlarının ulaştığı birikim seviyesi fütürist beklentilere gerek kalmaksızın tüm insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaya ve hatta belirli bir standartta yaşamalarına yeterli olmasına rağmen, piyasa ilişkileri bu potansiyelin bile gerçekleşmesine izin vermemektedir. Bu durumda, Bastani'nin sözünü ettiği sınırsız üretimin neden temel bir hedef olduğu ve gerçek katkısının nasıl olacağı konuları muammadır.

Bastani (2019), büyüme odaklı yaklaşıma herhangi bir eleştiri getirmek bir yana, neoklasik iktisatçıların sınırsız olduğunu varsaydığı insan ihtiyaçlarının, teknoloji sayesinde kaynakların da sınırsız hale gelmesiyle karşılanabileceğini söyler. Özellikle hammadde ve emekteki “sonsuzlaşma” olanağını vurgulaması, Bastani’nin sınırsız bir ekonomik büyüme düşüncesini bir çözüm olarak desteklediğinin kanıtıdır. Oysa ekonomik büyümenin önündeki engellerin kaldırılmasına asıl olarak ihtiyaç duyan, sınırsız kâr arzusuna öncelik veren ve bu uğurda sürdürülebilirlik, rasyonel planlama ve verimliliği geri plana atan kapitalistlerdir. Yazar kapitalistlerin kâr arzusunun hukukî araçlarla ve kamu politikalarıyla dizginlenmesini savunmasına rağmen, bu tür hırsların ideolojik olarak koşulladığı ekonomik hedeflerle hesaplaşmamaktadır. Yeryüzü kaynaklarının büyük bir iştahla sömürülmesi antroposen olarak adlandırılan dönüşüme ve bununla birlikte toprak, hava ve suyun kirlenmesi, iklim krizi ve diğer birçok alanda geri dönüşü olmayan bir şekilde ekolojik hasara yol açtı. Ekolojik sorunlara yönelik iki zıt yaklaşımdan biri, teknolojik gelişmeler sayesinde karbon salınımının sınırlanabileceğini öne süren iyimser fütürizm, diğeri ise teknolojik gelişmelerin tek başına yeterli olmayacağını savunan ve kapitalizmin temelindeki ekonomik büyüme saplantısının değişmesi gerektiğini savunan; ekolojik iktisat, kalkınma sonrası iktisat ve ekonomik küçülme kavramlarıyla birlikte anılan çevreci yaklaşımdır (Hickel, 2019). Bastani (2019) açıkça birinci görüşü benimsemekte, çevre problemlerine teknolojik çözümü sağlamak adına küresel düzeyde bir fon oluşturularak az gelişmiş ülkelerin çevreci teknolojilere geçişinin desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna paralel olarak, teknolojik gelişimin hızlandırdığı ekolojik yıkım karşısında çözüm olarak yine teknolojiyi göstermekte, maliyeti gittikçe azalan rüzgar ve güneş enerjisi, elektrikli otomobiller, yapay et gibi teknik gelişmelerin çevreye verilen zararı önleyebileceğini öne sürmektedir.

Bastani’nin bu yaklaşımında üç temel problem bulunmaktadır. İlk olarak, ekolojik sorunlar küresel ısınma ve karbon salınımı ile sınırlı değildir. Üretimin hızla artmasının bir sonucu da plastik atıklar, geri dönüştürülemeyen minerallerle toprak ve suyun kirlenmesidir. Bu konuda, plastiği parçalayan bakterilerin kullanılması gibi belirli çevreci teknoloji girişimleri sürmekle birlikte kalıcı bir çözüm yakın gözükmemektedir (Cornwall, 2021). İkincisi, küresel kapitalizmin kısa vadede karbon emisyonunu sınırlayabileceğine veya atık problemine çözüm üreteceğine dair bir emare yoktur. Kanada gibi gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliği son dönemde çevreci teknolojilere daha fazla ağırlık vererek yeşil bir kapitalizme geçiş umudunu öne çıkarmaktadır. Fakat sermaye tarafından ekolojik maliyetin “dışsallaştırılabildiği” az gelişmiş ülkelere gelindiğinde, çok uluslu şirketler çevreye zarar veren madencilik yöntemlerini ve fosil yakıtları kullanmakta sakınca görmemektedir. Bu nedenle, uzun vadeli sonuçları olan çevreci teknolojileri beklemekle yetinmeyerek üretim artışının dizginlenmesi acil bir çözüm adına zorunlu gözükmektedir. Üçüncüsü, Bastani (2019) çevre konusunda teknolojinin yalnızca olumlu potansiyeline odaklanmakta, teknolojinin hem “yararlı” hem de “zararlı” kullanım amaçlarına açık olduğunu, her iki türlü de geliştirilebileceğini gözden kaçırmaktadır. Yeryüzündeki kaynakların hızla tükenmesini hızlandıran başlıca unsur yine teknolojinin kendisidir. Hammadde üretiminin insanların refahı için bir ölçüde gerekli olduğu savunulabilir, fakat bu üretimde ekolojik maliyet fiyatlanmamakta ve piyasa koşullarında rasyonel bir üretim planlaması yapılmamaktadır. Teknoloji, belirli bir madenin çıkarılmasını kolaylaştırarak o madenin fiyatının düşmesini sağlayabilir. Maliyet düşüşüyle gelen aşırı üretim ve kâr dürtüsü ise o kaynağın ne zaman tükeneceğini ve ne yöntemlerle

çıkartılacağını önemsemeyiz. Teknoloji temiz enerji kaynaklarını olduğu kadar, çevreye zararlı enerji kaynaklarını da teşvik edebilir. Fosil yakıtların önümüzdeki on yıllarda tükeneceği varsayımı şimdiye kadar tespit edilen rezervlere dayanmaktadır. Oysa teknoloji yeni petrol ve doğal gaz kaynaklarının keşfedilmesini sağlamaktadır ve burada yatan potansiyel henüz bilinmemektedir. Yeni tekniklerle birlikte fosil yakıtların çıkartılması ucuzlayabilmektedir. Son on beş yılda, yeni hidrolik parçalama teknikleriyle kaya gazının çıkartılması ABD'nin doğal gaz üretimini önemli ölçüde arttırmıştır. Teknolojik bir devrim olarak nitelenen bu gelişmeyle fosil yakıtların üretim potansiyelinde büyük bir artış gerçekleştirmiştir. Ne var ki, bu yeni teknik sırasında kullanılan kimyasalların yeraltı ve içme sularının kirletilmesi gibi çevre problemlerine yol açacağı belirlenmiştir (Osborn ve ark., 2011). İklim değışikliğine çözüm olarak, jeomühendislik alanında oldukça tartışmalı projeler üzerine araştırma yürütölmektedir. Bu tür projelerde teknoloji oldukça riskli “sihirli” dokunuşlara odaklanmakta, böylece sorunların kaynağıyla yüzleşilmemektedir. Öne çıkan jeomühendislik projelerinden biri Stratosferik Kontrollü Pertürbasyon Deneyi'dir (Kıs. SCopEX). Bill Gates'in finansal destek vermesiyle gündeme gelen bu yöntemle, atmosfere kalsiyum karbonat püskürtölerek dünyaya ulaşan güneş ışığının azaltılması ve böylece küresel soğumanın gerçekleşmesi amaçlanmaktadır (Cohen, 2021). Birçok bilim insanı son derece öngörülemez ve riskli sonuçlara gebe olması nedeniyle bu projeye şiddetle karşı çıkmaktadır (Tollefson, 2018). Sonuç olarak, teknolojik gelişmelerin yalnızca olumlu sonuçlarına odaklanmak, kaçınılması gereken naif bir yaklaşımdır. Bu makalede asıl olarak teknolojinin emek üzerindeki etkisini ele aldık; Bastani'ye yönelik bu eleştirinin temel meselemizle ilişkisi ise şudur: Otomasyon ve ileri teknoloji uygulamaları bu tür yaklaşımlarda doğrudan çevreci ve insan odaklı çözümlerle ilişkilendirilmektedir. Oysa kol emeği ihtiyacını küresel ölçekte azaltan tam-otomasyon veya yarı-otomasyona dayalı çözümlerin her açıdan iyi ve tercih edilebilir olduğunu varsayamayız.

Teknoloji Olarak Teknoloji: İyinin ve Kötünün Ötesinde

Tekno-ütopyacılar insanlığın gelişiminde teknolojiye iyi rolü yakıştırıyorlar. Tekno-ütopyacılığın insanın bizzat tarihsel özne olarak oynadığı rolü azımsayarak –hatta yok sayarak—teknğin rolüne öncelik vermesi anlamında en radikal biçimi, teknolojik determinizme ve otonom teknoloji görüşüne varmaktadır. Zira teknolojinin belirleyiciliğini azamî ölçüde ele alan bu iki görüştür. Teknolojik determinizm toplumun yapısının teknoloji tarafından belirlendiğini, otonom teknoloji görüşü ise teknolojik gelişimin kendi yolunu çizdiğini öne sürer (Dusek, 2007). Birbiriyle paralel olan bu iki görüşe göre akıntıya karşı kürek çekmek anlamsızdır. Teknoloji kendi içsel yasalarını belirler ve toplumsal gelişimi tayin eder; bu gelişim ister sefaletin yok edilmesi, isterse yeni bir kast sistemi yaratılması olsun burada kaçınılmazlık esastır. Tekno-ütopyacılık, teknolojik determinizmden beslenmekle birlikte söz konusu gelişimin olumlu yönde olacağını öngörmektedir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, otomasyonun ilerici özünü vurgulayan fakat aynı zamanda kapitalizme eleştirel yaklaşan tekno-ütopyacılar da aslında teknolojik determinizmin biraz yumuşatılmış bir versiyonunu ortaya koymaktadır. Başlı başına teknoloji, Bastani (2019) tarafından ilerici bir aktör gibi tanımlanırken, mevcut piyasa koşulları ve güç ilişkileri teknoloji devriminin önündeki engeller olarak görölmektedir. Bu yaklaşıma göre, teknolojinin ilerici rolünü yerine getirebilmesi için söz konusu engelleri kaldırmaya yönelik toplumsal reformlar gerçekleştirilmelidir. Reform ihtiyacından söz edilmesine rağmen burada determinist ve aşırı iyimser tutum daha belirleyicidir, çünkü teknoloji, toplum ve teknelci sermaye

arasındaki ilişkilerde teknoloji hep olumlu bir katalizör olarak değerlendirilmiş, aksi durumlar yok sayılmıştır.

Bu durumda, otomasyonun sonuçlarının anlaşılmasında önemli bir sorun teknolojinin toplumdaki soyutlanması ekseninde doğmaktadır. Dolayısıyla, teknolojinin ne tür bir niteliği olduğu, her toplumsal yapıda geçerliliği bulunan değişmez bir öze sahip olup olmadığı ve toplumsal gelişime nasıl bir katkı sunduğu soruları sorulmalıdır. Otonom teknoloji görüşü teknolojinin belirli içsel gelişim prensipleri olduğuna dair en keskin varsayımdır. Bu bağlamda değerlendirilen başlıca filozoflardan biri Heidegger'dir. Heidegger teknolojinin temelinde varlığın kontrol odaklı çerçevelenmesinin yattığını, teknolojinin gelişimiyle birlikte insanın varlıkla ilişkisinin genel olarak bu bakış açısının etkisi altına girdiğini öne sürer (Heidegger, 1977). Bu açıdan Heidegger'in teknolojiyi özcü bir şekilde tanımladığı, teknolojiye karşı romantik bir tutum geliştirdiği, ayrıca onun teknolojiye ilişkin görüşlerinin yer yer otonom teknoloji ve teknolojik determinizm görüşleriyle örtüştüğü öne sürülmüştür (Feenberg, 1999, s. 2-3; Dusek, 2007, s. 75-76).⁵

Feenberg (1996) ise teknoloji konusunda özcü olarak değerlendirdiği Heidegger ve Habermas gibi filozoflara karşı toplumsal özneyi öne çıkaran bir görüşü benimseyerek, değerlerin ve çıkar çatışmalarının belirleyici olduğu tarihsel bağlamdan bağımsız bir teknolojinin var olamayacağını belirtir. Feenberg (1996, 2010) belli açılardan Herbert Marcuse'un izinden giderek teknolojik determinizmi eleştirir ve teknoloji-ütopya ilişkisini insan-odaklı bir yaklaşımla yeniden kurmaya çalışır. Bu bağlamda, teknolojinin toplumsal rasyonaliteye dayandığını, toplumsal rasyonalitenin ise eşdeğer değiş-tokuş, kuralların tasnifi ve uygulanması, optimizasyon ve sonuçların hesaplanması gibi nesnel ölçütlerle bağdaştırıldığını vurgular (Feenberg, 2010, s. 40). Bu ölçütler teknolojinin temelinde mutlak bir rasyonalitenin yatıyor olduğuna dair katı bir aydınlanmacı savı destekliyor gibi gözükse de, Feenberg'e göre durum aslında bu değildir. Değiş-tokuşun, kuralların, hesaplamanın vs. bir açıdan nesnel uygulamalar olduğu doğrudur, fakat bunların kim tarafından ne şekilde ve kimin çıkarı adına gerçekleştirileceği sınıflı toplumun yapısı içinde belirlenir. Bu nedenle toplumsal rasyonalite, dolayısıyla teknoloji, tarihsel-toplumsal koşullara tabidir. Teknolojinin nasıl uygulanacağı ile ilgili operasyonel bir özerklik söz konusudur; öyle ki kapitalist bir azınlığın mülkiyeti elinde bulundurması, demokratik karar alma mekanizmaları var olup olmaması veya başka güç ilişkilerine bağlı olarak teknolojinin toplum için taşıdığı anlam değişime uğrayabilir. Özetle, Feenberg (2010) teknoloji konusunda topluma dayalı dışsal etmenin ve rasyonalite çerçevesindeki içsel etmenin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Tarihsel ve toplumsal koşullardan tamamen bağımsız bir teknoloji hiçbir zaman var olamayacaktır, dolayısıyla tek başına ele alındığında teknoloji soyut bir kavramdır.

Feenberg'in getirdiği bu ikili yaklaşım, teknolojiye dair ütopyik veya distopyik beklentilerden köklü bir şekilde ayrılmaktadır; bununla birlikte bu yaklaşımda teknolojinin nötr bir unsur olması da söz konusu değildir. Teknoloji iyi veya kötünün belirleyicisi değil, fakat bu açıdan nitelenebilecek amaçlara ulaşmada kullanılan bir araçtır. Şu var ki, Heidegger gibi filozofların dikkat çektiği üzere,

⁵ Heidegger'le ilgili bu yorumlar da tartışmalıdır (ör.; Thompson, 2000). Elbette Heidegger'in teknoloji felsefesiyle ilgili nihai bir değerlendirme bu makalenin kapsamının ötesindedir. Ancak en azından onun teknoloji konusunda kötümser yaklaşıma öncülük ettiği tartışmasızdır.

teknolojinin temelindeki araçsal akıl yürütme belirli açılardan kendini dayatabilir ve amaçlarını ortaya koyan insan, kendi kullandığı aracın zorunluluklarına tabi de olabilir. Buna rağmen, araçsallığın dayattığı düşünce tarzı aşılabilir değildir; öyle ki tarihsel amaçları belirleyen değerlerin asıl taşıyıcısı insandır. Buradan otomasyon açısından çıkarılacak sonuç şu şekilde özetlenebilir: Teknolojik gelişmeler bolluğa, sürdürülebilirliğe, boş zamana dair önemli olanaklar yaratır, fakat teknolojinin toplumları bu olumlu koşullara kendiliğinden yaklaştırması veya bu konularda itici bir güç olması beklenemez. Üretkenlik artışı metaların bolluğunu sağlayabilir, fakat örneğin nitelikli eğitim hizmetinin gerilemesi ve bu açıdan yoksunlaşma meta bolluğuna rağmen gerçekleşebilmektedir; güneş enerjisi teknolojileri temiz bir enerji kaynağını insanlığın hizmetine verir, fakat daha verimli güneş panelleri daha büyük miktarlarda üretilmesine rağmen karbon salınımı artmaya devam etmektedir; tarımsal ve endüstriyel ürünlerin üretilmesi için gereken emek-zaman teknoloji sayesinde düşmüştür, fakat çalışma saatleri küresel olarak artmaktadır vs.

Temel mesele teknolojik ütopyacıların öngördüğü üzere teknolojinin önündeki engellerin kaldırılması olmadığına göre, teknoloji devrimiyle birlikte gelen krizlere karşı çözüm toplumsal dinamiklerde aranmalıdır. Çalışma saatlerinin düşürülmesi, hem teknolojik determinizmden farklı olarak meseleyi bu sosyal düzleme taşımak, hem de şimdiye kadar tartışılan ETG gibi alternatiflere karşı daha köklü bir dönüşüm sağlamak açısından yeni olmayan fakat son derece etkin bir çözüm önerisidir. Bu talep, çalışanların refahına katkıda bulunmanın yanı sıra, otomasyonun sunduğu imkânlarla neo-liberal kapitalizm arasındaki zıtlığı derinleştirebilir. Böylece çözümü gittikçe olanaksızlaşan sistem krizlerine karşı daha radikal bir çözümü dayatabilir ve ETG karşısında acil ve gerçekçi bir alternatif sunabilir. İşçilerin 19. yüzyıldan bu yana temel taleplerinden biri çalışma saatlerinin düşürülmesidir. Düşük çalışma saatleri talebi tarihsel olarak emek-sermaye karşıtlığının temel dinamiklerinden biridir. Yukarıda belirtildiği üzere, artı değerın mutlak olarak artırılmasının yolu çalışma saatlerinin artırılmasından geçiyor. Ne var ki rutin işlerde uzun saatler harcamakla yaratıcılık arasında ters oranlı bir ilişki bulunuyor. İnsanın yaratıcılığını sergileyebilmesi ve otonom bir üretici olarak topluma katkıda bulunabilmesi için öncelikle kendi zamanını çalan rutin ve bayağı işlerden özgürleşmesi gerekiyor. Otomasyonun ekonomik etkileri açısından değerlendirildiğinde ise, insanın otonom becerileriyle teknolojinin sunduğu toplumsal olanaklar arasında bir uyum açığa çıkıyor. Çünkü yeri makineler tarafından doldurulamayacak bir emek biçimi olarak tam da yaratıcılık gerektiren iş türleri karşımıza çıkıyor. Bu uyum, otomasyon karşısında arkaik bir direnişi anlamsızlaştırarak, teknolojiyi insanın özgürleşmesi açısından da savunabilmek için güncel bir gerekçe sunar. Sanatsal yaratıcılık, bilimsel keşif ve icat dürtüsü, insan emeginin araçsallaştırılmasına karşı ondaki erekselliğin ve içsel değerın kendini dayatması demektir. Çalışma, insan-doğa ilişkisindeki bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış olsa da üretkenlik artışı bu zorunluluğun gevşetilmesine ve çalışmanın insanın içsel yönelimleriyle daha uyumlu hale getirilmesine olanak sağlamaktadır.

Nitelikli kamusal eğitimin sunulması yaşam boyu öğrenmenin gerçekleştirilmesinin önemli bir önkoşuludur; çalışma saatlerinin azalması ise insanî gelişim için gerekli olan boş zamanı sağlayacaktır. Kapitalizmle birlikte insan emegi otomatize üretim sürecine eklendi. Bugün ise otomatize üretim, nesnelere temelinde, kontrol ve sürdürülebilirlik açısından kendi kısmî bağımsızlığını yaratırken, insana yaratıcılık ve keşif temelli emek süreçlerinden başka bir alan bırakmıyor. Formel ve rutin hale

getirilebilen işler eninde sonunda yapay zekâ ve robotlara devredilecektir. Buna bağılı olarak, vasfını yitiren işçi ekonomiye (ve elbette topluma) özgün bir katkı yapabilmek adına makinelerin ele geçirdiğı işkollarından yeni becerilere tutunarak kaçmak, yaşam boyu öğrenmek, kendini geliştirmek ve yenilemek zorundadır. Ancak söz konusu işçinin kendi eğitimine ayırabileceğı zamanı ve boş zamanı yoksa bu perspektifi yaşama geçiremeyecektir. Boş zaman sırasında gerçekleşen yetkinleşme, kişisel tecrübe, amatör meraklar, yaratıcılığın körüklenmesi, bireyin kendi uzmanlık alanı dışındaki bilgi ve becerileriyle ilgilidir; bu da meslekî öğrenmenin tamamlayıcısı olan bir birikimdir. Diğer yandan, otomasyonun getirdiğı koşullardaki rekabet tam aksi bir eğilimi dayatıyor. Örneğın, yazılım ve veri araştırmacılığı gibi sektörlerde öğrenme ve araştırma, performansa dayalı rekabetin parçası olarak çalışanların gününün önemli bir kısmını alıyor (Steinhoff, 2021). Otomasyonun belirlediğı yaşam tarzını benimseyen insan, boş zamanını yeniden gerçekten boş zaman haline getirmeden, kendini yaratıcı bir insan olarak inşa edemeyecektir. Yaratıcılık spontane dürtüler, eğlence ve içsel yönelimlerle iç içedir; bu koşullar ise ancak boş zamanla ve çalışmanın dışsal ödül mekanizmalarından arındırılması ile gerçekleşebilir.

Sonuç

Otomasyonun ilerici potansiyeline yönelik abartılı bir umut besleyen tekno-ütopyacı yaklaşımlar teknolojik determinist savları bünyesinde barındırmaktadır. Teknolojik determinizm, bu tür ütopyacılıkta teknolojinin yalnızca olumlu yönlerine odaklanması ve toplumsal etmenlerin birer ayak bağı şeklinde görülmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Teknolojik determinizm insan-makine ilişkisindeki çatışma ve uyumsuzlukları ve insanlık adına ucu açık gelişim yollarını görmezden gelmektedir. Oysa hiçbir ilerici olanağın kendiliğinden gerçeğe dönüşmesi beklenmemelidir.

Kaldı ki, tam otomasyonun gerçekleşmesi ile birlikte ütopyik bir bolluk dönemine geçilse dahi çalışmanın ortadan kalktığı bir toplumda insanın üretim sürecine yabancılaşması daha ciddi bir problem olarak ortaya çıkacaktır. Bu nedenle makineleşme distopik bir geleceğı önlemede tek başına yeterli olamayacaktır. Nihayetinde, çalışmanın tek amacı insanın taleplerinin karşılanması değildir. Bireyin toplumun diğer üyeleriyle amaç-odaklı bağlar kurması, yaratıcılık, problem çözme becerileri ve bilimsel yetkinlik açısından kendini geliştirmesi çalışma aracılığıyla gerçekleşir. Kapitalist ekonomide emegın yabancılaşması ve üretimin üretim için gerçekleştirilmesi insanî gelişim adına doğabilecek olanakları sekteye uğratmaktadır. Fakat yabancılaşmanın aşılabildiğı bir üretim biçiminde emegın yaratıcılığı daha ileri bir seviyede ortaya çıkabilir. Dahası, üretimin tamamen otomasyona terk edilmesi, insanın doğayla kurduğı bağ açısından sorunlara neden olacaktır. İnsanın hayatta kalmak ve yaşamını anlamlı hale getirmek amacıyla belli şeyleri araçsallaştırması, tarihsel gelişimle birlikte insan-makine ilişkisini doğurdu. Makinelerin insanlar gibi tüketim yapmıyor oluşunun da temelinde salt araç olmaları ve amaçlarının dışsal olarak, insanlar tarafından belirlenmeleri yatar. İnsan ise amacını yine kendi varoluşunda bulur.

Marx'ın vurguladığı üzere, kapitalist toplumda insan araçsallaşarak meta üretiminin bir aracı haline gelmiştir. Günümüz kapitalizmde üretici güçlerin gelişimi ve robotların rutin işleri yavaş yavaş devralması, değeri çalışma saatlerinin artışıyla realize eden burjuva üretim ilişkilerini tehdit ediyor. Bunun nedeni, artı değer sömürüsünün olmadığı bir kapitalizmde sermayenin genişlediğı üretim

döngülerinin tamamlanamayacak olması, böylece tam otomasyon ile kapitalist üretim ilişkileri arasında çelişki doğmasıdır (Morris-Suzuki, 1984). Çalışma saatlerinin azalması, tarihte örneği görüldüğü gibi, emekçilerin sınıf mücadelesiyle gerçekleşebilir. Fakat, düşük çalışma saatleri sermaye genişlemesi için gerekli olan koşullarla ters düşeceğinden, bu çözüm kapitalist dinamiklerle uzun vadede uyum sağlayamayacaktır. Dolayısıyla, çalışma saatlerinin artma eğilimi devam etse de etmese de kapitalist üretim biçimiyle gelişen teknoloji arasındaki uyumsuzluklar, mevcut iktisadî düzen içinde belirli çatışmaların ve nihayetinde kırılmaların kaçınılmaz olduğunu gösteriyor.

Kaynakça

- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation and work. A. Agrawal, J. Gans ve A. Goldfarb (Ed.), *The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda* içinde (s. 197-236). Chicago: University of Chicago Press.
- Aristoteles. (2010). *Politika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Autor, D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3-30.
- Bastani, A. (2019). *Fully Automated Luxury Communism*. London: Verso.
- Bellamy, C. (2022). How 3D printing can be the solution to the nation's affordable housing crisis. *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/news/nbcblk/3d-printing-can-solution-nations-affordable-housing-crisis-rcna10725>
- Bellemare, M. C. (2020). *Techno-capitalist-feudalism*. Blacksatin Publications Ltd.
- Brynjolfsson, E. ve McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: WW Norton & Company.
- Bulao, J. (2021, 30 Kasım). 27+ astonishing robotics industry statistics you should know in 2021. *Techjury*. <https://techjury.net/blog/robotics-industry-statistics/#gref>
- Cohen, A. (2021, 11 Ocak). A Bill Gates venture aims to spray dust into the atmosphere to block the sun. What could go wrong? *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2021/01/11/bill-gates-backed-climate-solution-gains-traction-but-concerns-linger/?sh=33bf0630793b>
- Cornwall, W. (2021, 1 Temmuz). The plastic eaters. *Science*. <https://www.science.org/content/article/could-plastic-eating-microbes-take-bite-out-recycling-problem>
- Danaher, J. (2019). *Automation and Utopia: Human Flourishing in a World without Work*. Cambridge: Harvard University Press.
- Day, M. (2018, 21 Ocak). Amazon Go cashierless convenience store opens to the public in Seattle. *The Seattle Times*. <https://www.seattletimes.com/business/amazon/amazon-go-cashierless-convenience-store-opening-to-the-public/>
- Diamandis, P. H. ve Kotler, S. (2012). *Abundance: The Future Is Better Than You Think*. New York: Simon and Schuster.
- Estlund, C. (2018). What should we do after work: automation and employment. *The Yale Law Journal*, 128(2), 254-326.
- Feenberg, A. (1996). Marcuse or Habermas: Two critiques of technology. *Inquiry*, 39(1), 45-70.
- Feenberg, A. (1999). *Questioning Technology*. New York: Routledge.
- Feenberg, A. (2010). Marxism and the critique of social rationality: from surplus value to the politics of technology. *Cambridge Journal of Economics*, 34(1), 37-49.
- Ford, M. (2015). *Rise of the Robots*. New York: Basic Books.

- Frey, C. B. ve Osborne, M. A. (2013). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2020). *Çokluk*. (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2005)
- Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York: Harper Torchbooks.
- Hermann, C. (2014). *Capitalism and the Political Economy of Work Time*. London: Routledge.
- Herrendorf, B, Rogerson, R. ve Valentinyi, A. (2014). Growth and structural transformation. P. Aghion ve S. N. Durlauf (Ed.), *Handbook of Economic Growth* içinde (s. 855-941). Amsterdam: Elsevier.
- Hickel, J. (2019). Degrowth: a theory of radical abundance. *Real-World Economics Review*, 87(19), 54-68.
- İnan, K. (2012). *Bilgi Toplumuna Geçerken Teknolojik İşsizlik*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- IFR (International Federation of Robotics). (2020). World Robotics Report. <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/record-2.7-million-robots-work-in-factories-around-the-globe>
- Johannessen, J. A. (2019). *Automation, Capitalism and the End of the Middle Class*. London: Taylor & Francis.
- Kaplan, J. (2015). *Humans Need not Apply*. London: Yale University Press.
- Keynes, J. M. (1931). *Essays in Persuasion*. London: Palgrave Macmillan.
- Koh, D. H., Jang, W. S., Park, J. W., Ham, W. S., Han, W. K., Rha, K. H. ve Choi, Y. D. (2018). Efficacy and Safety of Robotic Procedures Performed Using the da Vinci Robotic Surgical System at a Single Institute in Korea: Experience with 10000 Cases. *Yonsei Medical Journal*, 59(8), 975-981.
- Kuznetsova, A. (2020). Rational pricing of fruit-harvesting robots. *13th International Conference on Management of Large-scale System Development*. 28-30 Eylül 2020, Moskova. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9247787>
- Marx, K. (1999). *Grundrisse: Ekonomi politığının eleştirisinin temelleri*. (A. Gelen, Çev.). Ankara: Sol Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 1939).
- Marx, K. (2000). *Kapital*. (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 1867).
- Moody, K. (2018). High tech, low growth: robots and the future of work. *Historical Materialism*, 26(4), 3-34.
- Moore, P. V, M. Upchurch ve Whittaker, X. (2018). Humans and machines at work: monitoring, surveillance and automation in contemporary capitalism. P. V. Moore, M. Upchurch ve X. Whittaker (Ed.), *Humans and Machines at Work* içinde (s. 1-16). Cham: Springer.
- Morris-Suzuki, T. (1984). Robots and capitalism. *New Left Review*, 147(1), 109-21.
- Moseley, F. (2011). The US economic crisis: fundamental causes and possible solutions. *International Journal of Political Economy*, 40(3), 59-71.
- Osborn, S.G., Vengosh A., Warner, N.R. ve Jackson, R. B. (2011). Methane contamination of drinking water accompanying gas-well drilling and hydraulic fracturing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(20), 8172-8176.

- Robinson, W. I. (2012). "The great recession" of 2008 and the continuing crisis: A global capitalism perspective. *International Review of Modern Sociology*, 38(2), 169-198.
- Ross, J. (2021, 10 Haziran). The biggest companies in the world in 2021. *Visual Capitalist*. <https://www.visualcapitalist.com/the-biggest-companies-in-the-world-in-2021/>
- Spencer, D. A. (2018). Fear and hope in an age of mass automation: debating the future of work. *New Technology, Work and Employment*, 33(1), 1-12.
- Steinhoff, J. (2021). *Automation and Autonomy: Labour, Capital and Machines in the Artificial Intelligence Industry*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Terranova, T. 2000. Free labor: Producing culture for the digital economy. *Social Text*, 63(18), 2.
- Thomson, I. (2000). What's wrong with being a technological essentialist? A response to Feenberg. *Inquiry*, 43(4), 429-44.
- Tollefson, J. (2018). First sun-dimming experiment will test a way to cool Earth. *Nature*, 563, 613-615.
- Van Onzen, F. (2021). *Service Workers in the Era of Monopoly Capital: A Marxist Analysis of Service and Retail Labour*. Leiden: Brill.
- Varoufakis, Y. (2021, 28 Haziran). Techno-feudalism is taking over. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/techno-feudalism-replacing-market-capitalism-by-yanis-varoufakis-2021-06>
- Weinberg, L. (2018, 25 Temmuz). Burberry Receives Backlash for Burning \$38 Million of Unsold Products. *The Hollywood Reporter*. <https://www.hollywoodreporter.com/lifestyle/style/burberry-receives-backlash-burning-38-million-unsold-products-1129922/>

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN Studies

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022 Alındı/RECEIVED: 12-04-2021 – Kabul/ACCEPTED: 17-12-2022

Yaşam Tarzının ve Çevresel Duyarlılığın Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Satın Alma Niyetlerine Etkisi

The Effect of Lifestyle and Environmental Awareness on Consumers' intention to Purchase Environmentally Friendly Products

Sümeyye IŞIK GÜLTEKİN¹ | Ahmet GÜRBÜZ²

Abstract

Negative consequences of environmental problems affect all living species. Consumption behaviors of people are also very effective on environmental problems. that's why, it is very significant examine the purchasing behavior of consumers in the society in order to understand the environmental sensitivity of a society. The purpose of this research reveal whether the environmental awareness and lifestyles of consumers are effective in purchasing green products, as well as the intercourse among them environmental awareness and lifestyle consumers' green product purchases. Numerical research methodology was used in the research.

Öz

Dünyamızı tehdit eden Çevre sorunlarının olumsuz sonuçları tüm canlı türlerini etkilemektedir. Kişilerin tüketim davranışlarının da bu çevre sorunları üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bu sebeple de bir toplumun çevre hassasiyetini anlamak öncelikli olarak toplumdaki tüketicilerin satın alma davranışlarını incelemekle mümkündür. Bu çalışmanın amacı tüketicilerin çevresel duyarlılıklarının ve yaşam tarzlarının yeşil ürün satın alma üzerinde etkili olup olmadığını aynı zamanda çevresel duyarlılıkla yaşam tarzının tüketicilerinin yeşil ürün satın almasıyla ilgili ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada nicel araştırma yönteminden

¹ Sümeyye Işık Gültekin, yüksek lisans öğrencisi, Karabük üniversitesi, işletme bölümü, s.isik78@hotmail.com Orcid: 0000-0002-5669-0114

² Ahmet Gürbüz, Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Bölümü, agurbuz@karabuk.edu.tr Orcid: 0000-0003-2287-9709

In line with the purpose of the research, research information were cumulative by consult an online questionnaire to 264 consumers aged 18 and over living in Turkey between February 1 and February 28, 2022. The questionnaire consists of four parts, and in the first part, seven inquiries to imbibe the demographic information of the people. In other parts of the questionnaire, there is a 5-point Likert type bushel that includes statements about consumers' lifestyle, environmental awareness and green product purchasing behavior. The data obtained in the study were analyzed withal the SPSS 24.0 program. In the study, correlation analysis was used to examine the intercourse among variables, and regression analysis was used to test the effect hypothesis. with respect to the conclusion of the exploratory, it has been revealed that the environmental sensitivities and lifestyles of consumers have a substantial effect on their green product purchases. The limitations of the study are the collection of data only from consumers over the age of 18 and the scarcity of consumers whereon the age of 18. Studies can be enriched by reaching more participants in future studies, adding different variables to the study questions and expanding the results.

Keywords: Environmentally Friendly Product, Environmental Awareness, Lifestyle.

faaydalanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda 1 Şubat- 28 Şubat 2022 tarihleri arasında Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri 264 tüketiciye çevrimiçi anket uygulanarak çalışma verileri toplanmıştır. Anket dört bölümden oluşmaktadır ilk bölümde kişilerin demografik bilgilerini öğrenmeyi amaçlayan yedi soru bulunmaktadır. Anketin diğer bölümlerinde ise tüketicilerin yaşam tarzı, çevresel duyarlılık ve çevre dostu ürünleri satın alma niyetine yönelik ifadeler yer alan 5’li likert tipi ölçek yer almaktadır. Araştırmada toplanan veriler SPSS 24.0 programı aracılığı ile ayrıntılı olarak incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi, araştırmadaki etki hipotezini test etmek amacıyla ise regrasyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre tüketicilerin çevresel duyarlılıklarının ve yaşam tarzlarının yeşil ürün satın almalarının üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın kısıtlarını ise sadece 18 yaş üzeri tüketicilerden veri toplanması, ulaşılabilen 18 yaş üzeri tüketicilerin azlığı oluşturmaktadır. Gelecek çalışımlarda daha fazla katılımcıya ulaşarak, çalışma sorularına farklı değişkenler eklenerek sonuçları genişletilerek çalışımlar zenginleştirilebilir.

Anahtar kelimeler: Çevre Dostu Ürün, Çevresel Duyarlılık, Yaşam Tarzı.

Giriş

Dünyamızı tehdit eden küresel ısınma, yıllar içinde birçok çevre sorununu da beraberinde getirmiştir. Doğal kaynakların hızla tükenmesi, canlı türlerinin giderek azalması ve kuraklık bu sorunlardan sadece bazılarıdır(Çayırağası,2011:161). Pazarlamacılar siyasetçilere her kesimden insan bu sorunlara çözüm getirme amacıyla hareket etmektedirler ancak dünya

nüfusunun sürekli artması bu sorunlarla baş etmeyi hayli zorlaştırmaktadır. Hükümetler arası iklim değişikliği paneli, çevre sorunlarından olan karbon salınımının kesinlikle insan eylemlerinin neticesinde meydana geldiği bilinen bir gerçektir(IPCC, 2014). Çevresel sorunların ana nedeni olan ve farkındalığını geliştirebilen tek tür olan insanın çevre sorunlarının azaltılmasında da önemli bir sorumluluğunun olduğu göz ardı edilmemelidir.

Tüm bunların bir neticesi olarak yaşadığımız çevrede meydana gelen olumsuz durumlardan dolayı bireylerin günlük yaşantısında çevreci tutuma yönelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu sebeple de Doğal çevrenin korunması kişilerin çevrede meydana gelen olumsuz durumlar karşısındaki duyarlılıklarının artışıyla ilişkilendirilmiştir, bu çevreci duyarlılığın başında ise kişilerin tüketim hassasiyeti gelmektedir (prakash ve pathak, 2017: 385- 386). Bu sebeple de bir toplumun çevre hassasiyetini anlamak için öncelikli olarak toplumdaki tüketicilerin satın alma davranışlarını öğrenmek gerekmektedir (Chan ve Lau: 2000: 338). Çevreci tüketimin toplumdaki tüm tüketiciler tarafından benimsenmesi ve bu davranışları etkileyen unsurların araştırılması çevre sorunlarının azaltılmasının ilk adımıdır. Tüketicilerin tüketim davranışlarını etkileyen unsurların başında çevresel duyarlılık ve yaşam tarzı gelmektedir bu sebeple de çevresel konular kapsamında tüketicilerin bu özelliklerinin çevre dostu ürünleri satın alma niyetine olan etkisi araştırılarak çevresel duyarlılık oluşturulabileceği düşünülmektedir. (Özcan ve Özgül: 2019: 2). Bu çalışmada tüketicilerin yaşam tarzlarının ve çevresel duyarlılıklarının yeşil ürün satın alma davranışları üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikli olarak ilgili kavramlara açıklık getirilmiş olup sonrasında araştırmanın yöntem ve hipotezleri ortaya konulmuştur. Son bölümde ise araştırmanın bulguları ve sonucu yer almaktadır.

Yaşam Tarzı

Kişilerin, çevrelerinde onun için önemli olan şeyleri, hobileri, toplumdaki ekonomik konumu kendine has duygu ve düşünceleri içinde bulunduran yaşam tarzı faktörü tüketicilerin satın alma davranışını etkilemektedir. Çoğu tüketici çevre dostu olarak bilinen yeşil ürünleri satın almak istemektedirler fakat yeşil ürünler alma konusunda nihai karar aşamasına geldikleri noktada ürünün fiyatı, yaşam tarzı gibi bazı faktörler tüketicilerin bu niyetlerinin eyleme dönüşmesini engellemektedirler (Kement,2019: 374). İnsanların bu istenmeyen eylemleri sonucunda meydana gelen durumların başında çevresel konular gelmektedir (Zeydan ve Gürbüz, 2021: 225).

Çevresel Duyarlılık

Kişilerin tüketim davranışları üzerinde etkisi olduğu düşünülen diğer faktör ise çevresel duyarlılıktır. Çevresel duyarlılığa sahip tüketiciler küçük de olsa çevreci davranışlarıyla fark yaratmayı amaçlamaktadırlar. Bu tüketiciler sadece çevre dostu olan yeşil ürünleri satın almakla kalmayıp, çevrede tüketilemeyen kaynakların imalat aşamasındaki kullanım biçimleriyle de yakından ilgilenmektedirler. Çevrenin korunması konusunda kendisine büyük bir pay düşüğünün farkında olan tüketiciler bu sorumluluk bilinciyle hareket etmektedirler(Akdoğan, 2021: 1). Bu sebeple de tüketicilerin çevre duyarlılığına sahip olup olmaması çevre dostu ürünleri satın alma niyetlerini etkilemektedir. Çevre dostu ürünleri edinme niyeti ise tüketicilerin çevre

dostu olan yeşil ürünleri elde etmeye gönüllü olduklarını tanımlamaktadır. Diğer bir tanımıyla tüketicilerin yeşil ürün ve geleneksel ürün arasında kaldıklarında tercih hakkını yeşil ürünlerden yana kullanması olarak tanımlanmaktadır (Paul vd. 2016:124).

Çevre Dostu Ürün

Çevre dostu ürün, üretiminde, kullanımında hatta kullanımı sonrasında çevreye ve çevredeki canlılara zarar vermeyen ürünlerdir. (Lau vd. 2020:1). Bu ürünler aynı zamanda doğaya atık madde bırakmayan kullanım ya da tüketim sonrası geri dönüşüme gönderilebilen ürünler olarak kabul edilmektedir. İklim değişikliğinin beraberinde getirdiği çevresel kaygılar bu ürünlere olan ilgiyi artırmıştır (Özkan, 2019:82). Çevre dostu ürün olgusunu 4s formülünde yer alan kavramlarla da açıklamak mümkündür, şöyle ki (Duru ve Şua, 2013: 128);

- Memnuniyet (Sontentment): tüketicilerin beklentilerini karşılayabilen ürünler.
- Sürdürülebilirlik (Sustainability): ürünün tüketiciye sağladığı faydanın ve ömrünün uzun olması.
- Sosyal Kabul (Social Acceptability): ürünün doğada yaşayan canlıların hayatını tehlikeye atmaması konusunda kabul görmesi.
- Güvenlik (Safety): Ürünün insan sağlığı açısından tehdit oluşturmaması.

Çevre dostu ürünleri özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür (Moisander, 2007: 2);

- Canlıların sağlığı üzerinde tehdit oluşturmayan ürünlerdir.
- Üretim ve yok olma süreçlerinde çevreye zarar vermeyen ürünlerdir.
- Üretim ve yok olma süreçlerinde çok fazla elektrik ve çevresel kaynakları tüketmeyen ürünlerdir.
- İçerisinde çevreye zararlı malzemeler bulunmayan ürünlerdir.
- Gereksiz paketlenme ve kullanımı ya da tüketim sonrası çevreye zarar veren ürünleri ortaya çıkarmayan ürünlerdir.

Çevreci tutuma sahip işletmeler artık ürünlerin imalat aşamasında çevreye verilen zararı en aza indirecek yöntemlere ve teknolojiye sahiptirler (Bhalerao ve Deshmukh, 2015: 6). Bu sebeple de Yeşil ürünlerin, yani çevre dostu ürünlerin fayda düzeyi yüksek ve çevreye zararları minimum olan imalat süreçleri ile üretilmeleri beklenmektedir. İşletmelerde bu üretim süreçlerinde bu ürünlerden girdi maliyetini düşürme, üretimde yüksek verimlilik sağlama, üretim sürecinde meydana gelen masrafları azaltmak ve tüketici zihninde firmanın konumunu iyileştirme gibi farklı şekillerde yararlanabilmektedirler (Ninlawan, 2010: 18).

Satın Alma Niyeti

Satın alma niyeti "tüketicilerin bir ürün ya da hizmeti satın alıp almama hususunda kanaatini" ifade etmektedir (Özdemir ve Tabak, 2019: 3). Başka bir deyişle satın alma niyeti tüketicinin bir ürün veya hizmeti satın alma aşamasına nasıl geldiği ile ilgili tüketicinin bilişsel eylemlerinden biri olarak adlandırılır, markaların olumlu itibarı, marka bağlılığı, ürün ve hizmetin niteliği, kalitesi gibi birçok faktör tüketicinin satın alma niyetini etkilemektedir (Turgut, 2016: 44). Ürün ve hizmet bedeli tüketici karar sürecinin sonucunu belirleyen en önemli etken olarak kabul

edilmektedir fakat günümüzde Çevresel duyarlılık konularında artış olması sebebiyle artık daha fazla tüketici çevre dostu ürünleri satın alma niyetiyle, ürün ve hizmet karşılığında fazla ücret ödemeyi kabul eden çevre dostu yaşam tarzının savunucuları konumundadır (Bıkarı vd. 2017: 146).

Araştırmanın Tanıtılması

1. Araştırmanın Amacı

Günümüzde, yaşadığımız çevre sorunları giderek içenden çıkılmaz bir hal almaktadır. Son yıllarda insan yaşamını giderek zorlaştıran bu çevresel sorunlara her gün bir yenisinin ekleniyor olması bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Çevre dostu ürünleri kullanmanın önemini kavrayıp bunu tüketim alışkanlıklarına da yansıtan kişi sayısı günden güne artmaktadır fakat buna rağmen bu tüketim davranışını yaşamının bir parçası haline getiren kişi sayısı çok azdır. Bu nedenle de tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışında etkili olan faktörlerin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı da Tüketicilerin satın alma davranışını etkilediği düşünülen faktörlerden olan yaşam tarzı ve çevresel duyarlılığın, tüketicilerin çevre dostu ürünleri satın alma niyetine olan etkisini ortaya koymaktır.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmada karşılaşılan kısıtların başında örneklem sayısı gelmektedir. Çalışmanın örneklemini Türkiye'deki sadece 18 yaş ve üzeri tüketicilerin oluşturması, çok sayıda katılımcıya ulaşamaması ayrıca verilerin çevrimiçi anket yöntemiyle elde edilmesi çalışmayı bu sınırlar dâhilinde yapılmasına mecbur bırakmıştır.

Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda kullanılacak veriler basit rastgele örnekleme tekniğiyle Türkiye' de yaşayan 18 yaş ve üzeri tüketicilere çevrimiçi anket tekniği uygulanarak toplanmıştır. Bu yöntemle 250 tüketiciye ulaşılmıştır Fakat anket sorularına olması gerektiği gibi cevaplamayan katılımcılar tespit edilmiş olup geri kalan 218 katılımcının verileri çalışmada kullanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun dört hipotez oluşturulmuştur bunlar;

H₁: Çevresel duyarlılığın çevre dostu ürünleri satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Çevresel duyarlılığın çevre dostu ürünleri satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Yaşam tarzı ile çevre dostu ürünleri satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Yaşam tarzının çevre dostu ürünleri satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Türkiye’ de ikamet eden 18 yaşında ve 18 yaşından büyük kişileri kapsamaktadır. Reşit olmayan kişilerin satın alma eylemini gerçekleştirmeleri mümkün olmaması sebebiyle ana kütleyle dâhil edilmemiştir.

2. Veri Toplama Araçları ve Analiz

Bu çalışmada, geçmiş çalışmalarda geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış olan ölçme araçları kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan yedi soru yer bulunmaktadır. Anketin diğer bölümlerinde ise tüketicilerin yaşam tarzı, çevresel duyarlılık ve yeşil ürün satın alma davranışlarına yönelik ifadeler yer alan 5’li likert tipi ölçme aracı yer almaktadır. Tüketicilerin çevre bilincini ölçmek amacıyla Yeşilyurt ve diğerleri (2013) tarafından geliştirilen 15 ifadeden oluşan çevre bilinci” ölçeğinden faydalanılmıştır, Katılımcıların yaşam tarzını ölçmek amacıyla ise 16 ifadeden oluşan Sanchez ve diğerlerinin (1998) geliştirdiği karaca(2018)in çalışmasında kullandığı yaşam tarzı ölçeği kullanılmıştır. Anketin son bölümünde ise straughan ve Roberts(1999) çalışmalarında kullandığı Nakıboğlu (2003) tarafından Türkçeye uyarlanan 14 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Çalışmada toplanan bilgiler SPSS 24.0 programı yardımı ile sonuca ulaştırılmıştır. Araştırmaya dâhil olan kişilerin demografik farklılıklarının analiz edilmesi için frekans ve yüzde analizi yapılmıştır. Araştırma sorularına dair analiz sonuçlarının saptanmasına yönelik olarak merkezi eğilim ölçümleri ile bulguların dağılımı analiz edilmiştir. Bulguların dağılımının normal olması sebebiyle hipotezlere ait değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkisini incelemek için korelasyon, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini değerlendirmek amacı ile de regresyon analizleri uygulanmıştır.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Frekans ve Yüzdeler

Değişkenler	Grup	Sayı	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	133	61,0
	Erkek	85	39,0
Yaş	18-26 yaş	82	37,6
	26- 35 yaş	98	45,0
	35 yaş ve üzeri	38	17,4
Eğitim Durumu	Lise ve öncesi	29	13,3
	Ön lisans	17	7,8
	Lisans	83	38,1
	Yüksek lisans	71	32,6
Gelir Durumu	2500 TL ve altı	56	25,7
	2501-4000 TL	42	19,3
	4001-6000 TL	38	17,4
	6001-10000 TL	39	17,9
	10001 TL ve üzeri	43	19,7
Anne Eğitim Durumu	İlkokul ve daha az	127	58,3
	Ortaokul	32	14,7
	Lise	36	16,5
	Üniversite ve üstü	23	10,6
Baba Eğitim Durumu	İlkokul ve daha az	71	32,6
	Ortaokul	50	22,9
	Lise	47	21,6
	Üniversite ve üstü	50	22,9
Ders Alma	Evet	132	60,6
	Hayır	86	39,4

Katılımcıların çeşitli değişkenlere göre dağılımları incelendiğinde; %61,0'ının kadın, %39,0'ının erkek olduğu, %37,6'sının 18-26 yaş, %45,0'ının 26-35 yaş, %17,4'ünün 35 yaş ve üzeri olduğu, %13,3'ünün lise ve öncesi mezunu, %7,8'inin ön lisans, %38,1'inin lisans, %32,6'sının yüksek lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %25,7'sinin 2500 TL ve altı, %19,3'ünün 2501-4000 TL, %17,4'ünün 4001-6000 TL, %17,9'unun 6001-10000 TL, %19,7'sinin 10001 TL ve üzeri gelir durumuna sahip olduğu, %58,3'ünün anne eğitim durumunun ilkokul ve daha az, %14,7'sinin ortaokul, %16,5'inin lise, %10,6'sının üniversite ve üstü olduğu, %32,6'sının baba eğitim durumunun ilkokul ve daha az, %22,9'unun ortaokul, %21,6'sının lise, %22,9'unun üniversite ve üstü olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların çevre konusu içeren bir müfredata sahip bir ders alma durumlarına göre dağılımları analiz edildiğinde ; %60,6'sının ders aldığı, %39,4'ünün almadığı belirlenmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Algılarına Ait Normallik Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutlar	Kolmogrov-Smirnov			Merkezi Eğilim Ölçümleri			
	Statistic	Sd	P	$\bar{X}$	Medyan	Çarpıklık	Basıklık
Çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri	0,076	218	0,004	3,82	3,82	-0,450	0,872
Çevresel Duyarlılık	0,149	218	0,000	4,50	4,62	-1,270	1,930
İletişim	0,119	218	0,000	4,19	4,25	-0,779	1,270
Pozitiflik	0,138	218	0,000	4,17	4,25	-0,837	0,513
Sağlıklı Beslenme ve Bilinçlilik	0,077	218	0,003	3,58	3,60	-0,182	-0,010
Yaşam Tarzı	0,06	218	0,052	3,95	3,92	-0,274	0,276

“Toplanan bulguların dağılımlarının analiz edilmesinde merkezi eğilim ölçümlerinden aritmetik ortalama, medyan, çarpıklık ve basıklık katsayıları kullanılmıştır. Medyan ile aritmetik ortalama değerinin birbirine yakın ya da eşit olması ile çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 sınırları içerisine düşmesi sebebiyle elde edilen bulguların dağılımının normal dağılımdan geldiği belirlenmiştir” (George ve Mallery 2010).

Tablo 3: Katılımcıların Çevre Dostu Ürünleri Satın Alma Niyetleri Çevresel Duyarlılık ve Yaşam Tarzı Algılarına Ait Betimsel Sonuçlar

Ölçek ve Alt Boyutlar	$\bar{X}$	s.s.
Çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri	3,82	0,58
Çevresel Duyarlılık	4,50	0,47
İletişim	4,19	0,58
Pozitiflik	4,17	0,69
Sağlıklı Beslenme ve Bilinçlilik	3,58	0,77
Yaşam Tarzı	3,95	0,54

Katılımcıların çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri, çevresel duyarlılık ve yaşam tarzı algılarına ait betimsel bulgular incelendiğinde yeşil satın alma ölçeği ortalamasının ($\bar{x}=3,82$) yüksek, çevresel duyarlılık ölçeği ortalamasının ($\bar{x}=4,50$) çok yüksek, yaşam tarzı ölçeği genel ortalamasının ($\bar{x}=3,95$) yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Yaşam tarzı ölçeği alt boyutlarından iletişim algılarının ortalamasının ($\bar{x}=4,19$) yüksek, pozitiflik algılarının ortalamasının ($\bar{x}=4,17$) yüksek, sağlıklı beslenme ve bilinçlilik algısının ($\bar{x}=3,58$) orta olduğu belirlenmiştir

Tablo 4: Katılımcıların Çevre Dostu Ürünleri Satın Alma Niyetleri ile Çevresel Duyarlılık Algularından Elde Edilen Ortalamaların Birbirleri Arasındaki İlişki

Değişkenler	(1)	(2)
Çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri ⁽¹⁾	1	,264*
Çevresel Duyarlılık ⁽²⁾		1

*p<0,05

Değişkenler arasındaki ilişkinin değerlendirmek adına pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. bu korelasyon analizi sonucu doğrultusunda; çevre dostu ürün satın alma niyeti ve çevresel duyarlılık arasında (r=0,264) pozitif yönlü düşük bir ilişki görüldüğünden H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Çevre Dostu Ürünleri Satın Alma Niyetleri ile Yaşam Tarzı Algularından Elde Edilen Ortalamaların Birbirleri Arasındaki İlişki

Değişkenler	(1)	(2)
Yeşil Satın Alma Davranışı ⁽¹⁾	1	,473*
Yaşam Tarzı ⁽²⁾		1

*p<0,05

Araştırmada yer alan Değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması amacıyla pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Yapılan bu analiz bulguları doğrultusunda; çevre dostu ürün satın alma niyeti ile yaşam tarzı arasında (r=0,473) pozitif yönlü orta bir ilişki görüldüğünden H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmanın etki hipotezini test etmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizi uygulanmadan önce bu analizlerin önermeleri olan verilerin dağılımının normal olması, değişkenler arasında ilişkinin görülmesi ve değişkenler arasında otokorelasyon ve çoklu bağıntı sorunlarının olmaması durumları incelenmiştir. Araştırma kapsamında modele dâhil edilen verilerin dağılımının normal dağılım olduğu tablo 2'de yer almaktadır. Modele dâhil edilen değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucu ise tablo 4 ve tablo 5'de verilmiştir. Modeldeki her yol katsayısına ait regresyon modeli için otokorelasyon olup olmadığının öğrenilmesinde "Durbin Watson" değeri incelenmiştir. Bu değerinin 1-3 aralığında olması sebebiyle belirlenen her regresyon katsayısı için oto korelasyon olmadığı saptanmıştır(Field, 2005).

Tablo 6: Katılımcıların Çevre Duyarlılığı Algılarının Çevre Dostu Ürünleri Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi Bulguları

Değişken	β	Standart Hata	T	P	F	F anlamlılık
Sabit	2,345	0,369	6,358	0,000*	16,206	0,000*
Çevre Duyarlılığı	0,328	0,081	4,026	0,000*		

*p<0.05
Düzeltilmiş R²=0,065;
Durbin
Bağımsız: Çevre
Bağımlı: çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri
Watson=1,992
Duyarlılığı

Çevre duyarlılığı (t=4.026 p=0.000 p<0.05) algılarının çevre dostu ürün satın alma niyeti düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin %95 güven düzeyinde olduğu saptanmıştır. Çevre duyarlılığı algıları çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri düzeyinin %6,5'ini açıkladığı belirlenmiştir (R²=0,065). Regresyon analizi sonucuna regresyon eşitliği aşağıda yer almaktadır.

$$\text{Çevre dostu ürünleri satın alma niyeti} = 2,345 + 0,328 * \text{Çevre Duyarlılığı}$$

Çevre duyarlılığı algılarındaki bir birimlik yükselişin çevre dostu ürünleri satın alma niyeti düzeyinde 0,328'lik bir yükselişe sebep olacağı görülmüştür. Çevre duyarlılığının katılımcıların yeşili satın alma davranışı düzeyleri üzerindeki etkisi anlamlı olduğundan H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Yaşam Tarzı Algılarının Çevre Dostu Ürünleri Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi Bulguları

Değişken	β	Standart Hata	t	p	F	F anlamlılık
Sabit	1,832	0,255	7,187	0,000*	62,111	0,000*
Yaşam Tarzı	0,504	0,064	7,881	0,000*		

*p<0.05
Düzeltilmiş R²=0,220;
Durbin
Bağımsız: Yaşam
Bağımlı: çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri
Watson=1,986
Tarzı

Yaşam tarzı ($t=7.881$ $p=0.000$ $p<0.05$) algılarının yeşil satın alma davranışı düzeyleri etkisinin %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır. Yaşam tarzı algıları yeşili satın alma davranışı düzeyinin %22,0'ını açıkladığı belirlenmiştir ($R^2=0,220$). Regresyon analizi sonucuna ait regresyon eşitliği aşağıda yer almaktadır.

$$\text{Çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri} = 1,832 + 0,504 * \text{Yaşam Tarzı}$$

Yaşam tarzı algılarındaki bir birimlik artışın yeşil satın alma davranışı düzeyinde 0,504'lük bir yükselişe sebep olacağı ortaya konulmuştur Yaşam tarzının katılımcıların yeşili satın alma davranışı düzeyleri üzerindeki etkisi anlamlı olduğundan H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

İnsan faaliyetleri çevre sorunlarının en önemli nedenidir. Bu çalışmanın amacı tüketicilerin çevre duyarlılıkları ve yaşam tarzlarının çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri üzerindeki etkisini ve ilişkisini araştırmaktır. Çalışmanın bulgularına göre katılımcıların çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri, çevresel duyarlılık ve yaşam tarzı algılarına ait betimsel bulgular incelendiğinde yeşil satın alma ölçeği ortalamasının ($\bar{x}=3,82$) yüksek, çevresel duyarlılık ölçeği ortalamasının ($\bar{x}=4,50$) çok yüksek, yaşam tarzı ölçeği genel ortalamasının ($\bar{x}=3,95$) yüksek olduğu görülmüştür. Yaşam tarzı ölçeği alt boyutlarından iletişim algılarının ortalamasının ($\bar{x}=4,19$) yüksek, pozitiflik algılarının ortalamasının ($\bar{x}=4,17$) yüksek, sağlıklı beslenme ve bilinçlilik algısının ($\bar{x}=3,58$) orta olduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi için yapılan korelasyon analizi sonucuna göre tüketicilerin çevresel duyarlılık çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri arasında ($r=0,264$) pozitif ve düşük yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiş olup bu sonuç doğrultusunda da H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Tüketicilerin yaşam tarzları ve çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizine göre ise tüketicilerin yaşam tarzları ile yeşil ürün satın almaları arasında ($r=0,473$) pozitif yönlü orta bir ilişki olduğu belirlenmiş olup bu sonuca göre H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışmada çevresel duyarlılığın ve yaşam tarzının tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisini test etmek için yapılan regresyon analizine göre ise tüketicilerin çevresel duyarlılıklarındaki artışın çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri üzerinde de artışa neden olacağı belirlenmiş olup çevresel duyarlılığın katılımcıların yeşil ürün satın alma davranışı düzeyleri üzerindeki etkisi anlamlı olduğundan H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan regresyon analizinin diğer bir sonucuna göre ise tüketicilerin yaşam tarzı algılarının çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Bunun neticesinde ise yaşam tarzı algılarındaki bir birimlik artışın tüketicilerin çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri üzerinde 0,504' lük bir yükselişe neden olacağı belirlenmiş olup bu sonuç doğrultusunda da yaşam tarzının katılımcıların çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğundan H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Tüketicilerin çevre dostu olarak adlandırılan yeşil ürünlerin çevre için daha az risk teşkil edeceği yönündeki görüşleri güçlendikçe çevre dostu olan yeşil ürünleri satın alma davranışları da artış göstermektedir. Alan yazındaki birçok çalışma bu bulguyu destekler niteliktedir. (Bozpolat, 2021; Çıvgın ve Kızanlıklılı, 2022; Sreen vd. 2018; Yadav ve Pathak, 2017; Wang vd. 2020) Bu çalışma alan

yazında tüketicilerin yaşam tarzı ve çevre duyarlılığı unsurlarının çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri üzerindeki etkisine yönelik yeterli çalışma olmaması sebebiyle var olan bu eksikliği gidermek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre tüketicilerin yaşam tarzı ve çevre duyarlılıkları çevre dostu ürünleri satın alma niyetleri üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Tüketicilerin çevre sorunlarına karşı duyarlı olmaları onları yeşil ürün satın almaya yönlentmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda tüketicilerin çevre sorunları ile ilgili kitle iletişim araçlarında reklamlarla, kamu spotları ile bilgilendirilmesi ayrıca katılımcıların yüzde kırklık kesiminin eğitimle ilgili ders almadıkları belirlenmesinden yola çıkılarak kişilerin çevre sorunları konusunda eğitilmesi çevre duyarlılıklarının oluşmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın kısıtlarını ise sadece 18 yaş üzeri tüketicilerden veri toplanması, ulaşılabilen 18 yaş üzeri tüketicilerin azlığı oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda daha fazla katılımcıya ulaşılarak, çalışma sorularına farklı değişkenler eklenerek sonuçları genişletilerek çalışmalar zenginleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Başer, İ. U. (2011) “Tüketicilerin Marka Deneyimi Algısının Marka Güveni, Tatmini, Sadakati Üzerindeki Etkisi ve Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bhalerao, V. R. and A. Deshmukh, A. (2015). Green marketing: greening the 4 Ps of marketing. *International Journal of Knowledge and Research in Management & ECommerce*, 5(2), 5-8.

Bozpolat, C. (2021). Çevresel kaygının ve algılanan pazar etkisinin yeşil ürün satın alma davranışındaki rolü.

Bıkarı, Somayyeh, Ünal, Sevtap ve Deveci, Görgün (2017)“Tüketicilerin Çevreye Yönelik Tutumları ve Kişilik Özellikleri Açısından Kohonen Ağları (Self-Organizing MapSom) ile Bölümlendirilmesi”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, International Journal of Economic and Administrative Studies, doi: 10.18092/ulikidince.352374.

Centre for Sustainable Development, University of Westminster. (2004). Overcoming the challenges to researching, promoting and implementing sustainable lifestyle.

Chan, Ricky Y.K. Lorett B.Y. Lau (2000), “Antecedents of Green Purchases: a Survey in China”, *Journal of Marketing*, Vol.17, N.14:338-357.

Çıvgın, H., & Kızanıklı, M. (2022). Davranışsal Niyetin Yeşil Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Kontrol İnançların Aracı Rolü: Turizm Sektöründe Bir Araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 536-553.

Çayırağasi, F. (2022). Yeşil Pazarlama Algısının Çevreye Duyarlı Ürünleri Satın Almaya Etkisinde Sürdürülebilirlik Bilincinin Aracılık Rolü. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 160-183.

Jaiswal, D., & Kant, R. (2018). Green purchasing behaviour: A conceptual framework and empirical investigation of Indian consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 60-69.

Duru, M. N. Şua, E. (2013). Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri, *Ormanlık Dergisi*, 9 (2),126-136

Turgut, E. (2016). Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılamaları İle Satın Alma Niyeti Ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişki, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne

Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. 2nd ed. London: Sage.

George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson

İslamoğlu, A. H. (2003). *Tüketici Davranışları*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

IPCC (2014). İklim değişikliği 2014: sentez raporu. I, II ve III çalışma gruplarının iklim değişikliği üzerine hükümetler arası panelin beşinci değerlendirme raporuna katkısı [Core Writing Team, RK Pachauri ve LA Meyer (eds.)]. IPCC, Cenevre. https://epik.awi.de/id/eprint/37530/1/IPCC_AR5_SYR_Final.pdf Jain SK

Kement, Ü. (2019). Yeşil tutumunun davranışsal niyet türlerine etkisi: yeşil imajın aracılık rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 370- 394. <https://doi.org/10.26466/opus.502908>.

Lou, B. Sun, Y. Shen, J. and Xia, L. (2020). How does green advertising skepticism on social media affect consumer intention to purchase green products? *Journal of Consumer Behaviour*, 19(2), 1-11. doi: 10.1002/cb.1818

Moisander, Johanna (2007), "Motivational Complexity of Green Consumerism", *International Journal of Consumer Studies*, 31:404-409

Milfont, T., & Duckit, J. (2006). The Environmental attitudes inventory: A Valid and reliable measure to assess the structure of environmental attitudes. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 80-94.

Ninlawan, C. (2010). The implementation of green supply chain management practices In electronics industry. *Proceedings of the international multiconference of engineers and computer scientists*, 17-19.

Odabaşı, Y. ve G. Barış. (2002). *Tüketici Davranış*. İstanbul: MediaCat Yayınları.

Özcan, H., & Özgül, B. (2019). Yeşil pazarlama ve tüketicilerin yeşil ürün tercihlerini etkileyen faktörler. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1-18.

Özdemir, E. G., & Tabak, G. (2019). Turistlerin Çevre Dostu Tutumlarının Çevreye Duyarlı Turistik Ürün Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Araştırma** (The Effect of Tourists Ecofriendly. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1753, 1787.

Özkan E. D. (2019). *Yeşil pazarlama uygulamalarının tüketici satın alma davranışı üzerine etkisi; geri dönüşüm uygulamalarına ilişkin bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE

Paul, J. Modi, A. & Patel, J. (2016). Predicting Green Product Consumption Using Theory Of Planned Behavior And Reasoned Action. *Journal of retailing and consumer services*, 29, s. 123-134.

Ramayah, T., Lee, J. W. C., & Mohamad, O. (2010). Green product purchase intention: Some insights from a developing country. *Resources. Conservation and Recycling*, 54(12), 1419-1427. doi:10.1016/j.resconrec.2010.06.007

Prakash, G., & Pathak, P. (2017). Intention to Buy Eco-Friendly Packaged Products Among Young Consumers of India: A Study on Developing Nation. *Journal of Cleaner Production*, 385-393.

Sreen, N., Purbey, S. ve Sadarangani, P. (2018). Impact of culture, behavior and gender on green purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 177-189.

Straughan, R.D. ve Roberts, J.A. (1999). Environmental segmentation alternatives: A look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of Consumer Marketing*, 16(6), 558-575.

Sanchez M., Gil J.M., Gracia A., (1998), Frenos al Crecimiento del Mercado Ecológico : el Precio o la Actitud Hacia el Medio Ambiente?, *Revista Espanola de Investigacion en Marketing*, Vol 2., 2, 103-116.

Yaday, R. ve Pathak, G.S. (2017). Determinants of consumers' green purchase behavior in a developing nation: Applying and extending the theory of planned behavior. *Ecological Economics*, 134, 114-122.

Yeşilyurt, S., Gül, Ş. ve Demir, Y. (2013). Biyoloji öğretmen adaylarının çevre bilinci ve çevresel duyarlılığı: Ölçek geliştirme çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 38- 54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/19398/206001>

Yücel, M. Uslu, C. & Say, N. P. (2002). Çukurova Üniversitesi personel ve öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Araştırma Projesi, Proje No: BAP-PM, 1*.

Zeydan, İ. & Gürbüz, A. (2021). Turizmde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Mavi Bayrak ve Yeşil Yıldızın Turistlerin Konaklama tercihlerine etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 224-235.

Wang, L., Wong, P.P.W. ve Elangkovan, N. A. (2020). The influence of religiosity on consumer's green purchase intention towards green hotel selection in China. *Journal of China Tourism Research*, 16(3), 319-345.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 16-04-2022 – Kabul/ACCEPTED: 22-12-2022

Goody Two-Shoes as a Self-Made Child: Children's Literature in the Age of Enlightenment

Kendini Yaratan İyilik Timsali Margery: Aydınlanma Döneminde Çocuk Edebiyatı

Mürüvvet Mira PINAR DOLAYKAYA¹

Abstract

Considered one of the earliest novels of modern children's literature, John Newbery's *The History of Little Goody Two-Shoes* harmonises moral instruction with entertainment, and it presents an exemplary female character for its child readers. Even though Newbery's novel can be read as a modern Cinderella story with its eponymous Goody Two-Shoes transforming from an orphan into a lady of profession and good fortune, the novel also stands out with its celebration of the tenets of enlightenment. Goody Two-Shoes not only represents John Newbery and John Locke's ideas concerning the education of children, but she is also a child of the Age of Enlightenment with her unique pedagogy, individualistic

Öz

Modern çocuk edebiyatının ilk roman örneklerinden biri sayılan John Newbery'nin *The History of Little Goody Two-Shoes* isimli eseri ahlaki eğitim ile eğlendirici olma unsurunu harmanlar ve çocuk okuyucularına örnek bir kız çocuk karakter sunar. Newbery'nin eseri, esere ismini veren Goody Two-Shoes'ın yetim bir çocuktan meslek sahibi ve varlıklı bir hanımefendiye dönüşümü bağlamında modern bir Cinderella hikayesi olarak okunabilse de roman aynı zamanda aydınlanma prensiplerini benimsemesiyle öne çıkar. Goody Two-Shoes, diğer ismiyle Margery, John Newbery ve John Locke'un çocuk eğitimine ilişkin fikirlerini temsil etmekle kalmaz, ayrıca kendine has pedagojisi,

¹ Mürüvvet Mira PINAR DOLAYKAYA, Res. Assist. Dr., Manisa Celal Bayar University, Department of English Language and Literature, Orcid: 0000-0001-8047-1504

attitude, emphasis on rationalism, and rejection of the occult. In her character, Goody Two-Shoes, namely Margery, brings together patience, virtue, industriousness, and self-confidence, thereby becoming a female child counterpart of the individualistic literary characters of the eighteenth-century literature. Her social and economic mobility ensured by her own endeavours renders her a self-made child who contests normative gender roles drawn by the patriarchy. This paper analyses Newbery's *The History of Little Goody Two-Shoes* as an example of children's literature in the Age of Enlightenment with a specific focus on Margery's development and the values she represents.

Keywords: Children's Literature, John Newbery, Goody Two-Shoes, Enlightenment, Eighteenth Century.

bireyci tutumu, akılcılığa verdiği önem ve akıldışı fikirleri reddetmesi ile bir Aydınlanma Dönemi çocuğudur. Goody Two-Shoes; sabır, erdem, çalışkanlık ve özgüven gibi özellikleri kendi karakterinde bir araya getirir ve böylelikle on sekizinci yüzyıl edebiyatındaki bireyci yetişkin karakterlerin kadın ve çocuk mevkidaşı olarak ortaya çıkar. Kendi emekleri sonucunda gerçekleşen toplumsal ve ekonomik yükselişi, Margery'i ataerki tarafından belirlenmiş normatif cinsiyet rollerine itiraz eden ve böylelikle kendini yaratan bir çocuk kılar. Bu çalışma, Newbery'nin *The History of Little Goody Two-Shoes* isimli eserini özellikle Margery'nin gelişimine ve onun temsil ettiği değerlere odaklanarak, Aydınlanma Dönemi çocuk edebiyatı örneği olarak analiz eder.

Anahtar kelimeler: Çocuk Edebiyatı, John Newbery, Goody Two-Shoes, Aydınlanma, On Sekizinci Yüzyıl.

"I observed before,
that a woman must be very poor, very old,
and live in a neighbourhood where the people are very stupid,
before she can possibly pass for a witch." (Newbery, p. 64)

Published by John Newbery in 1765 in his London publishing house of children's books, *The History of Little Goody Two-Shoes* is one of the earliest novels of modern English children's literature.^{2 3} In the narrowest sense, *Goody Two-Shoes* narrates the life story of Margery Meanwell, the daughter of a farmer. Margery's parents lose their farm to an opportunist landowner and tenant, and they die soon leaving Margery and her elder brother as orphans in cruel, competitive, and materialistic world. The main story follows Margery's development from a farmer's daughter into a self-taught educator and

² There are controversies regarding the authorship of *Goody Two-Shoes*. John Newbery is often considered to be the writer of *Goody Two-Shoes* as he is known to have written most of the children's books published in his publishing house. Some sources attribute the authorship of *Goody Two-Shoes* to Oliver Goldsmith, a noteworthy eighteenth-century novelist (Bottigheimer, 1998, p. 193).

³ Even though Newbery's *A Little Pretty Pocket-Book* is one of the earliest examples of modern children's literature in England, it cannot be called a novel for it is a collection of fairy tales, songs and alphabet. Contrarily, *Goody Two-Shoes* follows a plotline which features Margery's development.

respectable woman in a small village, which consists mainly of farmers and men of religion. The story is often called a modern Cinderella story as it inculcates in its child readers the dignity of enduring hardships as well as the importance of being patient, humble, and good-hearted in every circumstance. Margery's acquisition of high socioeconomic status eventually reveals the central moral of the story, assuring the naïve reader of the fact that the good ones are always rewarded.

Although *Goody Two-Shoes* is not the first book that comes to mind when children's literature is in question, it saw great sales figures reaching 29 editions in 30 years (Rose, 1995, p. 219). Moreover, it has become a pioneer in the history of children's literature laying certain themes and leitmotifs that would recursively be used in modern children's classics such as Swedish children's classic *Heidi* (1881) by Johanna Spyri and American children's classic *Pollyanna* (1913) by Eleanor H. Porter.⁴

Goody Two-Shoes has received many critical explorations by the scholars of children's literature, specifically regarding its differences from the earlier texts written for children. However, there is hardly any study which focuses on Margery as an independent female character. The greatest novelists of the eighteenth-century literature such as Daniel Defoe, Samuel Richardson, Charlotte Lennox, and Henry Fielding have been applauded for focusing on female experiences and featuring their female protagonists' social, economic, and psychological upheavals. However, Margery Meanwell, who can be called the child counterpart of these eighteenth-century female characters, has been debarred from readings that focus on her character. Being one of the first novel-characters of children's literature, Newbery's Margery is of great importance in terms of being a self-educated and individualistic female child. Margery resists normative gender roles in the patriarchal social order of the eighteenth-century England first as a female child, then as a young woman, and finally as a lady of profession and good fortune. In this regard, she also becomes a female epitome of Enlightenment, which has bred individualistic and economically independent self-made literary characters.

In its present context, the concept of goody two-shoes has disapproving associations. According to *Oxford Learner's Dictionary*, it is "a person who always behaves well, and perhaps has a disapproving attitude to people who do not" (n. pag.). Similarly, *Cambridge Dictionary* defines goody two-shoes, a.k.a, "goody goody" as "someone who is ready to behave in a way intended to please people in authority" (n. pag.). Contemporary and popular associations of goody two-shoes may sound disturbing for the feminist reader and critic. Morality, kind-heartedness, and helpfulness of extreme degrees, which also mark Margery's character, arguably entail misconceptions and assumptions concerning womanhood, and they give way to a stereotypical and idealized image of womanhood. Nevertheless, the idiom of "goody two-shoes" obviously did not have such disapproving associations when Newbery published his book; contrarily, it was a repercussion of a popular literary practice, which was to name characters in line with their outstanding traits. As Sister M. Charles Veronica (1965) states,

occasionally writers of the eighteenth century used words so aptly in names that the reader could glean the central traits just by being introduced to the characters [...] the names of

⁴ Such texts similarly revolve around social, economic, and psychological developments of their female characters, and they serve as exemplary rags-to-riches stories for the child reader/listener.

characters in *Goody Two Shoes* show the same literary flair; among the better known are Meanwell, Gripe, and Graspall. (p. 575)

It is not known whether the idiom was already popular before Newbery's book, or the book popularized it; however, it is crystal clear that goody two-shoes did not bear any negative association regarding womanhood or femininity at the time, and better yet, its connotations helped underline Margery's character as a kind, helpful, and individualistic woman and educator. Even the surname of Margery, which is Meanwell, accords well with her nickname, pointing at the fact that her motivations are not marked by any prejudice and selfish interest.

Margery's independent character as a young woman is first emphasized in the beginning of the novel when her brother, Tommy leaves Mouldwell to work on sea. Tommy can live and work away from home as a boy, whereas Margery is left behind as a female child who needs the care and protection of others. At first, "With Tommy gone, Margery was inconsolable" (Crain, 2016, p. 24). She cries all around the village with a single shoe on her foot for she is left parentless with no sibling and home. After a benevolent man gives her a new pair of shoes, which earns her the eponymous nickname, she overcomes her grief. Margery's acquisition of a new pair of shoes, which is a powerful leitmotif, marks the start of her transformation. As Patricia Crain (2016) argues, "Goody's shoes invest her with some to-be-specified new powers, along with her new name" (p. 24). Her new shoes indeed empower and liberate Margery. They transform "her grief into an energizing delight" (Crain, 2016, p. 26). On symbolic level, Margery's new shoes also mark her departure from rural childhood and protective boundaries of domestic sphere as an emblem of culture and modernity. That she starts to be called Goody Two-Shoes highlights her independence, stability, and self-assurance, "rendering her the opposite of footloose or vagrant" (Crain, 2016, p. 26). With the shoes, Margery enters the public sphere and the harsh world of men as well as the world of intelligentsia where she can prove herself as a woman of letters.

Having no close family member or relative who is willing to take care of her, Margery displays an individualistic attitude and expects no favour from other people. Firstly, she educates herself with the use of borrowed books, and then starts to instruct other children who are "more ignorant than herself" (Newbery, p. 18). She turns this into her livelihood. Margery does not let poverty and loneliness make her life miserable, instead the disadvantages of her life encourage her. Her goal is to become a good educator. Becoming a governess, or tutoress was already a popular profession for women in the eighteenth-century England. It was even promoted as a respectable and favourable profession for the young ladies in the fictional texts of the period including Sarah Fielding's *The Governess*, which is an early school story written for young women. However, Margery's self-imposed discipline proves much more liberating. Margery's development into a working and self-sufficient woman occurs without the help of any institution or authority. As Barbara Siderius (1976) indicates, "Goody Two-Shoes shows traditional rise from rags-to-riches through virtue, as a poor little girl gains learning and wisdom, and thus ascends to fame and fortune" (p. 37). Her success comes with self-assurance, self-confidence, hard work as well as virtue.

Margery proves to be a unique educator as she introduces an unconventional pedagogy as a young tutoress by liberating herself from traditional ways. She cuts letters out of wood, and she turns theoretical education into an entertaining and engaging one, in other words, a game which makes the students an active part of education.⁵ The students learn spelling and writing by forming syllables and then words using wooden alphabets. Margery becomes a guide who helps the students only when it is necessary. In doing so, she embraces Newbery's as well as Locke's "recipe" in children's literature which is "amusement and instruction" (Leeson, p. 27). Margery's letters, along with actual cuts sold by Newbery, can also be found inscribed on the actual pages of Newbery's book. This makes reading Newbery's book an interactive experience. Using Margery as his alter ego, Newbery achieves to incorporate his child readers into Margery's education and enables a bond and identification between his readers and Margery's students. In this way, both Margery's students and Newbery's readers learn how to spell while they simultaneously enjoy themselves.

Margery's educational style is more than a simple academic learning. She becomes a role model and an exemplary figure for her students with her virtuous and equalitarian approach. She places her students in a circle making sure that her students receive the same education regardless of their gender as well as economic circumstances:

The usual manner of spelling, or carrying on the game, as they called it, was this: suppose the word to be spell was plum-pudding, (and who can suppose a better?) the children were placed in a circle, and the first brought the letter p, the next l, the next u, the next m, and so on till the whole word was spelt; and if any one brought a wrong letter, he was to pay a fine, or play no more. This was their play; and every morning she used to go round to teach the children with these rattle-traps in a basket [...] (Newbery 18)

Margery's techniques are reminiscent of Lockean ideas related to the education of children as suggested in *Some Thoughts Concerning Education*.⁶ Locke considers "worldly education" a necessity in the light of his "emphasis on sensory experience" and his idea of *tabula rasa* (Fleming, 2013, p. 464). The earlier examples of children's literature, specifically Puritan books, were marked by morbid depictions, and they were highly moralistic and religious-oriented. Nevertheless, Locke's ideas on the importance of the education of children increased the importance given to the reading material offered to children, and this accordingly necessitated a secular literary production for children which would prepare children not for death or an afterlife but for a decent life as well as the competitive and harsh public environment outside the secure family house.

At this juncture, as Heather Klemann (2011) writes, "Newbery marries Lockean pedagogy and epistemology in his publications, bringing more of the wide world tangibly into the purview of the

⁵ As indicated on its first page, *Goody Two-Shoes* came "ornamented with cuts", that is to say, with actual wooden letters similar to that of Margery. It was a common practice for Newbery to sell toys or educational equipment with the books for an extra couple of pence. *A Little Pretty Pocket-Book* is also accompanied by a ball, a pincushion, and pins to be used by the child reader to count their good and bad actions (Brown, 2006, p. 352).

⁶ As a publisher of children's books, John Newbery himself advocated Locke's ideas about children's education, and he is also known to have designed his books in the light of Locke's views concerning ideal reading material for children. Therefore, Margery's educational style may be considered an embodiment of both Locke's and Newbery's ideas in practice.

child he is preparing for integration into that world” (p. 225). Newbery's book embodies Locke's prescription for an ideal book for children, and in the *Goody Two-Shoes*, Margery becomes the voice of Newbery and Locke at the same time as a progressive educator. As a wandering tutoress, Margery makes sure that everyone can reach education regardless of their economic and physical limitations. Moreover, Margery takes into consideration special needs of children. While she teaches sounds to younger children, she includes more advanced subject matters in her syllabus while educating older ones. Additionally, akin to Locke's theories, Margery bases education on experience. She incorporates children's daily activities and their lifestyles into formal education in order to make education relatable to life:

The next place we came to was Gaffer Cook's cottage. Here a number of poor children were met to learn, and all came round Little Margery at once; who having pulled out her letters, asked the little boy next her, what he had for dinner? He answered, “Bread,” (the poor children in many places liver very hard.) “Well then,” says she, “set up the first letter.” He put up the B, to which the next added r, and the next e, the next a, the next d, and it stood thus, Bread. (Newbery, p. 23)

As Ruth B. Bottigheimer (1998) indicates, Locke discusses “educating the young in terms of religion, food, travel, speech, and learning to read” but he advises “against promiscuous reading of the Holy Bible” (p. 195). This accordingly requires a refined and secular way of incorporating religious doctrines into fiction for children. As an advocate of Lockean education and enlightenment, Margery does not take religious education out of her agenda. Even when she teaches vices and follies, she achieves to find a balance between academic and religious education as well as between entertainment and morality. In this regard, Newbery achieves to appeal “both to the child and to the adult at the same time [via Margery] without violating the values of the educators and parents” (Shavit, 1995, p. 33).

Her religious education prioritizes fundamental and practical outcomes of following moral principles, thereby exemplifying the secularisation of education and literature for children at the same time. Her lectures are often followed by anecdotes, verses, stories, or references to the Bible all of which emphasize the importance of modesty, gratefulness, kind-heartedness, helpfulness, and sharing. Margery's religious lessons occasionally contain references to death or life after death; however, they significantly diverge from the discourses found in the children's books of earlier periods which feature morbid scenes of afterlife and punishments. One of Margery's lectures on religion reads as follows:

A LESSON *in Religion*

Love God, for he is good.

Fear God, for he is just.

Pray to God, for all good things come from him.

Praise God, for great is his mercy towards us, and wonderful are all his works.

Those who strive to be good have God on their side.

Those who have God for their friend shall want nothing.

Confess your sins to God; if you repent, he will forgive you.

Remember that all you do is done in the presence of God.

The time will come, my friends, when we must give
Account to God how we on Earth do live. (Newbery, pp. 26-27)

As Patrick C. Fleming (2013) puts it, “the focus here is on secular morality, rather than Puritan piety, and children are to acquire this morality through reason” (p. 464). Like Newbery, Margery conveys intended moral precepts through amusement and reasoning instead of solemn impositions. In line with this profound emphasis on reason, Margery’s understanding of Christianity rejects the occult, the supernatural, and the superstitious. There are two main instances in the novel where Margery affects the townspeople’s beliefs. Firstly, she changes the townspeople’s belief in ghosts when she is mistaken for the ghost of a deceased woman after being locked inside the church. The townspeople are ready to believe that there is a ghost in the church when they hear the bells ringing. Nevertheless, Margery assures them that she rang the bells, and that church is a safe place to sleep in as there is no such thing as a ghost. Margery is surely a devoted Christian, but she bases her faith on reason not hearsay or ancient stories. She displays a great power changing the townspeople’s assumptions and beliefs even when she is a child. The narrator’s reflection on this incident lays bare Margery as a woman of Enlightenment:

REFLECTION

After this, my dear children, I hope you will not believe any foolish stories that ignorant, weak, or designing people may tell you about ghosts; for the tales of ghosts, witches, and fairies, are the frolics of a distempered brain. No wise man ever saw either of them. Little Margery was not afraid; no, she had good sense, and a good conscience, which is a cure for all these imaginary evils. (Newbery, p. 33)

A similar rejection of the occult is seen when Margery is dubbed a witch after she teaches the farmers how to use a barometer to prevent the destruction of crops during heavy rains. It is obvious that Newbery aims to introduce barometer to his child readers through an amusing story. In addition to this explicit function, this incident also serves to problematize the subjugation and demonization of women in patriarchal societies, especially in small agricultural communities. Margery is considered a threat not only because she introduces a new technology but mainly because she is a clever and rational woman who trespasses public sphere. Her defence is a unique one as she self-assuredly lays the barometer on the table and says that if she is a witch, that is her “charm” (Newbery, p. 63). Margery not only challenges but also mocks the patriarchal community by saying that “I never supposed that any one here could be so weak as to believe there was any such thing as a witch” (Newbery, p. 63).

Margery becomes a spokesperson for women who are cast evil because they cure people using herbs, who are seen dangerous because they know more than men, and who are seen rebels because they deny being submissive and resist traditional gender roles. Newbery’s *Goody Two-Shoes* problematizes gender roles and female stereotypes even before the arrival of literary fairy tales in the early nineteenth-century, which painstakingly reinforce patriarchy through stereotypes such as witches, damsels in distress, evil stepmothers, submissive princesses, and saviour or authoritative male

characters. The narrator's reflection accordingly prescribes the kind of education and literary production that should be given to children in the Age of Enlightenment:

And so it is true! And they have taken up Mrs. Margery then, and accused her of being a witch, only because she was wiser than some of her neighbours! Mercy upon me! People stuff children's heads with stories of ghosts, fairies, witches, and such nonsense, when they are young, and so they continue fools all their days. (Newbery, p. 61)

Goody Two-Shoes soon becomes the principle of the Country College, proving herself an industrious person. In accordance with her new position, her name changes to Mrs. Margery Two-Shoes. Margery achieves to successfully adapt her experimental, equalitarian, and liberal educational method to an organized institution. Margery's understanding of being a good person includes the education of mind and body at the same time. To this end, Margery arranges the classroom and lectures in such a way that keeps her students mentally and physically active. She places "her different letters, or alphabets, all round the school" to make sure that her students "get up and fetch a letter, or to spell a word, when it [comes] to their turn" (Newbery, p. 38). This not only keeps "them in health" but also fixes "the letters and points firmly in their minds" (Newbery, p. 38). Such a practice resonates well with Locke's opening sentences in *Some Thoughts Concerning Education*, rendering Margery a Lockean teacher:

A sound mind in a sound body, is a short, but full description. He that has these two, has little more to wish for; and he that wants either of them, will be but little the better for anything else. Men's happiness or misery is most part of their own making. He, whose mind directs not wisely, will never take the right way, and he, whose body is crazy and feeble, will never be able to advance in it. (p. 5)

In line with this, Margery's lectures are accompanied by other outdoor activities that make close interaction with animals and nature possible. The Country College under the rule of Margery values respect and love for nature and animals. Margery rescues animals from their abusive owners or "naughty boys" and turns the school into a kind of farm (Newbery, p. 40). The animals, in return, "serve Goody and her students" becoming "mentors in their own right" (Crain, 2016, p. 31). There are various benefits of having animals in the school ranging from teaching children to be up early to alarming them against dangers. Once, the school dog prevents a disaster by evacuating Margery and the children from the school building just before its roof collapses. In general sense, Margery shows that there is a lesson to be learned from each and every animal: "Tippy the Lark teaches early rising, Ralph the Raven supervises the capital letters, Tom the Pidgeon carries important messages and takes care of the small letters, Will the Ba-lamb rewards good children by carrying their books" (Crain, 2016, p. 31). Moreover, Margery incorporates animals into academic and moral education in order to show that animals "are God Almighty's creatures as well as we" and "God placed them in this world to live among us; so that they are our fellow-tenants of the globe" (Newbery, p. 38). The respect for nature and the ethical use of its sources combined with morality are what make Margery a woman of Enlightenment. Goody Two-Shoes, true to her name, becomes a protective fairy godmother of children and animals and she teaches the child readers how unconditioned love and kindness pay back.

Newbery's *Goody Two-Shoes* also refers to social and economic problems of the period. Newbery uses Mouldwell's opportunist owner and tenant to call into question feudalist inclinations and materialistic pursuits of landowners in the eighteenth century. Sir Timothy Gripe and Mr. Graspall's scheme to eliminate small farmers out of Mouldwell is linked mainly to immorality, functioning as a moral message to the child and adult reader at the same time. Juxtaposed to the opportunist characters, Margery represents innovative and modernist spirit of the Age of Enlightenment, and her exemplary life story serves as a projection of a new nation that is on the rise. As Robert Leeson (1982) puts it, the eighteenth century was not an era of "folk heroes of the past" (p. 28). The audience of the period "wanted their stake in the kingdom and could believe in Goody Two Shoes growing up to run a dame school or her brother coming back from sea with a bag of gold" (Leeson, 1982, p. 28). Therefore, Newbery turns his face to rising industrialism and individualism of the eighteenth century and his focus becomes a woman's development starting from her childhood in a changing society. Margery's development into a woman of letters heralds a new era which makes social and economic mobility possible through education, rationality, and scientific thought. In this regard, as Leeson points out, Margery's experiences reflect "the switch from children's stories based on the folk heritage of the village era and the oral tradition, to children's stories specifically written for the literate section of industrial society" (Leeson, 1982, p. 28). Likewise, as Crain (1982) argues, "Goody emerges as a product of print and of the eighteenth-century public sphere" and that means she embodies not only the innovations seen in the publishing industry for children but also economic, social, scientific, and political developments that took place in the Age of Enlightenment (p. 23).

Once Goody Two-Shoes, then Mrs. Margery Two-Shoes, Margery eventually becomes a lady marrying the widower, Charles Jones. On her wedding day, she acquires "an ample fortune" with the return of her brother, Tommy, from the sea (Newbery, p. 66). For Newbery, "virtue" leads first to literacy "and then to prosperity", and only those who can use it truly and wisely can keep it (Bottigheimer, 1998, p. 199). Margery uses her fortune for good purposes regularly donating to the church and becoming "a mother to the poor, a physician to the sick, and a friend to all who were in distress" (Newbery, p. 70). Margery eventually purchases the Mouldwell estate from which she had been expelled. Margery's humbleness and diligence combined with her virtuous personality are used as lessons, showing "how to achieve eventual reward through constant avoidance of naughtiness" (Siderius, 1976, p. 40).

Even though Margery's upheaval seems to "weld fairy tale upward mobility to parables of Christian progress", Newbery's story, as a matter of fact, "promise[s] earthly rewards and present[s] an abundance of details extraneous to the didactic plot" (Brown, 2006, p. 356). At this juncture, Newbery's text leaves conventional didacticism of children's literature and reveals itself as a manifesto of enlightenment, pointing at the possibility of success welded by the individual strife on/for this world. Obviously, Margery is a self-made child and then a woman who knows how to build a future and fortune by not yielding to moral corruption. Her purchase of the property is also a symbolic replacement of the corrupt patriarchy by the productive and self-assured matriarchy. As a representative of the progressive spirit of the enlightenment, Margery brings a new order to Mouldwell.

She makes equality, justice, and kindness her priorities, and she simultaneously shows that anyone who leads an honest and industrious life can become successful.

Although Newbery's *Goody Two-Shoes* seems to be conveying qualities that are associated with stereotypical childhood and womanhood drawn by the patriarchal society such as kindness and virtue, Margery achieves to dismantle gender-normative assumptions and ideas through her pedagogy, discipline, compassion, and independence especially when she is compared to her literary ancestors. Margery's qualities serve to fulfil the didactic function of children's literature while they simultaneously help mirror the philosophical mindset of the Age of Enlightenment. In that regard, Margery proves to be a seminal character marking the start of a new era for children's literature, which is instructive, entertaining as well as moralistic on secular terms. Even though children's literature of the later periods has produced female children who act in ways that reiterate and reinforce normative gender roles, Newbery's Margery remains to be a character of many firsts. Goody Two-Shoes was ahead of her time, a self-made child, and probably the youngest feminist of English literature.

References

- Avery, G. (2012). Written for children: two eighteenth-century English fairy tales. *Marvels & Tales*, 16(2), 143-155.
- Bottigheimer, R. B. (1998). An important system of its own: defining children's literature. *The Princeton University Library Chronicle*, 59(2), 191-210.
- Brown, G. (2006). Metamorphic book: children's print culture in the eighteenth century. *Eighteenth-Century Studies*, 39(3), 351-362.
- Crain, P. (2016). *Reading children: literacy, property, and the dilemma of childhood in nineteenth-century America*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Fleming, P. C. (2013). The rise of the moral tale: children's literature, the novel, and the Governess. *Eighteenth-Century Studies*, 46(4), 463-477.
- "Goody two shoes" (2022). In *Oxford Learner's Dictionaries*. Retrieved from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/goody-two-shoes?q=goody+two+shoes>
- "Goody-goody" (2022). In *Cambridge Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/goody-goody?q=goody+two+shoes>
- Klemann, H. (2011). The matter of moral education: Locke, Newbery, and the didactic book-toy hybrid. *Eighteenth-Century Studies*, 44(2), 223-244.
- Leeson, R. (1982). Not in front of the children? *English in Education*, 16(2), 26-33.
- Locke, J. (1779). *Some Thoughts Concerning Education*. London: Tonson.
- Newbery, J. (n.d.) *The history of little goody two-shoes*. London: Houlston and Son.
- Rose, J. (1995). John Newbery: the British literary book trade, 1700–1820. In J. K. Bracken and J. Silver (Eds.), *Dictionary of literary biography*. (pp. 216-228). Detroit, MI: Gale Research.
- Shavit, Z. (1995). The historical model of the development of children's literature. In M. Nikolajeva (Ed.), *Aspects and issues in the history of children's literature* (pp. 27-38). Westport: Greenwood Press.
- Siderius, B. (1976). Goody twoshoes: morality through amusement. *Language Arts*, 53(1), 37-40.
- Veronica, S. M. C. (1965). Goody by Goldy? *Elementary English*, 42(5), 574-576.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 13-12-2022 – Kabul/ACCEPTED: 31-12-2022

Svilen Kapsızov'un Romanı "Akarsuların Sonu"nda Geçen Türkçe Kelimeler *Turkish Words in Svilen Kapsızov's Novel "The End of the Streams"*

Denizcan ÖZBAŞ¹

Abstract

The End of Streams (Крайт на Потоците) was written by pomak writer Svilen Kapsızov (1941-1992) and reached its readers in 1994. In the novel, a realistic subject with Bulgarian and Turkish characters is handled. The author used many Turkish words in his novel. Most of these are Turkish words in the vocabulary of Bulgarian that were used in the Ottoman period. In the years between 1762 and 1878, which the Bulgarians called the awakening period of Bulgarian literature, Bulgarian writers had to use Turkish words in their works. Because in this period, almost all Bulgarians adopted Turkish and they understand it very well. However, the

Öz

Akarsuların Sonu (Крайт на Потоците) Pomak yazar Svilen Kapsızov (1941-1992) tarafından yazılmış ve 1994'de okuyucusuna ulaşmıştır. Romanda Bulgar ve Türk karakterlerin olduğu gerçekçi bir konu işlenmiştir. Yazar romanında birçok Türkçe sözcük kullanmıştır. Bunlardan çoğu Bulgarcanın söz varlığında Osmanlı zamanında geçmiş Türkçe sözcüklerdir. Bulgarların, Bulgar edebiyatının uyanış dönemi olarak adlandırdıkları 1762- 1878 yılları arası yıllarda, Bulgar yazarlar eserlerinde Türkçe sözcükler kullanmak zorunda kalmışlardır. Çünkü bu dönemde hemen hemen bütün Bulgarlar Türkçeyi benimsemişlerdir ve çok iyi

¹ Denizcan ÖZBAŞ, Yüksek Lisans Mezunu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Slav Dilleri ve Edebiyatları, Bulgar Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, denizcanoobas@gmail.com, 0000-0001-8458-4063, Bu çalışma yayınlanmamış "Svilen Kapsızov'un (Keşif Ahmedov Kapsızov) "Akarsuların Sonu" adlı romanı" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

Bulgarian written language has not yet been formed and Turkish words do not have Bulgarian equivalents. After Bulgaria gained its independence, many Turkish words were left out of use while creating the Bulgarian written language. Despite this, linguists and literary scholars who have tried to purify Turkish words from Bulgarian have not been able to achieve this completely. Because the Bulgarian written language has been consolidated with Turkish words for generations.

anlamaktadırlar. Bununla beraber henüz Bulgar yazı dili oluşmamıştır ve Türkçe kelimelerin Bulgarca karşılıkları bulunmamaktadır. Bulgaristan bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Bulgar yazı dili oluşturulurken pek çok Türkçe sözcük kullanım dışı bırakılmıştır. Buna rağmen, Türkçe sözcükleri Bulgarcadan arındırma yönünde çalışmalar yapan dil uzmanları ve edebiyat bilimciler bunu tamamen başaramamışlardır. Çünkü Bulgar yazı dili Türkçe sözcüklerle nesiller boyunca pekiştirilmiştir.

Keywords: Svilen Kapsızov, Bulgarian Literature, Bulgarian, Turkish, Linguistics.

Anahtar kelimeler: Svilen Kapsızov, Bulgar Edebiyatı, Bulgarca, Türkçe, Dilbilim.

Giriş

Rodopların önemli şairi ve yazarı Svilen Kapsızov (Keşif Ahmedov Kapsızov, 1941-1992), Alada tepesinde bir Rodop köyü olan Burevo'da doğar. Sofya Üniversitesi'nde Bulgar Dili ve Edebiyatını bitirir. Moskova'daki Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde uzmanlaşır. Rusya'da mezun olduktan sonra "Rodopi" dergisinde editör olarak işe başlar. Fakat hümanist yazar, kısa süre sonra var olan sistemi desteklemeyen aksine eleştiren eserleri yüzünden işten çıkarılır². Bu sebeple hayatını idame ettirebilmek için dört yıl boyunca başkentte inşaatta çalışır. Şair, yazar, gazeteci ve siyasetçi olan Svilen Kapsızov, hayatının son yıllarında, 1989'da komünist rejiminin düşmesinden sonra yapılan ikinci demokratik seçim sırasında Bulgaristan Cumhuriyeti 36. Ulusal Meclisinde (1991-1994) milletvekili seçilmiştir. 15 Eylül 1992'de Sofya civarındaki Novi Han köyü yakınlarında şüpheli bir araba kazasında hayatını kaybetmiştir. Kaza süsü verilerek gerçekleştirilen suikast (Инджев, 2011, s. 5), yazarı Bulgaristan'ın diğer susturulmuş şairler listesine eklemiştir.

Çağdaş Bulgar Dilinde ve Bulgar Edebiyatında Varolan Türkçe Sözcüklerin Tarihi Geçmişi

Bilindiği üzere günümüz Bulgaristan toprakları yaklaşık beş asır Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıdır. Daha öncesinde olduğu gibi bu dönem içinde Anadolu'dan o coğrafyaya yerleşmiş, birçok kasaba ve köy kurmuş sayısı oldukça yüksek Türkler olmuştur. Osmanlıcanın resmi dil olması ve Türk ile Bulgar halkları arasında kurulan komşuluk ilişkileri nedeniyle çok sayıda Türkçe sözcük Bulgarcaya yerleşmiştir. Özellikle, Bulgar edebiyatının "uyanış dönemi" olarak adlandırdıkları 1762-1878 yılları arasında halkın günlük hayatına giren Türkçe sözcükler, sözlü ve yazalı edebiyatına da

² Bulgaristan'ın komünist döneminde tüm yayın evleri ve süreli yayınlar devlete aittir.

girmiştir. Çünkü bu dönemde birçok Bulgar, Türkçeyi benimseyip konuşmaktadır. Bununla beraber henüz Bulgar yazı dili oluşmamıştır ve Türkçe kelimelerin Bulgarca karşılıkları bulunmamaktadır.

Büyük tarihçimiz Bilal Şimşir'e göre "(...) Bulgaristan Devleti, 1878 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna vilayetinde kuruldu. Tuna nehri ile Balkan sıradağları arasında kalan Tuna vilayetinde, 1876 yılında, 1.120.000 Türk ve 1.30.000 Bulgar yaşıyordu. (Şimşir 1992, s. 48)". Türklerin çoğunlukta olduğu bir coğrafyada Türkçenin bilinmemesi imkansızdır. 1877-1878 Osmanlı Rus harbinden sonra başlayan ve aralıklarla yoğunlaşan hem Osmanlı Devleti'ne hem de Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru zorunlu göçlerden (Zafer 2014, 356-359; Zafer 2016, 199-200) önce Bulgaristan topraklarında yaşayan Türklerin sayısının çokluğu Türkçenin Bulgarlar arasında yaygınlaşma sebeplerinden biridir.

Bulgaristan Prensiği kurulduktan sonra, Bulgar yazı dili oluşturulurken pek çok Türkçe sözcük kullanım dışı bırakılmıştır. Buna rağmen, Türkçe sözcükleri Bulgarcadan arındırma yönünde çalışmalar yapan dil uzmanları ve edebiyat bilimciler bunu tamamen başaramamışlardır. Çünkü Bulgar yazı dili Türkçe sözcüklerle nesiller boyunca pekişmiştir. Bu sözcükler Bulgar edebiyatında hala varlıklarını sürdürmektedirler (Zafer, 1997, s. 145-150; Hacı, 2017, s. 27-28). Çünkü birçok Türkçe sözcüğün Bulgarca karşılığı günümüzde de yoktur. Konuşma dilinin bir parçası olan Türkçe, geçmişte olduğu gibi günümüzde de yazılı Bulgar edebiyatındaki varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle Mihalaki Georgiyev, Dimitir Podvırzaçov, Yordan Yovkov, Çudomir, Nikolay Haytov, Stanislav Sivriyev gibi bir çok Bulgar yazar (Zafer, 1997; Хаджъ & Зафер, 2021, 321-322) Türkçe sözcüklere ihtiyaç duyar ve onlardan ustaca yararlanır.

"Çağdaş Bulgar Edebiyatı ve Türkçe Söz Varlığı. Hasan Efraimov'un Dervişin Karakoncolosu Eseri Hakkında" adlı makalede Bulgar yazar Yordan Yovkov ve Nikolay Haytov'un, Türk karakterler çizmiş olduğu bir dizi öyküleriyle ilgili şöyle denmektedir: "Yordan Yovkov ve Nikolay Haytov'un çeşitli sanatsal işlevlerle donatılmış bir dizi öykülerinin dili, Türkçe söz varlığı olmadan, tasvirlerinin çoğunu kaybederdi. Öykülerin kahramanları ise, sahiciliklerini ve etkileyiciliklerini yitirirdi." (Хаджъ & Зафер, 2021, 322).

Türkçe sözcüklerin kullanım dışı bırakılma çalışmaları yalnızca Bulgarcanın standart ve yazın diline yönelik olmamıştır. Bulgaristan'daki birçok Türkçe yer adı da Bulgarca karşılıklarıyla değiştirilmiş veya doğrudan Bulgarcaya çevirileri yapılmıştır. Bunun yanı sıra Türkçe çıkan gazeteler kapatılmış, Türkçe konuşmak ve yazmak suç sayılmıştır (Хаджъ, 2022, 206-210). Komünist Bulgaristan'da etnik temizlik politikalarının doruk noktasına ulaştığı 1970'li ve 1980'li yıllarda Türk adlara sahip Pomak, Roman ve Türklerin adları Bulgar adları ile değiştirilmiş, 1989'da ise üç ay gibi çok kısa sürede 360 000'den fazla Türk sınır dışı edilmiştir (Zafer 2010, 28-29; Zafer 2012, 199-200). Bulgarcadaki Türkçe söz varlığının içinde bulunduğu son duruma bakıldığında ise çağdaş Bulgar dilinde birçok Türkçe sözcüğün asıl anlamlarından uzaklaştığı görülmektedir. Bulgarcanın resmi dilinden ve yazın dilinden birçok Türkçe sözcüğün ayıklanmasına karşın, halk arasında da eğitilmiş kesimler de dâhil olmak üzere konuşma dilinde halen varlıklarını sürdürmektedirler (Хаджъ & Зафер, 2021, 323-325).

Konuştukları Dil Özellikleri Açısından Roman Karakteri ve Ortaya Çıkan Bulgular

Milletler arası etkileşimin, diller arası etkisi büyüktür. Svilen Kapsızov'un *Akarsuların Sonu* adlı tek romanının dil özelliği ve söz varlığı, özellikle bu alandaki araştırmalar için oldukça zengin bir kaynaktır. Eser, Bulgarcanın yazı diline, coğrafyanın belli bir bölgede konuşulan diyalekte, yerel ağıza hâkim ve coğrafyada yaşayan gelen etnik gruplarla iç içe yaşamış, dolayısıyla dilleri hakkında bilgi sahibi olan ve dillerini anlayan bir yazarın ürünüdür. Bu bağlamda romanın sahip olduğu söz varlığı ve üslup, edebi yönünü güçlendirir niteliktedir. Komünist sistemini eleştirmek amacıyla verilen döneme ait gerçek olaylar; sosyal hayat, siyasi tarih işlenmiştir. Tür bakımından gerçekçi (realist) bir roman olma özelliğine sahiptir. Sonuç olarak bu söz varlığı ele aldığı dönemi daha anlaşılabilir ve nesnel olarak yansıtılmasını sağlayarak romanın kurgusunun başarısını desteklemektedir. Çünkü romanda çeşitli kültürden, milletten, renklilikten karakterler vardır.

Akarsuların Sonu eseri, bulundurduğu çeşitli Türkçe sözcük ve Bulgarca diyalekt ile anlatımın realist yönünü güçlendirmektedir. Bu yönüyle dönem hakkında öğretici nesnel bilgi barındırmaktadır. Türkçenin dönem ve bölge halkını ifade etmede tarihsel anlamda büyük bir yere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Roman, öncelikli olarak ana dili Türkçe olup Bulgarca'yı öğrenen araştırmacılarca kolay anlaşılır olmakla beraber Bulgarcanın temellerine, geçirdiği süreçlere somut olarak göz atma fırsatı sunmaktadır.

Akarsuların Sonu'nun bütün karakterler günlük hayatlarında Türkçe sözcükler kullanır. Romana konu olan Bulgarlar, Türkler, ve Pomaklar, hepsi Türkçe sözcük kullanır. Anlatımın baş mekânlarından olan İzvorovo köyündeki halkın kullandığı Türkçe sözcük yoğunluğu dikkat çekicidir. Anlatıdaki bu durum gerçeği yansıtır çünkü Rodop bölgesi Türklerin yoğun olduğu bir bölgedir. İzvorovo'da yaşayan Stanoy dede karakteri bir Bulgar'dır ve eserde en çok Türkçe sözcüğü kullanan kahramandır. Stanoy dede şehirde hiç yaşamamıştır dolayısıyla Rodop diyalektini yoğun konuşur, arkaik sözcükler de kullanır. Türkçeyi de anladığını söyleyebiliriz. Stanoy dede ve Pomak arkadaşı Metyo Pehlivanov'un bir konuşması şöyledir: "(...)Metyo benim koçlardan birini çok beğeniyordu, o yüzden koçu ona damızlığını değiştirtmesi için bırakmışım." Orijinali ise şöyledir: "Тої много бЕНДИСВАШЕ (bendisvaşe) един мой КОЧ (коç), та бях го оставил да поизмени ДАМАЗЛЪКА (damazlık) му." Bu cümlede; *beğenmek*, *koç* ve *damızlık* sözcükleri Türkçe olarak kullanılmıştır. Stanoy dede bir başka diyalogda Vekil Pehlivanov'a: "Baban nasıl?" diye sorarken yine Türkçe sözcük kullanır. Orijinali şöyledir: "Как е БОБАЙКО ти?" (Как е bobayko ti?) Vekil Pehlivanov'un aynı sayfada bulunan bir diyalogunda kullandığı deyim bir Türkçe bir Bulgarca sözcüğün birleşiminden oluşur: "Akıllı geçiniyorsun, (...)" Orijinal hali: "За АКЪЛЛИНЦ, МИНАВАШ, (...)" (Za akıllin, minavaş). Aynı sayfada geçen bir diğer örnek yine Metyo Pehlivanov'un diyalogudur: "(...) Bende hiçbir şey için heves kalmadı! Komünist olacak Panoviya Krumço gibiler sadece leşimi değil ruhumu da ezdiler!" Bulgarca orijinali: "За нищо не остана МЕРАК в мене! Не само ЛЕША, душата ми премазаха комунистите ОЛАДЖЕК като Пановия Крумчо!" (Za ništo ne ostana merak v mene! Ne samo leşa, duşata mi premazaha komunistite olacak kato Panoviya Krumço!) olan cümlede geçen heves sözcüğü Bulgarca orijinalinde *merak* (мерак) olarak geçer ama cümle bağlamındaki çevirisi heves sözcüğüdür. Bu sözcük, Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğüne göre merak kelimesinin üçüncü anlamına gelen heves'tir. Türkçe sözcükler:

beves, *leş*, *olacak* (мерак, леш, оладжек) olup, *merak* sözcüğü cümle bağlamında *beves* manasında, *leş* ise *beden* anlamında kullanılmış bir jargondur. *Olacak* (оладжек) sözcüğü Türkçeye ait bir sıfattır ve diyalekt ifadedir. Ele aldığımız cümlelerin bağlamına göre *işe yaramaz*, *değersiz*, *alçak* gibi olumsuz anlam taşır. Cümleye bu sıfatları doğrudan yerleştirmeden bu sıfatların görevini yerine getiren bir ifade elemanıdır.

Romanın diğer ana karakterlerinden Emiliya arkadaşının köyüne misafir olduğu zaman Türk arkadaşı Şirin'in babası Hasan Uzun onları önce Türkçe konuşarak: "Буџорум" (Buyurum) -Türkçede söylenişi: "Buyurun"- ifadesinin ardından Bulgarca olarak: "Заповядайте в къща" (Zарovyadayte v kıšta) -Türkçe çevirisi: "Eve buyurunuz"- ifadesini kullanır. Şirin'in annesi de Emiliya'ya duvarda asılı büyük portreyi göstererek: "Benim çocuk Şerif, asker, asker (...)" anlamına gelen -orijinali: "Мой чоджук Шериф аскер, аскер (...)" (Мой çocuk Şerif asker, asker)- konuşmasına başlar. Bu cümle parçasındaki tek Bulgarca sözcük görüldüğü üzere benim anlamına gelen *мой* (moy) aitlik zamiridir. Emiliya cümledeki Türkçe kavramları anlar. Yazar-anlatıcı Türk köyünde geçen bölümde, açıklayıcı anlatım yöntemiyle yaptığı çevre ve eşya tasvirlerinde karşılığı olmadığı için günümüzde de kullanılan *güğüüm* (гюмgyum), *asma* (асма-asma) gibi Türkçe sözcükler (Капзъзов, 1994, стр. 137) kullanır, doku tasviri ile genel betimlemesinin gerçekçiliğini pekiştirir. Romanda Türk köyünde geçmiş olan daha uzun bölümler olsaydı Türk köyünde çok daha fazla Türkçe sözcüğe ve Türkçe cümlelere rastlanacaktır.

Bistra, Emiliya, Yassen karakteri Bulgar'dır. Onlar diyaloglarında Türkçe sözcüklerden sıklıkla yararlanır. Türkçe sözcüklerin yanı sıra Rodop-İzvorovo diyalektiyle de konuşurlar. Kendi aralarında kişisel konular konuştukları diyaloglarda bu durum göze çarpar. Emiliya; "(...) Henüz sevda yaşayacağım yaşa ulaşmadım." der. Bulgarca orijinali: "“Не ми е дошло още време за севдалъци,’ отвърна му този път на изворски диалект.”(Ne mi e doşlo oşte vreme za sevdalitsi, otvırna mu tozi pıt na izvorski dialekt). (Капзъзов, 1994, стр. 28) Emiliya'ya ait bu diyalog Bulgarcada Rodop bölgesinin diyalektidir. (Капзъзов, 1994, стр. 144) Cümlede geçen Türkçe sözcük *sevda* anlamına gelen, Bulgarca orijinalinde: *севдалък* (sevdalık) sözcüğüdür. Yöre halkınca benimsenmiş Türkçe sözcükler bölgenin diyalektinin içine dâhil olmuştur. Buna başka bir örnek Ginka teyze karakteri olabilir. Karakter Bulgar asıllıdır. "Tanrım, sen koru! Şeytanların kardeşleri yine üzerimize saldırmış görünüyor (...)" Bulgarca orijinali: "Боже, опази! Пак, изглежда, са ни връхлетели братята на рогатия катраник" (Boje, opazi! Pak, izglejda, sa ni vrıhleteli bratyata na rogatiya katranik) (Капзъзов, 1994, s. 144) Türkçe çevirinde şeytanlar anlamına gelen mecaz ifade *братята на рогатия катраник* Türkçe *katran* sözcüğünü barındırır. Bu karakterin böyle başka mecaz ifadeleri vardır. Bir başka örnekte bu karakter evimizi sözcüğünü mecaz yoldan söyler, kelimesi kelimesine çevirisi ambarımızı olan *хамбара* ни (Капзъзов, 1994, s. 48) (hambara ni) ifadesini kullanır. Bunun dışında içinde Türkçe sözcük barındıran iki sıfat tamlamasını kendi kendine gerçekleştirdiği bir diyalogunda peş peşe kullanır. İkisi de aynı anlama gelir: "Kokuşmuş dünya" anlamına gelen "Скапана дюнния!" (Skapana dyunnya!) ifadesinde *dünya* sözcüğü Türkçe kullanılmıştır. "Murdar -ya da- pis dünya!" anlamında olan "Мурдарски свят!" (Murdarski svyat) ifadesinde ise *murdar* sözcüğü Türkçedir. (Капзъзов, 1994, s. 146)

Romanın olumsuz karakterlerinden olan Halk Sanatları Enstitü Dekanı Simeon Vihrov'un Emiliya ya hitap ettiği bir diyalogun ilk cümlesinde Türkçe bir deyim vardır: "Önünde şapka çıkarıyorum!" Bulgarca orijinalinde: "Шапка ти свалям!" (Şapka ti svalyam!) ifadesidir. Devam eden

cümle Türkçe sözcükler ve jargon içerir, resmi olmayan bir üsluptadır: "Bir ses sanatçısı olarak korkunç başarılısın ama sanattan kızım, pek anladığın yok!" Bulgarca orijinalinde: "Страшна си като певица, ама (ama) от творчество, къзъм (kızım), малко чактисваш (çaktisvaş)." Gerçek anlamlarıyla cümlede yer alan *ama* bağlacı ve *kızım* ismi dışında *çaktisvaş* (çakmak) şeklinde kullanılan Türkçe fiilin anlamı değişmiştir ve *anlamak* manasında kullanılmıştır. (Капъзов, 1994, s. 77) Diğer bir olumsuz karakter olan İgnat Spasov da resmi olmayan dilde yani konuşma diliyle art arda birçok Türkçe sözcük ve jargon kullanmıştır. (Капъзов, 1994, s. 60-61)

Bir başka olumsuz karakter olan Bulgar Gizli Servis ajanı ve Hasan Uzun karakteri arasında geçen diyalogda; kelimesi kelimesine çevirisi *kirli fes* olan "фес мръсен" (fes mrisen) kalıplaşmış ifadesi *pis Türk* anlamındadır. Memur figürü, Türkçe olan фес sözcüğü ile Türk'ü kasteder. Diyalogun devamında bu olumsuz karakterlerce söylenen кел (kel) sözcüğü, Türkçede *kel* anlamındadır ama aşağılama ve hakaret anlamında kullanılmıştır. Bunun dışında тахтабита (tahtabita) sözcüğü *tahta biti* anlamındadır. Bu sözcük, Bulgar ajan figürü tarafından hakaret amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu memurlar aynı yerde komşu anlamına gelen комшия (komşiya) sözcüğü kullanırlar ve sözcüğün buradaki anlamı Türkiye'yi kasteder. Bir diğer örnek, балък (balık) sözcüğü olup, *aptal* anlamında kullanılan Türkçe *balık* sözcüğüdür. (Капъзов, 1994, s. 141)

Böyle cümleler çoktur. Kurdukları cümleler Türkçe ve Bulgarca karışımı bir dildir. Neredeyse tüm romanda bu dil dikkat çekmektedir. Ana dili Türkçe olan bir okuyucunun bakış açısından bakılınca bu sözcüklerin çokluğu daha belirgin ve dikkat çekici olabilir.

Hasan Efraimiv'un kullandığı Türkçe sözcükleri inceleyen bir makalede Svilen Kapsızov'un *Akarsuların Sonu* romanına da değinilmiştir. Araştırmacılara göre, Türk bir yazar olan Hasan Efraimov'un Türk karakterlerinden oluşan eserindeki Türkçe söz varlığı, özellikle de çoğunluğunu Bulgar kahramanların oluşturduğu *Akarsuların Sonu* ile kıyaslandığında, çok daha az sayıda olmasıyla ilgilidir. Bununla beraber, *Dervişin Karakoncolosu*'nda Türkçe sözcükler dipnotlarda Bulgarca karşılıkları ile açıklanmış olup, Svilen Kapsızov'un *Akarsuların Sonu* romanında sayıları çok daha fazla olan Türkçe sözcükler dipnotlarda, iki sözcük haricinde, hiç açıklanmamıştır (Хаджъ & Зафер, 2021, 332). Bu tespit, Rodop dağlarında konuşulan diyalektin çok sayıda Türkçe sözcüğünü barındırdığı, kalem Svilen Kapsızov'un bu dili özellikle tercih ettiğini göstermektedir.

***Akarsuların Sonu*'nda Türkçe Söz Varlığı**

Romanın bünyesinde üç yüzden fazla Türkçe sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin arasında başka dillerden, özellikle Farça ve Arapça'dan Türkçeye geçmiş ve Türkçe söz varlığına yerleşmiş olan sözcükler de bulunmaktadır. Bu türden sözcükleri Bazı bilim adamlarının görüşünden yola çıkarak Türkçe olarak adlandırdık:

"Kiril Mirçev (1902-1975) gibi bazı Bulgar dil bilimciler, Türkçe ve aynı zamanda Osmanlıca aracılığıyla dile yerleşen Arpça, Farsça ve başka sözcükleri, Türkçe sözcük olarak adlandırmaktadır. Çünkü Osmanlıcada bulunan bu sözcükler, Türkçenin fonetik ve morfolojik sisteminin etkisinde kalarak, bazı değişikliklere uğramış ve bu şekilde Bulgarcaya geçmişlerdir." (Zafer, 1997, s. 145)

Tespit ettiğimiz sözcükler çeşitlidir. Bunlar şöyle sıralanabilir: İsimler, özel isimler, isim tamlamaları, sıfat tamlamaları; ismi veya sıfatı Türkçe olan tamlamalar veya her ikisi birden Türkçe olan tamlamalar, edatlar, bağlaçlar, nidalar, fiiller, emir kipleri, yansıma sözcükler, mecaz ifadeler, yan anlamlı sözcükler, deyimler; bir sözcüğü veya tamamı Türkçe olan deyimler, atasözleri vb. gibi çeşitli türden sözcükler ve sözcük gruplarıdır. Ayrıca eserdeki halk türkülerinde de (Rodop diyalektinde yer almaktadırlar.)

Akarsuların Sonu'nda Bulgarca Karşılığı Bulunmayan Türkçe Sözcükler

Eserde tespit edilen bazı Türkçe sözcüklerin Bulgarcada başka karşılığı yoktur. Bahsettiğimiz sözcükler genellikle tarım, hayvancılık vb. meslek ve meslek aletleri ile ilgili sözcüklerdir. Bu sözcüklerden bazıları Bulgarca sözlüklerde, eski (arkaik) sözcükler olarak da geçer. Genellikle kırsal hayatla ilgili Bulgarcada bu türden sözcük türleri çok yaygındır. Bulgarcaya Osmanlı zamanında geçmiş ve yerleşmiş sözcüklerdir.

Bu Türkçe sözcükler Rodop diyalekti ile karışınca ortaya çok farklı bir yöresel dil çıkmıştır. Örnek olarak şu sözcükleri verebiliriz: самар (semer) -is. , катранен (katranlı) -sf. , Аладаа (Aladağ) - coğrafi isim, тютюн (tütün) -is. , , пари (para) - is. , сапун (sabun) -is, харман (harman) -is. , пазаря се (pazarlık etmek) - fiil , чимширен (şimşir'den) -sf. , кючек (çiftetelli)-is, , балкан (balkan) -is. , балканска (balkana ait) -sf. , егрек (eğrek) -is. , чорбаджия [(çorbacı); toprak sahibi, zengin190] -is. , майтап (şaka) -is. , кърджаливец [(kırcaalili); Balkanlara has Osmanlı dönemine ait tarihi bir sözcük, Kırcaali (кърджалия) olarak adlandırılan eşkiya anlamında kullanılmıştır.] -is. , Кърджалиев [(Kırcaliev) Romanda bir figürün soyadı] -özel is. , шиник (şinik) -is. , чеверме (çevirme) -is., мера (mera) -is. , имам (imam) -is. , кехлибарен (kehribar) -sf. чанта (çanta) -is. , комита (komita) -is. , джоб (cep) -is. , люляк (leylak) -is. , чардак (çardak) -is., ракия (rakı) -is. , шегувам се (şaka etmek) -fiil. , кафе (kafe) -is. , ятак [(yatac); Yasa dışı işlerle uğraşanlara barınak sağlayan/yataklık yapan kişi] -is., сайвант (sayvan) -is. , таван (tavan) -is. , таванска ["tavana ait" manasında bir sıfat], дамазлък (damızlık) -is., , чакъл(çakıl) -is. , шал (şal) - is., кафяв (kahverengi) -sf. , гюм (güğüm) -is. , минаре (minare) -is. , джамия (cami) -is.

Görüldüğü gibi Romanda Türkçe kökenli çok farklı sözcük türleri yer almaktadır. Günümüzde bu Türkçe isimlere konuşma dilinde ve özellikle de bölge diyalektinde aktif olarak rastlanmaktadır. Bu isimler bazen orijinal halleriyle, bazen de değişikliğe uğramış halde Bulgarca eklerle birlikte kullanılmaktadır. Ayrıca bir kısmı Bulgarca sıfatlarla bir araya gelerek tamlamalar oluşturmuşlardır. Romandaki Türkçe isimlerden bir kaçısıya görüldüğü anlamını taşımamaktadır.

Türkçe İsimler

Romanda isimler en çok sayıdaki Türkçe sözcükleri kapsar. Aralarında çok ilgi çekici örnekler vardır. Örneğin: чакъл (çakıl-çakıl taşı), дюня (dyunya-dünya), одая (odaya-oda), махала (mahala-mahalle), кър (kır), самар (samar-semer), комшу (komşu), комшия [(komşiya- komşu), байр (bayır-bayır), капак (karak), късмет (kısmet), байрак (bayrak), сокак (sokak), яка (yaka), кахър (kahır), хастар (hastar), казан (kazan), дамазлък (damazlık-damızlık), мангал (mangal), миндер (minder), комита (komita), чешма (çeşma-çeşme), джоб (cob-cep), софра (sofra), джинс (cins)- is. , хава (hava), касаба

(kasaba), сурат (surat), серсем (sersem), акъл (akıl), шамар (şamar), ортак (ortak), балкан (balkan), ексик (eksik), гюрултия (gyurultiya-gürültü), ямурлук (yamurluk-yağmurluk), , янлыш (yanlış) (Romanda bir dip not ile Bulgarcası verilmiştir.) , кър (kır), орманлък (ormanlık), домус (domus-domuz), зян (zyan-ziyan), аджамия (acamiya-acemi), ябанджия (yabanciya-yabancı), курбан (kurban), лаф (laf), филиз (filiz), альш-вериш (alışveriş), касап (kasap), кусур (kusur), аскер (asker), капан (kapan), коч (коç), юмрук (yumruk) vb.

Türkçe Sıfatlar

Sayı bakımından Türkçe sıfatlar ikinci sırada yer almaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi isimlerden farklı olarak sıfatların daha büyük bölümü değişikliğe uğramış ve yalın hallerinden uzaklaşmıştır. Bu durum Bulgarcadaki tüm sıfatların ek almasından kaynaklanmaktadır. İsimlerle kıyaslandığında sıfatlar daha az olsa da romandaki işlevsellikleri dikkat çekicidir. Sıkça Bulgarca isimlerle isim tamlamaları oluşturmuşlardır. Sıfatlardan bazıları şunlardır: тепегъозки [(tepegiozki-tepegöz); utanmaz, yüz­süz.] артък [(artık); “излишен-fazla” anlamında kullanılmış.], карагъозлия (karagiozliyakaragözlü), кахърен (kahiren-üzüntülü), коджа [(koca); çok anlamında. “Çok (büyük) aşkla severdi.”], акъллия (akilliya-akıllı), абдал (abdal-artal), ербап (erbar), балкански (balkanski-balkana ait), хаирлия (hairliya-hayırlı), акълсъз (akılsız), колай (kolay), едепсиз (edepsiz), къркафалия (kırkafaliya-kırkafalı), ахмак (ahmak), кехлибарен (kehlibaren-kehribar), бетер (beter), сакат (sakat), кел (kel), къосав (kiosav-köse), яхърен (yahiren-ahır’a ait), гъозел (gjozel-güzel), катранен (katranen-katranlı), барутен (baruten-barutlu), тавански (tavanski-tavanlı), махмурлия (mahmurliya-mahmur) vb.

Türkçe Fiiller

Eserde yer alan Türkçe fiiller sayı bakımından üçüncü sırada yer almaktadır. Verdiğimiz Türkçe fiil örneklerinden de görüleceği gibi hemen hemen hepsi Bulgarcaya ait son yarım eklerle, daha nadir olarak da ön yarım ekleriyle oluşmuştur (Наси, 2017, s. 222-234). Sadece bir tanesi, o da romanın Türk kahramanlarından biri tarafından Bulgarcayı bilmediği için kullanılmıştır (гидийорум: gidiyorum), bir istisna durumundadır. Aynı zamanda Türkçe fiillerinin bir tanesi emir kipi şekliyle kullanılmıştır (възгеч-визгеч: vizgeç/vazgeçmek). “Vazgeç” günümüzde de çok sık kullanılan ve Bulgar halkının büyük bölümünden bilinen bir sözcüktür. Yazarın kullandığı fiillerden bazıları şunlardır: аленеят (aleneyat-allamak), назландисвам (nazlandisvam-nazlanmak), ашландисвам (aşlandisvam-aşlamak), курдисам (kurdisam-kurmak), чактисвам (çaktisvam-çakmak: anlamak, anlamda), сапцисвам (saştisvam-şaşmak), парчалосвам се (parçalosvam se-parçalanmak), майтапя се (maytapya se-şaka yapmak/şakalaşmak), юрвам се (yurvam se-sıçramak, atlamak), батардисам (batardisam-batırmak), уйдурдисвам (uydurdisvamuydurmak), бендисвам (bendisvam-beğenmek), осакатявам (osakatyavam-sakatlamak), инатя се (inatya se-inatlaşmak), артисвам (artisvam-artmak), пазаря се (pazarya se-pazarlık etmek), кандърдисам (kandırdisam-kandırmak), чиракувам (çirakuvamçiraklık yapmak), баилдисвам (baildisvam Bayılmak; bayılma) vb.

Verilenlerin dışında romanda çok sayıda başka Türkçe sozcük türleri de bulunmaktadır. Bunlar zarflar, ünlemler, edatlar, bağlaçlar, özel isimler, kişi adları ve soy adlarıdır.

Türkçe Kökenli Sözcükler İçeren Deyimler ve Atasözleri

Daha önce de söz edildiği gibi Bulgarcaya sadece Türkçe sözcükler değil, Türkçe deyimler de geçmiştir. Bunlardan bazıları Slav dillerinde bulunmamaktadırlar. Az sayıda da olsa tüm sözcükleri Türkçe kökenli olan deyimler de rastlanmaktadır. Fakat içinde Türkçe sözcüklerin yer aldığı deyimler çoğunluktadır. Bazı Türkçe deyimler ise çeviri yoluyla Bulgarcaya kazandırılmıştır. Bunlardan bazılarının tüm kelimeleri Türkçe olabilirken bir kısmı ya da sadece bir kelimesi Türkçe olanlar da vardır.

Sadece Türkçe sözcükler içeren atasözleri: зорлен гъозелик олмаз – zorlen güzellik olmas (zorla güzellik olmaz)

Sadece Türkçe sözcükler içeren deyimler: чат-пат – çat-pat (çat pat) алъш-вериш – alış-veriş (alış veriş) алъш- веришът тръгна – alış-verişit trigna (işler yolunda gitti) дженезе намаз – cenaze namaz (cenaze namazı).

Türkçe sözcüklerden üretilmiş deyimler: кьопек пишманлик – köpek pişmanlık (köpek gibi pişman olmak) кър кьопеци – kır köpetsi (kır köpeği/köpekleri) кара заман – kara zaman (kara gün/ler anlamda) джебелска басма - cebelska basma (Cebel basması) – Cebel bölgesinde yetişen bir tütün adı.

İçinde Türkçe sözcükler içeren deyimler: Bu deyimleri sayı bakımından en yüksek sayıdadır: от махала на махала – ot mahala na mahala (mahalle mahalle 'gezmek') отваряй си пенджурите – otvaryay si pencurite (gözlerini açmak) курбан ше сторя – kurban šte storya (kurban kesmek) мискините му с мискинчета – miskinite mu s miskinçeta (seni gidi miskin) гледам си чакъма – gledam si çakıma (keyfine bakmak) събирам си акъла – sıbıram si akıla (aklına mukayyet olmak) давам зор – davam zor (zor kullanmak, zorlamak) неделя и кусур – nedelya i kusur (bir haftadan fazla) сляпо и сакато – slyapo i sakato (kör ve sakat) дюнния лъжовна – dyunnya lıjovna (yalan dünya) за акъллиин минаваш – za akıllin minavaş (akıllı geçinmek) зачитам ихтибарлъка – zaçitam ihtıbarlıka (itibar etmek) нося от девет дерета вода – nosya ot devet dereta voda (bin dereden su getirmek) пишман софианец – pişman sofianets- (pişman Sofyalı, Sofyalı bozuntusu: Bulunduğu yere veya konuma uygun özellik taşımayan kişi veya nesne) имам късмет – imam kısmet (kısmeti olmak) нямам късмет – nyamat kısmet (kısmeti olmamak) инатя се – inatya se (inat etmek) вдига гюрултия – vdıga gyurultiya (gürültü koparmak).

Bulgaristan'da *Akarsuların Sonu* romanı üzerine daha önce ayrıntılı inceleme yapılmamıştır. Ülkemizde ise Svilen Kapsızov bir yazar olarak hiç bilinmemektedir. Svilen Kapsızov romanında üç yüzden fazla Türkçe sözcük kullanmıştır. Bunun yanı sıra Türkçe veya içinde Türkçe sözcük barındıran deyimle de anlatımını zenginleştirmiştir. Romanın bu özelliği, o dönemde yaşayan insanın ve kültürün gerçekçi bir şekilde anlaşılması için büyük bir değer taşır, kişileri doğal, olayları gerçek kılar. Eserin dili, Bulgarca yerel diyalekt konusunda ufuk açıcı ve bilgilendirici bir değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Hacı, S. (2017) Bulgarca ve Türkçede Görünüş. *International Journal of Language Academy*, 5/3, 223-234.
- Hacı, S. (2017) Bulgarca ve Türkçede Sesteş Sözcüklerin Ortaya Çıkış Sebepleri, *TOBİDER – Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 1/1, 25-35.
- Şimşir, B. L. (1992). "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu". *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV* (872).
- Zafer, Z. (2014). Balkan Savaşları ve Pomaklar (The Balkan Wars and the Pomaks). 100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafı Duruşlar, Cilt I, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu*, Dizi-Sayı 24, 351-367.
- Zafer, Z. (1997). Bulgar Edebiyatında Türkçe Sözcükler. *Hoca Ahmet Yesevi Vakfı*, 145-150.
- Zafer, Z. (2010). Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi. *Akademik Bakış*, 3/6, 27-44.
- Zafer, Z. (2012). Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi. 89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, *Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR*, 199-234.
- Zafer, Z. (2016). Bulgarların Etnik Temizlik Siyaseti (1877-1989). *Balkan Tarih Kongresi, Samsun Mücadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi: 11*, 187-202.
- Инджев, И. (2011). "Убийството на Свилен Капсизов е политическо. Навършват се 70 години от рождението на писателя", *Златоградски вестник* (Златоград), № 14-15, 29. 08..
- Капсизов, С. (1994). *Краят на потоците*. София.
- Хаджъ, С., & Зафер, З. (2021). Съвременната българска литература и турцизмите. За "Дервишки караконджул" на Хасан Ефраимов". *Balkanistic Forum*, 21/2, 320-334.
- Хаджъ, С. (2021). Хасан Ерен-От Видин до Върховете на тюркологията. *Balkanistic Forum* 21/3, 248-261.
- Хаджъ, С. (2022). От Вмешателство в турския книжовен език към пълна забрана (Езиковата политика на комунистическа България), *Езиков свят* 20/2, 206-215.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN Studies

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 29-11-2022 – Kabul/ACCEPTED: 31-12-2022

Çince’de İnternet Ortamında Kullanılan Sayıların Dili *Used in Chinese on the Internet Language of Numbers*

İnci ERDOĞDU¹

Abstract

For thousands of years, the Chinese used complex Chinese script, which is today called "traditional writing" (繁体字). But this writing was very difficult to recognize, remember and write. Due to the decision to expand education after 1949, more than 2,000 Chinese characters in traditional writing were simplified by linguistic experts. The Simplified Chinese Script (简化字) is one of the official scripts used by the United Nations today. Wolfram Eberhard on numbers in his Dictionary of Chinese Symbols: "The importance given to number symbolism in ancient China is evident in the fact that each dynasty chooses its own number. Each numeric

Öz

Çinliler binlerce yıl boyunca bugün “geleneksel yazı”(繁体字) olarak adlandırılan karmaşık Çin yazısını kullandılar. Fakat bu yazının tanınması, hatırlanması ve yazılması çok zordu. 1949 yılından sonra eğitimin yaygınlaştırılması kararı nedeniyle geleneksel yazıdaki 2 binden fazla Çince karakter, dil uzmanları tarafından basitleştirildi. Basitleştirilmiş Çin Yazısı (简化字) bugün Birleşmiş Milletler tarafından kullanılan resmi yazılardan biridir. Wolfram Eberhard, Çin Sembelleri Sözlüğünde sayılar hakkında: “Eski Çin’de sayı sembolizmine verilen önem, her hanedanın kendi sayısını seçmesiyle açıkça görülür. Her sayısal simge, gerçek ve gerçek

¹ İnci ERDOĞDU, Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Sinoloji Anabilim Dalı, inceerdogdu@yahoo.com.tr, Orcid: 0000-0001-8201-4817

symbol refers to a system of real and unreal elements. And other numerical symbols can be associated with the same system. In China, the 'number' may change, as could any other." "change" lies at the heart of Chinese thought. Apart from their practical use, the numbers have shed light on how events have been held together over thousands of years and the changing cultural systems in which we can discern the rhythms of cosmic life." Since the Chinese language does not have an alphabet, the difficulty in writing Chinese characters necessitates rapid communication between people in the internet world in China in the new century. For this reason, the language of the numbers used on the internet in China has emerged. It is clearly seen that the Chinese pronunciation of the numbers evokes the character pronunciations of the Chinese word.

Keywords: Chinese, Internet, Number, Language, Symbol.

olmayan unsurlar sistemine gönderme yapar. Ve diğer sayısal simgeler de aynı sistemle bağdaştırılabilir. Çin'de "sayı" da diğer şeyler gibi değişime uğrayabilir. "Değişim" Çin düşünceinin temelinde yatar. Pratik kullanımları dışında sayılar, Çinlilere binlerce yıl boyunca olayların nasıl bir arada tutulduğuna ve kozmik hayatın ritimlerini ayırt edebileceğimiz değişen kültürel sistemlere ışık tutmuştur" şeklinde bahsetmektedir. Çin dilinin alfabesi bulunmadığı için, Çince karakterleri yazmadaki zorluk, yeni yüzyılda Çin'de internet dünyasında insanlar arası hızlı iletişimi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Çin'de internet ortamında kullanılan sayıların dili ortaya çıkmıştır. Sayıların Çince okunuşlarının, Çince kelimenin karakter okunuşlarını çağrıştırdığı net şekilde görölmektedir:

Anahtar kelimeler: Çince, İnternet, Sayı, Dil, Simge.

Giriş

Sayılar insan zihninin insanlığın hikayesini derinden etkileyen bir icadıdır. Niceliklere ilişkin anlayışımızda devrim niteliğinde bir dönüşüm yarattılar. Sayılar yalnızca bilişsel etkiler yaratmakla kalmayıp, deneyimimizi farklı açılardan da şekillendirmişlerdir.

Sayılar, kültürün gelişmesi ve yayılması açısından önemli oldukları gibi yazının icat edilmesi ve yayılması açısından da önemlidir. Rakamlar çok kullanışlı araçlardır. Ekonomik işlemler gibi insanlar arasında gerçekleşen bazı etkileşimlerde önemli işlevleri vardır. Yazı kayıtlarının ilk örneklerinin büyük çoğunluğu iki veya daha fazla taraf arasında gerçekleştirilen alişverişleri kayıt altına alan muhasebecilerin eseridir. Bu gibi muhasebe kayıtları ticaret ağlarının oluşturulmasına ve ürünlerin dikkatli bir şekilde depolanmasına olanak tanımuştur. Rakamlar takvim tutulmasına, mevsimlerle mahsul verimi hakkında isabetli tahminler yürütülmesine olanak tanımuştur. Rakamlar kalabalık nüfuslu, kökenleri sayıların olanak tanıdığı tarım uygulamalarına dayanan toplumlarda buna benzer çok sayıda faaliyetin yürütülebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu gibi nedenlerden dolayı, sayılar yazının dünyanın dört bir yanında icat edilmesinde büyük rol oynamıştır. Bilim ve sanayi devrimlerinin yapılmasının ve modern tıbbın geliştirilmesinin belirli matematik uygulamaları sayesinde mümkün olduğu genel anlamda kabul gören bir görüştür. Ancak sözel sayılar ve çeşitli cisimlerin üzerine kazınmış rakamlar bu uygulamaların geliştirilmesinden binlerce yıl önce insanların geçinme ve fikir alışverişi yapmak için sembollerini kullanma biçimlerinde önemli değişiklikler yapmalarına olanak tanımıştır (Everett,2021,s.213).

Sayılar birçok kültürün binlerce yıl önce geçirdiği radikal dönüşümlerde merkezi rol oynamıştır.

Hiçbir dil yapısı değişen koşullara uyumu engellememiştir. Morris Swadesh, doğası gereği zayıf, doğası gereği değişen koşullarda hayatta kalamayan dil diye bir şeyin olmadığının altını çizmiştir.

Bugün kullanılan her dil konuşanlarının teknolojik olarak daha basit toplumlarda yaşadığı bir zamanda da kullanılıyordu. Pek çok dilde televizyon için hala bir kelime yoktur. Fakat icat edilmeden önce İngilizcede de onun için bir kelime yoktu. Herhangi bir dilin konuşanları, bir şeyler için yeni kelimeler üretmekte zorluk çekmezler (Nettle,2021,s.105).

Teknolojik değişim, toplumsal değişimle her zaman yakın ilişki içinde olmuştur. Örneğin, buhar gücü ve ağır endüstrilerin (kömür ve çelik) mekanize olması gibi yenilikler aracılığı ile endüstriyel teknolojiyle tanışma, hızlı nüfus artışına, sosyal ve coğrafî hareketliliğin büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu süreç sırasında aile, arkadaşlık, iş ilişkilerinin büyük ölçüde değişmesine de neden olmuştur. Bu durum, matbaanın icadından, bazen üç modern bilgi devrimi olarak adlandırılan gelişmelere kadar uzanan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler açısından da aynen geçerlidir. Bunlardan birincisi telgraf, telefon ve radyonun gelişimiyle ilişkiliyken, ikincisi, televizyon ve ilk nesil bilgisayar ve uydular etrafında şekillenmişken, üçüncüsü, 'yeni' medya olarak bilinen ve özellikle cep telefonları, kablo ve uydu televizyonları, daha ucuz ve güçlü bilgisayarlar ve hepsinden önemlisi internetin gelişimine şahit olmuştur.

Çin Halk Cumhuriyeti ve Batılı ülkeler başta olmak üzere tüm dünya son otuz yıldır bir internet devrimini ve bilgi çağını yaşamaktadır. Günümüz insanları aynı anda her yerde hazır ve nazır kablosuz bilgisayarlar haline gelmekte olan cep telefonlarına kadar, dijital teknolojide akıllara durgunluk veren bir değişim fırtınasına tutulmuşlardır. Google, Facebook, Twitter artık çağımızın ikonları haline gelmişlerdir. Günümüzde dijital dünyaya katılmak ve on-line olarak her zaman ağlara bağlanmak toplumsal yaşama katılmanın zorunlu bir koşulu haline gelmiştir. Bu internet devrimi belki de matbaanın icadı kadar önemli bir teknolojik gelişmeyi ifade etmektedir.

Çin 2010 yılı itibarıyla bütün nüfusunu okur-yazar yapmayı başarmıştır. Bununla birlikte, başta gençler olmak üzere bütün yaş guruplarından insanların bilimsel ve teknolojik bilgiye erişimini sağlamak için yürütölen programlar ile Çin dünyada bilim, teknoloji ve sanayi bilgileri okuryazarlığı konusunda en ileri ölkelerden biri olmuştur.

Ong'a göre insanlık sözlü kültürden yazıya ve sonra da elektronik bilgi işlemine geçmiştir. Söz, yazı ve elektronik arasında elbette nitelik ve düzey açısından büyük farklılıklar oluşmuştur. Sözlü kültür büyük ölçüde ezbere dayalıydı. Yazı, her türlü 'yazılı' kaydı (yazı, rakam, işaret vs.) öne çıkardı ve sabitledi. Uygarlığın temelinde yazının icadı bir dönüm noktası olmuştur. Ve sonra iletişim araçlarının

önce kiteselleşmesi ve ardından elektronikleşmesi ya da dijitalleşmesi dile olan bakışı, dilin nitelik ve işlev değiştirmesini beraberinde getirmiştir. Bütün bu değişim sürecinde bilgisayarın rolü çok büyük ve önemlidir. Bilgi ve enformasyonu içerme, işleme ve iletme sürecinde bilgisayar, insanlığın bulduğu neredeyse en mükemmel makine olmuştur. Haliyle bilgisayar, kendine özgü bir dil de yaratmıştır (İnal,2012,s.155).

Uzun zamandır İnternet dili diye bir kavramdan söz ediliyor. Genelde egemen, matbu veya geçerli dili kısaltmaya, hatta bozmaya veya başka şekillerde ifade etmeye dayalı bu yapay dilin çocuk ve gençler tarafından internet, cep telefonu, sosyal medya gibi iletişim araçlarında kullanıldığı biliniyor. Ekranaya yazılan ve bir tür ekran dili olan bu dil, büyük ölçüde şifreli bir anlatıma dayanıyor. Bu dildeki şifreli anlatımların da yoğun bir kısaltmayla kullanıldığı görülyüyor. Zamandan, emekten ve yerden tasarruf etmeye yönelik bu pragmatik tutum kendini değişik durumlarda farklı biçimlerde yansıtabiliyor.

Biçim ve içerik yönünden bakıldığında, internetin standart dile olan etkilerini saptamak mümkündür. Çoğunluğunu noktalama işaretlerinin oluşturduğu ve web dilinde “emoticon” ya da “smiley” denilen bu karakterler o kadar artmıştır ki bunlar için özel bir sözlük bile hazırlanmıştır. Artık bu yapay dil bilgisayarlar tarafından da bir biçimde kodlanmaya başladı (İnal,2012,s.158).

Çin yazısı, dünyada insanların kullandığı en eski yazı sistemlerinden biridir. Günümüzde de dünyada çok sayıda insan tarafından kullanılmaktadır. Yaklaşık 60 bin karakterden oluşmaktadır. Çin yazısının 6000 karakteri en sık kullanılanlardır. Çinliler yıllarca “geleneksel yazı” denilen yazıyı kullandı.1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra eğitimin yaygınlaştırılması kararı gereğince geleneksel yazıdaki 2 binden fazla karakter dil uzmanları tarafından basitleştirildi. Basitleştirilmiş Çin yazısı bugün Birleşmiş Milletler tarafından kullanılan resmi yazılardan biridir.

Çin’in komşuları olan Kore, Japonya, Vietnam gibi ölkelerin yazıları hep Çin yazısı temelinde oluşturulmuştur. Çin yazısının özgünlüğü ve diriliği dünya tarafından kabul edilmektedir.

20.yüzyılın ilk yarısında Çin’in gelişmiş Batı kültürleriyle tanışması ile Çin’in Han karakterleri nedeniyle geride kalacağı düşüncesi ortaya çıktı. Han karakterleri yerine alfabetik yazı kullanılması önerildi. Han karakterleri insanların bu endişelerini ortadan kaldırdı ve kendi güçlü taraflarıyla ilerlemeyi başardı. Fakat 20. yüzyılın ikinci yarısında dünya çapında bilgisayar biliminin hızla gelişmesiyle birlikte, kare karakterlerin bilgisayarlara işlenememesinden dolayı Han karakterlerinin bilimin gelişmesine engel olacağı endişeleri tekrar gündeme geldi. Hatta bilgisayarların kare Han karakterlerinin sonunu işaret ettiği bile düşünöldü. Buna karşın gerçekler insanların bu önyargılı ve olumsuz düşüncelerini ortadan kaldırdı ve Han karakterleri bir krizi daha atlatmış oldu. Bilgisayarların, az sayıdaki harflerin farklı şekilde düzenlenmesiyle yapılandırılan sözcüklere sahip alfabetik yazı kullanan Batılılar tarafından icat edilmesi nedeniyle bilgi girdisi yapmak, Han karakterleriyle bilgisayarlara bilgi işleme açısından ilk çıkmazı temsil etmektedir. Örneğin İngilizcede sayılar, noktalama işaretleri ve semboller ile yalnızca 26 harf bulunmaktadır. Yani klavyeye 50-60 adet temel tuş koymak yeterlidir. Fakat bilgisayarda Han karakterleriyle yazmak daha zordur. Çince’de 60000 karakter bulunmaktadır. Sonuç olarak 600 den fazla anlamlı parça için 600 tuşlu ve hiç kullanışlı olmayan bir klavye gerekmektedir. Araştırmacılar önemli yeniliklere imza atarak, Han karakterlerinin biçimlerini ayırmış ve onları “glif kodu” adı verilen

şekilde kodlamışlardır. 1970’lerden bu yana “ kökler kodu” ,”üçgen kodu”, “hat ve harfler kodu”, “ 5 hat kodu” ve diğer birçok glif kodu birbiri ardından kodlanmıştır. Pinyin sistemi temel alınmıştır(Han,2020,s.240).

1979’lerde birkaç Batılı gazete kitap, bilgisayarlardan fotodizgi amaçlı faydalanan, dizgicilik ve metin, görüntü çıktısı almak için kullanılabilecek yeni bir teknoloji olan “elektronik fotodizgi teknolojisiyle basılmaktaydı. Ancak Çin o tarihlerde hala taşınabilir kurşun dizgi baskısını kullanıyordu. Taşınabilir dizgi baskısı, ilk olarak Song Hanedanı döneminde yaşamış Bi Sheng (毕升) (970-1051) tarafından icat edilmiştir. Ve o dönemde taşınabilir kil dizgisiyle kullanılmaktaydı. Han karakterlerinin bilgisayarlar tarafından dizgilenmesi nasıl sağlanabilir? Yapılacak ilk iş, Han karakterleri bilgilerini bilgisayarlara depolamak olurdu. Ancak, o zamanlarda Çin’de üretilen bilgisayarların hafızası yalnızca 64 kilobayt olduğundan Han karakterleri bilgisi aşırı derecede büyük gelmekteydi. Matematikte uzman olan Pekin Üniversitesi Profesörü Wang Xuan (王选), elektronik fotodizgi teknolojisine büyük ilgi duymaya başladı ve kendini Han karakterlerinin kalem darbelerini araştırmaya adadı. Büyük Han karakterlerini 500 kez küçültmeye yarayan bir matematiksel yöntem kullandı. Böylece çalışmaların önündeki en büyük engeli kaldırmış oldu. Wang Xuan tarafından geliştirilen lazer fotodizgi teknolojisi yaygın bir şekilde uygulanmaya başladı. Ve Çin’deki gazete sanayisinin piyasa hisselerinin yüzde 99’unu, yabancı ülkelerdeki Çin gazete sanayisinin yüzde 80’ini kısa sürede ele geçirdi. Wang Xuan, “ Modern Bi Sheng “ olarak onurlandırıldı.

Burada bir not düşmek isterim; ülkemizde bilgisayarların henüz yaygınlaşmadığı dönemde, Çince tezlerimizi hazırlarken, Türkçelerini daktilo ile Çince kısımlarını elle yazıyorduk. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sinoloji Anabilim Dalından mezun olduktan sonra, Milli Eğitim Bakanlığının Çin bursuyla lisansüstü eğitim için 1990 yılında Pekin Üniversitesine gittim. 1992 yılında Pekin Üniversitesinde lisansüstü eğitimimi tamamlayıp yurda döndüğümde, Pekin Üniversitesinde görmüş oluğum Bilgisayar dersinin program disketlerini de beraberimde getirdim. Anabilim Dalımızda bilgisayar olmadığı için Bir Bilgisayar kursundan bilgisayar ödünç alıp Çince karakterlerin Bilgisayarda nasıl yazılabildiğini Anabilim Dalımızdaki hocalarımıza göstermiştim. Onların gözlerindeki şaşkınlık ve hayranlık ifadelerini hala unutamam. Anabilim Dalı Başkanımız Prof. Dr. Pulat Otkan’ın bana “Bilgisayar öğrenmeyi nereden akıl ettin? Çok akıllı bir kızsın.” dediğini hatırlıyorum. Bende lisans tezimi hazırlarken elle yazdığımı bu nedenle Çine gittiğimde Bilgisayar dersini aldığımı akademisyen olmak istediğimi anlatmıştım. Bu güzel anımı öğrencilerime derslerimde anlatırım. Sonra disketleri çoğaltarak hocalarıma ve öğrencilerime dağıttım ve programın kullanımını öğrettim. Artık Sinoloji Anabilim Dalında Bilgisayar ortamında Çince yazılabiliyor olması ve bunun öncüsü olmak bana her zaman gurur vermiştir.

Sayılar birer simgedir, son derece ilginç ve vazgeçilmez birer simge. Eski Çin’de sayı sembolizmine büyük önem verilmektedir. Her sayısal simge gerçek ve gerçek olmayan unsurlar sistemine gönderme yapar ve diğer sayısal simgeler de aynı sistemle bağdaştırılabilir. Gerçekten de Çin’de “sayı” da diğer şeyler gibi “değişime” uğrayabilir: “Değişim” Çin düşünçesinin temelinde yatar (Eberhard,2000,s.265).

Çin dilinin alfabesi bulunmadığı için, Çince karakterleri yazmadaki zorluk, yeni yüzyılda Çin'de internet dünyasında insanlar arası hızlı iletişimi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Çin'de internet ortamında kullanılan sayıların dili ortaya çıkmıştır.

Sayıların Çince okunuşlarının, Çince kelimenin karakter okunuşlarını çağrıştırdığı net şekilde görülmektedir:

02825 你爱不爱我? Sen beni seviyor musun?

065 原谅我 Beni bağışla.

07414 你去试一试。 Sen git dene.

078 你去吧。 Git.

095 你找我。 Beni ara.

098 你走吧。 Git

13579 真奇怪。 Gerçekten tuhaf.

1456 你是我的。 Sen benimsin.

1457 你是我妻。 Sen benim eşimsin.

165 原谅我。 Beni bağışla.

1837 你别生气。 Kızma.

18056 你不理我了。 Bana aldırımıyorsun.

230 爱上你。 Sana aşık oldum.

246 饿死了。 Açlıktan öldüm.

20184 爱你一辈子。 Seni ömür boyu seveceğim.

282 饿不饿? Aç mısın?

259758 爱我就娶我吧。 Beni seviyorsan benimle evlen.

3013 想你一生。 Bir ömür seni düşündüm.

- 3035 想你想我 。 Seni düşünüyorum, sen de beni düşün.
- 356 上网了 。 İnternete girdim.
- 360 想念你 。 Seni özledim.
- 370920 想起你就爱你 。 Seni düşündüğümde seni seviyorum.
- 440295 谢谢你爱过我 。 Beni sevmiş olduğun için teşekkür ederim.
- 4422335 时时刻刻想想我 。 Her an beni düşün.
- 448 试试吧 。 Dene.
- 460 需要你 。 Sana ihtiyacım var.
- 514 无意思 。 Anlamsız.
- 51820 我已不爱你 。 Artık seni sevmiyorum.
- 518720 我一辈子爱你 。 Ben bir ömür seni sevdim.
- 520 我爱你 。 Seni seviyorum
- 521 我愿意 。 Razıyım.
- 530 我想你 。 Seni düşünüyorum.
- 5376 我生气了 。 Kızdım
- 592 我好饿 。 Çok açım.
- 5976 我到家了 。 Eve vardım.
- 657 对不起 。 Özür dilerim.
- 695 来找我 。 Beni ara.
- 70 亲你 。 Öpüyorum.
- 70345 请你相信我 。 Lütfen bana inan.

- 70626 请你留下来。 Lütfen kal.
- 721 亲爱的。 Sevgili.
- 729 去喝酒。 İçki içmeye gidelim.
- 740 气死你。 Sana çok kızdım.
- 7456 气死我了。 Çok kızgınım.
- 748 去死吧。 Cehenneme kadar yolun var.
- 753 吃午餐。 Öğle yemeği yiyelim.
- 756 辛苦了。 Zahmet oldu.
- 765 去跳舞。 Dansa gidelim.
- 8006 不理你了。 Seni takmıyorum.
- 8147 不要生气。 Kızma.
- 85 帮我。 Bana yardım et.
- 88 拜拜。 Hoşça kal.
- 898 分手吧。 Ayrılalım.
- 902535 求你爱我想我。 Sana yalvarıyorum beni sev beni düşün.
- 907753 叫你去吃午餐。 Öğle yemeğine gidelim.
- 9089 求你别走。 Yalvarırım gitme.
- 9191 加油加油。 Ha gayret
- 930 好想你。 Seni çok özledim.
- 940194 告诉你一件事。 Sana bir şey söyleyeceğim.
- 987 对不起。 Özür dilerim.

SONUÇ

Sayıların esas karakterlerin yerinde kullanılması gençler arasında oldukça yaygındır. 2003 yılında, Shanghai Yayınevi tarafından basılan “Yeni Kelimeler Büyük Sözlüğünde “ bu sayılar ve anlamlarına bölüm olarak yer verilmiştir.

Bilgisayarların yaygınlaşmasıyla, Han karakterlerini klavye kullanarak yazmak çok kolaylaşıyor ve aynı zamanda hızlanıyor. Çinliler, kalemle yazmak için daha az fırsat buluyorlar. Kalem kullanarak Çince karakterleri yazarken yazacakları Çince sözcüğü unutma durumuyla çok sık karşılaşıyorlar. Han karakterleri kültürünün bilgisayar biliminden daha önce hiç görülmemiş bir ölçüde etkilenmesi nedeniyle ortaya çıkan durum, bilgi çağı sayesinde yaşanan şaşırtıcı refahı göz önüne sermektedir. Kalemlerin yerini alan klavye ve farelerin hızla artan kullanımı ne kadar rahat olsa da insanların Han karakterlerini yazma becerisinin azalmasına neden olmaktadır.

Bilim insanları, Han karakterlerinin, Çin ulusunun kültürel mirası olarak yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Toplumda Han karakterlerinin elle yazılmasına ve insanların Çince karakter yazma becerilerini geliştirmelerine daha çok önem verilmesi çok daha ciddi bir hale gelmiştir. Yazı yazmak temel bir beceridir ve bilgi çağında bu becerilerin gereksiz olduğu düşünülemez. “Çince Karakterleri Dikte Etme Yarışması”, “ Çince Karakterlerin Kahramanı” gibi televizyon programları, Çin toplumundaki herkesi Han karakterlerini yazmaya teşvik etmektedir. Bu programlarda sıklıkla Han karakterlerini korumanın ve yeni nesillere aktarmanın önemi vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

Aust,Stefan(Türkçesi:Erdirinç ,Yücel,Hasan Yılmaz).(2018).Dijital Diktatörlük.Ankara, Hece Yayınları.

Fischer, Roger Steven.(2022).Yazının Tarihi.İstanbul,İş Bankası Kültür Yayınları.

Han,Cheng.(2002).Hanzi Baiwen.Shanghai, Shanghai GujiChubanshe.

Han,Jiantang (Çeviren:Sibel Algan).(2020). Çin Yazı Karakterleri.İstanbul.Kaynak Yayınları.

Tokuroğlu, Belma .(2015).Uygarlık Tarihi. Ankara, İmaj Yayınevi.

Yıldırım, Cemal.(2020). Matematiksel Düşünce. Ankara, Remzi Kitabevi.m

Nettle, Daniel (Çeviren:Ahmet Can Ay)(2021). Kaybolan Sesler.İstanbul, Profil Kitap.

Kong, Shi Yong ve diğerleri.(2003). Xinciyudacıdian. Shanghai, Shanghai cishu chubanshe.

İnal,Kemal.(2012). Dil ve Politika. Ankara, Ütopya Yayınevi.

Ren ,Xiaosi.(2020). Çin Nereye Gidiyor,.İstanbul, İpek Yolu.

Eberhard, Wolfram .(2000). Çin Simgeleri Sözlüğü, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Crystal,David.(2020). Dilin Kısa Tarihi.İstanbul,Alfa

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022 Alındı/RECEIVED: 13-11-2021 – Kabul/ACCEPTED: 08-12-2022

COVID-19 Pandemi Döneminde Bireylerin Geleneksel ve Sosyal Medyaya Yönelik Güven ve Tutumları

Attitudes and Trust of Individuals towards Traditional and Social Media during the COVID-19 Pandemic

Kamuran CERİT¹ | Seda CAN²

Abstract

As face-to-face communication was restricted during the COVID-19 pandemic, which affected all areas of life in many aspects, people turned their ways to media tools intensively. Due to uncertainties regarding the origin and spread of the disease at the beginning and later stages of the pandemic, individuals have been exposed to heavy flow of information through traditional and new media tools. In such a setting, meaningful information can be withdrawn by

Öz

Hayatın tüm alanlarını pek çok yönden etkileyen COVID-19 pandemisinde yüz yüze etkileşim sınırlandırıldığı için, bireyler yoğun bir şekilde medya araçlarına yönelmiştir. Pandeminin ilk zamanlarında ve ilerleyen zamanlarında hastalığın kökeni ve yayılma hızıyla ilgili belirsizliklerle beraber, bireyler geleneksel ve yeni medya araçlarında yoğun bilgi akışına maruz kalmıştır. Böyle bir ortamda bireylerin medyaya yönelik tutumlarının belirlenmesiyle yararlı

¹ Kamuran CERİT, Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı, Isparta / Türkiye, kamurancerit@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1234-4025

² Seda CAN, Öğretim Görevlisi, Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Kalite Koordinatörlüğü, Ankara / Türkiye, sedacan@mgu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7688-2183

analysing individuals' attitudes towards the media. Within this frame, this study aims to reveal individuals' attitudes and sense of trust towards traditional and social media tools during the COVID-19 pandemic. The study was conducted in the early stages of the pandemic, May-June 2020, using an online questionnaire. The sample of the study comprised of volunteer individuals over the age of 18, and in the questionnaire, in addition to demographic questions, 8 items took place which aimed to determine the participants' attitudes and sense of trust towards traditional and social media. According to the findings of the study, the participants think that the media reflects the pandemic worse than it actually is and that false news takes place in the media. Furthermore, it was found that the participants have low trust in social media. As a result, it is essential for the society to have positive attitudes and trust in the media so that the pandemic procedure can be efficiently handled. In this context, traditional media and legislators should ensure information security by taking the necessary measures. In this way, the media can contribute to public health.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Traditional Media, Social Media, Trust, Attitudes.

bilgiler ortaya çıkarılabilir. Bu çerçevede çalışmada COVID-19 pandemisinde bireylerin geleneksel ve sosyal medya araçlarına yönelik tutumlarının ve güven duygularının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma pandeminin ilk dönemlerinde (Mayıs-Temmuz 2020), çevrimiçi bir anket formu kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini 18 yaş üstü, gönüllü bireyler oluşturmuştur. Ankette demografik özelliklerle ilgili sorular ve geleneksel ve sosyal medyaya ilişkin tutum ve güveni belirlemeye yönelik 8 ifade yer almıştır. Bulgulara göre bireyler medyanın salgını olduğundan daha kötü yansıttığını ve medyada asılsız haberler olduğunu düşünmektedir. Ayrıca bireylerin sosyal medyaya olan güvenlerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak toplumun medyaya yönelik tutumlarının olumlu olması ve güven duyması, pandemi sürecinin etkili şekilde yönetilebilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda geleneksel medyanın ve yasa koyucuların gerekli tedbirleri alarak bilgi güvenliğini sağlamaları gerekir. Bu sayede medya toplum sağlığına katkı sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: COVID-19, Pandemi, Geleneksel Medya, Sosyal Medya, Güven, Tutumlar.

Giriş

Günümüzde kitle iletişim araçlarının önemi, neredeyse tüm toplumlar için bilinen bir gerçek haline gelmiştir. En eski insanlık tarihine kadar uzanan sosyal iletişim, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru yeni medya araçlarının (çevrimiçi gazeteler, sosyal medya, mobil uygulamalar vs.) internetin çeşitlenmesiyle önemini katlayarak artırmıştır. Dolayısıyla yaşamış olduğumuz dünya, medyanın

şekillendirmiş olduğu bir dünya olmaya başladığından (Büyükbaykal, 2005, s. 71) hem geleneksel medya hem de yeni medya araçlarının gücü toplumlar ve örgütler/kurumlar tarafından da bilinmektedir. Bahsi geçen bu araçlar günümüzde artık bilgiyi ve haberi hedef kitleye hızlı bir şekilde yayabilmekte; kitleleri de harekete geçirebilmektedir.

Dijital çağın hızlı bir şekilde hayatımızın merkezine girmesine rağmen günümüzde hala geleneksel medya araçlarının (dergi, gazete, radyo, televizyon vs.) etkisini sürdürdüğü bilinmektedir (Aziz, 2010, ss. 70-140; Sarıaltın, Ataizi & Server, 2017, s. 2; Hayır-Kanat ve Görgülü-Arı, 2020, ss. 528-529). Yeni medya araçları ise hayatımıza girmesinden bu yana hızlı bir şekilde gelişim göstermiş, geleneksel medya araçlarında pasif olan izleyici/okuyucu bu araçlar vasıtasıyla aktif hale gelmiştir. Başlangıçta Web 1.0 teknolojisi olan internet de buna olanak tanıyamıyorken, zaman içerisinde Web 2.0 teknolojisi olan sosyal medyanın hayatımıza girmesi izleyiciyi/okuyucuyu aktif bir konuma getirmiştir. Yeni medya araçları vasıtasıyla aktif olabilen izleyici/okuyucu, karşılıklı bilgi paylaşımı ve etkileşim içinde olabilmekte; bilginin üretimine katkı sağlayabilmektedir (Özutku vd., 2014, s. 45). Bu bağlamda bireyler özellikle hem geleneksel hem de yeni medya araçları sayesinde toplumda olan biteni öğrenmekte, gündeme hâkim olmakta ve ülke koşullarında meydana gelen her bir olayla ilgili bilgi sahibi olmaktadır.

2019 yılında ilk kez Çin’de görülen COVID-19 virüsü, tüm dünyada hızla yayılarak insanlığı etkisi altına almıştır. İnsan sağlığına doğrudan olumsuz sonuçları olan bu virüs, Dünya Sağlık Örgütü’ne (DSÖ) göre milyonlarca insanın vefat etmesine (WHO, 2022), ülkelerin ve toplumların ekonomik ve sosyal açıdan da olumsuz bir şekilde etkilenmesine sebep olmuştur. DSÖ’nün pandemi olarak ilan ettiği bu virüs, Türkiye’de de 11 Mart 2020 tarihinde ilk kez görülmüş (T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, 2022); zamanla ülkenin dört bir yanına yayılmış ve eğitim, sağlık, eğlence, ulaşım gibi pek çok sektörü sekteye uğratmıştır. Ayrıca COVID-19 salgını süresince, pek çok kısıtlama doğal olarak ülkelerin sağlık ve sosyal politikası haline gelmiştir. Bu bağlamda iş ortamları dönüşümlü çalışmaya geçmiş, uzaktan eğitim süreci başlamış, pek çok sosyal mekân belirli zaman aralıklarında açık kalmış ya da tamamen kapatılmıştır. Sosyal yaşamdan kopan ve salgın ile ilgili olup bitenleri öğrenmek isteyen bireyler de doğal olarak geleneksel ve yeni medya araçlarına yoğun bir şekilde ilgi göstermiştir.

Sosyal bir varlık olan insan aile içerisindeki iletişime, arkadaşlıklara, komşuluklara, kısacası bilgi ihtiyacını karşılayacak her türlü kanala sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlamda sosyal iletişimi azaltan pandemi sürecinde insanlar, medya kanallarına oldukça yoğun bir şekilde yönelmiştir. Esasında bu yöneliş, 21. yy.da dijital kanalların çeşitlenmesiyle birlikte çoktan yaşanmaya başlamış bir dönüşümdür. Ancak virüsün etkilerinin özellikle ilk dönemlerdeki belirsizliği, tedirginlik ve yüz yüze iletişimin neredeyse imkânsız olduğu bu salgın sürecinde, bu dönüşüm katlanarak artmıştır. Dolayısıyla medya araçlarının insan yaşamındaki yeri ve önemi göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus haline gelmiştir (Hayır-Kanat ve Görgülü-Arı, 2020, s. 528).

Günlük yaşamda sıklıkla kullanılan ya da maruz kalınan medya araçlarına olan güven, son zamanlarda özellikle iletişim çalışmalarında incelenen önemli bir konudur. Medya ve haberlerle ilgili güvenilirlik düzeyi iletişim çalışmalarında sıklıkla çalışılmakla birlikte, zaman içerisinde güvenilirliğin farklı boyutları üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir (Armstrong & Collins, 2009, s. 99). Yapılan bu

çalışmada da COVID-19 pandemisi sürecinde geleneksel ve sosyal medya araçlarını kullanan bireylerin, bu araçlara karşı tutum ve güvenlerini belirlemek amaçlanmıştır.

COVID-19 Pandemisi ve Medya

Pandemi tüm dünyayı, belli bir kıtayı veya birden fazla ülkeyi etkisi altına alan ve hızlı bir şekilde yayılım gösteren salgın hastalıklar anlamına gelmektedir. Geçmişten bu yana dünya tarihi çeşitli salgın hastalıklarla mücadele etmiş ve bu mücadeleler neticesinde de kalıcı ve köklü değişimler yaşanmıştır (Jones vd., 2008, s. 990).

COVID-19 virüsü ilk kez 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde görülmüş, zaman içerisinde pek çok ülkeye ve kıtaya hızla yayılmıştır. Ölümlere sebep olan bu virüsü, DSÖ 11 Mart 2020'de pandemi olarak ilan etmiştir. Bir hastalığın yeni ya da mutasyona uğramış olması, hızlı bir şekilde insana geçebiliyor olması, insandan insana kolaylıkla bulaşabiliyor olması gibi durumlar, o hastalığın pandemi ilan edilmesindeki en önemli etkenlerdir. Dolayısıyla COVID-19 hastalığında olduğu gibi, ortaya çıkan bir hastalığın bu kriterleri taşıması ve ülkeden ülkeye yayılması durumunda, DSÖ pandemisinin var olduğunu dünyaya yaymakla yükümlüdür (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020).

COVID-19 pandemisinde neredeyse tüm dünyada virüsün yayılımını engellemek için evde kalma, sosyal mesafe gibi karantina kuralları uygulanmıştır (Liv d., 2020). Tüm bu önlemlere rağmen, çok sayıda ölümler yaşanmış; sosyal, kültürel ve ekonomik yaşantıda da aksaklıklar meydana gelmiştir. Özellikle ev karantinaları ve sosyal mesafe kuralları toplumlarda önemli derecede duygusal, psiko-sosyal sıkıntılara yol açmıştır (Gao vd., 2020, s. 3-8; Wang vd., 2020, s. 5-21). Günümüzde medya araçlarının, bireylerin toplumsal olaylardan haberdar olmasında ve tutum geliştirebilmesinde ciddi bir rolü bulunmaktadır. Başlangıçta geleneksel medya araçlarından gazeteler ile başlayan toplumu bilgilendirme serüveni, zaman içerisinde bu araçların gelişmesiyle farkı mecralara kaymıştır.

COVID-19 virüsü ile ilgili haberler, özellikle 2020 yılında hem geleneksel hem de sosyal medya araçlarında hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır (Yılmaz ve Candan, 2020, s. 43). Herhangi bir ülke ya da dünya gündeminde bir konu ile ilgili binlerce asılsız haberin hızlı bir şekilde yayılabildiği düşünüldüğünde, COVID-19 pandemisinde de korku ve endişe halinde olan insanları tedirgin edecek ya da yanlış yönlendirecek pek çok haber içeriği karşımıza çıkmıştır. Öte yandan Rathore ve Farooq'un (2020) bildirdiği gibi, özellikle medya araçlarının hızlı, pratik ve kullanışlı olması yararlı bilgilerin yayılmasına, hastalıkla ilgili bilgi sahibi olunmasına, sosyal mesafe kavramının önemini anlaşılmasına ve hastalığı önleme stratejileriyle ilgili önemli bilgilerin değerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Geleneksel medya araçlarında sağlık ile ilgili haberler insanlara iletilerek onların bilgi, tutum ve davranışlarının değişimi beklenmektedir. Fakat sosyal medya gibi yeni medya araçlarında bireyler yalnızca bilgilendirilmekle kalmaz; aynı zamanda kendi görüşlerini de iletebilmekte ve yayabilmektedir. Dolayısıyla sosyal medyada aktif olan okuyucu/izleyici, sağlık ile ilgili kampanyaların etkinliğinde de önemli bir rol oynayabilmektedir (Lee & Cho, 2017, s. 2).

COVID-19 hastalığına ilişkin korku ve panik duygusu ile ilgili yapılan bir çalışmada, sosyal medya ve diğer medya araçlarında asılsız bilgilerin hızlı bir şekilde yayıldığı bildirilmiştir. Ayrıca COVID-19 hastalığı ile ilgili korkunun özellikle sosyal medya kullanıcılarının yarısından fazlasında

yüksek olduğu vurgulanmıştır (Ahmed vd., 2020). Çin’de yapılan bir çalışmada da COVID-19 bilgilerine maruz kalan bireylerin, ilgili haberlere maruz kalma süresi ne kadar fazlaysa, o derece çok kendilerini kaygı ve depresyon içerisinde buldukları bildirilmiştir (Yao, 2020). Benzer şekilde Ho ve arkadaşları (2020) da COVID-19 ile ilgili bilgi kaynaklarının bireylerin kaygısına etkisini incelemiştir. Yazarların bu çalışmasında, sosyal medya ve geleneksel medya araçları vasıtasıyla sıklıkla bilgi akışına maruz kalan bireylerin kaygı düzeyleri yüksek olarak bulunmuştur.

Medya ve Güven

Güven kelimesi Türk Dil Kurumu (TDK) güncel Türkçe sözlüğe göre “*Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Bu bağlamda toplumun kurumlar, organizasyonlar, medya sektörü vs. ile ilgili güven algısının yüksek olması bağlılığı, sürekliliği ve büyük oranda başarıyı etkileyen önemli bir unsur olarak değerlendirilir. Medya sektörü, bireylerin günlük yaşamda olan bitenden haberdar olmasını, bilgilendirilmesini, etkilenmesini ve yönlendirilmesini sağlayan önemli bir sektördür. Dolayısıyla medyanın toplum üzerindeki etkisinde başarılı ya da başarısız olması, çoğunlukla izleyicilerin medyaya olan güven duygusuyla ilişkilidir (Kuyucu, 2017, s. 29).

Geleneksel ve yeni medya araçları ile kitle iletişim araçlarının var olmalarının en büyük sebebi toplumun bu araçları takip ediyor olmasıdır (Güz, 2005, s. 88). Bu araçların var olabilmesi ve sürekliliğini sağlayabilmesi için toplumdan destek ve güven almaları gerekir. Aksi takdirde toplum bu araçlara güvenmezse dergilere, televizyon kanallarına, haber sitelerine, radyoya vs. yönelmeyecektir (Cassidy, 2007, s. 479).

Televizyonun popülerleşmeye başladığı 1950’li yıllarda, çeşitlenen haber kanallarıyla birlikte güvenilirlik çalışmaları gündeme gelmiştir. Bu çerçevede 1960’lı yıllarda televizyona olan güvenin ciddi bir boyutta artış gösterdiği; 1968’de yapılan bir çalışmada televizyon haberlerinin gazetelere göre iki kat fazla güven verdiği vurgulanmıştır (Erskine, 1970; Self, 1996). Günümüzde ise medya ortamının dijital platformlara aktarılması, internetin yaygın bir şekilde kullanılması ve bilgi aktarım süreçlerinin büyük oranda internet ortamına taşınması da medya güvenilirliğinin nasıl değerlendirileceği sorusunu gündeme getirmiştir (Wathen & Burkell, 2002). Dolayısıyla medya güvenilirliği ile ilgili araştırmaların odak noktası gazeteler, televizyon, radyo, dijital medya ve sosyal medya arasındaki farklılıklar üzerine yoğunlaşmıştır (Newhagen & Nass, 1989).

Literatür incelendiğinde toplumun bir kesiminin televizyona, bir kesiminin gazeteye, bir başka kesiminin de sosyal medyaya daha çok güven duyduğu tespit edilmiştir (Baranseli, Kaya & Şen, 2018; Bayram, 2007; Koçer, 2013). Mevcut bu durum kültürden kültüre, kişiden kişiye ülkeden ülkeye ve belirli yaş gruplarına göre farklılık gösterebilmektedir (Güngör, 2011, s. 2018). Fakat özellikle televizyonun çok büyük kitlelere hitap etmesi ve hızlı bir şekilde etki yaratması sebebiyle “güvenilirlik” açısından diğer araçlara göre daha fazla ön planda olduğu ifade edilmiştir (Vural, 2010, s. 22).

İnsanlar günlük ilişkilerinde güven duydukları kişilerin etkisine her zaman açıktır. Benzer şekilde insanlar medyadaki haberin içeriğine, kaynağına ve kimler tarafından verildiğine dikkat eder (Güngör, 2011, ss. 77-78) ve medyadaki haberin doğru ve güvenilir olduğuna inandıkları ölçüde, o

medya aracına karşı bağlılığını devam ettirir (Güz, 2005, ss. 72-73). Günümüzde çeşitlenen medya araçları ve kanalları sayesinde izleyiciler/okuyucular için çok fazla alternatif vardır. Dolayısıyla izleyicilerin/okuyucuların o kanala ilişkin güveni zedelendiğinde, alternatif çok fazla araç ve kanal ile karşı karşıya kalır. Bu nedenle rekabet içinde olan medya sektörünün, güven konusunu ön planda tutması gerekir. Sonuç olarak, doğru haber yayma ve güven elde etmenin medya aracının ya da kanalının sürekliliğini sağlamada en önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilmektedir.

İnsanlar COVID-19 pandemisinin dünyada yayılmaya başlamasından bu yana, çeşitli medya araçları aracılığıyla yoğun bir şekilde pandemiye yönelik bilgilere maruz kalmıştır. Bu bilgilerin içerisinde çok fazla yanlış, kirlili, asılsız bilgi de yer almıştır (Ahmed vd., 2020; İnceoğlu, 2020, s. 632). Toplumda böyle bir pandemiyle ilgili oldukça fazla asılsız haberin yayılması, korku iklimini de beraberinde getirmiş; özellikle pandeminin ilk zamanlarındaki belirsizlikle birlikte toplum üzerinde fazlasıyla kaygıya neden olmuştur. Bilgi kirliliğinin farkında olmayan insanlar, COVID-19 pandemisi süresince yalan ve asılsız haberleri sosyal medya platformları vasıtasıyla hızlı bir şekilde paylaşmıştır. İçeriğin güvenli olup olmadığı sorgulanmadan hızlı bir şekilde yayılan bu haberleri DSÖ “İnfodemi” olarak açıklamıştır (Aydın, 2020, s. 77). Zaman içerisinde yalan/asılsız olduğu ispat edilen söylentiler ya da haberler, toplumun medya araçları ve kanallarına dair güvenini sarsabilir. Bu çerçevede COVID-19 pandemisi süresince insanların geleneksel ve sosyal medya aracılığıyla edindikleri bilgilerin doğruluğuna ilişkin düşünceleri, medya araçlarına yönelik tutum ve güvenlerinin belirlenmesi önemli bir konu olarak değerlendirilebilmektedir.

Yöntem

Çalışmanın Tasarımı ve Katılımcıları

Bu çalışma tanımlayıcı ve kesitsel türde tasarlanmış bir çalışmadır. Çalışmanın verileri Mayıs-Temmuz 2020 tarihleri arasında, Google Formlar aracılığıyla çevirim içi anket kullanılarak toplanmıştır. Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemiyle Twitter, Instagram ve Whatsapp gibi sosyal ağlar aracılığıyla ulaşılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunda, sosyal medya hesapları aracılığıyla ulaşılan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 18 yaş üstü 956 birey yer almıştır.

Veri Toplama Araçları

Verileri toplamada araştırmacılar tarafından geliştirilen çevrim içi bir anket formu kullanılmıştır. Ankette demografik özellikleri belirlemek için yaş, cinsiyet, meslek gibi sorular ve COVID-19 pandemi süreci ile ilişkili örneğin “bireyin kendisi veya yakınının COVID-19 hastalığını geçirme durumu”, “Türkiye’yi COVID-19 ile mücadelede başarılı bulma durumu” gibi sorular yöneltilmiştir. Ayrıca, geleneksel ve sosyal medyaya ilişkin tutum ve güveni belirlemeye yönelik 8 ifade yer almıştır. Bireylerin bu ifadelere katılma durumları “1-Hiç katılmıyorum” ile 5-Tamamen katılıyorum” şeklinde beşli Likert derecelendirme ile saptanmıştır.

Verilerin Analizi

Veri analizi SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 20.0 paket programı ile yapılmıştır. Tanımlayıcı veriler için ortalama, standart sapma ve yüzde değerler hesaplanmıştır. Gruplar arası

karşılaştırmalar için Independent-Samples T test, One-Way ANOVA testi, Kruskal-Wallis test ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Çalışmanın tüm istatistiksel analizlerinde önemlilik seviyesi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın Etik Yönü

Çalışma için bir kamu üniversitesinin etik komisyonundan etik kurul izni ve Sağlık Bakanlığı'ndan COVID-19 ilişkili çalışma izni alınmıştır. Google formlardaki anketin başlangıcına gönüllü katılım ile ilgili açıklama yapılarak, katılımcıların gönüllü katılımı onayladığı bir onay sekmesi sunulmuştur.

Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ve COVID-19 pandemi süreci ile ilişkili özelliklerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik ve COVID-19 pandemi süreci ile ilişkili özellikleri

Demografik Özellikler	N:956	%	
Cinsiyet	Kadın	642	67,2
	Erkek	314	32,8
Yaş (ort±ss= 32±10,85)	18-28 yaş	469	49,1
	29-38 yaş	227	23,7
	39-48 yaş	180	18,8
	49-58 yaş	54	5,6
	59-68 yaş	26	2,7
Medeni Durum	Evli	399	41,7
	Bekâr	557	58,3
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	30	3,1
	Lise	85	8,9
	Önlisans ve Lisans	665	69,6
	Yüksek lisans ve Doktora	176	18,4
Meslek	Öğrenci	243	25,4
	Kamu Çalışanı	120	12,6
	Özel Sektör (İşçi)	55	5,8
	Sağlık çalışanı	196	20,5
	Serbest meslek	62	6,5
	İşsiz	41	4,3
	Emekli ve ev hanımı	66	6,9
	Diğer	173	18,1
	Gelir düzeyi	Düşük gelir grubu	332
Orta alt gelir grubu		327	34,2
Orta gelir grubu		191	20,0

	Orta üst gelir grubu	68	7,1	
	Üst gelir grubu	38	4,0	
COVID-19 Sürecindeki Durumu/Şekli	Pandemi Çalışma	Zaten işsizdim	137	14,3
		Evden çalışıyorum	194	20,3
		Haftanın belirli günleri çalışıyorum	110	11,5
		Belirli saatler çalışıyorum	65	6,8
		Tam mesai çalışıyorum	143	15,0
		İşten çıkarıldım	16	1,7
		Kendi isteğimle ücretsiz izne ayrıldım	17	1,8
		Zorunlu ücretsiz izne çıkarıldım	32	3,3
		Öğrenci ve diğer nedenlerle çalışmıyorum	242	25,3
Kendisi veya Yakınının COVID-19 Hastalığı Geçirme Durumu	Ev	Evet	24	2,5
		Hayır	414	43,3
		Görüş Bildirmeyenler	518	54,2
Türkiye'yi COVID-19 ile Mücadelede Başarılı Bulma Durumu	Ev	Evet	435	45,5
		Hayır	318	33,3
		Görüş Bildirmeyenler	203	21,2

Katılımcıların %67,2'si kadın, %49,1'i 18-28 yaş arasında, %58,3'ü bekâr, %69,6'sı ön lisans ya da lisans eğitimi almış ve %25,4'ü öğrencidir. Katılımcıların %34,7'si düşük gelir grubunda yer almakta, %25,3'ü öğrencilik ve diğer nedenlerle çalışmamakta, %20,3'ü evden çalışmakta ve %45,5'i Türkiye'yi COVID-19 ile mücadelede açısından başarılı bulmaktadır. Katılımcıların sadece %2,5'i kendisinin veya bir yakınının COVID-19 hastalığını geçirdiğini bildirmiştir. COVID-19 pandemi sürecinde geleneksel ve sosyal medyaya yönelik tutum ve güvene yönelik ifadeler, katılımcıların ne oranda katıldıkları Tablo 2'de gösterilmiştir. İfadeler beşli Likert derecelendirme ile sorulduğundan, katılım oranları bu beş dereceye göre hesaplanmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların COVID-19 pandemi sürecinde geleneksel ve sosyal medyaya yönelik tutum ve güvenleri

İfadeler		Hiç	Katılmıyorum	Kısmen	Katılıyorum	Tamamen
		katılmıyorum	Katılmıyorum	katılıyorum	Katılıyorum	katılıyorum
Medya salgını olduğundan daha kötü gösteriyor.	Sayı %	35 3,7	74 7,7	241 25,2	468 49,0	138 14,4
Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor.	Sayı %	84 8,8	203 21,2	366 38,3	262 27,4	41 4,3
Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum.	Sayı %	73 7,6	141 14,7	277 29,0	297 31,1	168 17,6
Radyo ve TV'de salgınla ilgili verilen bilgilere güvenmiyorum.	Sayı %	63 6,6	182 19,0	265 27,7	276 28,9	170 17,8
Radyo ve TV'de salgınla ilgili haberleri izlemiyorum.	Sayı %	251 26,3	297 31,1	241 25,2	95 9,9	72 7,5
Radyo ve TV'de salgınla ilgili çıkan haberler toplumda endişe yaratıyor.	Sayı %	42 4,4	190 19,9	397 41,5	280 29,3	47 4,9
Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor.	Sayı %	43 4,5	414 43,3	186 19,5	291 30,4	22 2,3
Medya salgını mücadelede toplumun moralini yükseltecek yayınlar yapıyor.	Sayı %	68 7,1	262 27,4	451 47,2	134 14,0	41 4,3

Katılımcılar “Medya salgını olduğundan daha kötü gösteriyor” ifadesine %49,0 oranında “katılıyorum” ve %14,4 oranında “tamamen katılıyorum”, “Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum” ifadesine %31,1 oranında “katılıyorum” ve %17,6 oranında “tamamen katılıyorum” ve “Radyo ve TV'de salgınla ilgili verilen bilgilere güvenmiyorum” ifadesine %28,9 oranında “katılıyorum” ve %17,8 oranında “tamamen katılıyorum” şeklinde yanıt vermiştir. “Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor” ifadesine de %43,3 oranında “katılmıyorum” ve %4,5 oranında “hiç katılmıyorum” olarak yanıt verilmiştir. Katılımcılar “Radyo ve TV'de salgınla ilgili haberleri izlemiyorum” ifadesini ise %31,1 oranında “katılmıyorum” ve %26,3 oranında “hiç katılmıyorum” olarak yanıtlamıştır. Demografik özelliklere göre katılımcıların geleneksel ve sosyal medyaya yönelik ifadelerle verdikleri yanıtlar karşılaştırılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunan sonuçlar Tablo 3’de özetlenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların geleneksel ve sosyal medyaya yönelik ifadelerine verdikleri yanıtların demografik özelliklere göre karşılaştırılması

	İfadeler	n	Ort. ± SS	Test İstatistiği	P	Fark (Post-Hoc test)
Cinsiyet*	Medya salgını olduğundan daha kötü gösteriyor.					
	Kadın	642	3,69±,93	t=2,703	,007	Kadın>Erkek
	Erkek	314	3,51±,97			
	Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor.					
	Kadın	642	3,03±,98	t=2,552	,011	Kadın>Erkek
	Erkek	314	2,85±1,04			
	Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum.					
	Kadın	642	3,30±1,10	t=-2,250	,025	Erkek>Kadın
Erkek	314	3,49±1,25				
Radyo ve TV'de salgınla ilgili verilen bilgilere güvenmiyorum.						
Kadın	642	3,25±1,12	t=-2,751	,006	Erkek>Kadın	
Erkek	314	3,47±1,23				
Medeni Durum*	Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor.					
	Evli	399	3,08±,961	t= 2,835	,005	Evli>Bekâr
	Bekâr	557	2,89±1,03			
	Radyo ve TV'de salgınla ilgili haberleri izlemiyorum.					
	Evli	399	2,57±1,12	t=3,415	,001	Evli>Bekâr
Bekâr	557	2,31±1,23				
Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor.						
Evli	399	2,95±,92	t=3,241	,001	Evli>Bekâr	
Bekâr	557	2,74±1,02				
Yaş Grubu**	Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor.					
	18-29	469	2,87±1,05	X ² =13,293	,010	40-49 > 18-29
	30-39	227	3,03±,93			
	40-49	180	3,17±,98			
	50-59	54	3,00±,93			
	60-69	26	2,92±,84			
	Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor.					
	18-29	469	2,74±1,03	X ² =10,911	,028	40-49 > 18-29 50-59 > 18-29
	30-39	227	2,82±,95			
	40-49	180	2,98±,97			
	50-59	54	2,98±,81			
60 ve üzeri	26	3,00±,89				
Eğitimi	Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum.					

	İlk ve ortaöğretim	30	3,10±1,12				Yüksek Lisans/
	Lise	85	3,06±1,28	F=2,814	,038		doktora> Lise
	Önlisans ve Lisans	665	3,40±1,15				Önlisans ve Lisans>
	Yüksek lisans/Doktora	176	3,41±1,11				Lise
Gelir Düzeyi***	Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor.						
	Düşük gelir grubu	332	2,90±1,01				
	Orta alt gelir grubu	327	2,94±,97				
	Orta gelir grubu	191	3,18±1,03	F=2,615	,034		Orta gelir grubu>Üst
	Orta üst gelir grubu	68	2,94±1,02				ve düşük gelir grubu
	Üst gelir grubu	38	2,87±1,07				
Meslek***	Medya salgını olduğundan daha kötü gösteriyor.						
	Öğrenci	243	3,48±1,03				
	Kamu Memuru	120	3,59±,93				İşçi>
	İşçi	55	3,87±,67				Öğrenci=Serbest
	Sağlık çalışanı	196	3,72±,87				meslek
	Serbest meslek	62	3,32±1,08	F=3,119	,003		
	İşsiz	41	3,66±1,06				Diğer>Serbest meslek
	Emekli ve ev hanımı	66	3,67±,86				
	Diğer	173	3,76±,90				
	Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor.						
	Öğrenci	243	2,81±1,04				
	Kamu Memuru	120	3,09±,96				
	İşçi	55	3,27±1,01	F=2,795	,007		İşçi>Öğrenci
	Sağlık çalışanı	196	3,08±1,01				
	Serbest meslek	62	2,85±1,16				
İşsiz	41	2,88±1,14					
Emekli ve ev hanımı	66	3,15±,83					
Diğer	173	2,90±,89					
Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum.							
Öğrenci	243	3,45±1,19					
Kamu Memuru	120	3,59±1,19	F=2,120	,039		Kamu memuru>	
İşçi	55	3,13±1,14				İşçi=Diğer	
Sağlık çalışanı	196	3,41±,99					
Serbest meslek	62	3,37±1,24					
İşsiz	41	3,29±1,36					
Emekli ve ev hanımı	66	3,24±1,16					
Diğer	173	3,16±1,13					
Radyo ve TV'de salgınla ilgili haberleri izlemiyorum.							
Öğrenci	243	2,25±1,28					
Kamu Memuru	120	2,61±1,19					

İşçi	55	1,93±,94	F=4,515	,000	Serbest meslek> Öğrenci=İşçi
Sağlık çalışanı	196	2,39±1,04			
Serbest meslek	62	2,90±1,29			
İşsiz	41	2,66±1,46			
Emekli ve ev hanımı	66	2,32±1,01			
Diğer	173	2,50±1,16			
Radyo ve TV’de salgınla ilgili çıkan haberler toplumda endişe yaratıyor.					
Öğrenci	243	2,98±1,02	F=2,786	,007	Sağlık çalışanı= İşçi= Emekli ve ev hanımı > Öğrenci= Serbest meslek
Kamu Memuru	120	3,02±,87			
İşçi	55	3,25±,89			
Sağlık çalışanı	196	3,22±,87			
Serbest meslek	62	2,84±,93			
İşsiz	41	3,10±,80			
Emekli ve ev hanımı	66	3,29±,82			
Diğer	173	3,19±,92			
Medya salgınla mücadelede toplumun moralini yükseltecek yayınlar yapıyor.					
Öğrenci	243	2,92±,93	F=2,149	,036	Öğrenci>Diğer
Kamu Memuru	120	2,77±,87			
İşçi	55	3,02±1,01			
Sağlık çalışanı	196	2,81±,88			
Serbest meslek	62	2,73±1,01			
İşsiz	41	2,95±1,02			
Emekli ve ev hanımı	66	2,74±,92			
Diğer	173	2,64±,84			
*Independent Samples T test, **Kruskal Wallis Test, *** One-Way ANOVA					

Katılımcıların cinsiyetine göre geleneksel ve sosyal medyaya ilişkin ifadelerle verdikleri yanıtlar karşılaştırıldığında, kadınların “Medya salgını olduğundan daha kötü gösteriyor” ve “Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor” ifadelerinde aldıkları puanlar istatistiksel olarak erkeklerden daha yüksek bulunurken, “Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum” ve “Radyo ve TV’de salgınla ilgili verilen bilgilere güvenmiyorum” ifadeleri için aldıkları puanlar ise erkeklerden daha düşük tespit edilmiştir ($p<0,05$). Cinsiyet değişkenine göre diğer ifadelerin puanları arasında ise istatistiksel olarak fark bulunmamıştır. Katılımcıların medeni durumlarına göre de, evlilerin “Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor”, “Radyo ve TV’de salgınla ilgili haberleri izlemiyorum” ve “Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor” ifadelerinden aldıkları puanlar bekârlardan istatistiksel olarak daha yüksek saptanmıştır ($p<0,05$). Katılımcıların yaşlarına göre, 40-49 yaş aralığında olanların “Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor” ifadesi için puanları 18-29 yaş aralığında olanlardan daha yüksek ve 40-49 ile 50-59 yaş aralığında olanların “Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor” ifadesindeki puanları 18-29 yaş aralığında olanlardan daha yüksek hesaplanmıştır. Eğitim seviyesine göre yüksek lisans/doktora ile önlisans ve lisans mezunlarının “Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum” ifadesinde

hesaplanan puanları lise mezunlarından daha yüksek bulunmuştur. Gelir düzeyine göre orta gelir grubundakilerin “Sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıyor” ifadesi için puanları düşük gelir grubu ve üst gelir grubundakilerden daha yüksek saptanmıştır. Katılımcıların COVID-19 pandemisine yönelik özelliklerine göre geleneksel ve sosyal medyaya ilişkin ifadelerine verdikleri yanıtların karşılaştırılması sonucunda elde edilen veriler ise Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların COVID-19 pandemisine yönelik özelliklerine göre geleneksel ve sosyal medyaya yönelik ifadelerine verdikleri yanıtların karşılaştırılması

	İfadeler	n	Ort. ± SS	Test İstatistiği	P	Fark (Post-Hoc test)
Türkiye’ yi COVID-19 ile Mücadelede Başarılı Bulma*	Medya salgını olduğundan daha kötü gösteriyor.					
	Hayır	318	3,77±,940	t=3,805	,000	Hayır>Evet
	Evet	435	3,50±,973			
	Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum.					
	Hayır	435	3,68±1,16	t=-8,127	,000	Hayır > Evet
	Evet	318	3,01±1,07			
	Radyo ve TV’de salgınla ilgili verilen bilgilere güvenmiyorum.					
	Hayır	435	3,60±1,16	t=-7,008	,000	Hayır>Evet
	Evet	318	3,02±1,09			
	Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor.					
Hayır	318	2,69±,98	t=-3,970	,000	Evet>Hayır	
Evet	435	2,98±,98				
Medya salgınla mücadelede toplumun moralini yükseltecek yayınlar yapıyor.						
Hayır	318	2,65±,91	t=-4,720	,000	Evet>Hayır	
Evet	435	2,96±,90				
COVID-19 Pandemi Sürecindeki Çalışma Durumu/Şekli**	Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum.					
	Zaten işsizdim	137	3,39±1,09	X ² =27,748	,001	Zaten işsizdim= Evden çalışıyorum= Haftada belirli günler çalışıyorum= Belirli saatler çalışıyorum = Tam mesai çalışıyorum =Diğer> İşten çıkarıldım= Zorunlu ücretsiz izne çıkarıldım
	Evden çalışıyorum	194	3,53±1,21			
	Haftada belirli günler çalışıyorum	110	3,41±1,08			
	Belirli saatler çalışıyorum	65	3,42±1,24			
	Tam mesai çalışıyorum	143	3,31±1,09			
	İşten çıkarıldım	16	2,25±1,34			
	Kendi isteğimle ücretsiz izne ayrıldım	17	3,18±,81			
	Zorunlu ücretsiz izne çıkarıldım	32	2,78±1,04			
		242	3,37±1,17			

Öğrenci ve diğer nedenlerle çalışmıyorum						
Radyo ve TV'de salgınla ilgili verilen bilgilere güvenmiyorum.						
Zaten işsizdim	137	3,34±1,15	X ² =22,524	,004	Zaten işsizdim=	
Evden çalışıyorum	194	3,46±1,25			Evden çalışıyorum=	
Haftada belirli günler çalışıyorum	110	3,38±1,09			Haftada belirli günler çalışıyorum=	Belirli
Belirli saatler çalışıyorum	65	3,41±1,21			saatler çalışıyorum=	Tam
Tam mesai çalışıyorum	143	3,26±1,05			çalışıyorum=	Diğer>
İşten çıkarıldım	16	2,31±1,30			İşten çıkarıldım=	Zorunlu ücretsiz izne
Kendi isteğimle ücretsiz izne ayrıldım	17	3,23±1,03			çıkardım	Kendi isteğimle
Zorunlu ücretsiz izne çıkarıldım	32	2,81±1,09			Kendi isteğimle	ücretsiz izne
Öğrenci ve diğer nedenlerle çalışmıyorum	242	3,32±1,16			ayrıldım>	İşten
					çıkardım	
*Independent Samples T test, **Kruskal Wallis Test						

Türkiye'yi COVID-19 ile mücadelede başarılı bulmayanların da “Medya salgını olduğundan daha kötü gösteriyor”, “Sosyal medyada salgınla ilgili paylaşılan bilgilere güvenmiyorum” ve “Radyo ve TV'de salgınla ilgili verilen bilgilere güvenmiyorum” ifadelerinden aldıkları puanlar başarılı bulanlara göre daha yüksek bulunurken, “Medyada salgınla ilgili çıkan haberler toplumu aydınlatıyor” ve “Medya salgınla mücadelede toplumun moralini yükseltecek yayınlar yapıyor” ifadelerinden aldıkları puanlar başarılı bulanlara göre daha düşük saptanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Literatürde bildirildiği gibi asılsız ve yalan haberlerin paylaşılması, insanların medya araçlarına olan güvenini olumsuz etkiler. Aynı zamanda bu asılsız haberlerin toplum üzerindeki etkisi sadece medyaya yönelik olumsuz tutumlarla sınırlı değildir. İnceoğlu'nun (2020: 632) vurguladığı şekilde, COVID-19 pandemisi sürecinde ortaya çıkan söylentiler, sahte propagandalar, yalan haberler ve bilgiler pandeminin kendisinden daha hızlı yayılmış ve sağlık politikalarına ciddi zararlar vermiş olabilir. Başka bir ifadeyle, infodeminin tıpkı salgın gibi çok büyük toplumsal zararlara sebep olduğu ve toplum sağlığını tehlike altına soktuğu (Aydın, 2020: 77) düşünüldüğünde, pandemi gibi toplum sağlığını ciddi olarak tehdit eden durumlarda bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla yasa koyucuların çeşitli tedbirler alması gerekebilir.

Özellikle sosyal medyanın insanlar üzerindeki olumsuz etkisi ve kaygıya sevk etmesi kontrolsüz bir şekilde ilerlemektedir. Kontrol altına alınamayan sosyal medya içerikleri, COVID-19 pandemisinde insanların yanlış bilgilendirilmesine sebep olmuştur (Liu & Huang, 2020). Doğru, güvenilir haber almak

ve bilgi edinmek halk için çok önemlidir; aksi takdirde halk sağlığı risk altına girebilmektedir. Lee, Tandoc ve Lee de (2022) yapmış oldukları çalışmada, her ne kadar sosyal medya araçlarına yönelim yüksek olsa da, bu araçlara olan güvenin düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

Araştırmaya katılanların çoğu geleneksel medyanın salgını olduğundan daha kötü gösterdiğini düşünmektedir. Benzer şekilde katılımcıların çoğu sosyal medyada salgınla ilgili asılsız haberler paylaşıldığı ifadesine katıldığını bildirmiştir. Literatürde de (Ahmed vd., 2020; İnceoğlu, 2020: 632) pandemi sürecinde medyada asılsız ve yalan haberlerin çok fazla yayıldığı bildirilmiştir. Bu çalışmada katılımcıların önemli bir çoğunluğu hem geleneksel hem de sosyal medyadaki pandemiye ilişkin bilgilere güvenmediklerini ifade etmiştir. Ayrıca Hayır-Kanat ve Görgülü-Arı'nın (2020: 532) COVID-19 pandemisiyle ilgili yapmış oldukları çalışmada genel anlamda sosyal medya araçlarına (Twitter, Instagram, Facebook, Whatsapp, Youtube vs.) olan güvenin düşük olduğu tespit edilmiştir. Fakat geleneksel medya aracı olan televizyona olan güvenin yüksek olduğu elde edilmiştir. Benzer şekilde çalışmamızda da bazı demografik özellikler genelinde (yaş, cinsiyet, eğitim durumu) sosyal medyaya olan güvenin düşük olduğu saptanmıştır. Öte yandan COVID-19 pandemisinde aşya olan tutum ve bilgi kaynaklarına ilişkin güven düzeyiyle ilgili yapılan bir çalışmada da Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal medya araçlarına ilişkin güvenin düşük olduğu tespit edilmiştir (Karabela, Coşkun & Hoşgör, 2021).

Pandemi gibi toplum sağlığını tehdit eden süreçlerde, geleneksel medyanın bilgi güvenliğini sağlaması ve toplumsal kaygıların dikkate alınarak haber içeriklerinin belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu sayede etkili bilgi akışı sağlanarak ve toplumun güveni kazanılarak pandemi sürecinin daha etkili yönetilmesi mümkün olabilir. Ayrıca yasa koyucuların sosyal medya paylaşımlarına ilişkin bilgi güvenliğini sağlayacak tedbirleri alması gerekir. Ve bu müdahale ve tedbirlerle nihayetinde medya toplum sağlığına olumlu katkı sağlayabilir.

Yapılan bu çalışma pandemi dönemindeki sınırlılıklar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Literatür göz önünde bulundurulduğunda da medyaya olan güven konusuna ilişkin görece az çalışmaya rastlanılmıştır. Dolayısıyla bu konuyla ilgili daha derinlemesine ve detaylı çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan pandemi döneminde medya araçlarına güven konusuna ilişkin kültürlerarası karşılaştırma yapılabilmesi için yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, A.R. & Murad, H.R. (2020). The Impact of Social Media on Panic During the COVID-19 Pandemic in Iraqi Kurdistan: Online Questionnaire Study. *Journal of Medical Internet Research*, 22(5):e19556, 1-11.
- Armstrong, C.L. & Collins, S.J. (2009). Reaching Out: Newspaper Credibility among Young Adult Readers. *Mass Communication and Society*, 12(1), 97-114.
- Aydın, A. F. (2020). Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci. *Asya Studies - Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4 (12), 76-90.
- Aziz, A. (2010). *İletişime Giriş*. Ankara: Hiperlink Yayınları.
- Baranseli, E., Kaya, S., & Şen, M. (2018). 60 Yaş Üstü Sosyal Medya Kullanıcılarının Kullanıcı Arayüzü Deneyimlerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma Çalışması. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8(2), 226-248.
- Bayram, F. (2007). Bireylerin Gazete Okuma Alışkanlıkları: Kullanımlar Ve Doyumlar Yaklaşımına Göre Okuyucu Davranışları, Tercihleri Ve Nedenleri Üzerine Bir Uygulama (Doktora Tezi) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın-Yayın Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Büyükbaykal, C.I. (2005). Kitle İletişim Araçları ve Toplumsal Yaşam. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 21, 71-75.
- Cassidy, W.P. (2007). Online News Credibility: An Examination of the Perceptions of Newspaper Journalists. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(2), 478– 498.
- Erskine, H. (1970). The Polls: Opinion of The News Media. *Public Opinion Quarterly*, 34(4), 630-643.
- Gao, J., Zheng, P., Jia, Y., Chen, H., Mao, Y., Chen, S., vd. (2020). Mental Health Problems and Social Media Exposure During COVID-19 Outbreak. *PloS One*, 15 (4), e0231924, 1-10.
- Güngör, N. (2011). *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güz, N. (2005). *Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları*. (Birinci Baskı), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Hayır-Kanat, M. ve Görgülü-Arı, A. (2020). Covid-19 Pandemisinin Takip Edildiği Medya Kaynaklarının ve Güvenli Bulunma Düzeylerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ulakbilge Sosyal Bilgiler Dergisi*, 48 (2020 Mayıs), 527–546.
- İnceoğlu, Y. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Medya. *TTB Covid-19 pandemisi altıncı ay değerlendirme raporu*, 632-643.
- Jones, K.E., Patel, N.G., Levy, M.A., Storeygard, A., Balk, D., Gittleman, J.L. vd. (2008). Global Trends in Emerging Infectious Diseases. *Nature*, 451(7181), 990-993.

Karabela, Ş.N., Coşkun, F. & Hoşgör, H. (2021). Investigation of The Relationships Between Perceived Causes of COVID-19, Attitudes Towards Vaccine and Level of Trust in Information Sources From The Perspective of Infodemic: The Case of Turkey. *BMC Public Health*, 21(1195), 1-12.

Koçer, M. (2013). Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Kayseri Örneği. *Humanities Sciences*, 8(2), 207-225.

Kuyucu, M.M. (2017). Medyada Güven Sorunsalı ve Bunun Geleneksel Medya ile Yeni Medyaya Olan Yansımaları. *Ulusal Multidisipliner Hakemli Sosyal Bilimler ve Araştırmalar Dergisi*. 1(1), 28-55.

Lee, M.J. & Cho, J. (2017). Promoting HPV Vaccination Online: Message Design and Media Choice. *Health Promotion Practice*. 18(5), 645–653.

Lee, S., Tandoc Jr, E.C. & Lee, E.W.J. (2022). Social Media May Hinder Learning About Science; Social Media's Role in Learning About COVID-19. *Computers in Human Behavior*, 138, (107487), 1-12.

Liu, P.L. & Huang, L.V. (2020). Digital Disinformation About COVID-19 and The Third Person Effect: Examining The Channel Differences and Negative Emotional Outcomes. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(11), 789-793.

Newhagen, J. & Nass, C. (1989). Differential Criteria for Evaluating Credibility of Newspapers and TV News. *Journalism quarterly*, 66(2), 277-284.

Özutku, F., Küçükylmaz, M.M., Çopur, H., Sığın, İ., İltter, K. & Arı, Y. (2014). *Sosyal Medyanın Abc'si*. Alfa Yayınevi: İstanbul.

Rathore, F.A. & Farooq, F. (2020). Information Overload and Infodemic in The COVID-19 Pandemic. *J Pak Med Assoc*, 70(5), 162-165.

Sarıaltın, E., Ataizi, M. & Server, N. S. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Demokrasi Algısı: Geleneksel Medya ve Yeni Medya İlişkisi. *Kurgu*, 25(1), 1-16.

Self, C.C. (1996). *Credibility*. In M.B. Salwen and D.W. Stacks (Eds.). *An Integrated Approach to Communication Theory and Research* (pp. 421-441). Mahwah: NJ: Erlbaum.

T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, (2022). *Pandemi*. Erişim: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi>, Erişim Tarihi: 03.12.2022

TDK (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>

Türkiye Bilimler Akademisi. (2020). COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34*, ISBN: 978-605-2249-43-7, Ankara.

Vural, İ. (2010). *Televizyon Dünyasının Habercileri Bile...* İstanbul: Derin Yayınları.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C.S., vd. (2020). Immediate Psychological Responses and Associated Factors during The Initial Stage of The 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among The General Population in China. *Int. J. Environ. Res. Publ. Health* 17 (5), 1-25.

Wathen, C. N. & Burkell, J. (2002). Believe It or Not: Factors Influencing Credibility on The Web. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 53(2), 134-144.

WHO, (2022). *Global Excess Deaths Associated with COVID-19, January 2020 - December 2021*.
Erişim: <https://www.who.int/data/stories/global-excess-deaths-associated-with-covid-19-january-2020-december-2021>, Erişim Tarihi: 03.12.2022

Yao, H. (2020). The More Exposure to Media Information about COVID-19, The More Distressed You Will Feel. *Brain. Behavior and Immunity*, 87, 167-169.

Yılmaz, M. ve Candan, F. (2020). Pandemi Den İnfodemiye Medyada COVID-19'un Seyri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 21(46), 41-59.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022 Alındı/RECEIVED: 20-09-2022 – Kabul/ACCEPTED: 11-04-2022

Language Impasse in Bilingual Societies: The Case of Ukraine and Russia-Ukraine War

İki Dilli Toplumlardaki Dil Çıkmazı: Ukrayna Örneği ve Rusya - Ukrayna Savaşı

Filiz Karakale¹

Abstract

As is known, language has a much further meaning than only providing communication among people. Therefore, it can be quite difficult to suggest solutions to the language issues that are experienced in bilingual countries. When defining language policy and planning, some language-related concepts come to the agenda again. However, it is an undeniable fact that the practice of language policy rarely concerns only language. It was not easy for Soviet republics that gained independence after the collapse of the Soviet Union to return to their national languages and cultures as a first step towards nationalization. One of the countries which had

Öz

Bilindiği üzere dil, insanlar arası iletişimi sağlamaktan çok daha öte bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle, iki dilli ülkelerde yaşanan dil sorunları için ortak çözüm önerileri sunmak oldukça zor olabilmektedir. Dil politikaları ve planlamaları belirlenirken dil ile ilgili bazı kavramlar da yeniden gündeme gelmektedir. Ancak dil politikası uygulamalarının, nadiren sadece dil ile ilgili kaldığı yadsınamaz bir gerçektir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerin, uluslaşmaya yönelik ilk adım olarak ulusal dillerine ve kültürlerine dönme çalışmaları çok kolay olmamıştır. Nüfusunun azımsanmayacak bir

¹ Filiz KARAKALE, Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı, filiz.karakale@deu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1253-3667

this difficulty the most is Ukraine, where a substantial part of its population is composed of Russians. In the ongoing language policies, the question of whether the Russians living here are part of Ukraine or a minority often came to the fore. The dominant language especially in the southeastern parts of the country, Russian has been used as a political material by politicians from time to time and this has been one of the most important factors that brought these two Slavic peoples against each other. The Russia-Ukraine War, which started in February 2022 and still continues, is the end point of this polarisation course of these two countries. While the war, which brought these two peoples with common roots face to face, had a great resonance in the world public opinion, in the context of the language problem, which is one of the most important triggers, the question of how far the two peoples could understand each other and how different these two languages were from each other also aroused curiosity. We believe that it is very important to consider the Russian-Ukrainian war from the point of view of the problem of bilingualism, since this is a world experience that must be taken into account in such studies of the linguistic impasse. In this study will be explained societal bilingualism on the case of Ukraine, the applied language policies, the relations between Russia and Ukraine will be discussed on the basis of bilingualism and will be supported by examples provided by Russian and Ukrainian researchers.

Keywords: Bilingualism, Russian *language*, Ukrainian *language*, USSR, Russia – Ukraine War.

kısmını Rusların oluşturduğu Ukrayna, bu zorluğu en fazla yaşayan ülkelerden biridir. Yürütülen dil politikalarında, burada yaşayan Rusların, bir azınlık mı yoksa artık Ukrayna'nın bir parçası mı olduğu sorusu sıklıkla gündeme gelmiştir. Ülkenin özellikle güneydoğu kesimlerinde baskın olan Rusçanın, zaman zaman bir siyaset malzemesi olarak kullanılması, bu iki Slav halkını karşı karşıya getiren en önemli etkenlerden biri olmuştur. 2022 yılının Şubat ayında başlayan ve hala devam eden Rusya - Ukrayna Savaşı, iki ülkenin kutuplaşma sürecinde geline son noktadır. Ortak köklere sahip bu iki halkı karşı karşıya getiren savaş, dünya kamuoyunda büyük yankı bulurken, en önemli tetikleyicilerinden olan dil sorunu bağlamında, iki halkın birbirini ne kadar anlayabildiği, bu iki dilin birbirinden ne kadar farklı olduğu konusu da merak uyandırmıştır. Dil çıkmazı ile ilgili benzer araştırmalarda dikkate alınacak bir dünya deneyimi olması bakımından, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın iki dillilik sorunu açısından da ele alınmasının oldukça önemli olduğu kanısındayız. Bu çalışmada, toplumsal iki dillilik Ukrayna örneği üzerinden anlatılacak, uygulanan dil politikaları, Rusya ve Ukrayna ilişkileri yine iki dillilik temelinde ele alınacak, Rus ve Ukraynalı araştırmacılardan verilen örneklerle desteklenecektir.

Anahtar kelimeler: İki dillilik, Rusça, Ukraynaca, SSCB, Rusya - Ukrayna Savaşı.

Introduction

Bilingualism is an elaborate field of study of linguistics. The reason for its complexity is not only because of the high number of classifications within itself, but also because it is not a field restricted to linguistics.

“Contrary to monolingualism, the phenomenon of bilingualism contains more complex, individual, social, cultural, psychological and educational dimensions. Therefore, bilingualism is not limited to linguistics and studies that are done about language. Apart from linguistics, the phenomenon of bilingualism is also in close relation with issues such as immigrants, extraordinary communities, their education, psychological states, social and economic problems” (Bican, 2017, p. 354).

As to the classification within itself, the concept of bilingualism embodies many sub-categories such as individual and societal bilingualism, major language, minor language, dimensions of bilingualism, bilingualism possibilities of the child according to the status of the language, and the number of speakers. As for the definition of the concept, the Güncel Türkçe Sözlük (TDK: Contemporary Turkish Dictionary) on the website of Türk Dil Kurumu (Turkish Language Society), defines it basically as “the state of being bilingual.” However, in bilingualism, there are various points of views about the mastery of languages and the levels of proficiency in these languages. For instance, Aksan (2015, p. 26) explains bilingualism as acquisition, use or learning of more than one language close to the level of one’s native language due to several reasons and conditions. Similarly, Bloomfield (1973, p. 55-56) claims that one can be bilingual on condition that they become as proficient as their native language in the language that they are learning especially during their childhood and develop mastery of both languages without losing their native language. On the other hand, in response to the claim that only those who can use both languages equally well in all areas, and those who can use one language without being affected by the other can really be called bilinguals, Beardsmore (1986, p. 7) says that “in that case there would be very few real bilingual people around.” While discussing bilingualism, Oksaar, (1972, p. 377-385) defines it as “one’s ability to use more than one language as a form of communication and their transition between these languages.” About this, Oksaar gives examples from his son who was born into a bilingual environment; Estonian and Swedish. In the events that one of the languages affects the other negatively, not being proficient enough in the native language, learning another language incompetently, or in short, being inadequate in both languages, the terms ‘semilingualism’ or ‘limited bilingualism’ are used. As a matter of fact, “the concept of semilingualism has often been misunderstood and misused. In the first place the notion should be worded as 'double semilingualism', because it refers to two languages” (Appel&Muysken, 2005, p. 107). Eastman (as cited in Alpatov, 2000, p. 140-141) likens this condition to have two second languages.

As can be understood from the explanations and the given examples, the concept of bilingualism, especially on an individual basis, can be studied in a very detailed manner. As bilingualism will be investigated mostly on a social level in this study, the basic difference between individual and societal bilingualism can be summarized as Karaağaç’s (2011, p. 222-228) definition:

“Individual bilingualism, is one’s state of being bilingual. Bilingual people are people whose language acquisition take place in a bilingual environment for very different reasons or those who can speak two languages. Bilingual individuals often emerge in two ways: growing in bicultural environments and learning for need. Societal bilingualism, on the other hand, is the bilingualism of a society for quite different reasons, from the life flow of the society, from the religion adopted by the society to immigration, from political reasons to being fashionable.”

In societal bilingualism, apart from the language of his/her ethnic origin, there is an effective use of the common language of the country in which one lives. As specifically stated here, one's second language must be an active language used in the country. Otherwise, it would be a foreign language, not a second language. In societal bilingualism, there is a kind of coexistence obligation for many different reasons. As a result of this necessity, two or more languages can be spoken in the country. In this sense, besides bilingualism, the concept of multilingualism is also used. Yet languages learned other than the first/primary language can be second, third or more. Therefore, as Beardsmore (1986, p. 3) states, “bilingualism is an inclusive term used also for multilingualism, which is not limited to situations where only two languages are involved.” From a social point of view, bilingualism is a concept that includes monolingual individuals as well as bilingual individuals. Language rights and regulations come forward when one of the languages is the official language of the country and the other is the dominant minority language. At this point, it is inevitable that language policies come into play. However, it is an undeniable fact that the practices under the name of language policy are rarely only related to language. The use of minority language by politicians as a trump card from time to time can cause a polarization between the two peoples, which may lead to war, as in the example of Russians and Ukrainians living in Ukraine.

1. Bilingualism Impasse

According to Tatar and Bashkir writer Aydar Halim “A person who loses his language loses a thousand times more than his ability to communicate with his people. [...]. The love for his homeland, forests and springs is fed by the mother tongue. Nothing can take its place. The child without mother tongue is already semi-immigrant in his/her home country" (as cited in Alpatov, 2000, p. 139). As it can be understood from these words of Halim, language is a very important element with a predominant spiritual aspect for the individual and the society. However, this element can sometimes lead bilingual countries into a dead end. There are many bilingual countries in the world. Therefore, it has become inevitable to make language plans in many fields, especially in education. When viewed on an individual basis, the advantages and disadvantages that bilingualism provides a person can be discussed in detail. Even though in this study, as noted above, bilingualism will be discussed on the basis of society, some advantages it provides to the individual directly affect the society. When viewed from the point of preventing the extinction of local languages, another advantage can be mentioned about bilingualism. For example, regarding the dominance of Russian over Turkic languages, Halim states that “a Chernobyl disaster would be brought about by forgetting the native languages” (Alpatov, 2000, p. 139). Chuvash linguist Khuzangay (Alpatov, 2000, p. 141-142), who makes a negative

conclusion about being bilingual, emphasizes that a person can have command of both mother tongue and Russian, but then he will be deprived of cultural motivation in both. He says that behind the language, there will be no culture that forms the basis for it, and this will lead to the formation of a simple person who is indifferent to everything that does not directly concern him. He points out that this situation is really scary and will become serious especially in cities. From time to time, minority languages can also be seen as a threat. In this regard, Canbulat (2012, p. 13) says:

“According to the approaches and ideologies that perceive minority languages as a threat, it is argued that the continued existence of minority languages and teaching them together with the dominant language may cause social conflicts, delay the adaptation of groups to the dominant society and cause segregation. Those who oppose this view, on the other hand, argue that national unity can exist without social unity, citing countries such as Singapore, Luxembourg and Switzerland as examples.”

It should be noted here that the free teaching of minority language is not the same as the teaching in minority language, which can turn into a problem in language planning. Regarding the separate nations that arose throughout and after the USSR, Russian researcher Alpatov makes the following observations: “In bilingualism, there are opinions that an ethnicity can be maintained even when the 'mother tongue' is not used as the main language (although it is not considered a positive phenomenon)” (Alpatov, 2000, p. 139). Alpatov cites the Irish and the Scots as examples and says:

“They haven't lost their ethics, feeling of country, or sense of ethnicity. [...] However, it is important that almost all the voices in favor of bilingualism come from regions where the vernacular languages are strongly suppressed by Russian. These areas primarily include the Volga and Ural regions, as well as occasionally eastern Ukraine. It was only possible to choose between bilingualism and Russian monolingualism in this area in the conditions of the late 80s. It was quite utopian to imagine a well-educated Chuvash or Bashkir who only spoke their mother tongue. The call to abandon the Russian language immediately was too radical. Reconciliation proposals regarding the priority of mother language reinforced with paternal language (Russian) were born from this” (Alpatov, 2000, p. 139-140).

It would be useful to look at the *ana dil* (main language), *ana dili* or *anne dili* (mother tongue) and other related concepts that Alpatov mentioned here. Because these criteria, in addition to the idea of bilingualism, are highlighted when we look at studies on language rights and planning. Korkmaz (1992, p. 8) defines *ana dil* as "the common language in which languages or dialects, whose sound structure and shape structure differ more or less from each other currently in terms of meaning, were united at an unknown date in terms of root." She defined the term *ana dili* as “the language that a person gets from the family he was born into and grew up in and the society to which he was born and that forms the strongest tie in the relations between himself and the society”. These two concepts can often be confusing as Sağır (2007) expressed years ago. In this case, although the issue of using the concept of *anne dili* for ethnic *ana dili* has been brought up in order to avoid confusion, there is no consensus on this issue. Moreover, as Oruç (2016) points out, contrary to what some researchers say, “the language in which a person expresses himself most comfortably may not be the *ana dili*, but the

common language of the country in which he was born.” Some researchers, such as Demircan (1990, p. 14), used the expression 'first language', “the first language a person acquired when he was born, while describing the *ana dili*.” In this case, the *ana dili* is the second language. The absence of agreement on all of these ideas may cause statements and political discourses concerning language planning in bilingual nations to be unclear. Only one comparable concept, the term of *родной язык*, emerges when we examine these concepts in Russian. The word *родной* here is an adjective that is derived from its noun form, meaning ancestry, root, genus, or original. *Язык* means language. “Родной язык: 1. *материнский язык*, the first thing that a person learns and internalizes from childhood, the language learned in the cradle. Typically, one or both of the parents speak this language. His primary language of communication might be another language that he picks up later. 2. *этнический язык* (ethnic language). 3. *первый язык* (first language) is employed in terms of functionality. In this sense, it is meant to be the language of socialization in a way. 4. *национальный язык* (national language). It is explained that apart from Russian, it is the language of the peoples living in Russia” (Kozhemyakina, et al., 2006, p. 187). Regarding the language problem in the USSR, Author Aydar Halim, on the other hand, focused on the concept of *отцовский язык* (father tongue) in addition to the concept of *материнский язык* (mother tongue):

“The mother tongue is the spiritual, emotional, and emotional language of the heart. The father tongue is the language of the mind, which is absorbed and ruled by the brain. Mother tongue (родной) is another name for the first language, which is acquired through breast milk and is the language of emotions. The second language that is learned based on the mother tongue is something that is gained through the mind (intellect)” (as cited in Alpatov, 2000, p. 139).

Taking into account all these definitions, proposals for the use of the *ana dili* without obliterating the *ana dili* are put on the agenda.

2. The Case Of Ukraine

As is well known, the most crucial topic of the recent days in the world is the Russia-Ukraine War, which began at the end of February 2022 and is still ongoing fiercely. On February 24 morning, military action by Russia against Donbas marked the beginning of the conflict. It is obvious that the tension between the two nations that led to the war did not develop overnight.

The relationship between war and bilingualism and associated language policy will become clearer when we focus on the regions of Ukraine that are primarily home to Ukrainian and Russian speakers. As researcher Teres stated,

“The features of the modern ethno-political situation in Ukraine are due to a number of historical, political and ethno-demographic factors, since Ukraine was part of the Russian Empire, and then the USSR. For this reason, the problem of the Russian and Russian-speaking population of Ukraine attracts the attention of researchers mostly in the context of Ukraine-

Russia relations, security problems, bilateral cooperation and militarization studies” (Teres, 2015, p. 149).

In some societies, such as in our country, the fact that both Russians and Ukrainians are called by a single common name ‘Russian’ may be related to the continuation of Ukraine's identity formation process, as well as the habit of using a certain expression. When this is the case, the clash between these two Slavic peoples who share a similar ancestry has shocked the globe greatly. How then do Russian and Ukrainian differ from one another? Can people who speak these two languages communicate with one another? Although both languages are members of the Indo-European language family's East Slavic branch, they appear to be highly similar to one another despite having distinctions. For example, although they have a common alphabet, the Russian letters 'ѐ, ъ, э' and the 'ѣ' sign are absent in the Ukrainian alphabet. However, unlike the Russian alphabet, in Ukrainian, there are letters 'р, є, і, ї'. When the similarities of the two languages are compared, it can be said that the Ukrainian language has less similar features with the Russian language than other Slavic languages. Despite the fact, that many words in both languages share the same spelling and pronunciation, they frequently have different meaning tones. As a result, understanding each other becomes challenging. It is important to remember that the elements specific to their respective historical processes account for a major portion of the distinctions between the Russian and Ukrainian languages. On the subject of Ukraine's ethnic heritage, some historians from Russia and Ukraine disagree. Some Russian historians argue that the Ukrainians never actually existed as a separate nation and that the Ukrainian language is, in a way, a corrupted version of Russian. According to these historians, the Ukrainian language is a Russo-Polish dialect, a combination of the Moscow language and the language of Poland that predominated in Western Ukraine following the fall of the Kievan Rus. For such discussions about origin, the Ukrainian linguist Pivtorok said: “There have been heated debates about our origins for decades, and the ethnic origin of Kievan Rus, which has turned from a purely scientific problem to a political one in the historical process, still continues to occupy the agenda” (Pivtorok, 2011). The researcher points out that the Kievan Rus was recognized as the first Russian state by historians, particularly those of Tsarist Russia (Ukrainian historians, on the other hand, accept it as the first period of Ukrainian history). These historians say that during the establishment of the Russian State in the Kiev region, Russian tribes lived, and after the Mongol-Tatar invasion of 1237-1240, these tribes, which are the ancestors of the Russians, migrated to the upper Volga region, and later returned to the ruined Kiev. This leads to the conclusion that the Ukrainian nation was formed by the merger of these Russian ethnic groups in the South. As a result, these historians assert that, the Russian people are the original ethnic Slavic people. Between the XI and XV centuries, the ancient Russian people were separated into three branches. Thus, three East Slavic peoples are formed: Russian, Ukrainian and Belarusian. The Old Russian language, which was basically the only language, would also be split into three East Slavic languages. According to this argument, Ukrainian history and language did not start before the 14th -15th centuries. The differences between the two languages became evident with the beginning of the formation of the Russian literary language in the first half of the 18th century. Moreover, today, some Russian researchers point out that the Russian literary language is more developed and widespread, while the Ukrainian language cannot meet many terms, therefore, literary

publications in Ukraine are mostly preferred in Russian, and they show this as a reason for giving broad rights to Russian in Ukraine.

According to Alpatov (2000, p. 5)

“Language studies in the republics of the USSR started in the 20s or 30s, when there was no concept of sociolinguistics yet. However, it was too soon to draw broad conclusions regarding the sociolinguistic issues of the Soviet and post-Soviet eras. Because not enough historical time had passed for this. Even though many theoretical studies, particularly those done in the second half of the 1980s, are quite serious and logically grounded, they frequently make stereotypical claims that are untrue, such as ‘all languages are equal in our country, every people can speak their own language freely, and Russian is used as the language of international communication’ (as cited in Razvitiye, 1976, c. 6).

In the continuation of his words, the researcher gives the following example:

"The majority of courses are taught in Ukrainian at all Ukrainian universities, however some of them are also taught in Russian per students' requests (Vzaimootnosheniye, 1980: 221-222). Contrary to such stereotypes, spoken in the spirit of that period, in fact, in most of the Ukrainian universities in 1980, the education was entirely in Russian (Alpatov, 2000, p. 5-6).

The disintegration of the USSR was made official with the signing of the Commonwealth of Independent States (CIS) Treaty in 1991. According to this, “the mutual relations of the member states of this community, which is neither a state nor a supra-state entity, will be carried out through coordination institutions to be established on equal basis” (Hüseynov, 2003, p. 395). This community, which can be considered the beginning of the relationship and cooperation initiative between the states that left the USSR and Russia, was established in December 1991 in Minsk, the capital of Belarus, by the presidents of Russia, Ukraine and Belarus. Also in December, the countries of the former Soviet Republic, (except for Estonia, Latvia, Lithuania and Georgia) Turkmenistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Kazakhstan joined the community. Georgia became a founding member in 1993. However, following Russia's invasion of Ossetia in 2009, it formally departed the union. In 2005, Turkmenistan withdrew from the full membership but remained a member as an observer. It has been in charge of the CIS since 2019. Ukraine, which is a founding member, became a de facto member in 1993, but left this membership in 2014. Russia, Belarus, Ukraine, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kazakhstan, Armenia, Azerbaijan, and Moldova are the current members of the Community. Although Ukraine is not considered a legal member because it has not signed the CIS charter, it is currently considered a participant and associate member of the CIS. In March 2018, there were news that Ukraine would leave the CIS: “According to the news of the Russian Interfax news agency, which is based on the deputy Svetlana Zalishchuk, a proposal is being prepared by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to the CIS Executive Committee to withdraw from membership. It is noted that Kiev also decided to suspend the friendship agreement with Moscow” (Kazakistan.Kz. 2018). When we look at the process until Ukraine took this decision, it is seen that the tension between Russia and Ukraine has increased from time to time and there have been conflicts that led to deaths. In fact,

despite the friendship, cooperation and partnership agreement between Ukraine and Russia, which was signed for ten years in 1997 and entered into force in 1999, the relations between the two countries have entered a difficult period due to the tensions experienced until today. Due to the large number of Russian-speaking populations in the southeastern regions of Ukraine, various promises were made by Ukrainian political parties to either maximize or minimize the Russian language, especially during election periods. Tensions have often arisen about the language rights of the dominant minority Russians, and the language issue has been one of the factors that ignited the Russia-Ukraine War. The people of Ukraine, which is located between Europe and Russia in terms of its location, polarized or have been polarized as pro-Russian and pro-Western, with the effect of language policies. The direction that events took was determined by whether the newly elected leaders of Ukraine looked toward Europe or toward Russia. The CIS nations' and other nations' attitudes have also been and continue to be shaped in accordance with this.

“After its independence in 1991 In Ukraine, the legal use of languages is regulated by the 1996 law ‘Foundations of State Language Policy’ and the European Regulation on Regional or Minority Languages, which was approved by the Supreme Council in 2003 but entered into force on 1 January 2006 and a number of other laws and decrees adopted in the period 2005-2009” (Lapina, 2016, p. 156).

According to the law adopted in June 1996 “Ukrainian is the official language of Ukraine. The government of Ukraine ensures that the Ukrainian language is fully developed and used in all areas of public life. Ukrainian, Russian, and other national minority languages of Ukraine are guaranteed free development, usage, and preservation” (Popov, 2020, p. 283). While this is the case, it can be seen that opinions and research on the language policies used in Ukraine vary depending on whether the researchers are primarily Russian or Ukrainian. As Alpatov (2000, p. 4) states, language situations in other countries can be handled objectively to some extent, but when it comes to your own culture and language, it is difficult not to be emotional and to stay away from a sympathetic or antipathetic approach. For instance, Russian researcher Popov deduces the following regarding the state of Ukrainian linguistics:

“The single-language law in Ukraine is obviously at odds with the country's population's diversity of cultures and languages. When the USSR fell apart and Ukraine became independent, the majority of its citizens spoke Russian as their native tongue. In the western regions of Ukraine and in the countryside, Ukrainian was spoken. In fact, there are at least two different languages in modern Ukraine. Because the Ukrainian language is a language built on the basis of the Poltava dialect and Galician-Ukrainian. That is, the Ukrainian language or languages were the language of the village, while Russian was the language of the city. However, even in the case of the village language, the Ukrainian language has mostly been replaced by the *суржик* (surzhyk)² language. As a result, there are at least two languages in Ukraine (if we do not distinguish it from the literary Ukrainian based on the Poltova dialect), the majority

² Surzhyk (суржик): Russian-Ukrainian mixed spoken language.

language Ukrainian and the Galician (or Galician-Ukrainian) language” (Popov, 2020, p. 283-284).

On the other hand, American researcher Skemergon's words are supported by Ukrainian researcher Teres, who makes the following remarks:

“The dominant position in society can be both an ethnic majority and an ethnic minority. In the absence of their own state, the majority may be a ‘mass ethnos’ with the ethnic minority's dominant position. This was the case for the Ukrainians. While Ukrainians were the ethnic majority in the Soviet Socialist Republics, ethnic Russians had the dominant position in socio-political life and culture” (Teres, 2015, p. 149-150).

The researcher highlights that immigration in the second half of the 20th century led to the majority of Russians in Ukraine. Due to the central government's strategy of ‘Russification’ during the USSR era, this migration is a purposeful movement to Ukraine. The aim is to increase the number of Russians in the densely populated and well-established Ukrainian lands. Teres asserts that because they were all citizens of the USSR at the time they arrived in Ukraine, it is challenging to categorize these Russians as immigrants. Russians make up 43.28% (or around 5 million) of the population of Ukraine, according to the 1989 census. According to the data cited by Teres (2015: 149-150), after the collapse of the USSR, there were a total of 25 million Russians living in independent states, and the majority of them were in Ukraine (11.4 million). Where such a dominant minority exists, the politicization of language could not be prevented. At the beginning of the independence process:

“For a long time, political parties avoided using the 'Russian card' in their political struggles. But over time, criticisms of the language policies of Ukraine regarding the rights of Russians here intensified. As of 1994, in Leonid Kuchma's first presidential election campaign, it was promised that Russian would be given the status of second state language for the first time in order to get the votes of voters in the southeast regions. Although this promise did not materialize, it was the beginning of the politicization of the Russian language and the catalyst for political speculation” (Teres, 2015, p. 158).

Regarding the politicization of language, researcher Pogrebinskiy (et al., 2010) says:

“Such politicization hinders the search for a civilized and acceptable compromising solution to language problems in Ukraine. Rather than trying to 'Ukrainianize' or 'Russianize' someone, it seems more logical to accept the truth: there are and will continue to be two language communities of approximately equal size in Ukraine. The job of politicians is to create comfortable conditions for them to exercise their language rights.”

The number of Russians living in Ukraine is high, but when we look at the official data of 2001, it is understood that these two language communities are not of equal size. Ukrainians make up 37541.7 of the total population, while Russians make up 8334.1, according to the results of the 2001 Ukrainian census conducted by the Ukraine State Statistical Institut ([ukrcensus.gov.ua.](http://ukrcensus.gov.ua), 2001). Minorities like Belarusians, Moldovans, Crimean Tatars, Bulgarians, Hungarians, Romanians, and Poles make up the

remaining portion. However, it cannot be denied that this result will not constitute an obstacle for objective and rational solution proposals regarding language policies.

“The sections of the Ukrainian parliamentary election law requiring candidates to be fluent in the national language were removed in 2001 and 2006. Contrary to the Ukrainian practice, for instance, Nursultan Nazarbayev, a candidate for president of Kazakhstan in 2005, passed the Kazakh language proficiency test” (Teres, 2015, p. 158). In these years, when the European Charter for Regional or Minority Languages was submitted to the Parliament three times for ratification in order to improve the status of the Russian language, the concept of 'regional language', in which Russian stands out, has also been strengthened. Afterwards, the ‘Orange Revolution’³, which started with the 2004 Ukrainian Presidential elections, and the victory of Yushchenko, "started the process of Ukrainianization in the minds of the people"(Teres, 2015, p. 159) as Teres puts it. Russian researchers Beregsasi and Chernichko (2011, p. 149-155) in their studies on the subject emphasize that Ukraine is a monolingual state according to the constitution, but it is a multilingual country where several languages are used in addition to the Ukrainian language. According to them, the political elite that came to power after the Orange Revolution wanted to make Ukraine a monolingual (both legal and de facto) country and did not give any importance to the language rights of its non-Ukrainian-speaking citizens. The regulation on the European Treaty for the Protection of Regional and Minority Languages, mentioned above and which is a controversial issue, was passed by the Ukrainian Parliament in 2006 (Council of Europe). After Viktor Yanukovich, who was defeated in the previous election, became president in 2010, the use of the Russian language and other national minority languages was expanded. State guarantees, for instance, have been made respecting the use of national minority languages and/or regional languages in court proceedings. With the passage of the law on television and radio broadcasting in 2010 (Zakon Ukraini, 2012), the percentage of audio-visual transmissions in Ukrainian fell from 50% to 25%. In addition, the minimum 50% quota requirement for the total weekly broadcast volume of Ukrainian musical works on the radio has been abolished. Despite all this, the Russian researcher Popov (2020, p. 285) reminds that during the three years of Yanukovich's presidency, there was no serious development in the field of language, whereas the 5th item (two languages - one country!) of the 2010 election program he prepared was about the status of Russian. In support of this, some Russian experts point out that the Russian language is more commonly used as a language of communication in Ukraine and claim that the findings of opinion polls favoring the Ukrainian language do not necessarily reflect the reality. To illustrate,

“Professor Vladimir Paniotto, Director General of the Kiev International Institute of Sociology, says that respondents in opinion polls on the question ‘Which language do you consider to be your mother tongue’ answer that their mother tongue is Ukrainian with a large

---

³ The Orange Revolution: Events in the 2004 Ukrainian Presidential elections, in which the candidate Viktor Yushchenko accused the other candidate, pro-Russian Viktor Yanukovich, who won by a narrow margin, of rigging the elections in the cities of Donetsk and Luhansk, where the Russians are concentrated. As a result of the events, Yushchenko was elected president. The reason why it is called 'orange' is that Yushchenko used this color during his election campaign.

margin each time, but they still speak Russian when they are with friends or at home” (Popov, 2020, p. 285).

As quoted in Teres's (2015, p. 160) work ‘Russians in Modern Ukraine’: Protests starting with ‘We want to speak our mother tongue!’ and collected signatures stating that it is difficult to fill out official documents in Ukrainian, to read drug leaflets prepared only in Ukrainian, to watch films in Ukrainian were acknowledged, and in 2012, a draft law named ‘Principles of State Language Policy’ (Zakon Ukraini, 2012) was prepared by the Ukrainian Parliament. With this law, the rights of speakers of eighteen regional languages, determined by this law, are regulated. Accordingly, in places where the number of speakers for each regional language is 10% or more of the total number of inhabitants, local government bodies are obliged to develop, use and preserve regional languages, by giving a special status to these languages, not to the Ukrainian language. The Russian language, on the other hand, has gained state status in thirteen of the twenty-seven first-level administrative and regional units, especially in Donetsk, Luhansk, Kharkov, Dnepropetrovsk, Nikolayev, Odessa, Kherson and Sevastopol. But even when this law in 2012 was still in the negotiation, there were scenes similar to the images below, inside and outside.

Image 1: Ukrainian Parliament

Source: Brennan, 25 May 2012, Daily mail

Image 2: A view from outside the Ukrainian Parliament

Source: BBC Russian, 5 June 2012

Despite every arrangement, the issues could not be fully resolved. Following Russia's annexation of Crimea in 2014, unrest that ensued resulted in numerous fatalities and widespread devastation. Many Ukrainians, like Ukrainian researcher Teres, saw these events as a test for Ukrainians to confirm the loyalty of millions of citizens to the Ukrainian people. The thing that ignited these conflicts, which began in the Independence Square in Kiev at the end of 2013 and are called the Euromaidan events, was the refusal of the Ukrainian government, headed by Yanukovych, to sign the European Union Association Agreement. Pro-government supporters sided with Russia and preferred the Eurasian Economic Union Agreement. The events came to an end with the dismissal of President Yanukovych at the beginning of 2014. For Ukrainians, this result is a 'Revolution of Honor' in terms of restoring their dignity. According to many Ukrainian researchers, these events have shown that the issue of the Russian language is a political issue. It has been commented that Russia uses the Russian language as a form of geopolitical tool to describe the 'Russian world.' Some Russian researchers, on the other hand, perceived the policy of supporting the state language carried out by the Ukrainian authorities (especially after the 21 February 2014 coup d'état) as a limitation of other languages spoken in Ukraine. According to Russian researchers Medvedev and Krasnov (2018, p. 161-169) , rather than stabilizing the situation in this region, the Ukrainian state authorities made radical nationalist measures that furthered racial and linguistic divisions in society. They remind the draft law on 'State Language', that (2017) proposes the use of the Ukrainian language, both in the public sphere and in the media, to cover the whole country. This law, adopted by the Ukrainian Parliament on September 28, 2017, was described by the Minister of Education of Ukraine, Liliya Grinevich, as

"the main way to modernize Ukrainian education and bring it closer to EU standards, the administration of Hungary and Romania gave a serious reaction on the seventh article.

Romania emphasized that Ukraine passed this law without first consulting its allies, severely restricting the ability of national minorities to receive an education in their mother tongue, while Hungary claimed that, within the context of the Eastern Bloc, Ukraine will suffer as a result of this law” (Tulup, 2017).

A similar attitude is experienced in today's Russia-Ukraine War. Russia's placement of ‘Alexander’ missile systems in Belarus is one of the most obvious examples of Belarus' attitude in this war. The Ukrainian press evaluates the predictions about how the attitudes of other states close to Russia will develop in the future.

Image 3: “Alexander’ missile systems were deployed in Belarus”

Source: Ukraina Channel 24, 23.05.2022

The primary language of publishing operations has been determined to be Ukrainian in accordance with the law entitled ‘Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language’, which went into effect on July 16, 2019. All newspapers and magazines must be published in Ukrainian or bilingual, one of which must be Ukrainian. Apart from these, all cultural events should only be held in the state language (Ukrainian). Also, according to this law, the quota for Ukrainian language in national TV channels was increased to 90 percent. For regional media, 20 percent of daily broadcasts are allowed in Russian or other languages, while for television and radio organizations broadcasting only in the Crimean Tatar language, this quota is set at at least 40 percent of broadcast time. According to Popov, “This political maneuver protects the Crimean Tatar assembly's allegiance to them by making an exception for the Crimean Tatar language” (Popov, 2020, p. 293-295). Ukrainian must be a first language for all top government officials, including the president, prime minister, and members of the Cabinet, as well as deputies, educators, healthcare professionals, lawyers, and notaries. In all educational institutions of the country, education will be conducted in the state language.

Conditions for learning the state language in special courses will be provided for representatives of indigenous peoples and national minorities, as well as for foreigners. In addition, all foreign films will be dubbed in Ukrainian. The 'General Secondary Education' law, adopted on January 16, 2020, similar to the previous one, is based on the state language, Ukrainian, in education.

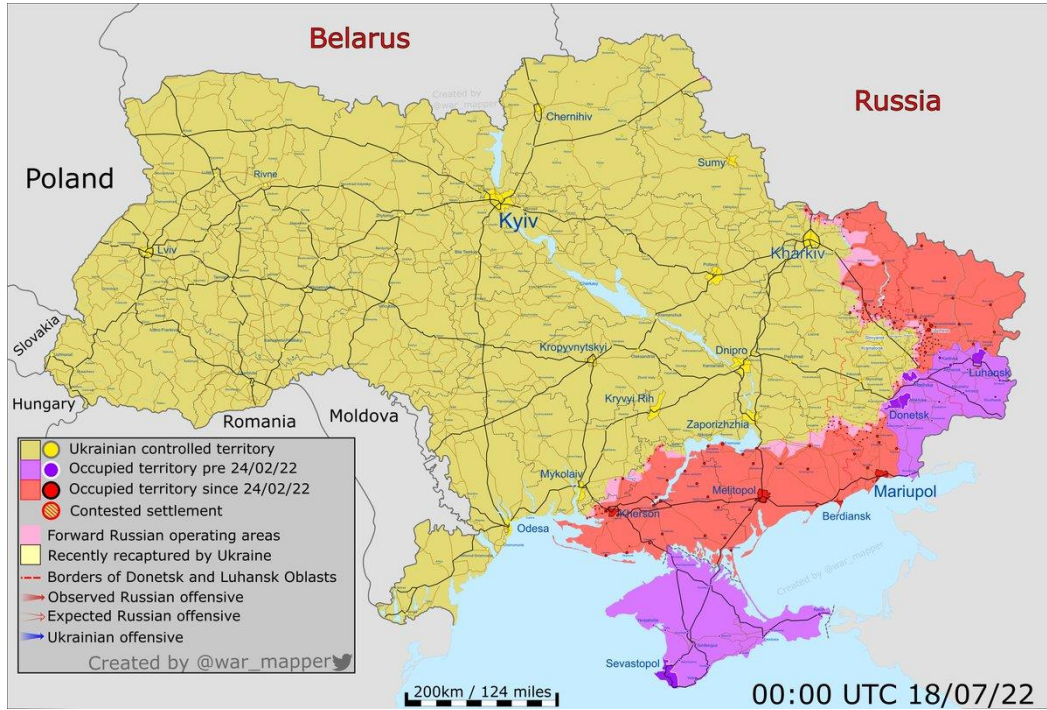
The tension between the two countries, which had been going on for years and almost turned into a war with the annexation of Crimea by Russia in 2014, eventually turned into a war in 2022. Russian President Putin first announced that they accepted the demand for independence of Donetsk and Luhansk, where Russians live heavily in Ukraine. In the small hours of February 24, 2022, with the military operation of Russia in Donbas and Putin's address to the nation in which this operation was announced, the button of the war was pressed. Putin, though, insisted that this was a military operation with Ukraine as its justification rather than an invasion. President Zelensky followed a policy towards Ukraine and the Ukrainian language while in office from 2019 till the present in contrast to his career as a comedian, his stern and resolute attitude toward Russia caught the attention of the general public worldwide.

As the second month of the war was approaching, in the negotiations, there was an article regarding the determination of the status of the Russian language among the demands that Russia conveyed to Ukraine, and it was proposed that the first five articles, with this one coming in second, be incorporated into the Ukrainian Constitution: “1. Kiev should give up its NATO membership and maintain its neutrality (Russia will be guarantor). 2. The Russian language should be the second state language. All laws that discredit the Russian-speaking population should be repealed. 3. Crimea should be recognized as Russian territory. 4. The independence of Donetsk and Luhansk with their administrative borders (including areas currently under Ukrainian control) should be recognized. 5. Nazis must be expelled from the nation. 6. The country must be disarmed, cleared of heavy weapons” (Shlyapnikov, 2022). As the sixth month of the war is approaching, it is seen that the Russians took a step forward or backward regarding these requested articles in the ongoing negotiations.

Conclusion

The post-Soviet states that gained their independence have endeavored to establish their national identities and have made and continue to make some arrangements to return to their national languages. However, because of the prior practice of speaking Russian and the economic and political ties to Russia, this transition has not been an easy one. In Ukraine, because of the country's large Russian population, demands to elevate the status of the Russian language, political rhetoric, and language policies have at times put the country at an impasse. This has led to regional divisions, pitting Russians and Ukrainians, who are particularly numerous in the southeastern parts of the country, against each other. With Russia's military intervention in Ukraine, the tension between these two Slavic peoples—one of whose primary causes was the language issue—turned into a war. The following map depicts the most recent state of the Russian-occupied Ukrainian land on the 145th day of the war, which began on February 24, 2022, and is still ongoing.

Image 4: Map of Ukraine as of July 18 - the 145th day of the Russia-Ukraine War

Source: War Map (as cited in L. Brovko, 2022)

From the very beginning, Russia has stated that this war was caused by Ukraine, denying that civilians were harmed and considering it as a misleading of public opinion by the Ukrainian government. On the other hand, Ukraine has made an effort to clarify to both European and the local Russian population that this is not the situation. The most evident example of this is that the news channel 'Ukraina 24', which had been broadcasting in Ukrainian for the state, started to broadcast in Russian later during the war. It was intriguing to convert to Russian broadcasting in this way during the conflict in order to appeal to the country's dominant minority, despite the fact that several laws had been passed requiring that the broadcast language be Ukrainian. The channel, which covers the war in every detail, occasionally reminds why the channel switched to Russian language broadcasting and states that their aim is to explain the course of the war and the events that took place in this process to all Russians and the public inside and outside the country.

Image 5: Ukrainian Resistance on the 89th Day of the War

Source: Ukraina 24, 23.05.2022

Given the events in Ukraine and the war that came at the end, it is obvious that language politics should not be just about political discourse. In modern societies, language-related issues should also have contemporary and logical solutions. The social and institutional circumstances, regulations, studies, and recommendations on language rights should all be taken into account when handling languages that are embedded in the society in general. It should be advised against using discriminating slogans in election campaigns, as was done in the case of pro-Russian and pro-Ukrainian voters in Ukraine, but instead, it should be suggested that in order to successfully develop language policies, examples from the real world should be studied. Otherwise, two peoples with the same roots will inevitably be divided into 'us and you', as seen between the Russians and the Ukrainians. Nevertheless, this unrest in Ukraine, one of the most important factors of which is the language problem, shouldn't be used as an excuse to justify the invasion of Russia and the subsequent escalation of the conflict. Indeed, there is a war going on in which many civilians are killed and displaced from their homes and homeland. Therefore, Russia's invasion has drawn and continues to draw a huge reaction from the world public opinion.

References

- Aksan, D. (2015), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I,II,III* [Language in All Aspects and the Fundamentals of Linguistics I,II,III], Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- “Alexander’ missile systems were deployed in Belarus”, (23.05.2022). Ukraina Channel 24.
- Alpatov, V. M. (2000). *150 Yazykov i Politika: 1917-2000* [150 Languages and Politics: 1917-2000], Moskva, Kraft-İv Ran.
- Appel, R. and Muysken, P. (2005). *Language Contact and Bilingualism*, Amsterdam, Amsterdam University Press.
- “A view from outside the Ukrainian Parliament”, *BBC Russian*, 5 June 2012. Retrieved from https://www.bbc.com/russian/international/2012/06/120605_ukraine_russian_language_first_reading on 3 June 2022.
- Beardsmore, H. B. (1986). *Bilingualism: Basic Principles*, San Diego, California, College-Hill Press Inc.
- Beregsasi, A. and Çernichko, S. (2011). “Obrazovatel’naya i yazıkovaya politika Ukrainı kak faktor yazıkovih konfliktov” [Educational and Language Policy of Ukraine as a Factor of Language Conflicts], *A karpataljai Magyar tanarkepzo fıtskolo evkönyve*, 1. pp. 149-155.
- Bican, G. (2017). “İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar” [Defining Bilingualism: Theoretical Discussions and Current Approaches], *Ana Dili Eğitimi Dergisi*. 5(2), pp. 353-366.
- Bloomfield, L. (1973). *Language*, Compton Printing LTD. London and Aylesbury/ London, George Allen&Unwin LTD.
- Brennan, L. (25 May 2012). “Ukrainian Parliament”, Daily mail. Retrieved from <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2149725/Brawl-erupts-Ukrainian-parliament-parties-clash-language-bill.html> on 4 May 2022.
- Canbulat, M. (2012). “İki dilli Eğitim Uygulamalarında Uluslararası Yönelimler ve Dil Tasarıları” [Worldwide Trends and Language Projects in Bilingual Education], *Die Gaste*, Sayı: 22 / Mayıs-Temmuz, ISSN 2194-2668.
- Council of Europe (2014). 2.2.16 Ukraina, Doc. 13436. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806dd029> on 28 March 2022.
- Demircan, Ö. (1990). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri* [Foreign Language Teaching Methods], İstanbul, Ekin Eğitim Yayıncılık.
- Hüseynov, F. (2003). “Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları” [Legal Aspects of the Establishment of the Commonwealth of Independent States], *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 4, ss. 387-401.

- Karaağaç, G. (2011). “Bireysel İki Dillilik ve Toplumsal İki Dillilik” [Individual Bilingualism and Societal Bilingualism], *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 717, s. 222-228.
- Kazakistan.Kz. (15 March 2018). “Ukrayna Rusya ile ilişkileri askıya alarak BDT’den ayrılıyor” [Ukraine withdraws from the CIS, suspending relations with Russia]. Retrieved from <https://www.kazakistan.kz/ukrayna-rusya-ile-iliskileri-askiya-alarak-bdtden-ayriliyor/> on 10 May 2022.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü* [A Dictionary of Grammatical Terms], Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kozhemiakina, V. A. et al. (2006). *Slovar sotsiolingvistikeskib terminov* [A Glossary of Sociolinguistics], Vida Yuozovna Mihalenko (glav. red.) Moskva, Institut yazykoznanii RAN.
- Lapina, L. A. (2016). “Yazykovaia samoidentifikatsiia grazhdan Ukrainy: 1989-2015 gg.” [Linguistic Self-identification of the Population of Ukraine: 1989-2015], *Vestn. Mosk. Un-Ta*. Ser. 8. İstoriya, № 6.
- “Map of Ukraine on the 145th day of the Russia-Ukraine War as of July 18”, War Map (as cited in L. Brovko, 2022). Retrieved from <https://apostrophe.ua/news/society/2022-07-18/vrag-ne-prodvinulsya-ni-na-odnom-iz-napравleniy-karta-voynyi-v-ukraine-na-18-iyulya/274584> on 8 June 2022.
- Medvedev, N. P. and Krasnov, L. N. (2018). “Yazykovaia politika Ukraini kak istochnik etnopoliticheskoi destabilizatsii” [The Language Policy of Ukraine as a Source of Ethno-Political Destabilization], *Problemy postsovetskogo prostranstva/Post-Soviet Issues*, 5(2):161-169.
- Oksaar, E. (1972). “Code Switching as an Interactional Strategy for Developing Bilingual Competence”, *Word*, 27:1-3, 377-385. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/00437956.1971.11435633> on 20 May 2022.
- Oruç, Ş. (2016). “Türkçede Ana Dil ve Ana Dili” [Main Language and Mother Tongue in Turkish], *Journal of Turkish Language and Literature* Volume: 2, Issue: 1, (311-322).
- Pivtorok, G. P. (19. 05. 2011). “Ukraintsy: otkuda my i nash yazyk” [Ukrainians: Where did we and our language come from], *day.kyiv.ua*, Retrieved from <https://day.kyiv.ua/ru/article/ukraina-incognita/ukraincy-otkuda-my-i-nash-yazyk-2> on 18 April 2022.
- Pogrebinskii, M. et al. (2010). “Russkii yazyk v Ukraine – bez emotsii” [Russian language in Ukraine - Without Emotion], *Zekalo nedeli*, № 34, 18 - 24 sentiabria. Retrieved from http://ukrrudprom.com/digest/Russkiy_yazik_v_Ukraine__bez_emotsiy.html?print on 1 April 2022.
- Popov, E. A. (29. 04. 2020). *Russkii yazyk i postsovetskaia Ukraina: İstoriia i sovremennoe sostoianie problemy, Yazyk i identichnost* [Russian Language and Post-Soviet Ukraine: History and Current State of the Problem, Language and Identity], Kirill Şevchenko (red.), Sitroprint, Jitište, Belgrad. Retrieved from <https://zapadrus.su/rusmir/pubru/2119-russkij-yazyk-i-postsovetskaya-ukraina-istoriya-i-sovremennoe-sostoyanie-problemy.html> on 19 April 2022.
- Sağır, M. (2007). “Ana Dil mi, Ana Dili mi?” [Main Language or Mother Tongue?], *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/2 spring.

- Shliapnikov, A. (11. 03. 2022). “Spisok trebovaniı Moskvı” [Moscow's List of Demands], *Moskovskii komsomolets*, Retrieved from <https://www.mk.ru/politics/2022/03/11/smi-nazvali-shest-ultimativnykh-trebovaniy-rossii-k-ukraine.html> on 18 June 2022.
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük [Contemporary Turkish Dictionary], <https://sozluk.gov.tr/> on 10 May 2022.
- Teres, N. (2015). “Russkie v sovremennoi Ukraine” [Russians in Modern Ukraine], *Wschód Europy*, DOI:10.17951/we.2015.1.1.147.
- Tulup, M. (7 December 2017). “Zakon ob obrazovanii v Ukraine: Pochemu yazykovoı vopros snova vstal poperiok gorlo” [Law on Education in Ukraine: Why the Language Problem has Reached an Impasse Again] *Open Democracy*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/ru/zakon-ob-obrazovanii-v-ukraine/> on 1 June 2022.
- Ukr census. gov. ua (2001). *Perepis*. Retrieved from <http://2001.ukrcensus.gov.ua/> on 28 May 2022.
- Zakon Ukrainy, (2012). O printsipah gosudarstvennoi yazykovoı politiki [On the Principles of the State Language Policy], Retrieved from https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=53865 on 2 May 2022.
- Zakon Ukrainy (2010). Pro sudoustriı i status suddiv [On the Judicial System and Status of Judges], vid 7 lipnya 2010 r. № 2453-V, Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17.10.02.2012> on 15 March 2022.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 10 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 26-10-2022 – Kabul/ACCEPTED: 31-12-2022

Pandemi Döneminde Üniversitelerin Dijitalleşme Performanslarının Öğrenci Gözünden Değerlendirilmesi: Meta-Sentez Çalışması

University Students' Experiences in Digitalization and Distance Education During the Pandemic Period: A Meta-Synthesis Research

Aykut GÜNLÜ¹

Abstract

The aim of the current research is to evaluate the digitalization performance of universities from the perspective of students during the pandemic period. The meta-synthesis method was used in this research. Studies to be included in the research were obtained from EBSCO, ULAKBİM TR, Dergipark, Google Scholar and ResearchGate databases. Eleven studies whose full texts were available were used. Working groups in research; purposeful, criterion-based, non-random, convenient sampling, easily

Öz

Mevcut araştırmanın amacı, pandemi sürecinde üniversitelerin dijitalleşme performanslarının öğrenciler gözünden değerlendirilmesidir. Araştırmada meta-sentez yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya dâhil edilecek çalışmalar EBSCO, ULAKBİM TR, Dergipark, Google Akademik ve ResearchGate veri tabanlarından elde edilmiştir. Tam metinlerine ulaşılan 11 çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmalardaki çalışma grupları; amaçlı, ölçüte dayalı, seçkisiz olmayan uygun örneklem, kolay ulaşılabilir,

¹ Aykut GÜNLÜ, Öğrt. Grv, Pamukkale Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-6617-2871

accessible, maximum diversity and snowball sampling. In the present study, thematic synthesis method was used in the analysis of the data. It has been determined that universities mostly use their own technological infrastructure as a learning environment in distance education. It has been observed that universities carry out the learning process both synchronously and asynchronously. It was seen that the participants stated that synchronous courses should be absolutely necessary and that synchronous courses are more beneficial. In the distance education process, it is seen that the homework type is frequently preferred among the evaluation forms of student success. The online exam is in second place and making a presentation in the lecture is in third place. Students stated that there was a decrease in their success in the distance education process. Among the reasons for the low success of the students are the high homework load, the inability to follow the lessons regularly, and the lessons not being effective and efficient. In future research, the effectiveness of these training programs can be tested by preparing training programs that will increase the motivation of students.

Keywords: Digitalization, Distance learning, Qualitative research, Meta-synthesis, Synchronous

maksimum çeşitlilik ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak belirlenmiştir. Mevcut araştırmada verilerin analizinde tematik sentezleme metodu kullanılmıştır. Uzaktan eğitimde öğrenme ortamı olarak üniversitelerin en çok kendi alt yapılarını kullandığı belirlenmiştir. Üniversitelerin hem senkron hem de asenkron bir şekilde öğrenme sürecini yürüttükleri görülmüştür. Katılımcılar senkron derslerin mutlaka olması gerektiğini ve senkron dersleri daha çok yararlı olduğunu belirttikleri görülmüştür. Uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlara bakıldığında ilk sırada teknolojik aksaklıkların yer aldığı saptanmıştır. Uzaktan eğitim sürecinde öğrenci başarısını değerlendirme biçimlerinden ödev türünün sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Çevrimiçi sınav ikinci sırada yer almakta ve derste sunum yaptırma ise üçüncü sırada yer almaktadır. Öğrenciler uzaktan eğitim sürecinde başarılarında düşüş olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin başarı düşüklüğünün sebepleri arasında ödev yükünün fazla olması, derslerin düzenli takip edilememesi, derslerin etkili ve verimli geçmemesi yer almaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar için şunlar önerilebilir: Uzaktan eğitimde önemli bir sorun olarak öğrencilerin motivasyon eksikliği ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin motivasyonunu artıracak uzaktan eğitim modeline uygun eğitim programları hazırlanarak bu eğitim programlarının etkililiği sınanabilir.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, Uzaktan eğitim, Nitel araştırma, Meta-sentez, Senkron

Giriş

COVID-19 Pandemisi son dönemlerde etkisini azaltmış olsa da Dünya yaklaşık üç yıldır pandemiyle mücadele etmektedir. Dünyanın bazı ülkelerinde ise (örneğin Çin, Kuzey Kore) sıkı COVID-19 tedbirleri uygulanmaya devam etmektedir. Türkiye, Almanya, İngiltere gibi çoğu ülkelerde ise COVID-19 tedbirleri uygulamadan kaldırılmış, insanlar pandemi öncesindeki normal hayatına dönüş yapmaya başlamıştır. COVID-19 etkisini azaltmakla birlikte Mayıs 2022 itibariyle Dünya genelinde COVID-19 hastalığına 524 milyon kişi yakalanmış ve 6.4 milyon kişi de COVID-19 hastalığı nedeniyle ölmüştür (Dünya Sağlık Örgütü, 2022). İnsanlar eski normal hayatına dönüş yapmaya başlamış olsa da pandeminin bazı etkilerinin (özellikle sosyal yaşam ve meslek yaşamı) devam ettiği gözlenmektedir. Önemli etkilerinin olduğu alanlardan birisi de eğitim alanıdır.

COVID-19 [pandemi](#) döneminde eğitim-öğretim hızlı bir şekilde farklı bir yöne doğru kaymıştır. Bu süreçte pandeminin hemen başında eğitim öğretim ortamlarının ciddi bir risk altında olduğu görülmüş ve eğitim-öğretim ileri teknolojiden de yararlanılarak hem Milli Eğitim Bakanlığı'nda hem de Yükseköğretim Kurumlarında uzaktan eğitim gibi alternatif eğitim uygulamaları ile verilmeye başlanmıştır. Türkiye'de pandeminin hemen başından pandeminin üçüncü dalgasına kadar tamamen uzaktan eğitim yaklaşımı benimsenmiştir. Pandeminin üçüncü dalgasından sonra hibrit eğitime (hem yüz yüze hem uzaktan eğitim) geçilmiştir. 2022 -2023 Eğitim öğretim yılından itibaren ise tamamen yüz yüze eğitim başlamıştır.

Uzaktan eğitim, derslerin, ders materyallerinin, öğrenci ve öğretmen iletişiminin ve ders sürecinin senkron/asenkron bir şekilde teknoloji ve iletişim araçlarının kullanılması ile yürütüldüğü bir eğitim biçimidir (Bozkurt ve Sharma, 2020). Uzaktan eğitim pandemiden önce de kullanılan bir uygulamadır. Avrupa'da 1700'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Türkiye'de ise ilk uzaktan eğitim 1950'li yıllarda Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde kullanılmaya başlanmıştır (Akdemir ve Kılıç, 2020). Pandemi döneminde uzaktan eğitime duyulan ihtiyaç artmıştır. Ayrıca pandemiyle birlikte henüz uzaktan eğitim alt yapısı olmayan üniversiteler teknolojik alt yapılarına yatırım yapıp, hızlı bir şekilde dijitalleşme sürecine uyum sağlamaya çalışmışlardır (Yelgen, 2021).

Üniversiteler her ne kadar teknolojik alt yapılarına yatırım yapmış olsalar da uzaktan eğitim sürecine yönelik deneyiminin yetersiz olması nedeniyle eğitim alanındaki bu hızlı değişim ve dijital uygulamalara kolay ve başarılı bir şekilde uyum sağlayamadığı görülmektedir. Ayrıca bu sürece bazı kurumların hazırlıksız yakalandığı bilinmektedir. Dolayısıyla yükseköğretim kurumlarında eğitim ve öğretimin uzaktan eğitim yöntemiyle yürütülmesi her öğrenciye eşit ve adaletli bir süreç sunmamıştır. Dolayısıyla bu süreçte bazı problemlerin yaşandığı somut bir şekilde görülmüştür. Pandemi sürecindeki uzaktan eğitimde yaşanan problemler; öğrenci kaynaklı faktörler ve öğrenci kaynaklı olmayan faktörler olmak üzere iki temel başlıkta toplanabilir (Marinoni, Land ve Jensen, 2020). Öğrenciden kaynaklı faktörler arasında öğrenci ve öğretim üyesine ait özellikler bulunmaktadır. Bu kategoride ayrıca teknoloji kullanımına yatkınlık, dijital ekipmanlara sahip olma gibi özellikler de yer almaktadır (Lapitan, Tiangco, Sumalinog, Sabarillo ve Diaz, 2021). Öğrenci kaynaklı olmayan faktörler arasında eğitim görülen bölümün türü (sağlık, tıp veya başka bir bölüm), teknik altyapı, donanım, internet erişimi (hem üniversite kapsamında hem de öğrencilerin yaşadığı köy, belde, mahalle gibi yerleşim yerlerinde) gibi

etmenler yer almaktadır (Scavarda, Dias, Reis, Silveira ve Santos, 2021). Görüldüğü üzere araştırmalarda öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinin verimli olmadığına dair görüşleri daha yüksek düzeydedir. Öğrencilerin uzaktan eğitimden yeterince istifade edememelerinin nedenleri arasında öğrencilerin teknolojiye ulaşamamaları, kurumların alt yapı yetersizlikleri gibi etmenler yer almaktadır (Piştav Akmeşe ve Kayhan, 2020; Seçkin, Elçi ve Doğan, 2020). Ayrıca, teknolojiyi eğitim amaçlı kullanmayan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyinin de düşük olması nedeniyle bu süreçte oldukça zorlandığı görülmüştür (Yelgen, 2021). Öğrencilerin yaşadığı bu sorunları ve güçlükleri ortadan kaldırmak için üniversiteler kendi uzaktan eğitim sistemlerinin nasıl yürütüleceğine ilişkin tanıtım videoları, sunumlar veya kullanım kılavuzları gibi çalışmalar hazırlayarak, öğrencilerinin hizmetine sunmuşlardır (Sarıtaş ve Barutçu, 2020). Bununla birlikte uzaktan eğitim, etkisini pandemi sonrasında da sürdüreceği düşünülmektedir. Dolayısıyla uzaktan eğitimi kullanan hedef grubun, uzaktan eğitime yönelik algıları, deneyimleri gelecekteki eğitim ve öğretim sürecinin planlanmasında büyük bir veri kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Costello, Brown, Donlon ve Girme, 2020).

COVID-19 pandemi dönemi insanlara teknolojinin yararlı kullanımının da mümkün olduğunu göstermiştir. Bu süreç her ne kadar bazı olumsuzlukları olsa da COVID-19 pandemisi; modern Dünyadaki dijital gelişmelerin insan yaşamında sağlıklı bir şekilde kullanılmasının önemi artırmıştır (Arthur Nyarko, Agyei ve Armah, 2020). Pandemi sürecince kazanılan deneyimlerin belirlenmesi, ortaya çıkarılması, uzaktan eğitimdeki eksikliklerin giderilmesine de katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu nedenle uzaktan eğitimin çok yönlü değerlendirilmesinin yapılması, eleştirel bir bakış açısıyla ele alınması, yeni uygulamaların ve politikaların geliştirilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu anlamda uzaktan eğitimin senkron ve asenkron içerik sunumlarının birlikte yapıldığı politikaların uygulanmasının sürece katkısının yüksek olacağı ortadadır.

Uzaktan eğitimde üniversitelerin dijitalleşme ve uzaktan eğitimdeki performanslarının bizzat bu uygulamaları deneyimleyen grup tarafından değerlendirilmesi ise üniversitelerin dijitalleşmesi sürecine nesnel bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmektedir. Alanyazında bu süreci deneyimleyen katılımcılarla birlikte yürütülen nitel araştırmaların olduğu görülmektedir. Nitel araştırmalardan elde edilen bilgiler çok değerlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bununla birlikte bu bilgilerin genellenebilirliği ise sınırlıdır. Dolayısıyla alanyazında uzaktan eğitimi deneyimleyen katılımcılar ile yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçların birleştirilerek daha genel ve kapsayıcı bir sonucun elde edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında mevcut araştırmanın amacı, pandemi sürecinde üniversitelerin dijitalleşme performanslarının öğrenciler gözünden değerlendirilmesidir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Mevcut araştırmada araştırma yöntemi olarak meta-sentez yöntemi kullanılmıştır. Meta-sentez, araştırmanın amacı doğrultusunda benzer nitel çalışmaların sonuçlarının birleştirilip yorumlanarak daha üst düzey yeni bilgilerin elde edilmesine dayanan sistematik bir yaklaşımdır (Sandelowski ve Barroso, 2003). Bu bilgi doğrultusunda mevcut araştırma, COVID-19 pandemisi

döneminde uzaktan eğitim sürecini deneyimleyen öğrencilerin gözünden uzaktan eğitimin yorumlanmasını ele alan nitel çalışmaların sonuçlarının sentezlenmesine dayalı olarak yürütülmüştür. Walsh ve Downe'nin (2005) belirtmiş olduğu meta-sentez yöntemi basamakları mevcut araştırmada da izlenmiştir. Bu basamaklar; araştırma sorusunun belirlenmesi, araştırma konusuna uygun anahtar kelimelerin belirlenmesi ve alanyazın taramasının yapılması, veri tabanlarına göre dâhil etme ve hariç tutma ölçütlerinin belirlenmesi, araştırmaya dahil edilecek çalışmalara karar verilmesi, çalışmaların sonuçlarının temalar, kodlar açısından birleştirilmesi ve elde edilen yeni bulguların sentezlenmesi ve raporlanması şeklindedir.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya dahil edilecek çalışmaların belirlenmesi için öncelikle *uzaktan eğitim, çevrimiçi eğitim, dijital eğitim, online eğitim, uzaktan eğitimde öğrenci deneyimleri, pandemide eğitim* anahtar kelimeleri kullanılarak EBSCO, ULAKBİM TR, Dergipark, Google Akademik ve ResearchGate veri tabanlarında arama yapılmıştır. Anahtar kelimelerin kullanılması ile yapılan araştırma sonucunda tüm veri tabanlarında toplam 1430 araştırmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan bu çalışmalardan pandemi öncesinde yapılanlar, nicel çalışmalar, üniversite öğrencileri örneklemini dışındaki katılımcılarla yapılanlar ve konu kapsamı dışında kalan diğer çalışmalar araştırmadan çıkarılmıştır. Ayrıca Türk örneklemeyle Türk üniversiteleri haricinde yapılan çalışmalar da araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Son eleme aşamasında tam metinlerine ulaşılan, sadece nitel verilerle yürütülen, uzaktan eğitim deneyimi yaşayan öğrenci örneklemeyle yapılan 11 çalışmanın araştırmaya dâhil edilebilecek kriterleri karşıladığı görülmüştür. Araştırmaya dâhil edilen 11 çalışmaya ilişkin betimsel özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmalar

Çalışma kodu	Yazar bilgisi ve yayın yılı	Araştırma başlığı	Araştırma Deseni	Katılımcı sayısı- Çalışma grubu türü	Veri toplama aracı	Veri analizi
Ç1	Doğan, S. ve Çelikten L. (2021)	Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime dair kompozisyonlarının incelenmesi: Yıldız Teknik Üniversitesi örneği	Olgu bilim (Fenomenoloji)	34- Ölçüte dayalı örnekleme	Çevrimiçi Kompozisyon yazdırma	İçerik analizi
Ç2	Seçkin, Z., Elçi, A. ve Doğan, O. (2020)	COVID-19 pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin öğrenme sürecine ilişkin algılarına yönelik nitel bir araştırma	Belirtilme	94- Ölçüte dayalı örnekleme	Yarı yapılandırılmış görüşme formu	İçerik analizi
Ç3	Aydın, S. (2021)	Covid-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersi ile ilgili görüşler	Olgu bilim (Fenomenoloji)	8-Amaçlı örnekleme	Yarı yapılandırılmış görüşme formu	İçerik analizi

Ç4	Kiremitçi, S. ve Akçay, S. (2021)	COVID-19 pandemi sürecinde alan uygulaması yapmak: bir odak grup çalışması	Olgu bilim (Fenomenoloji)	15- kartopu örnekleme	Çevrimiçi odak grup görüşmesi	MAX QDA programı
Ç5	Akdemir, A. B. ve Kılıç, A. (2020)	Yükseköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitim uygulamalarına bakışı	Durum çalışması	54- kartopu ve maksimum çeşitlilik örnekleme	Çevrimiçi odak grup ve doküman inceleme	Betimsel analiz ve içerik analizi
Ç6	Piştav Akmeşe, P. ve Kayhan, N. (2020)	Özel eğitim öğretmenliği öğrencilerinin Koronavirüs (COVID-19) salgın sürecinde uygulama derslerine ilişkin deneyimleri.	Belirtilmiş	9- Amaçlı örnekleme	Yarı yapılandırılmış görüşme	Nvivo programı
Ç7	Erşen, Z. B. ve Yumak, Y. (2021)	Matematik öğretmeni adaylarının covid-19 pandemisi sürecindeki uzaktan eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri.	Fenomenoloji	38- kolay ulaşılabilir örnekleme	Çevrimiçi anket (açık uçlu sorular)	İçerik analizi
Ç8	Eti, İ. ve Karaduman, B. (2020)	Covid-19 pandemisi sürecinin öğretmen adaylarının mesleki yeterlikleri açısından incelenmesi	Durum çalışması	44- Maksimum çeşitlilik örnekleme	Yarı yapılandırılmış görüşme formu	İçerik analizi
Ç9	Özer, S. ve Turan, E. Z. (2021)	Öğretmen adaylarının Covid-19 nedeniyle sunulan uzaktan eğitime ilişkin görüşleri.	Durum çalışması	80- kolay ulaşılabilir örnekleme	Yapılandırılmış görüşme formu	Betimsel analiz ve içerik analizi
Ç10	Ağa Yıldız, V. (2020)	Üniversite öğrencilerinin pandemi dönemi aldıkları eğitime ilişkin görüşleri	Durum çalışması	16- Seçkisiz olmayan-uygun örnekleme	Yapılandırılmış görüşme formu	İçerik analizi
Ç11	Karahan, E., Bozan, M. A. ve Akçay, A. O. (2020)	Sınıf öğretmenliği lisans öğrencilerinin pandemi sürecindeki çevrim içi öğrenme deneyimlerinin incelenmesi	Durum çalışması	40- Tipik durum örnekleme	Yarı yapılandırılmış görüşme formu	Betimsel analiz ve içerik analizi

Tablo 1'e bakıldığında araştırmaların tümünün (11 makale) araştırmanın konusunu içerdiği görülmektedir. Çalışmalardan 5'i durum çalışması, 4'ü olgu bilim türünde yapılmıştır. 2 çalışmanın ise hangi türde yapıldığı açıkça belirtilmemiş olup, bu iki çalışma yazar tarafından incelendiğinde, çalışmalardan birinin fenomenolojik araştırma deseninde, diğerinin ise durum çalışması deseninde planlandığı görülmüştür. Araştırmalardaki çalışma grupları; amaçlı örneklem (2 araştırma), ölçüte dayalı örneklem (2 araştırma), tipik durum örnekleme (1 araştırma), seçkisiz olmayan uygun örnekleme (1 araştırma), kolay ulaşılabilir örnekleme (2 araştırma), maksimum çeşitlilik örnekleme (1 araştırma), kartopu örnekleme (1 araştırma) ve maksimum çeşitlilik örnekleme (1 araştırma) yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının neler olduğuna bakıldığında ise 5 araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu, 1 araştırma yapılandırılmamış görüşme formu, 1 araştırma yapılandırılmış görüşme formu, 1 araştırma kompozisyon yazdırma, 1 araştırma açık uçlu soru içeren anket, 1 araştırma odak grup ve 1 araştırma ise odak grup ve doküman analizi formu kullanılmıştır. Araştırmaların 6'sı içerik analizi yöntemiyle, 1'i Maxqoda programı, 1'i Nvivo programı ile ve 3'ü ise betimsel içerik analizi yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Mevcut araştırmada verilerin analizinde meta-sentez yaklaşımından tematik sentezleme metodu kullanılmıştır. Tematik sentez metodunda çalışmaya dahil edilen nitel çalışmalarda elde edilen sonuçların yeniden temalandırılarak, üst düzey temalara ve kodlara ulaşılır. Böylece araştırma sonuçları daha genel ve kapsayıcı bir çatı altında birleştirilmiş olur (Thomas ve Harden, 2008). Araştırma sonuçlarından yeni bir tema oluşturulurken de içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, ifadelerden, temalara ve kategorilere ulaşarak, analiz edilmesi ve tanımlanmasını sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Araştırmanın Geçerliği ve İnanırlılığı

Nitel araştırmalarda geçerliği ve inandırıcılığı sağlamanın birden çok yolu bulunmaktadır. Araştırmanın geçerliği ve inandırıcılığı, araştırma sorularının nasıl belirlendiği, araştırmaya dâhil edilen veya araştırma dışında tutulan çalışmaların belirlenme kriterlerine, veri toplama sürecinin ve raporlaştırılmasının nesnel bir şekilde yapılmasına bağlı olarak değişmektedir (Patton, 2014). Mevcut araştırmada araştırmaların dâhil edilme ve hariç tutulma kriterleri verilerin toplanması başlığında detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Verilerin raporlaştırılmasında çalışmalara birer kod atanmıştır. Örneğin Çalışma 1 için Ç1 kodu atanmıştır. Çalışmalara kod atandıktan sonra çalışmalar analiz edilerek temalara ulaşılmıştır. Çalışmalardan elde edilen veriler alandaki iki uzmana gönderilmiş olup, iki uzmandan elde edilen temalar ve yazar tarafından elde edilen temalar karşılaştırılmıştır. Birbirinden farklı olan temaların hangi tema başlığı altında yer alabileceği karşılaştırmalarla belirlenmiş ve ilgili tema başlığına yerleştirilmiştir. Akabinde yazar tarafından oluşturulan son tema tablosu ile uzmanların gönderdiği tema tabloları uzmanlara tekrar gönderilerek uzmanlardan ikinci kez görüş istenmiştir. İlk tema oluşturma süreci sonunda elde edilen benzerlik oranının % 83 olduğu, ikinci tema oluşturma sonunda elde edilen benzerlik oranının ise % 92'ye yükseldiği belirlenmiştir. Uzman değerlendirmesinde

benzerlik oranının %80 ve üstünde olması gerektiği belirtilmektedir (Miles ve Huberman, 2016). Dolayısıyla çalışmada elde edilen hem ilk tema benzerlik oranının hem de ikinci tema benzerlik oranının inandırıcılık içim kabul edilebilir düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Bulgular

Mevcut araştırmada pandemi döneminde üniversitelerin dijitalleşmesi sürecini deneyimleyen öğrencilerin görüşleri meta sentez yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmalarda elde edilen bulgular bu bölümde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Araştırmaların analiz edilme sürecine çalışmalardaki amaçların belirlenmesi ile başlanmıştır. Çalışmaların amacı çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu endnele verilerin doğru ve hatasız bir şekilde analiz edilmesi için sürecin amaç basamağından başlanması daha doğru bir yaklaşımdır. Bu kapsamda araştırmaya dâhil edilen çalışmaların amaçlarına ilişkin elde edilen bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmaların Amaçları

Amaç
Uzaktan eğitime ilişkin üniversitenin alt yapısının öğrenci deneyimlerine göre belirlenmesi
Uzaktan eğitim alan öğrencilerin davranış, tutum ve duygu durumunun belirlenmesi
Uzaktan eğitimde çevrimiçi eğitim ve öğretmenlik uygulamasına yönelik algıların belirlenmesi
Uzaktan eğitimde sosyal hizmet bölümü öğrencilerin algılarının belirlenmesi
Uzaktan eğitim sürecine ilişkin alt yapı, fiziki durum vb. gibi durumların öğrencilerin algılarına göre belirlenmesi
Uzaktan eğitimde özel eğitim hizmetleri öğretmenliği öğrencilerin algılarının belirlenmesi
Uzaktan eğitimde ilköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerin görüşlerinin belirlenmesi
Uzaktan eğitim sürecinde eğitim fakültesi öğrencilerinin mesleki yeterliliklerine ilişkin algılarının belirlenmesi
Uzaktan eğitimde öğretmen adaylarının görüşlerinin belirlenmesi
Uzaktan eğitim sürecine ilişkin görüşlerinin incelenmesi
Uzaktan eğitimde öğretmen adaylarının uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin belirlenmesi

Tablo 2'ye bakıldığında tüm çalışmaların üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin belirlenmesini amaçladığı görülmektedir. Ayrıca çalışmalarda üniversitenin uzaktan eğitim sürecindeki alt yapı olanakları, fiziki durum veya akademik personel açısından da yeterliği ele alınmıştır.

Araştırmaya dâhil edilen çalışmalarda üniversitelerin uzaktan eğitimde kullandıkları alt yapı/öğretim türü/öğrenme ortamının ne olduğu belirlenmiştir. Buna göre üniversitelerin uzaktan eğitim sürecinde kullandıkları öğrenme ortamı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmaların Uzaktan Eğitimde Kullandığı Öğrenme Ortamı

Öğrenme Ortamı	f
Üniversitenin Kendi Canlı Ders Sistemi	11
Zoom	7
Google Meeting	8
Microsoft Teams	6
Adobe Connect	4
Whatsupp	1
Youtube Canlı	1
Teamlink	1
Webinar	1

Tablo 3'e bakıldığında uzaktan eğitimde öğrenme ortamı olarak üniversitelerin tercih ettikleri ilk uzaktan eğitim alt yapısının üniversiteye ait olan alt yapı olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise üniversitelerin uzaktan canlı ders sisteminden sonra öğrenme ortamının Zoom olduğu belirlenmiştir. Bunu Google Meeting ve Microsoft Teams takip etmektedir. Ç6'daki *Derslerimizi site üzerinden işlemeye başladık. Bütün derslerden ödevler aldık ve bu ödevleri tamamlamaya çalıştık. Biz bunları yaparken üniversitelerin yazın da eğitim vereceğini öğrendik. Finallerin önce eylül şimdi de haziran ayında olacağını öğrendik. Bu ani değişiklikler bizi olumsuz yönde etkiledi* ifadesi uzaktan eğitimde üniversite sitesinin kullanıldığını belirten temaya örnek verilebilir.

Araştırmalardan elde edilen bulgularda öğrenme sürecinin nasıl yürütüldüğü belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen temalar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4 Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmaların Uzaktan Eğitimde Kullandığı Öğrenme Süreci

Tema	f
Senkron (Derse öğretim elemanı ile birlikte öğrencinin ders saatinde girebildiği süreç)	11
Asenkron (Ders saatinde sadece öğretim elemanının derse girerek dersi anlattığı, öğrencilerin ise sonradan kayıttan izleyebildikleri süreç)	11
Ödev yönetimi paneli-sunum yapma	11

Tablo 4'e bakıldığında üniversitelerin hem senkron hem de asenkron bir şekilde öğrenme sürecini yürüttükleri görülmektedir. Bununla birlikte öğretim elemanları kendi bireysel öğrenme süreçlerini belirleyerek, eğitim öğretimin devam etmesini sağlamaya çalışmışlardır. Çalışma 5'teki *bence canlı yayından ziyade yükleyip ondan sonra bir canlı yayın yapmaları lazım, soru-cevap gibi. Önce biz dersi dinleyelim sonra bir soru-cevap yapalım ki böylece süre de bize daha fazla kalır* ifadesi derslerin senkron işlenişini anlatan temaya örnek olarak gösterilebilir.

Araştırmalardan elde edilen diğer ortak sonuç uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlardır. Uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlara ait temalar Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar

Tema	f
Teknolojik aksaklıklar (sistemin çökmesi, erişim engeli, mobil bağlanmaması gibi)	8
İnternet bağlantı hızının düşük olması	7
Alt yapı yetersizliği	5
Öğrencilerin ailesinin yaşadığı yerde internetin çekmemesi	4
Üniversitelerin tercih ettiği canlı ders takip etme yazılımı	4
Öğretim elemanı ile kurulan iletişimin eksikliği	4
Öğretim elemanının teknolojiyi kullanmada yetersiz olması	3

Tablo 5'e bakıldığında ilk sırada teknolojik aksaklıkların yer aldığı görülmektedir. Teknolojik aksaklıkların özellikle üniversitenin hızlı bir şekilde, uzaktan eğitim için gerekli hazırlıkları ve yeterli

donanımı sağlamadan uzaktan eğitim sürecine geçmesine bağlı olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu sorunu ikinci sırada internet bağlantı hızının yetersiz olması, üçüncü sırada ise internet alt yapı yetersizliğinin yer aldığı görülmektedir. Ç7'deki "...sisteme telefon ve tableten girmekte zorlanmamız, bazı öğretmenlerimiz ders anlatırken sesin bozulmasına (sesin normalden hızlı ya da yavaş olması ve sesteki kopmalar) neden olmaktadır ifadesi ile Ç10'daki *bence her hoca için değişir ama genel olarak konuşmak gerekirse yönetemediler. Çünkü öğretim elemanlarının teknolojiye uyumu diyelim veya bizim derse ulaşma imkanımız hep kısıtlı oldu* ifadesi süreçte yaşanan sorunları belirtmektedir.

Araştırmaya dâhil edilen çalışmalardan elde edilen bir diğer bulgu katılımcıların uzaktan eğitim sürecinde başarılarının ölçülmesi sürecidir. Katılımcıların başarılarının nasıl ölçüldüğüne ilişkin ortaya çıkan temalar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Uzaktan Eğitimde Değerlendirme

Tema	f
Ödev	11
Çevrimiçi sınav	9
Video kaydı/sunum	5
Canlı derste sözlü sınav	2

Tablo 6'ya bakıldığında uzaktan eğitim sürecinde öğrenci başarısını değerlendirme biçimleri çok değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların en çok değerlendirme türlerinden ödev türünün sıklıkla tercih ettikleri görülmektedir. Çevrimiçi sınav ikinci sırada yer almakta ve derste sunum yaptırma türünün ise üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Ç5'deki *Ara sınavların yapılmayacağı ile ilgili hocalarımızla konuşurken aniden verilen bir kararla ara sınav haftası ilan edildi ve bu bize çok geç söylendi. Şuan ara sınav haftasında olmamıza rağmen hala bazı dersler hakkında bilgi verilmedi, hiç bir açıklama yapılmadı. Asenkron olarak yürütülen derslerden sınav olduğumuz için bir kaç gün içinde moodle sistemine yüklenen notlara çalışmamız isteniyor. Bu da zaten zor olan bir süreci bizim için daha da zorlaştırıyor* ifadesi başarıların değerlendirmesini açıklayan temaya örnek olarak gösterilebilir.

Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların sonuçlarından elde edilen önemli bir diğer bulgu ise katılımcıların uzaktan eğitimdeki akademik başarılarına ilişkin değerlendirmeleridir. Bu amaç kapsamında elde edilen temalar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Uzaktan Eğitimde Öğrencilerin Akademik Başarılarına İlişkin Düşünceleri

Tema	f
Uzaktan eğitimde başarı düştü	187
Uzaktan eğitimde uygulamalı derslerdeki başarı teorik derslere göre daha düşüktü	81
Uzaktan eğitimde başarı aynı düzeydeydi	40
Uzaktan eğitimde senkron yapılan derslerde başarı daha yüksekti	57

Tablo 7'ye bakıldığında uzaktan eğitim sürecinde akademik başarının değerlendirilmesi konusunda katılımcıların büyük bir çoğunluğu (tüm çalışmalardan düştüğü gözlenmiş olup, düştüğünü belirten katılımcı sayısı 187) başarılarının düştüğünü gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte uygulamalı derslerdeki başarının da teorik derslere göre daha düşük olması elde edilen bir diğer önemli sonuçtur. Ç4'deki "Biz hepimiz birlikte bir görüşmeye katılıyorduk zoom üzerinden. Böyle bir görüşme yaptığımız için örneğin vaka çalışmaları da yapıyorduk biz hocamız bize bir vaka veriyordu. Geneli kapsayan bir vaka, bütün o alanlarla ilgili, hepimizin alanını kapsayan. Biz onları inceliyorduk, analiz ediyorduk bir sonraki hafta herkes kendi alanına göre anlatıyordu. Bu görüşmeler benim açımdan örneğin ben tıbbi sosyal hizmet birimindeydim ama bir vakanın gençlik açısından da veya psikiyatrik açıdan da nasıl incelenebileceğini de öğrendim. Onun haricinde arkadaşlarımız mesela önceki vakalarla ilgili konuşuyorduk, deneyimlerimizden bahsediyorduk. ...Bu açıdan yaptığımız online görüşmelerin bana farklı alanları görmem açısından da bir katkısı oldu" ifadesi çalışmaların senkron yapılmasının yararına ilişkin temaya örnek olarak verilebilir. Ayrıca Ç6'daki "Uzaktan eğitim sürecimizde uygulama derslerimiz için fakülte, bölüm, hocamız ile gerekli gördüğümüz durumlarda, ödevler ile ilgili bilgi almak istediğimiz zamanlarda veya ödevleri göndermek istediğimiz zamanlarda iletişim kurduk. Hocamız ile e-posta ve üniversite uzaktan eğitim ders sistemi üzerinden iletişime geçtim. Ama uygulama okulu öğretmenlerimiz ile maalesef uzaktan eğitime geçtiğimiz günden sonra hiç konuşamadık. Uzaktan eğitim bazı ayrıcalıkları ortadan kaldırabilir, erişilebilir duruma getirebilir ama uygulama dersleri için de bir planlama yapılması gerekir" ifade de pandemi döneminde uygulama derslerinin verimsiz geçtiğini göstermesi açısından önemli bir değerlendirmedir.

Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların sonuçlarından elde edilen son bulgu ise uzaktan eğitime ilişkin genel değerlendirmelere ve gelecekte verilmesi durumunda verilebilecek önerilere ilişkindir. Elde edilen temalar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Uzaktan Eğitime İlişkin Genel Değerlendirme

Tema	f
Uzaktan eğitim sürecine hızlı bir şekilde geçilmesi (ön hazırlık yapılmaması)	201
Uzaktan eğitimin öğrenciler arasında fırsat eşitsizliğinin ortaya çıkması	165
Uzaktan eğitim sürecinin verimsiz olması	125
Uzaktan eğitimde etkileşimin az olması	120
Uzaktan eğitim öğrenci motivasyonunu azaltması	97
Uzaktan eğitim sürecinin olumlu olması	67
Uzaktan eğitimin zaman açısından ekonomik olması	42

Tablo 8'e bakıldığında uzaktan eğitime ön hazırlık yapılmadan hızlı bir şekilde geçilmesinin ilk sırada yer alan bir değerlendirme olması dikkat çekicidir. Bunu sırayla; öğrenciler arasında fırsat eşitsizliğinin ortaya çıkması, uzaktan eğitim sürecinin verimsiz oluşunun düşünülmesi, etkileşimin az olmasına dair temalarının takip ettiği görülmektedir. Uzaktan eğitimin olumlu yönleri ve zaman açısından ekonomik olduğuna Ç1 çalışmasındaki *Online eğitimin öğrenci tarafında başlıca yararları; yol ile vakit kaybedilmemesi, daha rahat bir ortamda ders dinlenebilmesi, kayıtların tekrar tekrar izlenebilmesi ve izleme esnasında hızlandırılabilmesi, derslerin canlı değil de sonradan izlenmesi halinde izleme zamanının öğrenci tarafından seçilebilmesi olarak sıralanabilir* ifade örnek olarak gösterilebilir. Buna ek olarak Ç2'de de *öğretmen ve öğrenci fiziksel olarak birbirinden farklı yerlerde...bu uzaklıktan kaynaklı olarak hem öğrenen hem de eğitici açısından psikolojik ve iletişimsel/ etkileşimsel sorunların ortaya çıkması muhtemeldir. Üstelik uzaktan eğitimde bu sorunların ortaya çıkma ihtimali yüzde yüze eğitime göre daha yüksektir* ifadesi uzaktan eğitimin etkileşiminin yetersiz kalmasına yönelik temaya örnek olarak verilebilir. Ayrıca Ç5'de de *Sınavlar geldiği için bu iş ciddiye bindi. Sürekli her şeyi kendimiz yapmak zorundayız. İçten ateşleyici bir motivasyon eksikliğimiz var. Yaşadığımız durum haliyle etkiliyor, çok zor süreçten geçiyoruz. Evdeyiz. Evim rehabeti var. Çoğumuz maalesef kütüphanede çalışmaya alıştık. Öyle olunca evde tam sistemli çalışmıyoruz* ifadesi katılımcıların motivasyonunun düşük olmasını açıklayan temaya örnek olarak gösterilebilir.

Bunun yanı sıra Ç7'deki bazı öğretmenler ders işlerken sadece slaytı okuyorlar. Kendi cümlelerini hiç kurmuyorlar. Bu yüzden öğrencilerin video izleyesi gelmiyor ifadesi de uzaktan eğitimde etkileşimin az olmasından kaynaklı motivasyon eksikliğinin olduğunu göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Tartışma ve Sonuç

Mevcut araştırmanın amacı, pandemi sürecinde üniversitelerin uzaktan eğitimdeki dijitalleşme performanslarının öğrenciler gözünden değerlendirilmesidir. Bu amaç çerçevesinde alanyazında yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular birleştirilerek üst düzey genellenebilir sonuçların elde edilmesine çalışılmıştır.

Araştırmada tüm üniversitelerin kendi canlı ders sistemlerini kullanmasının yanı sıra Zoom, Google Meeting, Microsoft Teams, Adobe Connect gibi uygulamaları da kendi sistemlerini destekleyici bir şekilde kullandığı da görülmüştür. Uzaktan eğitim sürecinde üniversitelerin kendi altyapı sistemlerini kullanıyor olması, üniversitelerin dijitalleşme konusunda gelişmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada da üniversitelerin dijitalleşme düzeylerinin belirlendiği bir araştırmada üniversitelerin %86.7'sinin uzaktan eğitim merkezi alt yapı sistemlerinin yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir (Karadağ vd., 2021). Ayrıca üniversitelerin çeşitli internet sağlayıcılarının ve programların hizmetlerini de destekleyici olarak kullanmaları oldukça önemlidir. Bu sonuç Türkiye'de yükseköğretimde uzaktan eğitimin verimliliğinin artmasına yönelik çeşitli alternatiflerin değerlendirildiğini göstermesi açısından değerlidir.

Mevcut araştırmada uzaktan eğitim sürecinin senkron veya asenkron olmak üzere iki alternatifli yürütüldüğü belirlenmiştir. Ayrıca bazı öğretim elemanlarının da uygulamalı dersler için ödev yönetimi panelini de kullandıkları görülmüştür. Daha önceden de belirtildiği gibi uzaktan öğretim yeni bir yöntem değildir. Geçmişten getirilen deneyim ve bilgi birikimi dolayısıyla pandemi öncesinde yapılan çalışmalarda vurgulandığı üzere uzaktan öğretimde hem senkron, hem de asenkron eğitimin birlikte kullanılmasının yararı yüksektir (Arkorfül ve Abaidoo, 2015; Lammintakanen ve Rissanen, 2005). Mevcut araştırmada yer alan çalışmalardaki katılımcılar da her iki yöntemin kullanılmasının yanı sıra senkron derslerin mutlaka olması gerektiğini belirttikleri görülmüştür. Asenkron derslerin özellikle temel bilgi düzeyindeki bilişsel süreçlerin kazanılmasında (kavramlar, anlamlar vb) etkili olduğu; senkron derslerin ise üst bilişsel süreçlerin kazanılmasında (analiz, sentez, değerlendirme) etkili olduğu vurgulanmaktadır (Kohler ve Mishra, 2008). Ancak bazı üniversitelerin altyapısının senkron dersleri kaldırmadığı, derslerdeki yoğunluktan dolayı öğrencilerin derslere erişimde sıkıntı yaşadıkları, derslere giremedikleri için dersleri düzenli takip edemedikleri belirlenmiştir. Bu durum da öğrencilerin başarısını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında uzaktan eğitim süreci planlanırken, sistemin alt yapısının sisteme giren kişi sayısını kaldırıp kaldırmayacağı konusunda ön deneme eğitimlerinin yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Üniversiteler demo dersler sayesinde uzaktan eğitime zorunlu olarak geçilmesi durumunda geçmişte yaşanan sorunların tekrar yaşanmasının önüne geçebileceği düşünülmektedir.

Mevcut araştırmada üniversitenin uzaktan erişim sistemine erişimin sağlanamamasının bir diğer nedeni de öğrencilerin yaşadığı yerde internet bağlantısının olmamasıdır. Karadağ ve Yücel'in (2020) yaptığı çalışmada öğrencilerin % 63'ünün uzaktan eğitime erişmek için internet bağlantısına sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca pandeminin ilk döneminde yayınlanan bir raporda Türkiye'deki 123 üniversitenin dijital at yapısının yeterli olduğu 85 üniversitenin ise dijital alt yapıya sahip olmadığı

belirtmiştir (Yüksek Öğretim Kurulu, 2020). Üniversitelerin alt yapı kapasiteleri Yüksek Öğretim Kurulu'nun (2020) yayınladığı rapor %59 iken, Karadağ ve diğerlerinin (2021) yaptığı araştırmada % 86.7 olarak tespit edilmiştir. Bu iki veri bir yıl arayla elde edilmiştir. Dolayısıyla pandemi esnasında üniversitelerin çoğunluğunun alt yapılarını güçlendirdiği, dijitalleşmeye önemli yatırımlar yapıldığını göstermesi açısından çok değerlidir. Bununla birlikte üniversitelerdeki altyapı yetersizliğinin ve internet erişimine ilişkin problemlerin diğer ülkelerde de yaşandığı yapılan araştırma sonuçlarına yansıdığı görülmektedir (Balaman ve Hanbay Tiryaki 2021; Doolan vd., 2021; Gömleksiz ve Pullu, 2020).

Üniversitelerin uzaktan eğitim döneminde öğrenci başarısının ödev, çevrimiçi sınav, video kaydı-sunum veya canlı derste sözlü sınav türlerinden bir ya da birkaçının kullanılması ile gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Alanyazındaki çalışmalarda da uzaktan eğitimde öğrenci başarısının değerlendirilmesi konusunda oldukça adaletsiz bir tutumun olduğu vurgulanmaktadır (Çolak, 2020; Kiremitçi ve Akçay, 2021). Başarının değerlendirilmesinde birden fazla alternatif değerlendirme yolunun kullanılmasının öğrencilerin sınav kaygısını azaltmasında yararlı olduğu belirtilmektedir (Altun Yalçın, Özturan Sağırlı ve Akar, 2021; Balaman ve Hanbay Tiryaki, 2021). Çok çeşitli değerlendirme yöntemlerinin kullanılmış olması eğitim öğretim sürecinde doğru ve nitelikli bir değerlendirmenin gerçekleşmesine katkı sunduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte alternatif değerlendirme yöntemlerinin kullanılıyor olması dezavantajlı bireylerin mağdur olmamalarını sağlaması ve eğitimde eşitliği sağlaması yönüyle de oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Öğrenciler uzaktan eğitim sürecinde başarılarında düşüş olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin başarı düşüklüğünün sebepleri arasında ödev yükünün fazla olması, derslerin düzenli takip edilememesi, derslerin etkili ve verimli geçmemesi yer almaktadır. Ayrıca uzaktan eğitimde etkileşimin yeterli düzeyde olmaması da öğrencilerin motivasyonunu düşürdüğü saptanmıştır. Alanyazındaki çalışmalara bakıldığında öğrencilerin dersleri çeşitli nedenlerle (internetin olmaması, öğrencinin beklentisinin olmaması gibi) düzenli bir şekilde takip edemediği, bu durumun ise öğrenci motivasyonunu azalttığı belirlenmiştir (Karadağ vd., 2021; Özgür, 2019). Tüm bu nedenlerin kaynağı olarak da pandemi dönemine üniversitelerin uzaktan eğitim alt yapısının yetersiz olması, internete erişim sağlayamayan öğrencilerin bulunması ve üniversitelerin yeterince hazırlanmadan uzaktan eğitime geçmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu sonucun mevcut araştırmanın da bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Uzaktan eğitimden en çok olumsuz etkilenen öğrenci grubunun ise çeşitli imkân ve olanaklar nedeniyle dezavantajlı konumda olan grubun olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç eğitimde bireyler arasında çok yönlü olarak eğitimde eşitlik ilkesinin işlevsel olarak uygulanabilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Öneriler

Mevcut meta sentez araştırması kapsamında elde edilen veriler ışığında şu önerilerde bulunulabilir:

- Pandemi dönemi üniversitelerin alt yapısını güçlendirmesi ve geliştirmesi için bir fırsat sunmuştur. Bununla birlikte gelecek araştırmalarda uzaktan eğitim sürecinde yaşanan ve yukarıda

tespit edilen sorunların çözümüne yönelik araştırma veya araştırma projeleri planlanarak, bu sorunların çözülmesine katkıda bulunabilecek araştırmalar planlanabilir.

- Uzaktan eğitimde önemli bir sorun olarak öğrencilerin motivasyon eksikliği ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin motivasyonunu artıracak eğitim programları hazırlanarak bu eğitim programlarının etkililiği sınanabilir.

- Uzaktan eğitim derslerinin yetersiz sayıda takip edilmesi, uzaktan eğitimi takip etmeyen öğrencilere yaptırım uygulanmaması, öğrencilerin öz disiplin ve öz yönetim konusunda da önemli eksikleri olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin öz disiplin ve öz yönetim becerilerinin geliştirilmesine yönelik psiko eğitim programları hazırlanarak bunların etkililiği sınanabilir.

Kaynakça

*Ağa Yıldız, V. (2020, 10 Eylül). *Üniversite öğrencilerinin pandemi dönemi aldıkları eğitime ilişkin görüşleri*. [Sözlü sunum]. (ss. 19). Yakın Doğu Üniversitesi. Uluslararası Disiplinlerarası Eğitim Yansımaları Konferansı, KKTC.

*Akdemir, A. B., & Kılıç, A. (2020). Yükseköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitim uygulamalarına bakışının belirlenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 685-712. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.783344>

Altun Yalçın, S., Özturan Sağırılı, M., & Akar, M., S. (2021). "University students' attitudes towards distance education and perceptions of good lecturers in distance Covid-19 period." *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(14): 520-568. Doi: <http://dx.doi.org/10.35826/ijetsar.243>

Arkorful, V., & Abaidoo, N. (2015). The role of e-learning, advantages, and disadvantages of its adoption in higher education. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 12(1), 29-42. https://www.itdl.org/Journal/Jan_15/Jan15.pdf#page=33

Arthur-Nyarko, E., Agyei, D. D., & Armah, J. K. (2020). Digitizing distance learning materials: Measuring students' readiness and intended challenges. *Education and Information Technologies*, 1-16. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-10060-y>

*Aydın, S. (2021). Covid-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersi ile ilgili görüşleri. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 677-693. <https://doi.org/10.35826/ijoes.2970>

Balaman, F., & Hanbay Tiryaki, S. (2021). "Coronavirüs (Covid-19) nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitim hakkında öğretmen görüşleri." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 52-84. <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/769798>

Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to coronavirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-6. Doi: [10.5281/zenodo.3778083](https://zenodo.org/record/3778083)

Costello, E., Brown, M., Donlon, E., & Girme, P. (2020). The Pandemic Will Not be on Zoom: A Retrospective from the Year 2050. *Postdigital Science and Education*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00150-3>

Çolak, M. E. (2020). *Uzaktan eğitim sınavlarında bakış algulaması ile kopya tespitinin modellenmesi*, [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

*Doğan, S., & Çelikten, L. (2021). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime dair kompozisyonlarının incelenmesi: Yıldız Teknik Üniversitesi örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 126-157. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1008747>

Doolan, K., Barada, V., Buric, I., Krolo, K., Tonkovic, Z., Schmidt, N. S., ... & Darmanin, M. (2021). *Student life during the covid19 pandemic lockdown: Europe-wide insights*. Brussels: European Students' Union.

Dünya Sağlık Örgütü [WHO], (2022). *Coronavirus disease (COVID-19) Weekly epidemiological update and weekly operational update*. Erişim tarihi: 01.05.2022. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>

*Erşen, Z. B., & Yumak, Y. (2021). Matematik öğretmeni adaylarının covid-19 pandemisi sürecindeki uzaktan eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(4), 1449-1470. <https://doi.org/10.30703/cije.853688>

*Eti, İ., & Karaduman, B. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinin öğretmen adaylarının mesleki yeterlikleri açısından incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 635-656. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.787238>

Glesne, C. (2013). *Becoming qualitative researchers: An introduction* (5.Bs). Boston: Pearson

Gömleksiz, M. N., & Pullu, E. K. (2020). “Meslek yüksekokulu öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri.” *Turkish Studies*, 15(6): 477-502.

Koehler, M., & Mishra, P. (2008). Introducing TPCK. AACTE Committee on innovation and technology (Eds.), *The handbook of technological pedagogical content knowledge for teaching and teacher educators* içinde (ss. 3-29). Lawrence Erlbaum Associates Publishers

Karadağ, E., Çiftçi, S. K., Ramazan, G., Ahmet, S. U., Kocatürk, H. E., & Çiftçi, S. (2021). Covid-19 pandemisi sürecince üniversitelerin uzaktan eğitim kapasiteleri. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 8-22. Doi: 10.26701/uad.874799

Karadağ, E., & Yücel, C. (2020). Yeni tip koronavirus pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 1-12. <https://doi.org/10.2399/yod.20.730688>

*Karahan, E. & Bozan, M. A. & Akçay, A. O. (2020). Sınıf öğretmenliği lisans öğrencilerinin pandemi sürecindeki çevrim içi öğrenme deneyimlerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 201-214. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44348>

*Kiremitçi, S., & Akçay, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde alan uygulaması yapmak: Bir odak grup çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1(özel sayı), 161-181. Doi: 10.3347/tsh.985522

Lammintakanen, J., & Rissanen, S. (2005). Online learning experiences of university students. C. Howard, J. Boettcher, L. Justice, K. Schenk, P.L. Rogers, & G.A. Berg (Eds.), *Encyclopedia of distance education* içinde (ss. 1370–1374). <https://doi.org/10.4018/978-1-59140-555-9.ch206>

Lapitan Jr., L. D. S., Tiangco, C. E., Sumalinog, D. A. G., Sabarillo, N. S., & Diaz, J. M. (2021). An effective blended online teaching and learning strategy during the COVID-19

pandemic. *Education for Chemical Engineers*, (35), 116–131. <https://doi.org/10.1016/j.ece.2021.01.012>.

Marioni, G., Van't land, H., & Jensen, T. (2020). "The impact of covid-19 on higher education around the world: iau global survey report." Erişim tarihi: 05.05.2022. https://www.iauau.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016). *Nitel veri analizi*. Sadegül Akbaba Altun ve Ali Ersoy (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi

*Özer, S., & Turan, E. Z. (2021). Öğretmen adaylarının Covid-19 nedeniyle sunulan uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies - Education*, 16(2), 1049-1068. <https://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.48147>

Özgür, D. F. (2019). *Acık ve uzaktan eğitim fakültesi personelinin öğrencilerle iletişimde sosyal medya etkileşimine bakış: İÜ AUZEF örneği* [Yüksek lisans tezi] İstanbul Üniversitesi

Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (M. Bütün, & S. Beşir Demir, Çev. Edt.). Ankara: Pegem Akademi.

*Piştav Akmeşe, P., & Kayhan, H. N. (2020). Özel eğitim öğretmenliği öğrencilerinin koronavirüs (covid-19) salgın sürecinde uygulama derslerine ilişkin deneyimleri. *Turkish Studies (Elektronik)*, 15(8), 3669-3688. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44410>

Sandelowski, M., & Barroso, J. (2003). Classifying the findings in qualitative studies. *Qualitative Health Research*, 13(7), 905-923. Doi: [10.1177/1049732303253488](https://doi.org/10.1177/1049732303253488).

Sarıtaş, E., & Barutçu, S. (2020). Öğretimde dijital dönüşüm ve öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşluluğu: Pandemi döneminde Pamukkale Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 11(1), 5-22. <https://doi.org/10.34231/iuyd.706397>

Scavarda, A., Dias, A., Reis, A., Silveira, H., & Santos, I.A. (2021). A COVID-19 pandemic sustainable educational innovation management proposal framework. *Sustainability*, 13(6391), <https://doi.org/10.3390/su13116391>.

*Seçkin, Z., Elçi, A. & Doğan, O. (2020). Üniversite öğrencilerinin covid-19 pandemi dönemi öğrenme sürecine ilişkin algılarına yönelik nitel bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(39), 187-205. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1306866>

Thomas, J., & Harden, A. (2008). Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews. *BMC Medical Research Methodology*, 8(45), 1-10. Doi: <https://doi.org/10.1186/1471-2288-8-45>

Walsh, D., & Downe, S. (2005). Meta-synthesis method for qualitative research: a literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 50(2), 204-211. Doi: [10.1111/j.1365-2648.2005.03380.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2005.03380.x)

Yelgen, E. (2021). Yelgen, E. (2021). Muhasebe eğitiminde zorluklar: COVID-19 ve dijitalleşme. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences* 5(3), 134-155. <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2021.370.2>.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016, Haziran 19-20). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YÖK. (2020, Mayıs 3). *Yükseköğretim Kurumu uzaktan erişime yönelik rapor*. Yükseköğretim Kurumu. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx>

* Yıldız işaretli çalışmaları meta-sentez bölümünde kullanılan araştırmalara aittir.